

A FŐNAGYI.-MAGDICS K.

MAGYAR

BESZÉD

DALLAMA

FÓNAGY IVÁN – MAGDICS KLÁRA

A MAGYAR BESZÉD DALLAMA

A beszéd dallamáról, a *dallam* beszédéről szól ez az első részletes és rendszeres feldolgozás, amelynek szerzői sokféleségében, eleven valóságában ábrázolják a mai magyar nyelv hanglejtésformáit. Megállapításaik igen gazdag és sokrétű hangfelvétel-anyagon alapulnak: a magnetofonszalagon rögzített hétköznapi beszélgetéseket, tudományos vitákat, színházi előadások, rádiójátékok, művészekkel végzett kísérletek egészítik ki. A könyv több mint ezer hanglejtéssémája megjeleníti az utcai árus, a vasúti bemondó, sportközvetítő, mesemondó, az előadó, a szentbeszédet tartó pap hangját, a társadalmi „nyelvjárások” egész sorát.

Hogyan fejezi ki a hanglejtés mindazt, amit nem mondanak el, ami a szavak hátterében van? A könyv főfejezete a „dallam beszédének” megértéséhez keresi a kulcsot. Több mint ötven különböző érzelem és attitűd tipikus dallamformáit tapintják ki a szerzők mintegy negyvennyolc órás felvételőanyaguk alapján és érdekes lélektani kísérletek segítségével.

A dallam-nyelv rejtjelkulcsának birtokában érthetőbbé válik a színész, az előadóművész alkotótevékenysége is. Egy új tudományág körvonalai bontakoznak ki, a szövegmagyarázatot kiegészítő *hang- és dallamfejtés*, a hangesztétika körvonalai.

A mű utolsó fejezetében fejlődéstani szemszögből határozzák meg a szerzők a hanglejtés helyét a nyelv rendszerében, egyebek között a hanglejtés és a zene viszonyának vizsgálatán keresztül.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

FÓNAGY IVÁN — MAGDICS KLÁRA
A MAGYAR BESZÉD DALLAMA

FÓNAGY IVÁN—MAGDICS KLÁRA

A MAGYAR BESZÉD DALLAMA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1967

Lektorálta
DEME LÁSZLÓ
és
VARGYAS LAJOS

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

TARTALOM

I. A sokhangú köznyelv	7	
Városaink hangja (7) — A beszéd és a felolvasás dallama (11) — A hírfelolvasás dallamformái (13) — Tudományos felolvasás, tudományos előadás (15) — Elbeszélések felolvasása (21) — A mesemondó hangja (23) — Az írott nyelv dallama (28) — Nők és férfiak hanglejtése (29) — Nemzedékek hanglejtése (30) — A köznyelv perifériáin (31)		
II. A mondatfajták dallama	40	
1. A kérdő mondatok dallamáról		40
Dallam és szótagszám (40) — A kérdő dallam terjedelme (42) — A kérdő dallam módosulásai (43) — Morfémával jelzett eldöntendő kérdések (49) — Az előkészítő rész dallama (50) — A kérdő dallam találkozása a kijelentő dallammal (53) — A kiegészítendő kérdések dallama (55) — Kérdő dallamú kiegészítendő kérdések (58)		
2. A felszólító mondatok hanglejtése		61
Van-e felszólító dallam? (61) — A felszólító mondatok dallamtípusai (72) — Helyzethez kötött felszólító mondatok (83) — A közvetlen és a közvetett felszólítás (87)		
3. Az óhajtó mondatok hanglejtése		88
4. További kísérletek		90
Hanglejtés és modalitás		90
III. A hanglejtés grammatikájából	101	
A szólamok dallama (101) — Szintagmák dallamformái (105) — Szó és szó szerkezet (107) — Szerkezetek megkülönböztetése (109) — Esetragozás és hanglejtés (111) — Birtokon belül és birtokon kívül (118) — Értelmezés vagy felsorolás (121) — A felsorolás dallama (123) — Tagmondatok felsorolása (127) — Az összetett mondatok dallama (128) — Négy dallamforma (128) — Közbeékelés (139) — Állítmány vagy értelmező (141) — A mondatok lezárása (142) — Írásjelek hanglejtése (147) — A hanglejtés teherpróbája (153) — A dallamban rejlő jóslatok (164) — Füttypróba (181)		
IV. Érzelmek, attitűdök hanglejtésformái	183	
Harag (183) — Szorongás (187) — Izgalom (189) — Érdektelenség, közhöly (192) — Pozitív alapérzés: öröm (193) — Negatív alapérzés: szomorúság (194) — Panasz (195) — Kétségbeesés (196) — Várakozás: vágy (198) — A feszültség feloldódása: megkönnyebbülés (199) — A feszültség feloldódása: csalódás (199) — Váratlan esemény: csodálkozás, (200) — megdöbbenés (203) — Fenyegető veszedelem: ijedtség, rémület, iszonyat (204) — Szeretetteljes közeledés: gyengédség (207) — Vigasztalás, nyugtatás (208) — Védelmezés (209) — Szívélyesség (210) — Szelídség (210) — Táma-dó jellegű közeledés: veszekedés (211) — Bosszankodás (212) — Gyűlölet (213) — Akarati tevékenység: határozottság, önfegyelem (214) — Bizonytalanság (215) — Önmagunk értékelése: büszkeség, öntudatosság (215) — Gőg, önteltség (216) — Főlényesség (217) — Leereszkedés (218) — Önmagunk lealacsonyítása: alázat (218) — Szervilis készség (219) — Mások értékelése: tisztelet, hódolat (219) — Mások negatív értékelése: megvetés (220) — Undor (221) — Gúny (221) — Csúfondáros hang (222) — Ráhatás a partnerre: figyelmeztetés (223) — Kacérság (225) — Kérlelés (226)		

— Rábeszélés (228) — Sürgetés (228) — Fenyegetés (229) — Meggyőzés az értelmén át: érvelés (233) — Szemrehányás (235) — Érzelmi válaszok a támadásra: védekezés, öngazolás (236) — Felháborodás (239) — Méltatlankodás (240) — Sértődöttség, duzzogás (245) — Dac (246) — Durcás-ság (246) — Nyafogás (247) — Intellektuális attitűdök: elgondolkodás, töprengés (248) — Emlékezés, merengés (252) — Felfedezés (252) — Kontrafaktúrák a beszédben (253) — Az affektív hanglegjtésformák időtlensége (260) — Az érzelmek tükröződése a német, angol és francia nyelvben (260) — Az érzelmek tükröződése a zenében (267) — A hang lejtése: mimika a gége szintjén (273)	
V. A dallam beszéde	280
Dallamváltozatok (280) — Az ábrázoló dallam (291) — A beszéddallam polifóniája (294) — Metafora, dallamcsere (299) — Szövegmagyarázat és dallamfejtés (302)	
VI. A hanglegjtés helye a nyelvi rendszerben	306
Tagolható-e a hanglegjtés? (306) — Konvencionális-e a beszéddallam? (310) — A hanglegjtés funkciói (312)	
Utószó	314
Bibliográfia	315

I. A SOKHANGŰ KÖZNYELV

Amikor egyes falvak, nyelvjárások sajátosságait akarjuk leírni — lakóinak jellegzetes ejtismódját, szavajárását, mondatfűzését —, azt keressük, miben és mennyire tér el a köznyelvitől. Ilyenkor a köznyelvet a nyelvjárások tarka sokféleségéhez képest egységesnek érezzük. De amint szembefordulunk vele, és megpróbáljuk szabályokba foglalni azt, amit köznyelvnek nevezünk, a feltételezett homogén struktúrát sehol sem találjuk. Minél közelebbről nézzük, annál jobban elfedi a sok eltérő, ellentmondó egyéni vonás a messziről egységesnek vélt képet.

Városaink hangja

A hanglejtés még az ejtismódnál is változékonyabb. Más a „köznyelvi” hanglejtés Pécsen, Debrecenben, Szegeden és Budapesten.

Egy debreceni értelmiségi körben lezajlott beszélgetés-felvételben például gyakoribb a mondatvégi nyomatékos szökőzár, mint budapesti felvételeinkben (1. és 2. kotta; a felső sorban (a) az idézett debreceni dallam, alatta feltételezett fővárosi megfelelője szerepel).

1. kotta

2. kotta

Jellegzetes a mondatzáró nyomatékos szótagban a hang hallható lesiklása is (3. kotta). Általában: a nyomaték eltolódásával kapcsolatos dallammódo-

... I - de - jön - ni mint is - ko - la - szol - ga.

3. kotta

sulások (4. és 5. kotta). A budapesti köznyelvben a keresztnév mellékhang-

...mert az ren - de - zi az ősz - szes...

4. kotta

...min-dig meg-kér-de-ni...

5. kotta

súlyt kap és a hang is megemelkedik a keresztnév első szótagjában. A debreceni felvételünkben a dallam minden esetben egybefogta az egész nevet (6. és 7. kotta). Gyakoribb volt az erős, egybefogó, egybesodró szólamkezdő

Úgy hív-ják: Ka - sza Ist - ván.

6. kotta

Ba - csó Jó - zsef - fel be - szél - get-tünk...

7. kotta

nyomaték (8. kotta). A második szólam az első fölébe emelkedik itt. Ez a

...az ren - de - zi az ősz - szes ta - ka - rí - tó - szer be - szer - zést...

8. kotta

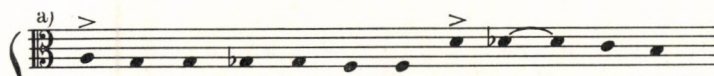
„motívum” gyakran tért vissza a felvételünkben. Lényegesen gyakrabban, mint a fővárosi beszédben (9. és 10. kotta).

a)

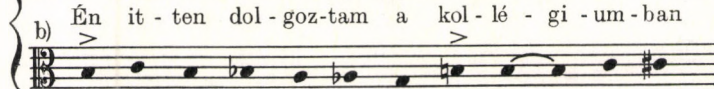
b) ... o - da - jön hoz-zám Ka-sza Ist-ván...

9. kotta

a)

b) Én it - ten dol - goz - tam a kol - lé - gi - um - ban

10. kotta

Szegedi felvételünk következetesen visszatérő motívuma a szekund lelépés után szintet tartó, enyhén kántáló dallam volt (11. kotta).

a)

b) El kel - lett az - tán men - ni maj

más - fé ki - lo - mé - ter - re is a szél - ső há - zak - tól.

11. kotta

Az egyik felsoroló dallamra emlékeztet a szólam utolsó előtti szótagjában megemelkedő hang, s ennek a motívumnak ismétlődése a következő szólamokban (12. kotta).

a)

b) Gó - lya - fé - szek - ből szót - ték a gó - lya - to - jást is.

a)

b) E - ze - ket hasz - nál - ják szál - lí - tá - sok - ra, für - dők - be,

12. kotta

A tényleges felsorolás hanglejtése nem volt ilyen színes. Ezúttal is igen leszűkült a hang terjedelme (13. kotta).

a - zo - kat a ki - sebb mé - re - tö - ket,
 für - dő - he - lyek - re, sá - to - rok - ra ko - csi - kon...

13. kotta

A szegedi felvételen ugyancsak gyakran végződött szókőzárral (többszörfire csak szekund fellépéssel) a kijelentő mondat (11. kotta).

Egy pécsi asszony spontán elbeszélésében a dunántúli nyelvjárásokban gyakori kvart (és bővített kvart) lelépések ismétlődtek sűrűn (14. kotta).

a) Egy puly-kát a - ka - rok töm - ni, ro - po - gós - ra be - süt - ni.
 b)

14. kotta

A fővárosi köznyelvben jobbra csak az érvelő, vitatkozó beszédben találkozunk ilyen hanglejtésformákkal. A lelépő hang mondat közben is eléri az alapszintet (15. kotta).

a) ...ha - nem ma - gunk le - szünk e - gész nap.
 b)

15. kotta

A hangterjedelem váltakozása nem kevésbé jellemző. A kvartra, kvintre kitarult szólam egy rákövetkező szűk terjedelmű, enyhén ereszkedő szólamot fog közre (16. kotta).

a) Má kez - dek meg - szok - ni...
 b)

16. kotta

Jellegzetes a mondatot záró erős nyomatékkal indított határozott, egyenes dallamvonal (17. és 18. kotta).

17. kotta

18. kotta

A pécsi felvétel is „zeneibb” a fővárosi beszédnél, kiénekeltebb a hang, szabályosabban ismétlődnek a motívumok.

A vidéki városokban készült felvételek azt sejtetik, hogy a köznyelvi dallam tájanként számottevő eltérést mutat. A köznyelv területi változataitól el kellett tekintenünk. Nem mintha lényegtelen lenne a vidéki városok nyelve a köznyelvi hanglegjtés megítélése szempontjából. Ellenkezőleg: teljes képünk akkor lesz csak a magyar hanglegjtésről, ha vidéki nagyvárosaink beszédét is feldolgozzuk. Erre az önálló tanulmányt (talán nem is egy tanulmányt) igénylő feladatra már csak megfelelő felvételtanyag híján sem vállalkozhattunk.

Tanulmányunk budapesti lakásokban lefolyt beszélgetéseken, fővárosi színházaink előadásain, a Rádió és a Televízió adásain, Budapesten tartott tudományos előadások és viták hangfelvételein alapul főként. Felhasználtuk a budapesti utcákon, piacon, villamosokon, iskolákban készült felvételeket is.

A beszéd és a felolvasás dallama

„Nem foglalkoztak még behatóan a felolvasás és a kötetlen beszéd dallama közötti eltéréssel”, írja W. Kuhlmann egyik hanglegjtés tanulmányában. „Előzetes kísérleteim azonban arra mutatnak, hogy csak igen csekély különbségről lehet szó.”(2.)

A beszélgetésekről és a különböző műfajú szövegek felolvasásáról készült hangfelvételek egybevetése azt mutatja, hogy ezek a különbségek nem is olyan csekélyek.

Az írott szöveg hatására emelkedik a hangfekvés. A beszélgetéshez képest mintegy terccel magasabban fekszik a felolvasott hírek dallamának felső határa 500—500 „lekottázott” mondat tanúsága szerint.

Három férfivel és három nővel felolvastattunk egy újságcikk-részletet. Ezután megkértük őket, hogy most saját szavaikkal mondják el a cikk

tartalmát. A felolvasásról is, a tartalmi összefoglalásról is hangfelvételt készítettünk. Egy 500—500 szótagos lekottázott szövegrész alapján meghatároztuk az egyes szótagok hangmagasságának gyakorisági eloszlását. A nők és férfiak spontán beszámolójában egyaránt tercel esett a mondatok hangfekvése a felolvasás dallamszintjéhez képest.

Még feljebb tolódik a mondatok dallama az „emelt hangú” prédikációkban. Az átlagos hangmagasság mintegy tercel emelkedett a beszélgetéshez képest a felolvasásban, bővített kvarttal a prédikációban (100—100 lekottázott mondat alapján).

Módosul helyzetenként, „műfajonként” a hangterjedelem is. A hírfelolvasó mondatainak hangterjedelme szekund, terc, ritkábban kvart. A prédikációban szekund, terc, ritkábban kvart és kvint. A beszélgetésekben szekund és szeptim között váltakozik a hangterjedelem, leggyakoribb a terc, a kvart és a kvint. A spontán előadásban gyakori a sext is.

A hangmagasság is, a hangterjedelem is szorosan összefügg a közlés módjával, jellegével, céljával. A felolvasás magasabb hangfekvése alighanem összefügg az írott mondatok nagyobb terjedelmével. Egy tudományos előadás és egy spontán beszélgetés 500—500 mondatát egybevetve azt látjuk, hogy az előadásban a mondatok többsége 20—40 szótagú, a beszélgetésben viszont leggyakoribbak 5—25 szótagos mondatok (1. táblázat).

1. táblázat

Szótagszám	Beszélgetés		Hírfelolvasás	
	szólam %	mondat %	szólam %	mondat %
1—5	23,2	8	60,0	0,6
5—10	46,8	10,8	36,0	2,2
10—15	30,0	16,4	4,0	4,4
15—20	—	34,8	—	8,2
20—25	—	16,8	—	14,0
25—30	—	8,4	—	36,2
30—35	—	4,8	—	16,0
35—40	—	—	—	12,4
40—45	—	—	—	6,0

Érthető, hogy egy hosszabb mondat világos tagolásához nagyobb hangterjedelem kell, ahogyan nagyobb térre lenne szükségünk ahhoz is, hogy a hosszú mondat rétegződését, hierarchiáját papiroson érzékeltessük. Világosan megmutatkozik a mondat hosszának és hangterjedelmének összefüggése, ha a felolvasott és a beszélgetésben elhangzott mondatokat szótagszámuk szerint csoportosítjuk és külön-külön meghatározzuk az egyes csoportokhoz tartozó mondatok hangterjedelmét (2. táblázat).

A tervezett hosszabb mondatra mélyebb beléggzéssel készülünk fel. A mélyebb lélegzetvétel következtében megnövekszik a gége alatti térségben a légnyomás. A nagyobb szubglottális légnyomás pedig általában megemeli a hangot.

Az előadó, a prédikátor, és gyakran a felolvasó is sok emberhez szól. Ügyelnie kell arra, hogy hangja több méteres távolságban is hallható legyen. Ezért a szokottnál hangosabban beszél, növeli a kilégzés erejét, a szubglottá-

2. táblázat

Szótagszám	Hang- terjedelem	Hírfelolvasás
		A zenei hangok gyakorisága 100 mondat alapján
5—10	H—F	H = 195, B = 200, A = 110, G = 196, F = 99
10—20	d—F	d = 450, des = 438, c = 426, H = 201, G = 190, F = 95
20—30	e—G	e = 700, d = 682, des = 518, c = 300, H = 295, A = 105, As = 100, G = 100
30 felett	f—G	f = 1500, e = 1495, es = 1505, d = 1400, des = 1390, A = 310, As = 100, G = 100

Szótagszám	Hang- terjedelem	Beszélgetés
		A zenei hangok gyakorisága 100 mondat alapján
1— 5	A—Des	A = 15, G = 20, Ges = 30, F = 57, E = 89, D = 97, Des = 92
5—10	c—Des	c = 40, H = 50, B = 51, A = 79, G = 80, Ges = 84, F = 153, E = 145, Es = 82, D = 71, Des = 65
10—20	d—D	d = 55, c = 100, H = 250, B = 300, A = 295, G = 280, F = 140, E = 100, Es = 100, D = 80
20—30	f—D	f = 57, e = 68, es = 90, d = 125, c = 400, H = 400, B = 350, A = 300, As = 250, G = 250, F = 250, E = 182, D = 78
30 felett	a—D	a = 10, g = 10, f = 25, e = 190, d = 700, c = 700, H = 650, B = 531, A = 500, As = 350, G = 350, F = 300, E = 304, Es = 200, D = 180

lis légnymást. Azt is tudjuk, hogy fülünk érzékenyebben reagál a magasabb frekvenciákra. Így az érthetőségre való törekvés arra vezeti az előadót, prédikátort, hogy hangját „megemlje”.

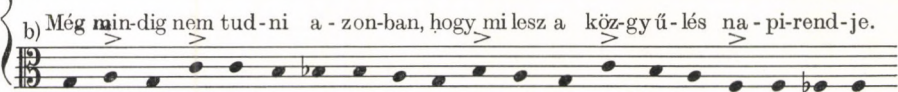
Számolnunk kell a hallgatóság jelenlétének visszahatásával is. Az ember általában izgatottabb, ha „szerepel”, mintha meghitt környezetben beszélget. Az izgalom, a „drukk”, a belső feszültség következtében nő a muskuláris tensio. Így a hangszalagot feszítő gégeizmok tevékenysége élénkebb, ami ugyancsak a rezgésszám növekedéséhez, a hang emelkedéséhez vezet. Rádióriporterek közös panaszja, hogy a riportalanyok hangja természetellenesen megemelkedik, amint elébük teszik a mikrofont. A mennyiségileg meghatározható különbségek alapján is érthető, hogy habozás nélkül meg tudjuk állapítani, beszédet hallunk-e vagy felolvasást. Valóban rögtönzött választ ad-e a feltett kérdésre a riportalany, vagy papírosról olvassa fel az előre sejtett kérdésre adandó választ.

A hírfelolvasás dallamformái

De a felolvasás dallama nemcsak magasabb hangfekvésében, szűkebb hangterjedelmében különbözik a beszéd dallamától. Az 1. táblázat azt is elárulja, hogy a felolvasott mondatok hosszabbak, de rövidebb szólamokra

a)

b) Még min-dig nem tud-ni a - zon-ban, hogy mi lesz a köz-gy-ű-lés na - pi-rend-je.

23. kotta

mának váratlan esése. A *nem* szó kevésbé „céhszerű” semlegeshangú felolvasásban felső szinten állna (23. kotta, b).

Elevenebb, változatosabb egy harmadik „téma”. A nyomatékos szótagot mintegy szűkített kvint lelépés követi az első szólamban. Ez a lelépés visszahangszerűen ismétlődik a következő szólamokban, hangterjedelme azonban fokozatosan csökken (24. kotta).

A dél - e - lőt - ti ó - rák-ban nagy tün-te - tés zaj - lott le Pá - rizs - ban.

24. kotta

Tudományos felolvasás, tudományos előadás

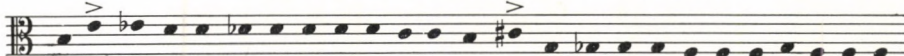
Az erősen kiemelkedő nyomatékok nagyobb egységeket, hosszabb szólamokat fognak egybe a tudományos felolvasásokban. Gyakoriak a széles, kromatikusan ereszkedő dallamívek. A két szintre oszló dallam ezúttal a logikai szerkezetet domborítja ki. Az előkészítő rész kerül magas vagy közép magas szintre és a mélyszinten következő konklúziót készíti elő (25. kotta). A lezáró szólam első szótagja hol a felső, hol az alsó szinthez

Min-den jö - ve - vény - szót va - la - mi - kor i - de - gen szó - nak é - rez - tek.

25. kotta

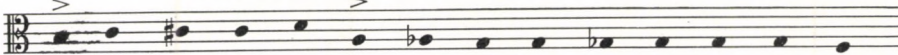
tartozik. Utóbbi esetben kiemelőbb, vitatkozóbb jellegű (26. kotta).

A ki - sér - le - tek e - red - mé - nye - i a - zon - ban el - lent - mon - danak ennek a fel - fo - gás - nak.

26. kotta

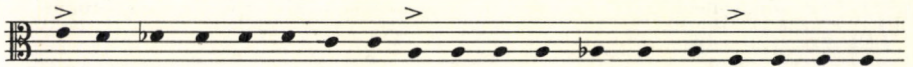
Az előkészítő szólam dallama sokszor enyhén emelkedő (27. kotta).

Té - mánk a - nya - gát tá - vol - ról sem me - ri - tet - tük ki.

27. kotta

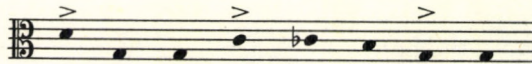
Inkább előkészítő, bevezető részekre jellemző a háromszintű dallam (28. kotta).

Tér-jünk visz-sza a - zon-ban a hon-fog-la-lás u - tá - ni szá - za-dok-ra.

28. kotta

A tudományos felolvasásban is gyakori a „közrefogó” dallamforma. Az első szólamban kvartttal, kvinttel lelépő kvart vagy kvint terjedelmű első szólam „fogja közre” a szűkített s az első szólam alsó és felső határa közé eső, enyhén ereszkedő második szólamot (29. és 30. kotta).

Meg va - gyok győ - ződ - ve ar - ról...

29. kotta

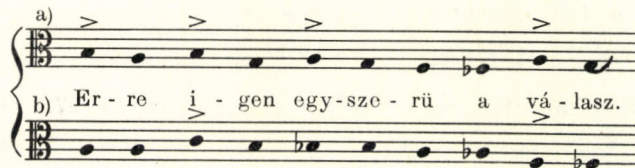

Dan - te mes - te - ré - re...

30. kotta

A Nyelvtudományi Társaság egyik vitauiléséről hangfelvétel készült. A felvételeket lejegyeztük, és a lejegyzett szöveget felolvastattuk azokkal, akikről a hangfelvétel készült. A spontán előadás és a felolvasás szövege — egy-egy nyelvbörléstől, szóismétléstől eltekintve — pontosan megegyezik. Csak hangzásában, s főként dallamában tér el egymástól a kettő.

A felolvasott mondatok hangfekvése ezúttal is magasabb volt, a hangterjedelmük pedig kisebb. Az előadás dallamát lényegesen élénkebbnek érezzük. Ennek egyik oka — a legszembetűnőbb —, hogy a spontán előadás általában sűrűbben tagolt. Három előadás első tíz mondatát vetettük egybe. Az egyik esetben 82 felolvasott szólam esett a felolvasásban a spontán előadás 100 szólamára. A másik esetben csak 67. Ezek a számok nem árulják el, hogy olykor sokkal több (31. és 32. kotta),* máskor meg éppen kevesebb

31. kotta

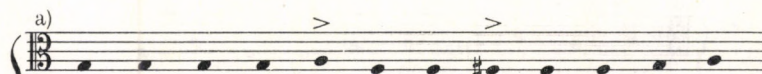
* Itt és a továbbiakban a felső sorban (a) a spontán előadás dallama, az alsóban (b) a felolvasásé szerepel.

a)

b) ...ak - kor épp - o - lyan ke - vés - sé ér - te - nék.

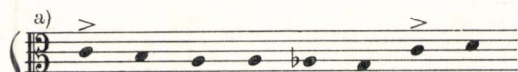
32. kotta

nyomaték esik a szöveghez nem kötött előadás egyes mondataira (33. és 34. kotta). Vagy: a mondat elejét sűrűbben tagolja az előadó, a mondat végét

a)

b) Az e - gyéb - ként kér - dé - ses el - ső szó jo - gán...

33. kotta

a)

b) ... még - is, a - hogy én itt lá - tom, ..

34. kotta

viszont egybesodorja egy összefogó nyomatékkal (35. ábra).

a)

b) Kom - lós A - la - dár - nak, Gál - di Lász - ló - nak a

hoz - zá - szó - lá - sa - i - ra is ref - lek - tál - nék.

35. kotta

A spontán előadás tehát nemcsak azért élénkebb, mert sűrűbben tagolt, hanem azért is, mivel kevésbé egyenletesen, „szeszélyesebben” tagolt: kevésbé előrelátható a nyomatékok helye, a szólamok hossza. A harmadik felszólaló spontán előadásában például a tagoló és egybesodró törekvés tökéletesen kiegyenlítette egymást, és végeredményben — sok eltérés ellenére — szám szerint ugyanannyi volt a nyomatékos szótag a spontán elő-

adásában, mint a felolvasott szövegben. Ennek ellenére élenkebben hatott a szabad előadás, mivel a nyomatékok kevésbé egyenletesen oszlottak el, mint a felolvasásban, gyakrabban csalták meg várakozásunkat; s mivel igen különböző erővel — de általában nagyobb súllyal — estek az egy szótagokra.

A spontán előadások dallammenete is egyenletlenebb, változatosabb. Az összetartozó részeket egybefogó, az előkészítő részt és a konklúziót vagy az összehasonlítható gondolatokat élesen szembeállító (felső és alsó szintre szétválasztó) „írott” jellegű hanglejtéssel szemben a spontán előadás dal-lama szökdelőbb, vonala a fűrészlé élére emlékeztet (36. és 37. kotta). A betűk

36. kotta

37. kotta

mozgatásával érzékeltette a különbséget, Commenius Amos kottairás módszerét követve (vö. Vértés O. András 1954):

Tehát egy má-sik szó-kin-csen, egy másik gram-ma-ti-kán

És a felolvasásban:

Tehát egy másik szókin-csen, egy másik gramma-ti-kán

Vagy:

Talán az-zal kez-de-nem, hogy

Felolvasva:

Talán azzal kezdeném, hogy

Minél váratlanabb a hanglépés, annál hatásosabb. Fel kell, hogy figyeljünk, amikor a mondat utolsó szótagjában egy eredetileg hangsúlytalan szócska

nagy terccel felszökik, ahelyett, hogy már a szótag első felében alapszintre szállna a hang (38. kotta).

a) *[reflektálnék] egy-két meg-jegy-zé-sé-re is.*

b)

38. kotta

A hirtelen megugró — többnyire nyomatékosan —, felsikló hang szinte mellbe böki a felkészületlen, esetleg lankadó figyelmű hallgatót (39. és 40. kotta).

a) *Ró-na Ist-ván köny-vé-hez sze-ret-nénk hoz-zá-szól-ni...*

b)

39. kotta

a) *Én nem tar-tom vé-let-len-nek azt...*

b)

40. kotta

A felolvasó is felhívja a következő mondatra a figyelmet, de más módon: jóval előbb, gondosabban, fokozatosabban készíti elő a hallgatót. Már a tagmondat indítása is sejteti a teljes mondat hosszát, szerkezetét. A tagmondat utolsó szólama pedig egészében magasabb szintre kerül. A rögtönző előadó ezzel szemben úgy jár el, mint aki maga is csak későn vette észre, hogy valamilyen előrejelzést kellett volna leadnia — már néhány szóval vagy szótaggal előbb —, és most az utolsó pillanatban intenzívebb jeladással igyekszik pótolni mulasztását.

A hangos gondolkodás, tépelődés lefékezett ritmusát, fel-fellépő dallamát idézi és erősíti fel egy igen gyakori szökőzárás motívum (41. kotta). Már az első szótag váratlan nyomatéka és lefékezettsége is az elgondolkodó ember

a) *Ez az el-len-tét kü-lön-bö-ző esz-té-ti-ka-i ha-tá-sok for-rá-sa le-het.*

b)

41. kotta

monológjára emlékeztet (vö. 631. kotta). A motívumismétlés, a sztereotípiá, megerősíti ezt a benyomásunkat. Szinte látjuk, hogyan szövi tovább öltésről öltésre gondolatait az előadó.

A váratlan lelépések is megsejtelhetjük várakozásunkat. Az előadó hangja a mondat vége előtt gyakran „megpihen”, alaphangra száll vagy alig valamivel efelett lebeg, s utána magasabb szinten folytatja a mondatot (35., 42. és 43. kotta). Jellegzetesek a 42. kottán látható lesiklások is az erősen

42. kotta

43. kotta

nyomatékos szótagokban (vö. még: *44. kotta).

44. kotta

Az alaphang szintjén vagy alapszint táján pihenő hang természetesen kevésbé készít fel bennünket a mondat további részére, mint a középszinten lebegő. Azt hihetnénk, hogy a mondat lezárul, hogy utolsó szava igekötő:

Kom - lós Aladár mon - dott meg
amit

Rövid szünet után derül csak ki, hogy a *meg* kötőszó volt és még másvalaki is megmondta ugyanazt (vö. 43. kotta). Mintha a beszélő sem sejtette volna még ezt mondatának elején (45. és 46. kotta).

45. kotta

a) *>* *>* *>* *>*

b) *>* *>* *>* *>*

Nem néz - tem pél - dá - kat az ó - fran - ci - a lí - rá - ból,
de nem tar - tom vé - let - len - nek

46. kotta

A szabad előadásban is gyakori a kétszintű dallam. A lelépés nagyobb hangterjedelmén kívül a tagolás affektívebb jellegében különbözik a tudományos felolvasásokra jellemző struktúrától. A felolvasó ritkán süllyeszti le olyan váratlan helyen a szólamot, mint az előadó.

Ha egy *o*-lyan lé-nyeges el- amely már *nem* a
térést keresünk, kódban van

Inkább a figyelem felkeltésére alkalmas ez a tagolás, mint a gondolat szerkezetének érzékeltetésére.

A spontán előadás dallama erőteljesebb, élénkebb, emfaticusabb, a felolvasás kimértebb, fegyelmezettebb testmozgásnak felel meg.

Amikor az előadás hanglejtésének spontánságát hangsúlyozzuk, nem szabad megfélemednünk arról, hogy ezúttal is konvencionális dallamformákról van szó, melyeket egymástól vesznek át az előadó-nemzedékek, más szokásokkal, gesztusokkal együtt. De ha nem is bizonyítja a hang „elkéselt” felkapása minden egyes esetben, hogy a beszélő késve szerkesztette meg a következő mondatát, a felszökő vagy váratlanul alapszintre eső dallamképletek kialakulása nyilvánvalóan összefügg a szabad előadás, a hozzászólás rögtönzött jellegével. A felolvasó megformált gondolatokat, kész mondatokat szólaltat meg, az „élő” szó azért „elevenebb”, mert a gondolat kialakulásának folyamatát, s a gondolatokhoz fűződő érzelmeket is tükrözi.

Elbeszélések felolvasása

Lágy hangvétel, „legato-kötés”, enyhébb nyomatékokkal összefogott enyhén ereszkedő dallamívek jellemzik az elbeszélő hangját. A „legato” jelleget a kilégzés passzivitása kölcsönzi a beszédnek. A szokottnál nagyobb belégzés után a belégzésben részt vevő izmok elernyedése biztosítja a szükséges légnyomást. A hangos kilégzés mechanizmusa alig különbözik ilyenkor a néma kilégzéstől, a mély sóhajtól. Főként az elbeszélés egyes szakaszainak elején gyakoriak a szokottnál hosszabb lélegzetű szólamok (47. kotta).

Zsém-bes ter-mé-sze-tű em-ber volt Ist-ván nagy-a-pó,
 hir-te-len lob-ba-nó, hir-te-len le-csen-de-sü-lő.

47. kotta

Erősen érvényesül a dallam szabályosságára, az egyenletes elrendezésre való törekvés. A Mozart idején uralkodó „dolce-stílus” kínálkozik itt zenei párhuzamként. Az elbeszélő kerüli az éles fordulókat, a váratlan, előkészítetlen dallamlépéseket, a keménységet, erélyt, agressziót tükröző merev dallamvonalakat.

A sóhajszerűen ereszkedő dallam három, egymástól mintegy terc vagy két egymástól mintegy kvart távolságra levő szintre bomolhat anélkül, hogy a dallam „legato” jellege ezáltal lényegesen módosulna. A mondat dinamikáját ilyenkor is az első szólamot megelőző mély belégzés és az ezt követő elernyedés határozza meg (48. kotta).

Gyer-mek-ko-rom-ban a-lig hat-száz la-kó-ja volt.

48. kotta

A hang ritkán emelkedik közép magas szint fölé. A kétszintű dallamok első szólama többnyire előkészítő jellegű. A főhangsúly a második szólamra esik, ekkor gyorsul meg az addig még fékezett kilégzés. A passzív dinamikának megfelelő, enyhén ereszkedő hang is megkülönbözteti ezt a motívumot más, élesebb kétszintű dallamformáktól (49. kotta).

Va-ló-sá-gos köl-töz-kő-dés volt ez.

49. kotta

Az előkészítő rész első szólama közép mély szintre is kerülhet. A következő szólamban emelkedik közép magas szintre a hang. A motívumot a konklúziót tartalmazó mély szintű szólam zárja le. Ezúttal is enyhén, kromatikusan ereszkedik szólamon belül a dallam (50. kotta).

Né-hány lé-pés-nyi-re a ház mö-gött fe-nyő-fák áll-tak.

50. kotta

Emeljünk ki egy másfajta hanglejtésformát is a felolvasó elbeszélő dallam-tárából. A fenti legato-formáktól eltérően ez a dallam tagoló jellegű. Egyenletesen elosztott, egyenlő erejű nyomatókok bontják rövid szólamokra a mondatot. A mondat elején mintegy kvartot lép le a hang a nyomatókos szótag után és szintet tart. A lelépés hangterjedelme fokozatosan csökken a következő szólamokban, és a nyomatókos szótagok ereszkedő vonalat alkotnak (51. kotta). A legnagyobb hangterjedelmű szólamot olykor egy kisebb nyomatókú, kisebb hangterjedelmű bevezető szólam előzheti meg.

A tit - kot Ko - zo - li Pé - ter,
a ter - me - lő - sző - vet - ke - zet ko - vá - csa fej - tet - te meg.

51. kotta

Az előbbi — jobbra bevezető jellegű hanglejtésformákkal szemben — ez a forma gyakoribb a konklúziót tartalmazó mondatokban. Bár akad ennek a képletnek is egy előjáró, beharangozó változata. A nyomatókos szótagok ezúttal is ereszkednek egymáshoz képest, de a hangterjedelem csak a motívum utolsó szólamában csökken. Ez az utolsó szólam középmagas szinten lebeg az előző szólam felső és alsó vége között, s erősen szűkített (szekund) terjedelmű (52. kotta).

Ti - zen - hat - é - ves vol - tam...

52. kotta

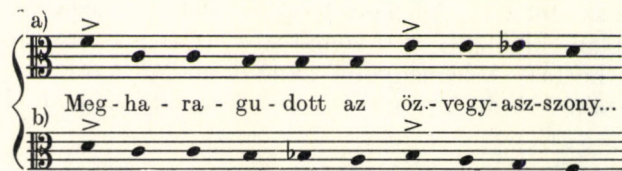
A mesemondó hangja

Az enyhén ereszkedő dallamívek az elbeszéléstől a meséhez vezetnek. A mesén keresztül pedig mintha a zene felé vinne ez az út. A beszéd ritmusa szabályosabbá válik, a szólamok szinte zenei ütemekké szerveződnek. A „kiegyenlítőds törvénye” lényegesen jobban érvényesül a mesében, mint a beszédben: a rövid szólamokban lassul, a hosszabb szólamokban gyorsul a beszéd tempója (Fónagy—Magdics 1960). A szótagon belüli ingadozások csökkentése, a zöngé frekvenciamentének kiegyengetése az énekhez közelíti a mesélő hangot (53. kotta). Nagyobb egységekből kiindulva is azt

a) Volt egy - szer egy öz - vegy - asz - szony...
b)

53. kotta

tapasztaljuk, hogy a mesélő csökkenti a véletlenszerű kis ingadozásokat. Növeli azonban a nagyobb, jellegzetesebb hanglépéseket: stilizálja a beszédet. A hang szélesebb skálán belül szabályosabban mozog, mint a beszédben (54. kotta).

a)
 b) Meg-ha-ra-gu-dott az öz.-vegy-asz-szony...

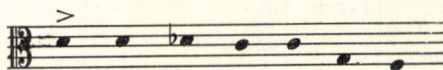
54. kotta

A stilizáló tendencia legegyszerűbb megnyilvánulása a — más felolvasó műfajokban is gyakori — polarizálás, két szintre bontás. Az idézett hagyományos bevezető formulában (53. ábra, a felső sorban (a) a meséből idézett mondat dallama szerepel, az alsó sorban (b) ugyanaz a mondat, elbeszélő hanglejtéssel) a lelépés terjedelme terc vagy kvart. A „lágyabbnak” érzett terc-lelépés a női mesélők felolvasásában gyakoribb, a kvart a férfiakéban. Hasonló terjedelműek a mese közben elhangzó ideiglenesen lezáró formulák is (55., 56. kotta).

...mind fel-nyal-ta a lá-bas-ból a te-jet.

55. kotta

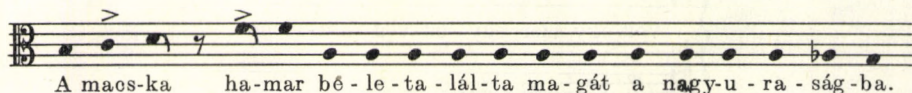
...el-ker-get-te a ház-tól.

56. kotta

Az alsó szintre került szólam utolsó szótagjában gyakran egy fokkal feljebb lép a hang:

...le-ült a híd mel-lé.   ...volt egy macská-ja.

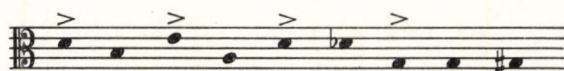
Az alsó dallamvonal kiegyenesedhet; kiegyenesedése határozottabb, keményebb jelleget kölcsönöz a hangnak (57. kotta).

A macs-ka ha-mar bé-le-ta-lál-ta ma-gát a nagy-u-ra-ság-ba.

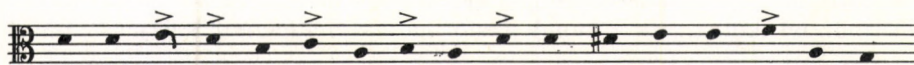
57. kotta

Az ehhez hasonló hosszú, egybefoglaló szólamok hozzátartoznak a meséhez is, de ritkábban fordulnak elő, mint az elbeszélésekben. A gyerekekhez szóló felnőttnél többnyire sűrűbben tagolja a mondatot, mint ahogyan beszédben szokás (58., 59. kotta). Az elbeszélésnek egy új szakaszát — vagy

Vég - té - re a ró - ka meg - szó - lalt.

58. kotta

Ez a nagy maoska ép - pen o - lyan nya - lánk volt mint a kis macs - ka.

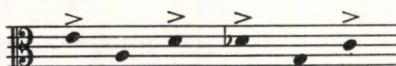
59. kotta

magát az elbeszélést —, megnyitó képletre különösen jellemző a szólam felbontása (60., 61. kotta). A bevezető formula lejtése lassú, fékezett tempója a múltban kereső, elgondolkodó hangot idézi (vö. 61. kotta).

E - béd u - tán...

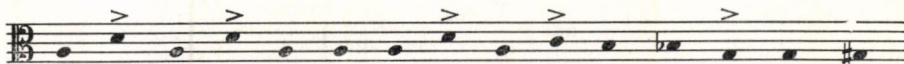
60. kotta

Egy - szer volt, hol nem volt...

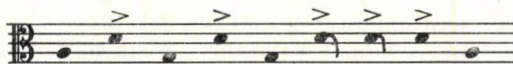
61. kotta

A sűrűn ismétlődő kvart fellépés viszont izgalmas fordulatot készít elő, vagy az elbeszélés élénk részeit festi alá (62., 63. kotta).

A ró - ka ki - ál - lott a bar - lang szá - já - hoz strá - zsál - ni.

62. kotta

Hát ép - pen ak - kor ment el ott a...

63. kotta

Az élénk mozgásnak és a szabályosságának egy másik szintézisét a szólamok szintjének változtatásával hozza létre a mesélő. A szólamon belül enyhén ereszkedik (szinte áll) a hang, a szólamok egymáshoz képest azonban terccelkvarttal emelkednek, ereszkednek:

ott   nagy   le-ült a
szomo-   rú-   an   híd mel-
lé

Máskor az erősen nyomatékos, szólamkezdő szótag után esik le hirtelen a hang, s ezután már csak enyhén ereszkedik (64. kotta).

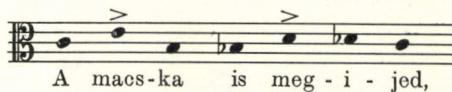

64. kotta

A nyomatékos lelépés következtében nagy hangterjedelmű szólamot egy közép magas szinten lebegő, enyhén ereszkedő vonalat alkotó szólam követheti (65., 66. kotta). Ez a hanglejtésforma a cselekménynek egy-egy újabb

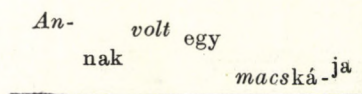

65. kotta

66. kotta

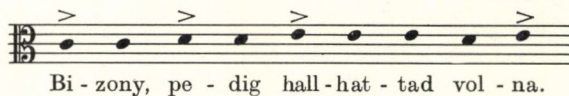
szakaszát vezeti be. Az egyes epizódokat, fázisokat lezáró formulában egy közép mély szinten lebegő szólammal bővül a képlet:

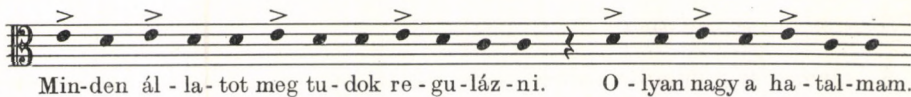
A hanglejtés polarizálásáról beszéltünk. A felfelé térítő tendencia azonban jóval erősebben érvényesül, mint a lefelé ható. Alighanem a zenéhez közeledéssel, az énekre, kántálásra való átállással függ össze a hangfekvés jelentékeny emelkedése. A hang „szívesen” időzik fent magas vagy közép magas szinten (67., 68., 69. kotta).

67. kotta

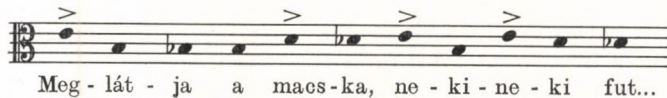

68. kotta

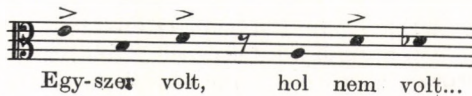

69. kotta

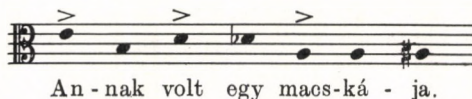
Zeneibb, szabályosabb a szótag az egyes szólamok dallammenete, és szabályosabb, megkomponáltabb a nagyobb szövegegységeké is. Gyakori a motívumismétlés, a variáció (70., 71., 72. kotta). Amikor az elbeszélő a

70. kotta

71. kotta

72. kotta

megszéppent róka válaszát idézi, egy terccel mélyebbre transzponálva, szelíd hangnemben visszhangozza Kacor király motívumát (73. kotta, vö. 64.).

73. kotta

A kompozíció értékét nem csökkenti, hogy ez a középső szinten lebegő, fent tartott hang a semlegeshangú összekötő jellegű elbeszélő részek dallama, tehát tartalmilag is indokolt.

A mese jellegzetes dallamformái a hétköznapi beszédből emelkednek ki, egyes köznap hanglejtésformák zenei megfogalmazásai. Azt is mondhatjuk azonban — a hangsúly és a szórend módosításával —, hogy kiemelkednek a köznap beszédből és bizonyos önállóságra tesznek szert. Ott csengnek a mesélő fülében, mikor még hozzá sem fogott a meséhez. De várja és elvárja ezeket a motívumokat a hallgató is, s talán nem is tekintené mesének az olyan mesét, melyet nem a hagyományos mese-hanglejtés zenéje kísér.

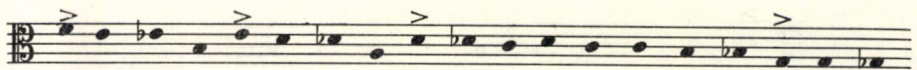
Az írott nyelv dallama

A zenéhez legjobban közeledő mese esetében a legnyilvánvalóbb talán, hogy vannak bizonyos műfajhoz, helyzetekhez kötött dallamképletek, melyek csaknem olyan tisztán csengnek a fülünkben, az alkalmi mondatoktól függetlenül is, mint bizonyos zenei motívumok, ritmusképletek.

Eduard Sievers foglalkozott először a költő vagy prózaíró fülében csengő dallamképletek szövegmeghatározó szerepével. (Tudjuk, hogy Sievers a szövegen keresztül is felismerte a szerző hangját, hanglejtését.) Nálunk László Zsigmond fejlesztette tovább kitűnő versérzéke segítségével ezt a módszert, s bebizonyította, hogy a nyomtatott versnek is van dallama (mely az egyéni interpretációtól független, sőt meghatározza bizonyos mértékig az interpretációt), s hogy ez a néma dallam a vers esztétikai hatásának egyik leglényegesebb forrása.

A tudományos, a politikai vagy bármely más jellegű prózai szövegről is elmondhatjuk, hogy „dallama van”, még ha ez a sajátos dallam nem is játszik olyan fontos szerepet, mint a vers látens zenéje. Ezen nemcsak az értendő, hogy a felolvasó hangjának fekvését, a felolvasás dallammenetének fő vonalát meghatározza a szöveg, a mondatok hossza és szerkezete. Igaz ennek megfordítottja is. Az író ember fülében csengő, műfajhoz kötött dallamemlékek is befolyásolják az írott mondat terjedelmét, tagolását, szerkezetét. Szerb Antal említette egyikünknek — de alighanem mindenki tapasztalta már, aki gyakran fogalmaz —, hogy (tartalmi szempontoktól függetlenül) írás közben úgy érezzük: itt vagy ott hiányzik egy-egy szó vagy szótag, odakíváncozik még egy előkészítő vagy lezáró tagmondat.

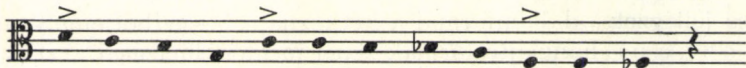
Egyik magyar leíró nyelvtanunkban olvassuk a következő mondatot: „Szorgalmasan keféltette az üléstől kifényesedett nadrágját.” A nyelvtan nem idéz irodalmi forrást. A mondat hétköznapi szavakból áll. Ennek ellenére bizonyosnak látszik, ill. hallatszik, hogy ez a mondat nem beszélgetés folyamán hangzott el. Túlságosan magas ehhez a hangfekvése, túlságosan szabályosan ívelő, „szerkesztett” a dallama (74. kotta). Irodalmi emlékek ih-

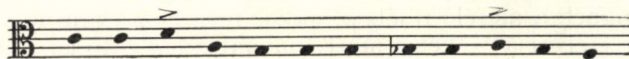
Szor-gal-ma-san ke-fél-get-te ü-lés-től ki-fé-nye-se-dett nad-rág-ját.

74. kotta

lették bizonyára ezt a szélesen ívelő, többszörösen megemelkedő, motívumismétlő dallamot, és ez a dallam határozta meg a mondat szerkezetét. Beszédben alighanem széttöredezett volna a széles dallamív (75. kotta):

Szor-gal-ma-san ke-fél-get-te a nad-rág-ját.

E gész ki fé nye se dett már az ü lés től.

75. kotta

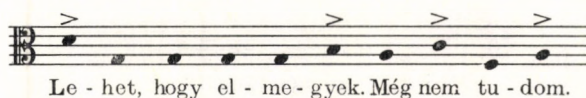

Nők és férfiak hanglejtése

Hanglejtéstanulmányunk szerkesztése során derült ki, hogy bizonyos „zenei” kérdésekben eltér a szerzők véleménye. Arról volt szó egy ízben, hogy a *Hol voltál tegnap este?* mondat a legegyszerűbb, legközömbösebb helyzetben ejthető-e enyhe „szökőzárral”? Hamarosan kitűnt, hogy nem egyéni ejtéskülönbség volt a vita alapja. Egy elképzelt semleges helyzetben többekkel többször mikrofonba mondtuk a vitatott dallamú kérdő mondatot. Ezután kiválasztottuk ezek közül egy férfinék és egy nőnek két eltérő megoldású mondatát. Végül négy mondatunk volt: (1) egy szökőzáras, és (2) egy ereszkedő dallamú női kérdés; (3) s egy férfi szökőzáras és (4) egy ereszkedő dallamú kérdő mondata.

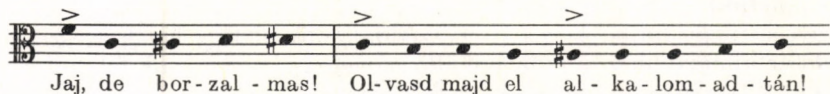
A négy mondatot tíz nővel és tíz férfivel hallgattattuk meg, s megkérdeztük, hogy melyiket érzik a két-két mondat közül természetesebbnek. A férfiak többnyire az ereszkedő végű kérdő mondatra szavaztak, a nők a szökőzáras mondatot érezték természetesebbnek. Ezen belül: természetesebbnek érezték a hallgatók a szökőzárát a nő mondatában, mint a férfiéban.

A kiegészítendő kérdések dallama nem elszigetelt eset, nem az egyetlen „nemi jelleggel” bíró dallamforma. Egy öt nőből és öt férfiból álló hallgatóság előtt lejátszottunk egy spontán beszélgetésfelvételt. A felvett beszélgetésben két nő és két férfi vett részt. Arra kértük azután hallgatóinkat, hogy jelöljenek meg olyan mondatokat, melyeknek dallamát „nőiesnek” vagy ellenkezőleg „férfiasnak” érzik. Feltéve, hogy akadnak ilyen mondatok. „Nőies” hanglejtésű mondat szép számmal akadt és nem is volt nehéz dallamforma szerint csoportosítani őket. Nőiesnek minősítettek több ízben is hangsúlyos szökőzárral, terc vagy kvart fellépéssel végződő kijelentő mondatokat, különösen, ha ismétlődött a szökőzáras motívum (76. kotta).

76. kotta

Nőiesnek bizonyult a magas szinten hullámzó, ereszkedő-emelkedő felkiáltó mondat is (77. kotta), és néhány élénk tempójú, szökdelő dallamú mondat

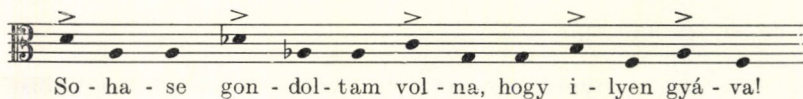

77. kotta

(78., 79. kotta). Férfiasnak nyilvánultak az erős összefogó nyomatékkal

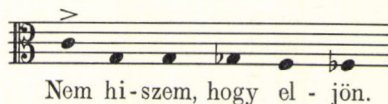

78. kotta

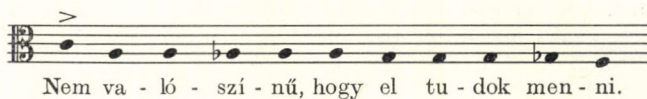

79. kotta

indított, hosszabb szólamokból álló, mélyre ereszkedő, egyenletes tempójú mondatok (80., 81. kotta).

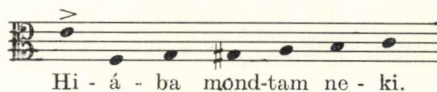

80. kotta

81. kotta

Úgy látszik, nem ok nélkül érezzük „nőiesnek” vagy „férfiasnak” az egyes dallamformákat. A nők beszédében valóban gyakoriak a „nőies” hanglejtésű mondatok (100-ból 40), a férfiak beszédében a „férfias” dallamformák (100-ból 32). A megvizsgált 100—100 mondatban nem akadt ellentétes előjelű dallam (férfias a nők beszédében, nőies a férfiakéban). Egy (passzív) homoszexuális férfi beszédéről készült felvételen viszont 32 „nőies” dallamú mondat esett 100 mondatra (vö. 82. kotta).

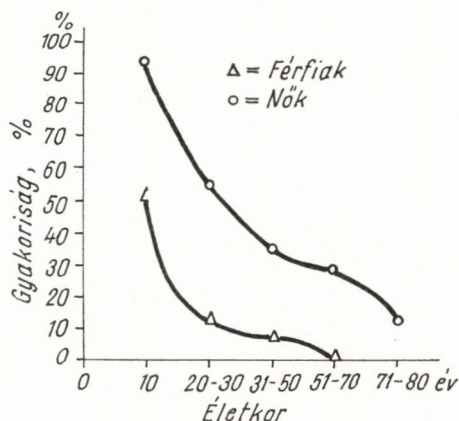
82. kotta

Nemzedékek hanglejtése

Meg akartunk győződni arról is, hogy vajon iskoláskorban jelentkeznek-e már ezek a „nemi különbségek” a beszéddallamban. Egy hét kiegészítendő kérdést tartalmazó húsz mondatból álló szöveget olvastattunk fel 20 tízéves fiúval és 20 tízéves lánnyal. Ezúttal is a lányok beszédében volt gyakoribb a szökőzár. De várakzásunkhoz képest gyakori volt a szökőzár a fiúk beszédében is.

Ezek után két rövid elbeszéléssel egészítettük ki „műsorunkat” (10—10 kiegészítendő kérdést tartalmazott mindegyik) és ezt öt-öt különböző nemzedékekhez tartozó nővel és férfival olvastattuk fel. Minél idősebb generációhoz tartoztak a felolvasók, annál ritkábban fordultak elő szökőzárás kérdő mondatok. A vízválasztó a huszadik év tájára esik. Mindegyik nemzedéken belül gyakoribb volt a szökőzárás mondat a nők beszédében.

Kísérleti szövegünk kijelentő mondatait megvizsgálva kiderült, hogy a szökőzárás kijelentő mondatok száma is fordítva aránylik az évek számához, s hogy ezúttal is a nők beszédében gyakoribb (vö. 1. ábra) a szökőzár.

1. ábra: A szökőzárás kiegészítendő kérdések gyakorisága nemzedékenként.

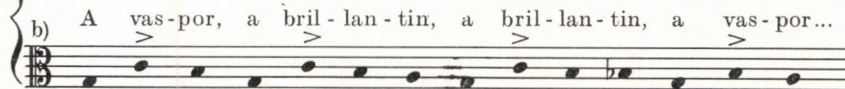
A köznyelv perifériáin

„Les cris de Paris”, Párizs hangjai — ez az összefoglaló címe azoknak a kis, szöveggel kiegészített képeknek, metszeteknek, melyek az egykori Párizs utcáinak jellegzetes alakjait ábrázolják, akiknek hangja ismerősen csengett minden párizsi lakos fülében. Vízet áruló asszonyok, kofák, mutatványosok naponta százszor hallott kiáltásai alkották az utcai életnek szó szoros értelmében vett „hangulatát”. Változnak a mesterségek, változik az utca „hangulata” is. Az egykori Párizs hangját csak sejteti a kép és a képek szövege. Ötven év múlva alig csengethet már a Liliomot alakító színész fülében az évtizedek óta lebontott „vurstli” kikiáltóinak hangja. Az utcán, piacon, villamoson és pályaudvaron is zavartalanul működő telepes magnetofon mágneses szalagja sokat megmenthet a mai Budapest hangjából.

A Nyelvtudományi Intézet hangarchívumának szalagjairól idézünk néhány jellegzetes fővárosi dallamot. A köznyelvi hanglejtés alapvonásait nem ezekből a felvételekből ismeri meg a késői olvasó — azért érezzük éppen jellegzeteseknek ezeket a hangokat, mert eltérnek az általánostól: a köznyelv perifériáin járunk — mégis úgy érezzük, kár lenne elhallgatni a ma még fülünkbe csengő „céhszerű” dallamformákat.

A városligeti mutatványos hangját idézi fel az Ecséri téri árusé (83).

a)

b) A vas-por, a bril-lan-tin, a bril-lan-tin, a vas-por...

83. kotta

kotta; a felső sorban az elhangzott „céhszerű” dallam, az alsóban a feltételezett semleges változat szerepel itt és a továbbiakban). A fékezett előkészítő ütem (ritardando) után (szűkített) kvart fellépés következik. A kiemelt szó, a *brillantín* ott csillog most a bámuló fejek felett. A kikiáltó minden szótagot megnyújt és a megnyújtott szótagban enyhén lefelé ível a hang a következő szótag kezdő szintjéig. A motívum megismétlődik, de ezúttal a szavak szintet cserélnek és a *vaspor* kerül a magasba. A hang kiénekel és nem ereszkedik középső hangfekvésnél mélyebbre. Általában a szöveg alkalmazkodik a dallamhoz, és nem a dallam a szöveghez (84. kotta).

84. kotta

A koldus hangjának szinte nincs is terjedelme, nincs magassága Középmély szinten kitarított, a mondat végén erőtlenül lehajló egyfokú dallam (85. kotta).

85. kotta

Naponta változnak az események, de az újságárusok hangja alig változott az évtizedek folyamán (86., 87. kotta).

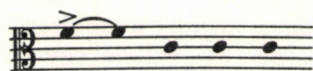
86. kotta

Kromatikusan ereszkedik a két szólam dallama. A második szólam egy szekunddal mélyebben vagy magasabban indul, mint az első.

87. kotta

Az első szólam szintet tart. A második szólam elején szekunddal feljebb lép, majd kvintet esik és ezen a szinten lebeg.

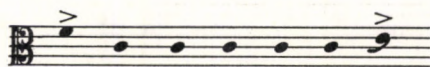
A percesek hagyományos éneke kvart lelépéssel indul és szintet tart (88. kotta). Egy másik, kevésbé énekelt, dallam (figyelmeztető) fel-

Fri - iss a pe - rec...

88. kotta

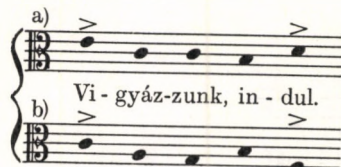
lépéssel végződik (89. kotta). Kialakult, kikristályosodott már néhány dal-

Friss a ro - po - gós pe - rec!

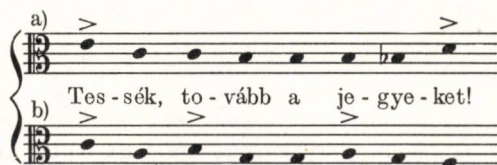
89. kotta

lam a villa moson és autóbuszon is (90., 91. kotta). Az utazás folya-

Vi - gyáz-zunk, in - dul.

90. kotta

Tes - sék, to - vább a je - gye - ket!

91. kotta

mán használatos mondatok többsége beilleszthető ebbe a legato jellegű dallamívbe. A szólamok, mondatok egybeolvasztása világosan tükrözi az eredetileg önálló elemek eredeti jelentésének elkopását (92. kotta).

Tes - sék öt vo - nal.

92. kotta

Újabbban terjedt el a kérdő dallamú felszólító mondat (vö. még 82. l.):

Tes - sék csak beljebb fá - rad - ni

A sztereotip mondatok, úgy látszik, óhatatlanul zenei sztereotípiák kialakulásához és a szöveg természetes hangsúlyozásának, hanglejtésének eltorzulásához vezetnek. A pályaudvari hangosbemondó kétfokú dal-

lamképlete kis egységekre tördeli szét a mondatot, szétválasztva az összetartozót és olykor egybeolvasztva az értelmileg elkülönülő egységeket. Szűk hangterjedelemben mozog a dallam az alaphang felett. Az egy szinten kitarított, lebegő mondatvég és néhány különösen illogikus hangsúly és fel-lépés teszi jellegzetessé, céhszerűvé ezt az egyszerű dallamot (93. kotta).

93. kotta

Még a köszönés hanglejtése is eltér a mindennapostól azoknak a beszé-
dében, akik másoknál lényegesen gyakrabban köszönnek. Másképpen kö-
szönnek a pincérek és ismét másképp köszönnek a boltokban az e l á r u s í -
t ó k. Az üzletekben a *Jónapot kívánok* kétszer is váratlanul felszökő dallama
üti meg a fülünket (94. kotta).

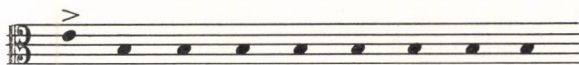
94. kotta

Régebben terjedt el a kérdő mondatok hagyományos dallamától eltérő
„És még mivel szolgálhatok, kérem?“, „És még mit adhatok?“, „Szabadna
még valamit adnom?“. A céhszerű dallam egyesíti ezúttal az eldöntendő és
kiegészítendő kérdő mondatokat (vö. 40 és kk.).

Hasonlít a kiszolgáló köszönő hanglejtéséhez a telefonos kisasszony „Igen.
Kapcsolom” vagy az ezzel azonos dallamú „Igen. Ki beszél?” frázisa, mely-
ben két mondat sodródik egybe (95. kotta).

95. kotta

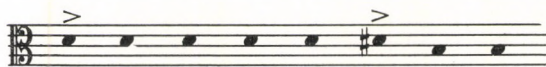
A tematika, a helyzet azonossága is elősegíti a céhszerű dallamformák
kialakulását. Gondoljunk például a riporterek, elsősorban a s p o r t k ö z -
v e t í t ő k hanglejtésére. Néhány dallamforma döntő túlsúlya teszi olyan
könnyen kölcsönözhetővé, utánozhatóvá ezt a hangot. Ilyen a kvart lelépés
után egy szinten, középső hangfekvésben pergő dallam (96. kotta). A pergő

Hi - deg - ku - ti kap - ja a lab - dát...

96. kotta

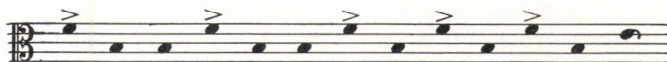
részt követő félhangnyi fellépés és terc lelépés (97. kotta).

La - po - san vág - ja Ko - csis - nak...

97. kotta

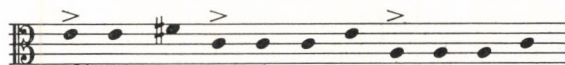
Az izgalmat egymást sűrűn követő kvart (vagy kvint) fellépések hivatottak tükrözni (98. kotta).

Mi - cso - da ha - tal - mas volt a start - ja Hap - pé - nak!

98. kotta

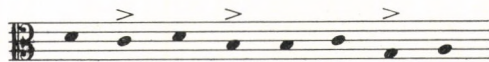
Nehezebb — az oly ismerősen csengő — ismétlődő szökőzáras szólamokból álló motívum „jelentését”, hangulatát meghatározni (99. kotta). Az

Lab - dá - ja át - ke - rült a jobb ol - dal - ra.

99. kotta

egymást követő szólamok egyre mélyebbről indulnak. Eleinte a sajnálkozó ténymegállapítás dallama volt. Jelentése szavakban kifejezve ilyesmi lehetett: „Szomorú dolog. De ha már egyszer így van, mit csináljunk.” („A németek azonban nagyon-nagy szilárdan védekeznek.” „És szabadrúgás következik az NDK partner javára.” A csatárok játéka gyenge: „De úgy látszik hozzá kell ehhez szoknunk.”) Minél gyakoribbá válik, minél többféle helyzetben hangzik el, annál jobban halványul a jelentése, és annál markánsabb a céhjellege. Újabban már a meteorológiai intézet jelentésében is felbukkant legkevésbé sem a sajnálkozás kifejezéseként (100. kotta).

Az ég - bolt e - rő - sen fel - hős.

100. kotta

A sportközvetítés jellegzetes dallamformái néhány évtizedes „tradíció” alapulnak. Sokkal mélyebben gyökerezik a múltban a templomi prédikáció zenéje. (Lehetséges, hogy a verbális hagyomány még régebbi zenei formákra megy vissza.)

Összehasonlítottuk három prédikációnak — egy katolikus, egy református és egy zsidó prédikációnak — 200—200 mondatát. A katolikus prédikációban leggyakoribb (30%) a magas szinten kitartott monoton dallam, mely csak a mondat végén ereszkedik lépcsőzetesen (szólamonként szekunddal) és középső szinten zárul (101. kotta).

A va - kok lát - nak, a sü - ke - tek hal - la - nak, a pok - lo - sok tisz - tul - nak
és a sze - gé - nyek - nek az e - van - gé - li - u - mot hir - de - tik.

101. kotta

Az egyenes dallamvonalat egy másik gyakori dallamképletben a rövid szólamok elején szekunddal fellépő nyomatékos szótagok szakítják meg. A nyomatékok egyforma súllyal esnek minden szólamra (102. kotta).

A - zért kül - di el ő - ket Jé - zus - hoz, hogy köz - vet - len meg - győ - ző - dé - sük
le - gyen a bi - zo - nyos - ság a - lap - ja.

102. kotta

Egy harmadik dallamséma: a hang középső szintről kiindulva szólamonként szekunddal emelkedik, az utolsó előtti szólam éri el a legmagasabb szintet. Az utolsó szólam egy szekunddal alábbszállva, közép magas szinten zárja a mondatot (103. kotta).

Ak - kor az egy - ház - nak is Krisztus sza - va - it kell meg - is - mé - tel - ni - e.

103. kotta

A viszonylag ritkább kétszintű formák közül első helyen áll a közép mély szintről magasba lendülő dallam. Különösen jellegzetes a kvint vagy kvart fellépés (104. kotta). De jellegzetes a kvart kvint (vagy kvart) lelépéssel

S el - men - tek ak - kor Jé - zus - hoz...

104. kotta

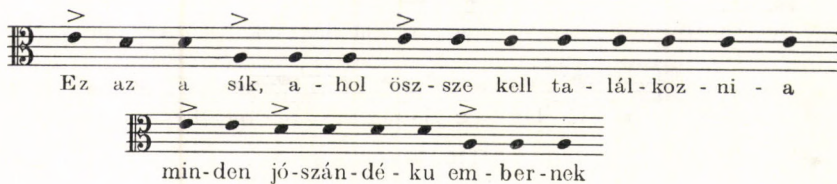
záró formula is (105. kotta), vagy a két formula egyesítése (106. kotta).

A lel - ki vak sze - me meg - nyí - lik az i - gaz - ság - ra.

105. kotta

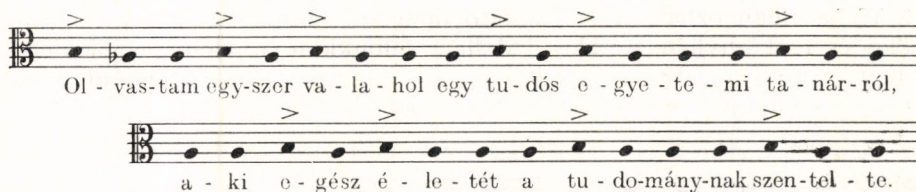

Ez az a sík, a - hol ősz - sze kell ta - lál - koz - ni - a

min - den jó - szán - dé - ku em - ber - nek

106. kotta

A magas szinten kitartott, a szólamok elején szekunddal fellépő hanglejtésformával a református és a zsidó prédikációban is találkoztunk. A zsidó prédikációban azonban lényegesen gyakoribb volt a középső szinten tartott változata (ez tette ki csaknem felét a mondatoknak), a református prédikációban pedig a közép-mély szinten hullámzó dallam (107. kotta). A refor-

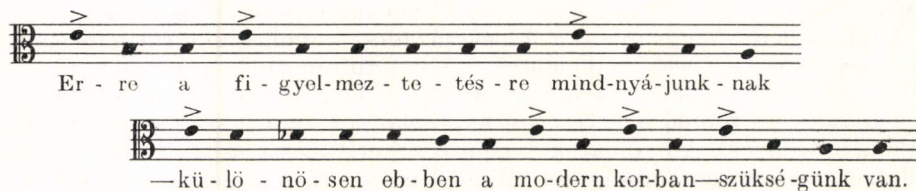

Ol - vas - tam egy - szer va - la - hol egy tu - dós e - gye - te - mi ta - nár - ról,

a - ki e - gész é - le - tét a tu - do - mány - nak szen - tel - te.

107. kotta

mátus szentbeszédben igen sokszor tért vissza a szólamokat kvart fellépéssel nyitó hanglejtésforma. A hangsúlytalan szótagok középső vagy közép-mély szinten lebegnek (108. kotta). Ennél is gyakoribb volt a páratlan szó-

Er - re a fi - gyel - mez - te - tés - re mind - nyá - junk - nak

- kü - lö - nö - sen eb - ben a mo - dern kor - ban - süksé - günk van.

108. kotta

lamokban kvarttal, a páros szólamokban szekunddal fellépő hang (109. kotta).

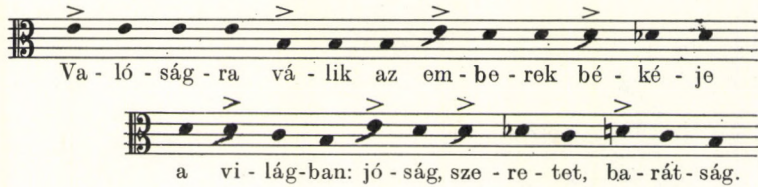

Ak - kor majd mu - száj lesz lát - ni és tud - ni mind - azt,

a - mit nem a - kart tud - ni az em - ber.

109. kotta

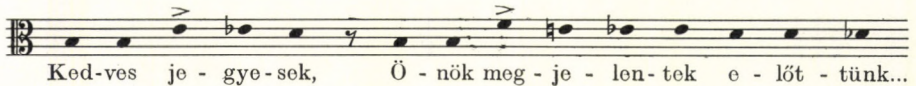
A zsidó prédikációban igen gyakoriak voltak a mintegy tere felsiklással indított s utána szekunddal ereszkedő, egymást sűrűn követő szólamok (110. kotta).

110. kotta

Bármelyik motívum van is túlsúlyban, a prédikációk dallamát mindenképp előtérbe hozza a hang mozgásának szabályossága, a gyakori ismétlődés, vagy a nem kevésbé szabályos váltakozás, variáció jellemzi. Nemcsak a mondatok „kompozíciója” zenei, a prédikátor hangja is az énekhez közeledik (vö. Magdics 1964.). Az egyes szótagok zöngemenete lényegesen egyenletesebb, mint a beszédben.

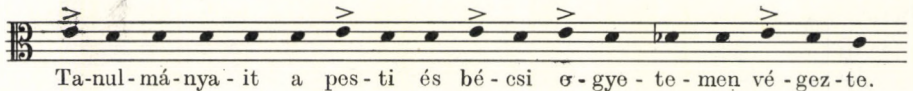
Az egyik-másik prédikáló dallam kiszáll a templomból és világi helyzetekben is elhangozhat. Az előkészítő mélyebb szintről kvarttal magasba szökő és fent enyhén ereszkedő dallam felbukkan minden „emelkedett” hangú beszédben. Az a n y a k ö n y v v e z e t ő üdvözlő például egyik felvételünkön a jegyeseket ezzel az ünnepélyes kvart fellépéssel (111. kotta):

111. kotta

Ez a séma ismétlődik azután unos-untig a rövid beszéd folyamán. Halvány, vértelen változata ez a zöngésebb, zeneibb eredeti formának.

Alighanem a — ugyancsak több évszázados — kollégiumi rutin termelte ki a d i á k o s „felelő” hanglejtést, melyet automatikusan kivált a fekete tábla, a katedra, a tanár személye. A magas hangfekvés, a szűk hangterjedelem, a gyors tempó a helyzettel kapcsolatos érzelmekkel függ össze (izgalom, szorongás). A nyomatékok nem is sejtetik az egyes szólamok közötti súlybeli, tartalmi különbségeket. Minden változatára a monoton motívumismétlés jellemző. Többnyire csak a szólamkezdő szótagok emelkednek ki egy hanggal az egyenes dallamvonalból. Az utolsó szólam enyhén ereszkedik

112. kotta

(112. kotta). Egy másik változatban a „taktusok” végén szekunddal emelkedik a hang (113. kotta).

113. kotta

Részben a kottairásunk hibájából hasonlít a magoló hangleytés az egyik templomi dallamformához. Nemcsak a gyors és lélektelenül egyenletes tempó különbözteti meg ebben az esetben a magoló kántálást a templomi szónoklattól. A stilizált templomi beszédben is kiegyenlítődnek bizonyos fokig a nyomatékos szótagok közötti súlykülönbségek. A prédikációban azonban súlyossá válik minden szólam, a magoló kántálásban viszont mindegyik elveszíti a súlyát. A prédikátor a zene felé közelíti a beszédet. Ez a törekvése hozza létre az egyszerű, szabályos, de zenei szabályok szerint mégis csak változó, váltakozó formákat. Az iskolás hadarásban az aktuális élmény hiánya következtében ismétlődik szüntelenül egyetlen motívum.

II. A MONDATFAJTÁK DALLAMA

Ha az egyes mondatok jelentésétől, terjedelmétől, szerkezetétől eltekintünk és a beszélőnek és a hallgatónak kapcsolatát, a beszélőnek a közlés tárgyához való viszonyát vizsgáljuk a közlés szempontjából — ha tehát pragmatikus jellegük szerint (vö. R. Carnap, 5 és k.) osztályozzuk a mondatokat —, a grammatikai hagyományt követve kijelentő, felkiáltó, óhajtó, felszólító és kérdő mondatokat különböztethetünk meg. Károly Sándor mondattani vizsgálatait alapján a Mai Magyar Nyelv Rendszere (II. 23—64) is megtartotta ezt a felosztást.

1. A KÉRDŐ MONDATOK DALLAMÁRÓL

Dallam és szótagszám

A mondatfajták közül a **k é r d ő m o n d a t** az, melyet legrégebben különböztetnek meg írásjellel a többi mondatfajtatól. Bizonyára összefügg ez a kérdő dallam markáns jellegével. A kérdő dallamnak ez az — íráson is átütő — markáns jellege pedig a kérdő hanglejtés kitüntetett szerepét tükrözi. A hanglejtés leglényegesebb feladata monoton nyelvekben a feleletet váró kérdés megkülönböztetése a feleletet nem váró mondatoktól. Ha a kérdőjelleg morfémák segítségével van kifejezve, a kérdő mondat elveszíti sajátos dallamát.

A jelöletlen (morfémával nem jelzett) kérdő mondatok többségének dallama visszavezethető a **h á r o m s z ó t a g ú** egyszavas eldöntendő kérdés hanglejtésére. A kérdés tényén kívül egyebet ki nem fejező háromszótagú prototípusban a hang mintegy terecel lép fel a második szótagban és mintegy kvarttal lép le a harmadikban.

A **k é t s z ó t a g ú** (jelöletlen eldöntendő) egyszavas kérdő mondatban a fellépés is, a lelépés is a második szótagban következik be.

Az **e g y s z ó t a g ú** kérdő mondatban a lelépés elmarad. A hang a szótag zöngés szakaszában mintegy tercet emelkedik.

Ha a kérdő mondat **t ö b b s z ó b ó l** áll vagy (és) **h á r o m s z ó t a g n á l h o s s z a b b**, a kérdő dallam hordozója az utolsó szólam (hangsúlyozási szakasz, vö. MMNyR II, 463 kk., 503). A három, két vagy egy szótagból álló utolsó szólam dallama megfelel az ugyanolyan szótagszámú egyszavas kérdő mondat dallamának. A három szótagnál hosszabb szólamban az utolsó három szótag a dallam hordozója. A három utolsó szótag dallama megfelel a háromszótagú egyszavas kérdő mondat dallamának. A dallam alakulását általában nem befolyásolja, hogy az utolsó szólam hosszabb vagy rövidebb egy szónál (114—117. kotta). Új szólamot nyit az emphati-

Ez ő?
114. kotta

Ő az?
115. kotta

a)

E - sett az e - só?

b)

E - sett az e - só?

116. kotta

a)

Le - het, hogy nem hoz - tuk el?

b)

Le - het, hogy nem hoz - tuk el?

117. kotta

kus kiemelés is (118—120. kotta). Az idézett megdöbbent kérdésben (120.

Nyolc ó - ra?
118. kotta

Nyolc ó - ra?
119. kotta

Nyolc ó - ra?
120. kotta

kotta) az utolsó szólamot az utolsó szó utolsó (nyomatékos) szótagja képezi. Gyakori jelenség ez affektív kérdésekben (121., 122. kotta). Az affektív hanglejtés ezekben az esetekben visszavezethető az általános hanglejtés-szabályra (az affektus voltaképpen hordozója tehát a szabálytalan nyomatékeloszlás).

Gom - ba?
121. kotta

El - ha - tá - roz - ták?
122. kotta

Máskor két „utolsó” szólamot képez a kétszótagú kérdő mondat egyforma erővel hangsúlyozott két szótagja, s mind a kettőben emelkedik a hang (123., 124. kotta). A nyomatékos utolsó szótag hanglejtése emelkedő—

Hol - nap?

123. kotta

Rank-tól? (sz)

124. kotta

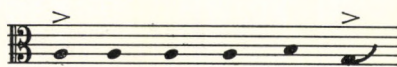

Meg-men - tet - ted?

125. kotta

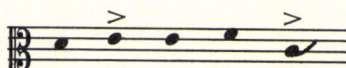
ereszkedő—emelkedő is lehet (125. kotta). Voltaképpen két szótagra bomlik ilyenkor az utolsó szótag és mindkét szótag hanglejtése emelkedő. A dallam a két szótag mezsgyéjén ereszkedik csak le, hogy a másodikban ismét emelkedhessék.

Az enyhébb csodálkozás nem bontja meg a szabályos hanglejtésformát. A hagyományos nyomaték határozza meg a szólam kezdetét, s az utolsó szótag hangsúlya — ezen a szabályos formán belül — jut csak az utolsó szótag emelkedő dallamában kifejezésre (126—128. kotta).

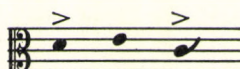
Be - le - bo - lon - dul - tam?

126. kotta

Hát te ne tud - nád?

127. kotta

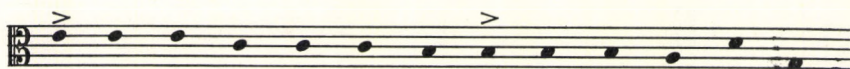

Meg-csal - ni? (sz)

128. kotta

A kérdő dallam terjedelme

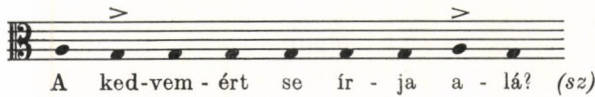
A mondatok utolsó szólamának, kérdő - ma g j á n a k hangterjedelme változó. A normatív mondat (kvart) hangterjedelménél érzékelhetően nagyobb vagy szűkebb hangterjedelemnek azonban sajátos mondanivalója van. Ez az ingadozás tehát nem cáfol rá arra, hogy a kérdő mondat magjának hangterjedelme kötött. Sőt ellenkezőleg: feltételezi ezt. A hallgató, a „rejtjelfejtő”, ehhez a normához méri (önkéntelenül) az egyes kérdő mondatok hanglejtését, s így „fejt ki” az eltérés alapján a dallamban rejlő második (járulékos) „közleményt”. Visszavezeti a hallott formát a semleges alapformára, és megállapítja (egyfelől a kontextus: a dinamika, a ritmus, a hangszín; másfelől a helyzet figyelembevételével), hogy a beszélő a hangterjedelem növelésével milyen indulatának nyit utat, csodálkozását vagy méltatlankodását fejezi-e ki (129. kotta). A fonetikai kontextus határozza

Ne - kem nincs fo - gal - mam a ta - ka - ré - kos - ság - ról?

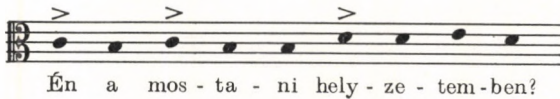
129. kotta

meg azt is, hogy a félelem szűkíti-e a hangterjedelmet vagy a cirogató gyengédség (130. kotta).

130. kotta

Jellegzetesen szűkített az ismételt kérdések magjának hangterjedelme (131. kotta). Mélyre esik azonban a hang, ha az ismételt kérdés csodálkozó jellegű.

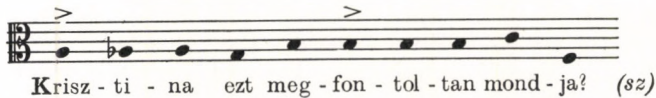
131. kotta

Szűk a f o r m á l i s („szónoki”) kérdések hangterjedelme is (132. kotta).

132. kotta

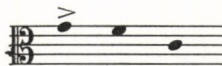
A kérdő dallam „bal szárnyát” szűkíti, a fellépést csökkenti az örömteljes izgalom azáltal, hogy megemeli az előkészítő részt (133. kotta).

133. kotta

A kérdő dallam módosulásai

A mennyiségi különbség minőségibe csaphat át. A „bal szárny” további emelésével kiegyenesedik a dallamvonal, a fellépés elmara d. Így az örömteljes felkiáltó kérdésekben (134., 135. kotta).

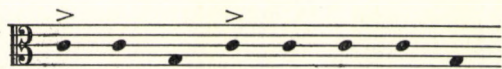
Te vagy az?

134. kotta

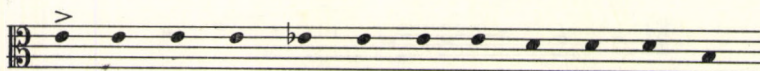
135. kotta

Tükrözhet hitetlenséget, kételyt, szemrehányást, megvetést is a fellépés elmaradása (136—139. kotta). Ezekben az esetekben a „felszárnyas” kérdés

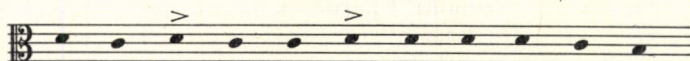
Csak - u - gyan? Egy-szer leg - a - lább? (sz)

136. kotta

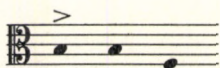
Fi - gyel - me - sen ol - vas - ta a jegy - ző - köny - vet? (sz)

137. kotta

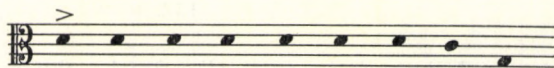
Nem a ba - rá - tod ha - lá - lá - ra gon - dolsz? (sz)

138. kotta

E - zek - nek?

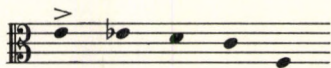
139. kotta

Be - jö - he - tek egy pil - la - nat - ra?

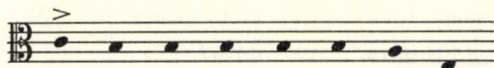
140. kotta

tartalmilag is csak félig kérdés, félig pedig felkiáltás, szemrehányás stb. Vagy konvencionális, formális kérdés (140., 141. kotta), felkiáltás, (tréfás) fenyegetés (142. kotta).

Rá - ér egy per - cig?

141. kotta

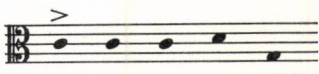
Vol - tál már fe - né - ken rúg - va? (gyerek)

142. kotta

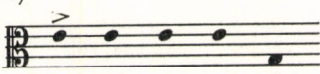
Az utóbbi kilenc (redukált) kérdő mondatot (134—142. kotta) a felvételek-ből kiragadva, más (kijelentő, felszólító és kérdő) mondatok közé ágyazva játszottuk le tíz hallgatónak, akik a hallott mondatokat lejegyezték. A kilenc mondatot mind a tíz hallgató kérdőjellel írta le. A kérdő dallam jellegzetes csúcspontjának hiánya ellenére felismerték tehát a dallam alapján a mondat jellegét. Ez nem jelenti azt, hogy a fellépés nem tartozik a kérdő dallam nyelvi érvényű jegyei közé. A kérdést azért ismerték fel, mivel vissza tudták vezetni a fellépést tartalmazó jellegzetes kérdőformára. Ez egyúttal arra mutat, hogy tudomásul vették az eltérő formában rejlő szekunder közleményt. (A jegyzőkönyvből: *Bejöhetnek egy pillanatra?* „Udvarias kérdés. Közben már be is jött.” *Ezeknek?* „Megvetően kérdezi. Nem érdemes nekik.”)

Különösen tanulságosak voltak a „Fogod a végét?” kérdő mondat három változatával végzett kísérletek (143. a—c kotta). A tíz hallgató közül kettő

a) Fo - god a vé - gét?

b) Fo - god a vé - gét?

c) Fo - god a vé - gét?

143. kotta

egyformának érezte mind a három dallamot. További három hallgató a (b) és (c) változat között nem érzékelte a formai eltérést. Ez az öt hallgató is világosan érezte azonban a mondatok közötti tartalmi különbséget. („A három mondat között nincsen formai különbség, csak egészen más helyzetben hangzanak el”, mondta az egyik hallgató.)

A jegyzőkönyvből:

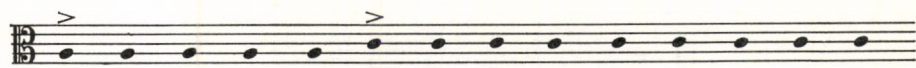
a)	b)	c)
Barátságos kérdés. „Akkor jó.”	Csodálkozik. „Mert nem érzem.”	Erős meglepetés. „Akkor végképp nem értem.”
Semleges kérdés.	„Mintha eleresztetted volna.”	Megütközés.
Akkor kezdhetjük. Stb.	Meg van lépve. Stb.	Gyanakvás. Biztos? Stb.

Máskor (ritkábban) a lelépés marad el. Az erélyes *Így volt?* kérdésben (az apa kérdezi a fiától, miután rekonstruálta a „bűntényt”), elmarad a lesiklás a szólam második szótagjában, a hang fennakad (144. kotta). Ugyanígy a fenyegető *Megértett?*-ben (145. kotta). A vezéregazgató

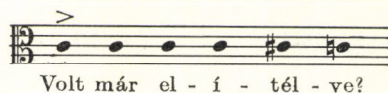
 Így volt?
144. kotta

 Meg - ér - tett?
145. kotta

mondja ezt éles hangon Fairbanksnek Aszlányi „Hét pofon”-jában. Később a mérnök az erkölcsi pofonnal együtt ezt az éles, elutasító, kemény hang-lejtésformát is felfokozva viszonozza (146. kotta). Ez a kérdő dallam azért

 Nem lát - ja, hogy az I - gaz - ga - tó úr - ral be - szé - lek? (sz)
146. kotta

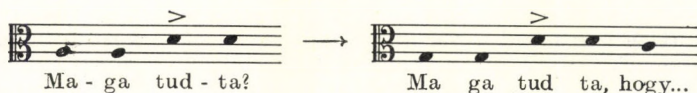
„éles”, „kemény”, mivel elmarad az oldást hozó lelépés. A metaforában tükröződő értékelés ismét feltételezi az affektív formának a semleges alakkal való egybevetését. Olykor a fellépés is, a lelépés is minimumra csökken. Így a „hivatalos személyek” kérdéseiben adatfelvétel alkalmával ellaposul, kiegyenesedik a kérdő dallam a közöny hatására (147. kotta).

Volt már el - í - tél - ve?

147. kotta

Homonimája csak a fenti dallamoknak az összetett kérdő mondat első tagmondatának leválasztásaként előálló emelkedő kérdő dallam (148.

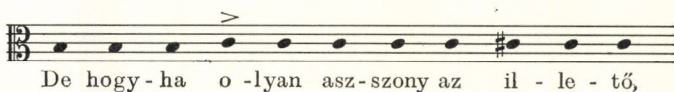

Ma - ga tud - ta?

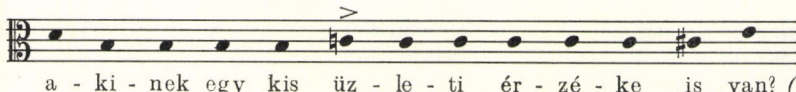
Ma ga tud ta, hogy...

148. kotta

kotta). Befejezett befejezetlen („megszakadt” vö. MMNyR 513) kérdő mondatoknak van egy szökőzárás változata is (149. és 150. kotta). Ezek a mon-

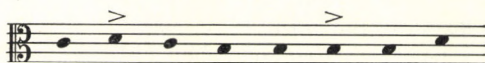

De hogy - ha o - lyan asz - szony az il - le - tő,

a - ki - nek egy kis üz - le - ti ér - zé - ke is van? (sz)

149. kotta

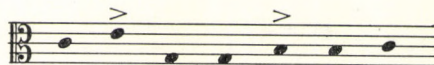

De mind a ket - tő egy - szer - re? (sz)

150. kotta

datok éppen azáltal váltak kérdő mondatokká, hogy a kijelentő mondat befejezetlen maradt („De hogyha . . ., akkor . . .”, „De mind a kettő egyszerre, az már . . .”), s így mástól várjuk a választ.

Nem vezethetők vissza a kérdő dallamra (a háromszótagú egyszavas eldöntendő kérdések normatív dallamára) a *csak*-(*hát csak*)-kal és tagadó szóval bevezetett eldöntendő kérdések sem (151. kotta). A tagadószó után a hang mintegy kvintet-szextet esik, utána mintegy terccel feljebb lép és az

Csak nem vagy rám fél - té - keny? (sz)

151. kotta

utolsó szótaggal még egy szekundot emelkedik. Az érzelmek módosíthatják a hangközöket. A nyugtalanság, izgalom hatására a dallam a mondat végén a tagadószó szintje fölé emelkedhet (152. kotta). A gyanakvó „csak nem”-

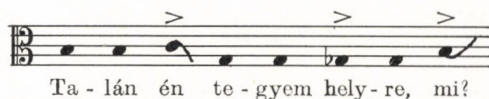
152. kotta

kérdésben viszont erősen csökkenhet az emelkedés (153. kotta). A dallam

153. kotta

leginkább a vitákból jól ismert csodálkozva érvelő hanglejtésnek felel meg, s így talán a csodálkozó, érvelő kijelentés metaforája (154. kotta). Ez a

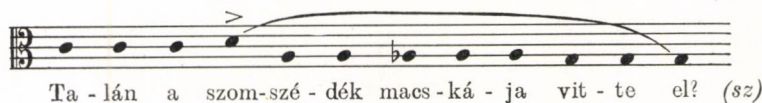

154. kotta

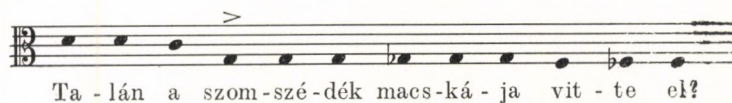
„származtatás” semmit sem von le a „csak nem”-kérdések dallamának önállóságából. Egyike a legjellegzetesebb rétori kérdő dallamoknak.

Enyhe veszekedésekben gyakori a *talán*-nal bevezetett g ú n y o s k é r d é s (155a kotta). A szónoki „talán”-kérdés nem téveszthető össze az ugyancsak ereszkedő dallamú kijelentéssel (vö. 155b kotta). Az idézett két

a)

b)

155. kotta

azonos szövegű mondatot 15 hallgatóval jegyeztettük le. Kivétel nélkül mindegyik kérdőjelet (ill. kérdő- és felkiáltójelet) tett az első és pontot a második változat után. A kérdő mondatot ezúttal főként d i n a m i k á j a, tempója különbözteti meg a kijelentéstől. Az eldöntendő kérdés

Az alternatív kérdéseket ezután kiemeltük a szövegből és mindegyiket lejátszottuk tíz hallgató előtt. A hallgatók az esetek többségében (90,2%-ban) felismerték a kérdő mondatokat. Mindig kérdésnek minősült a mondat, amikor az első szólam dallama emelkedett. Amikor az első szólam dallama ereszkedő volt, a hallgatók egy része (18%-a) nem tudta eldönteni, kérdést hallott-e vagy kijelentést. Néhányan (5%) kijelentésre gondoltak.

A kiemelt kijelentő mondatokat a hallgatók minden esetben felismerték. Többségük (50 közül 40) alaphangon vagy szekunddal alaphang felett zártult — mindkét szólam dallama (nagy szekunddal-kvarttal) ereszkedett.

Későbbi kísérleteknél kiderült, hogy az indulattal, nagy eréllyel ejtett alternatív kérdéseket és kijelentéseket sokkal nehezebb egymástól dallam alapján megkülönböztetni, mivel ilyenkor a kijelentő mondatokban is ki-egyeneseedik a két szólam dallamvonala, s az alsó dallamvonal olykor az alaphangnál is mélyebbre kerül.

Ha tárgyalások útján lehetne kialakítani a nyelvi kódot, felvethetnénk, vajon nem lenne-e célszerűbb az alternatív kérdésekre is átvinni a kérdő dallamot. Ebben az esetben le kellene azonban mondanunk a kétszintű és a kérdő dallamú alternatív kérdések megkülönböztetéséről. Amikor ugyanis nem akarjuk élesen szembeállítani a két alternatívát, hanem a kettőt közösen állítjuk szembe egy kimondatlan harmadik lehetőséggel — ha azt akarjuk tudni például, hogy „újságban vagy (ill.) folyóiratban” olvasta-e az illető a hírt, vagy pedig élőszóban értesült róla —, akkor a mondatot (mely ezáltal elvesztette alternatív jellegét) hagyományos kérdő dallammal ejtjük.

A hanglejtés ilyen esetekben a kétféle — a megengedő és a kizáró jellegű — *vagy* hiányát pótolja némiképpen. A kétszintű dallam kizáró *vagy*-ot jelez, a két alternatíva összeférhetlenségét: kizáró diszjunkció. Az alternatívákat egybekapcsoló kérdő dallammal ejtett mondat azonban nem felel meg szükségképpen a megengedő diszjunkciónak. Azt jelzi csak a dallam, hogy a kérdező számára közömbös, hogy a kettő közül melyik alternatíváról van szó.

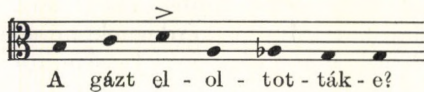
Morfémával jelzett eldöntendő kérdések

A nyelv ökonómiájával magyarázható, hogy az *-e* kérdőszócskával jelzett kérdő mondatok dallamformája nem tér el lényegesen a kijelentő mondatokétól (MNYR II, 505). Ugyanez áll azokra a kérdő mondatokra, melyekben az *ugye* szó szerepel. Utóbbiak esetében a mondat kérdő jellegének csökkenése is indokolható a kijelentő dallamformát. Az *ugye* azt jelzi, hogy a beszélő csaknem bizonyos a feleletben, s amit mond, inkább (tényleges vagy formális) megerősítésre szoruló állítás, semmint kérdés. Nevezzük e l l e n ő r z ő kérdésnek.

Tíz (20—35 éves) nővel és férfivel végzett kísérletek eredménye szerint az *e*-vel vagy *ugye*-vel jelzett semleges kérdő mondatok hangfekvése mintegy szekunddal magasabb, mint a megfelelő semleges kijelentéseké (vö. 161. kotta, a és b dallama). A magasabb hangfekvés független az *-e* vagy *ugye* mondatbeli helyétől. A mondat végén álló *ugye* dallama kérdő is lehet a tényleges vagy ironikus ellenőrző kérdésekben.

Az ellenőrző kérdésekből hiányozhat az *ugye*. Ilyenkor — a helyzeten kívül — a magasabb hangfekvés és a szólamok dallamának egyenesebb vonala jelzi, hogy a beszélő választ vár (162. kotta). Egy általános iskolai

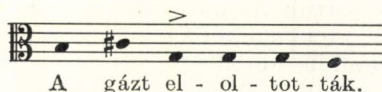
a)

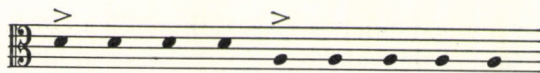
A gázt el - ol - tot - ták - e?

161. kotta

b)

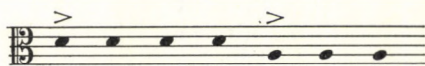
A gázt el - ol - tot - ták.

Itt van ná - lad min - den, fi - acs - kám? (sz)

162. kotta

magyarórán regisztráltunk egy hasonló dallamot. „Barócsi, te készültél?” (163. kotta). A két szint éles elválasztása, az egyenes dallamvonal — az éles

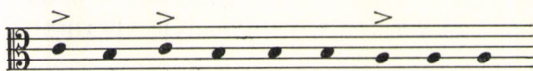
Ba - ró - csi, te ké - szül - tél?

163. kotta

artikuláció, a fékezett tempó és a fojtott dinamika kontextusában — ilyesmit mondhat: „Előbb határozottan azt állítottad, hogy készültél. Ez eddig nem látszott. Most utoljára vetem fel a kérdést.”

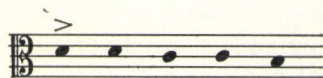
A kérdő és kijelentő mondatok széles m e z s g y é j é n járunk.

Beszélgetésekben, színdarabokban egyaránt gyakoriak az ilyen kétes fajtájú mondatok (164. és 165. kotta). A mondat előkészítő része megegyezik

Nem is ér - de - kel, hogy mit csi - nál?

164. kotta

Na - gyon ne - héz volt?

165. kotta

a kérdő mondatéval, a kérdőmag azonban ellaposul. Bizonytalanul jelölt ellenőrző kérdéseknek tekinthetjük őket.

Az előkészítő rész dallama

A kérdőmagot, az utolsó szólamot megelőző előkészítő résznek nincsen lényeges szerepe a mondat kérdő jellegének meghatározásában. Rövid (egy- vagy kétszólamú) mondatokban az egyenes dallamvonalú előkészítő részt tekinthetjük alapformának. Az alapformától való eltérésnek többnyire körülhatárolható mondanivalója van. Minél jelentékenyebb, minél váratlanabb az eltérés, annál kifejezőbb.

Szinte egyenértékű az egyenes dallamvonalú előkészítővel az utolsó szólam elején szekundot fellépő előkészítő rész. Hosszabb (három vagy több) szólamból álló kérdő mondatokban ritkább a végig egyenes dallamvonal.

A hanglejtésformák gyakorisági eloszlásának megfelelően a hallgatók közömbösnek minősítik a hang szekundnyi megemelkedését az utolsó szó-

lamban, de intenzívebbnek, sürgetőbbnek érzik a mondatot, ha az első szólam elején emelkedik meg a hang. (Öt háromszólamú mondatot vettünk fel a táblázatban szereplő négy változatban és a felvételt 10 hallgatónak játszottuk le.)

Az előkészítő rész semleges hangú kérdésekben a három szótagú kérdőmag első szótagjával van egy vonalban. Az előkészítő rész felemelése vagy le-süllyesztése módosítja a mondat érzelmi jellegét.

Az élénk (örömteljes) izgalom, a csodálkozás *m e g e m e l i* az előkészítő részt (166. kotta).

166. kotta

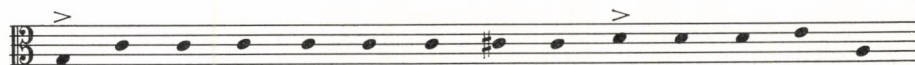
Élénk beszélgetések folyamán három- vagy több szólamú mondatokban gyakran emelkedik *l é p c s ő z e t e s e n*, szólamonként egy-egy szekundál a középmező szinten induló dallam. Az előkészítő rész kiindulópontjának erőteljesebb elmélyítése s a dallam markánsabb felemelkedése — a felemelkedés foka, jellege, tempója s a hang színe szerint — tiltakozást, szemrehányást fejezhet ki (167. és 168. kotta), balsejtelmet (169. kotta), gya-

De hát szük - ség volt er - re ké - rem! (sz) Nem mondtam, hogy jö - vők?

167. kotta

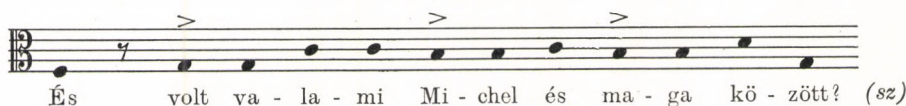
168. kotta

Nem az - zal a vo - nat - tal tör - tént sze - ren - csét - len - ség?

169. kotta

nakvást tükrözhet. Igen gyakori a vizsgálóbíró kérdéseiben (170. kotta)

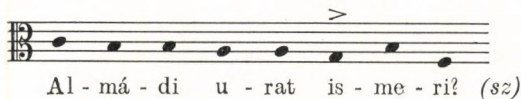

És volt va - la - mi Mi - chel és ma - ga kö - zött? (sz)

170. kotta

A nyomatékos szótagok kerülnek mélyebb szintre. A tempó a mondat elején visszafogott, s a kérdőmagnál gyorsul meg hirtelen.

A kérdő mondat magjának csúcsával egy szinten vagy efelett indul és fokozatosan ereszkedik az előkészítő rész, hogyha csak *l a z á n* csatlakozik a kérdőmaghoz (171. kotta). Mintha a beszélő először — a kérdő szándék

Al - má - di u - rat is - me - ri? (sz)

171. kotta

jelzése nélkül — hozná szóba a témát. Csak a mondat végén dől el, hogy kérdezni akar s hogy mit akar kérdezni. A főhangsúly ilyenkor nem az első szólamra, hanem a kérdőmagra esik.

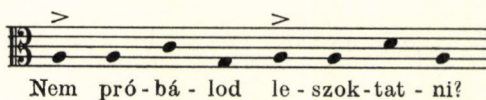
Az előkészítő rész előrejelző szerepének tisztázása érdekében kiemeltünk négy mondatot: (1) egy egyenes vonalú dallammal induló, (2) egy ereszkedő dallammal induló kijelentő mondatot, (3) egy egyenes dallamvonallal induló és (4) egy ereszkedő dallamvonallal induló kérdő mondatot. Olyan mondatokat választottunk, melyeknek előkészítő része nem sejteti, hogy kérdő vagy felszólító mondatról van-e szó. Leválasztottuk a mondatokról az előkészítő részt és lejátszottuk 10 hallgatónak, akiket megkértünk rá, hogy egészítsék ki a hiányos mondatokat. A hallgatók következetesen felismerték az ereszkedő dallammal induló kijelentő mondatot és az egyenes dallamvonallal induló kérdő mondatot. A kérdő mondat ereszkedő előkészítő része után azonban a többség kijelentő mondatot várt (3. táblázat).

3. táblázat

Kijelentő mondat				Kérdő mondat			
.	?	.	?	?	.	?	.
10	—	3	7	10	—	1	9

\ = ereszkedő dallamú előkészítő rész;
 — = egyenes dallamvonallal előkészítő rész;
 . = kijelentő mondatnak tekintették;
 ? = kérdő mondatnak tekintették.

A kérdő dallam felbukkanhat már az előkészítő részben is. Gyakran kisebb hangközzel sejteti a mondat végén kifejtett motívumot (172. kotta).

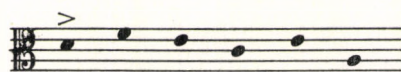
172. kotta

A kérdő mondat tehát kétpúpú is lehet, sőt több is (173. kotta). A kérdő

173. kotta

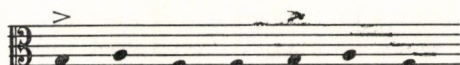
dallam ismétlődése (ostinato-jellege) fokozza a mondat feszültségét. A szenvedélyes érvelést kíséri, de a tépelődés kifejezése is lehet. Szomorú legyintést, sóhajt érzékeltet a mélyebb szinten ismétlődő kérdő motívum (174. kotta).

Én tu - dok ke - ve - set?

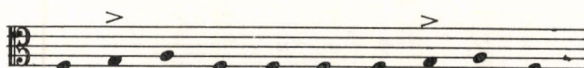
174. kotta

A kétpúpú kérdésre emlékeztet a *l a t o l g a t ó*, feltevést tartalmazó kérdés dallama (175. kotta). Abban különbözik tőle, hogy az előkészítő szólamnak nem az utolsó előtti, hanem a nyomatékot követő szótagában emelkedik meg a hang. A mondat hangfekvése ilyenkor közép mély vagy mély, a kérdődallam hangterjedelme mintegy terc (176. kotta).

Nem hagy - tad a szín - ház - ban?

175. kotta

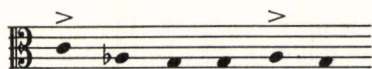

Te azt gon - do - lod, hogy ez ve - szé - lyes?

176. kotta

A kérdő dallam találkozása a kijelentő dallammal

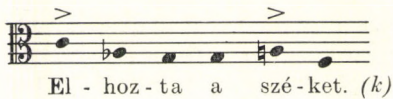
Abból indultunk ki, hogy a (jelöletlen) eldöntendő kérdések dallama pregnáns, félreérthetetlen. De felmerül egy kérdés. Hogyan különböztetjük meg az *Elhozta a szék* típusú egyszólamú kijelentő mondat az *Elhozta a szék*? kérdő mondatától? Az egyszólamúság önmagában nem különböztetheti meg a kettőt, hiszen az elvben egyszólamú kérdő mondat utolsó előtti szótagára is eshet nyomaték. Hasonló lehet a két mondat dallama is. A kijelentő mondatban is megemelkedik a hang az utolsó előtti szótagban, s a kérdő mondat előkészítő részének dallama is lehet ereszkedő. A két mondatot ezek szerint ugyanazzal a dallamsémával is jelezhetnénk (177. kotta). Ha jobban megközelítjük a kijelentő és kérdő mondat dallamát

El - hoz - ta a szé - ket. (k)

177. kotta

(178. és 179. kotta), már felfedezhetők bizonyos különbségek: a) a kérdő

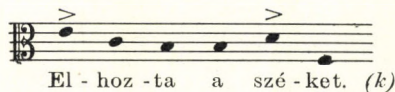
178. kotta

179. kotta

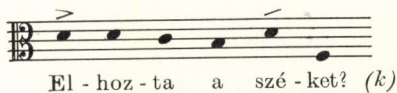
mondat mintegy tercel magasabban fekszik, b) a kijelentő mondat alaphangra ereszkedik, a kérdő mondat nem, c) a kérdő mondat előkészítő részében kromatikusan ereszkedik a hang, a kijelentő mondatban tercel esik a nyomatékos szótag után, d) a kérdő mondat magjában a hang kvarttal lép le, a kijelentő mondat utolsó szótagjában kis tercel, e) a kérdő mondat dinamikája legato jellegű, a dallam összefogott, f) a kérdő mondat zeneibb, „kiénekeltebb”. Ez a különbség főként a mondat végén tűnik fel. A *Kiírta* és *Ki írta?* mondatok szonagramjai (2a, b ábra) azt mutatják, hogy a kérdés esetében (2b ábra) a dallam emelkedő—ereszkedő mozgást mutat az első szótagban, míg a kijelentő mondatnál (2a ábra) a dallam mindvégig, az első szótagban is, ereszkedő.

Az idézett két mondatot különböző szövegösszefüggésekbe ágyazva ismételtelen elmondattuk színészeinkkel. Az eljátszott mondatok között akadt olyan kijelentő mondat, mely jobban megközelítette a kérdő mondatot a semleges kijelentő mondatnál (180. kotta). Ezzel a hanglejtéssel (a megadott

180. kotta

helyzetnek megfelelően) azt érzékeltette a színész, hogy a széket ugyan elhozta az illető, de ezzel még nincs minden megoldva. Most már a kijelentő mondatban is kvarttal lép le a hang az utolsó szótagban, s ezzel elesett egy fontos ismérv. Az elhangzott kérdő mondatok között akadt két olyan változat is, melyben a hang a mondat végén elérte az alapszintet (181. kotta).

181. kotta

Ezzel egy másik lényeges ismérv is elesett. Az egyik esetben a kérdő mondat is világosan két szólamra tagolódott, ezzel erősen csökkent a dallam „legato”-jellege. Tíz hallgatónak lejátszottuk a két egymáshoz legjobban hasonló (kérdő és kijelentő) dallamot. Mind a tíz felismerte a kérdést és a kijelentést. A fennmaradt megkülönböztető jegyek alapján (kromatika vs. terc lelépés, „kiénekel”, kiegyengetett vs. „prózai”, ingadozó szótagdallam) is elégségesnek bizonyultak.

A kiegészítendő kérdések dallama

Az eldöntendő kérdés Reichenbach osztályozása szerint a logikai terminus kérdése: $?p$ (339 és kk.).* Az egész ítéletre kérdezőnk, hogy megtudjuk, igaz-e vagy téves. A beszélőnek azt kell csak kifejeznie, hogy az, amit mond, nem kijelentés, hanem elfogadandó vagy elvetendő feltevés. Ez egyértelműen kifejezhető a mondatdallam segítségével is. Más a helyzet az ún. kiegészítendő kérdések esetében. Ezek már logikai szerkezetük szempontjából sem egységesek. A kiegészítendő kérdés lehet az argumentum kérdése — $(?x)fx$ —, de lehet a funkció kérdése is: $(?f)fx$. Világosan ki kell fejeznie, hogy melyik az ismeretlen elem (a cselekvés, a cselekvő, a cselekvő vagy a cselekvés valamilyen attribútuma). Mindezt bajos lenne (monoton nyelvekben) a hanglejtés segítségével közölni. Erre a célra a magyarban is szükségképpen morfémák szolgálnak.

A kiegészítendő kérdésnek tehát nincsen megkülönböztető hanglejtésformára szüksége, és voltaképpen nincs is nyelvi érvényű, disztinktív hanglejtése.

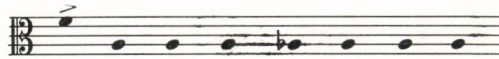
Ezt az absztrakt igazságot több szempontból is differenciálni kell ahhoz, hogy a valóságos helyzetet tükrözze.

Ha a kiegészítendő kérdések normatív (semleges) hanglejtésének nincs is disztinktív szerepe, a semleges alapforma változatai kifejezőek. Semleges kiegészítendő kérdésekben az első nyomatékos szótag után mintegy kvart lelépés következik, s ezután enyhén ereszkedik a hang, de nem éri el az alapszintet (182. kotta). Bármely mennyiségi vagy alaki tényező módosításának sajátos mondanivalója van.

Há - nyan jön - nek?

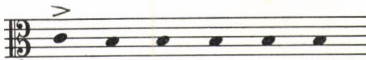
182. kotta

Hon - nan tudsz te i - lye - ne - ket?

183. kotta

A hangköz növelése leggyakrabban csodálkozást, megdöbbenést fejez ki (183. kotta), a hangköz szűkítése félelmet, szorongást (184. kotta). A lelépés elmaradása, a hanglejtés polarizálódása, a felső és

Ki volt ez az em - ber?

184. kotta

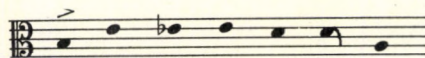

Mit a - karsz csi - nál - ni?

185. kotta

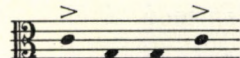
alsó dallamvonal elkülönülése, merevsége erélyt, határozottságot (185. kotta). Gyanakodva számon kérő a mély szintről felszökő, utána fékezett tempóban kromatikusan ereszkedő s csak az utolsó szótagban lelépő dallam (186. kotta, vö. még 200 és kk., 204 és kk., 214 és kk.).

* Reichenbach ábrázolásánál mélyrehatóbb, sokoldalúbb Ladányi Péter elemzése.

Hogy i - vott haj - da - ná - ban? (sz)

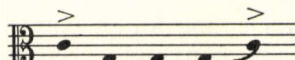
186. kotta

Mi - kor me - gyünk?

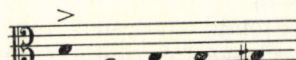
187. kotta

A mondat utolsó szótagjában felléphet a hang. Ez a hanglejtésforma a fellépés hangterjedelme, dinamikája szerint különböző attitűdöket tükrözhet. A sürgető attitűd esetében a fellépés hangköze terc-kvart, az utolsó szótag nyomatékos, de röviden ejtett elkapott, „staccato” (187. kotta). Hasonló a dallama a szemrehányó kérdésnek, amikor is mintegy tercet lép fel az utolsó szótagban a hang és még mintegy szekundot csúszik felfelé. Az utolsó szótag ezúttal is nyomatékos, de nem elkapott (188. kotta). A fényvető, szá-

Mért nem men - tél el?

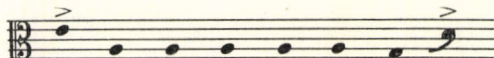
188. kotta

Ki - vel be - szél - tél?

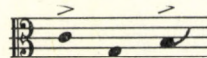
189. kotta

mon kérő kérdés hangköze szűkebb, a dallam nagy vagy kis szekunda emelkedik az utolsó szótagban (189. kotta). Enyhén, halkan, de nyomatékosan siklik fel — előzetes szekundnyi mélyítés után — a hang az utolsó szótagban a kacér kérdésekben (190. kotta).

Mi a prog - ram - ja ma es - te?

190. kotta

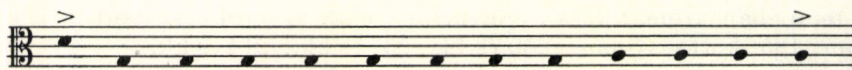
Mi - cso - da?

191. kotta

Vészjóslo a közép magas szintről mélyre lelépő, a mondat végén utolsó szótagban tercet emelkedő és innen fékezve, nagy nyomatékossal csúszva továbbemelkedő dallam (191. kotta).

Az utolsó szótag tercnyi, hangsúlytalan fellépése igen gyakori a mai köznyelvben (főként a fővárosban). Hírértéke ezáltal erősen csökken, jelentése halványul és nehezen körvonalazhatóvá válik. Különböző nemzedékekhez tartozó férfiak és nők beszédéről készült statisztikai vizsgálatok arra az eredményre vezettek, hogy a szökőzáras kiegészítő kérdések lényegesen gyakoribbak a nők beszédében, mint a férfiakéban. Másfelől: lényegesen gyakoribb ez a forma a fiatalok, mint az idősek beszédében. A vizsgálatok eredményét tükröző eloszlási görbe (1. ábra) napjainkban is folyó hanglejtés változást sejtet (vö. 30. és k.).

Az utolsó hang helyett megemelhető az utolsó szólam is. Ennek a formának többnyire számon kérő jellege van (192. kotta).

Mi az ör - dö - göt esi - nál - ta - tok mos - ta - ná - ig?

192. kotta

Más attitűdöt, eltűnődést, elálmélkodást, aggodalmat tükröz a középmező hangfekvésben enyhén ereszkedő első szólamot követő mintegy kvinttel megemelt és kromatikusan ereszkedő második szólam (193. kotta).

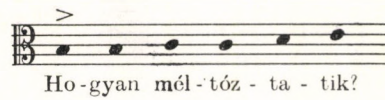

193. kotta

Bőven akadt „megszakadt”, azaz mindvégig emelkedő kiegészítendő kérdés a mi anyagunkban is. Egyik fajtája a hivatalos kérdés (194. kotta). Erre a középmező hangfekvés, a szűk hangterjedelem (szekund,

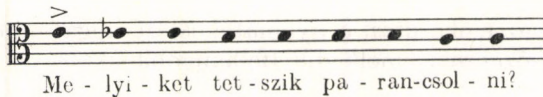

194. kotta

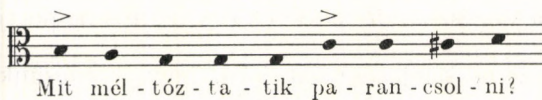
195. kotta

terc) és a hang kromatikus emelkedése jellemző. (Nem szólva az unott vagy mogorva hangról.) Másik fajtája a szolgálatkész vagy szervilis kérdés, mely a pincér-nyelvben gyakori (195. kotta). Ezúttal lépcsőzetesen emelkedik a dallam középmező szintjéről. Jellegzetes decrescendo-dinamikája is. Ugyan-ez a dinamikája az udvarias felszolgáló kérdés tükörképének (196. kotta).

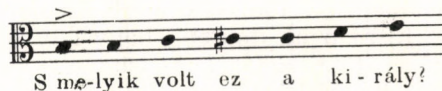
196. kotta

A kép és tükörképe előfordulhat ugyanabban a mondatban is (197. kotta).

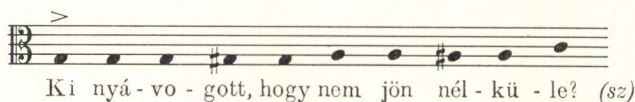
197. kotta

Igen hasonló a pincérek kérdéséhez a hangulatában ettől merőben eltérő tanári segítő kérdés. Amikor a tanár szinte „tálcán viszi” a tanuló elébe a választ (198. kotta). A tanári kérdés elterjedt az iskolán kívül is. A nagyon

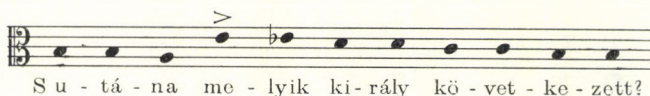
198. kotta

könnyen megválaszolható (köznapi „rétori”) kérdések egyik dallamformájává vált (199. kotta).

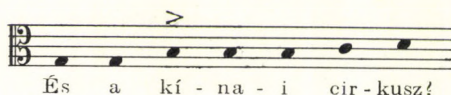
199. kotta

Némileg eltér ettől egy másik — többnyire jóindulatú — tanári kérdés. Rövid előke után kvartot lép fel a dallam a nyomatékos szótagban, majd igen enyhén (kromatikusan) ereszkedik (200. kotta). Jelentése mintegy: „hiszen ezt úgy is tudjuk, de azért mondd csak meg”.

200 kotta.

Ide tartoznak végül (és mindenekelőtt) a szó szoros értelmében kiegészítendő és-sel vagy hát-tal bevezetett kérdések (201. kotta). Az „és”-kérdé-

201. kotta

sekben a dallam az előke után a nyomatékos szótaggal mintegy tercet lép fel, s utána lépcsőzetesen emelkedik (félhangonként).

Kérdő dallamú kiegészítendő kérdések

Jól tudjuk, vannak ilyen kivételek. Az ilyen „kivétel” azonban nem cáfolja, sőt kiemeli a hanglejtésformák magas fokú ökonómiáját. A kérdő dallam ilyenkor a kiegészítendő kérdések egy sajátos csoportját különbözteti meg a többitől.

A kérdés kétszeres kifejezése azt jelzi, hogy kérdésünk nem egyszerű kérdés, hanem meta-kérdés. Nem a szóban forgó tárgyra vonatkozik, hanem a tárgyra vonatkozó (elhangzott) kijelentésre.

Hány éves Péter	Pé- éves ter
a) _____	b) _____

Voltaképpen a *Jól hallottam?* eldöntendő kérdés dallamát visszük át a kiegészítendő kérdésre. El akarjuk dönteni, hogy feltevésünk helyes-e vagy sem. Rá akarjuk bírni az előbb szólót, hogy ismétlje meg kijelentését. (Célszerűbb lenne ezért *ismételtető* kérdésnek hívni és nem *ismételt* kérdésnek.)

Az ismételtető kérdések jelentése valójában tágabb ennél. Az idézett *Hány éves Péter?* például egyszerű tudakozódként hangzott el. De ilyenkor is az ismételtető dallam alapjelentéséből kiindulva (metaforaként) értelmezzük: „Voltaképpen hány éves is ez a Péter? Nekem ezt tudnom kéne, nemegyszer mondtátok” stb.

A semleges kiegészítendő kérdéstől jól elkülönített ismételtető kérdés olykor a csodálkozó, felkiáltó kérdéssel kerülhet veszélyes formai közelségbe (202. a, b, c kotta). Az idézett változatok színészekkel végzett kísér-

a)
Ho - vá lett a fé - sű?

b)
Ho - vá lett a fé - sű?

c)
Ho - vá lett a fé - sű?

202. kotta

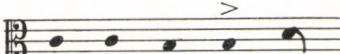
letek során hangzottak el. Három (egy ismételtető és két csodálkozó) változatot lejátszottuk 10 hallgatónak, s megkérdeztük, milyen helyzetben hangzott el a három mondat. Mind a tízen felismerték az ismételtető kérdést (a) és egyikük sem tekintette ismételtetőnek a két csodálkozó változatot (b, c). Holott a csodálkozó kérdés egyik változata (b) talán kevésbé különbözött az ismételtető kérdéstől, mint a másik csodálkozó változattól (c). Az ismételtető kérdést viszonylag csekély dallambeli eltéréseken kívül — utolsó előtti szótagjában nem csúszik hallhatóan fel és le a hang, mint a csodálkozó mondatéban, s az utolsó hang többnyire csak kvarttal lép le, szemben a csodálkozó mondat szext lelépésével — sajátos crescendo dinamika és gyorsuló tempó (accelerando) jellemzi.

Az ismételtető kérdés affektív változatai az eldöntendő kérdéséhez hasonlóak.

Az ismételtető kérdés semleges formája logikai szerkezetében, metanyelvi mivoltában különbözik a megfelelő kiegészítendő kérdéstől. Az egyszerű kiegészítendő kérdés az argumentum vagy a funkció kérdése: $(?x) fx$ vagy $(?f) fx$. Az ismételtető kérdés a logikai terminus kérdése: $?p$. A megkérdőjelezett logikai terminus azonban (eltérően az eldöntendő kérdésektől) nem a tárgyra, hanem a tárgyról szóló kijelentésre vonatkozik.

Az eldöntendő kérdő mondatok esetében nem válik el ilyen élesen a tárgyi és metanyelvi kérdés. A metanyelvi kérdést a mondat végére helyezett idézett szó, általában a mondat végének kiemelése, új szólamává avatása jelzi: „Esett az eső?”, „Illatos a hóvirág?” (vö. 203. kotta). A mondat első fele el-

a)
E - sett az e - ső?

b)
E - sett az e - ső?

203. kotta

gondolkozva rekapitulálja a hallottakat, a mondat vége csodálkozó egyszavas kérdéssé alakul át (*Eső? Hóvirág?*). Egyszavas idéző kérdésekben az utolsó szótag tölti be gyakran az utolsó szó szerepét (123—128. kotta). Máskor a fellépés elmaradása jelzi az idézést (139. kotta). De sem a mondat végének kiemelése, sem a csodálkozó hanglegítés nem kizárólagos sajátja a meta-kérdésnek. Egyértelműen csak szavak segítségével fejezhető ki, hogy a kérdés egy elhangzott kijelentésre vonatkozik („Szerinted illatos a hóvirág?”, „Azt mondtad, hogy . . .”).

A semleges kiegészítendő kérdésekben a dallamnak nincsen önálló szerepe. De vajon nem járul-e hozzá valamilyen kevésbé jelentős dallambeli különbség is a mondatfajta meghatározásához? Vajon képesek lennénk-e megkülönböztetni a kiegészítendő kérdést a kijelentéstől, hogyha nem különböztetné meg eleve a kérdőnévmás? Hogyan „fedjük le”, hogyan semlegesítsük azonban a kérdőnévmást úgy, hogy a mondat jellege meg ne változzék?

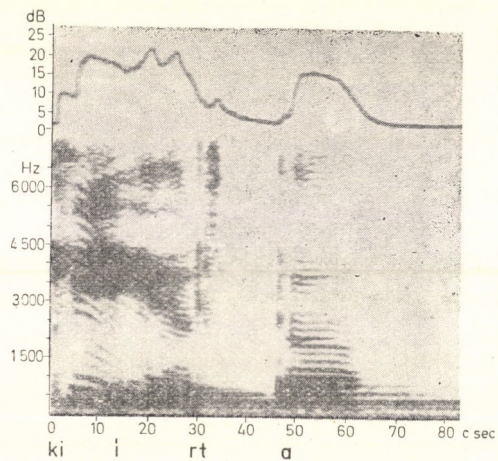
Szerencsére akad néhány kivételes eset, amikor a kérdőnévmás „neutralizálódik”, amikor nem bizonyos, hogy kérdőnévmással van-e dolgunk. A *Hánynak* egyszavas mondat például kiegészítendő kérdés is lehet (a *Hány?* kérdőnévmás ragozott alakja), de lehet kijelentő mondat is (a *hányni* ige többes számú 3. személye). A *M(i)ért, Ákos?* kérdő mondat is egybeeshet a *Mért Ákos* kijelentő mondattal, a *M(i)ér(t), Karcosika?* a *Mér Karcosikával*, a *Kiírta* a *Ki írta?*-val. Ezeket a mondatokat dialógusba ágyazva interpretáltattuk színészeinkkel. Utána kiemeltük a mondatokat a szövegösszefüggésből és lejátszottuk őket 10 hallgatónak.

A kísérletek eredményeiből ezúttal két mozzanatot emelünk csak ki. A kérdő mondatok hanglegítése sohasem esett teljesen egybe a kijelentő mondatokéval. A kijelentő mondatokban a hang tercen belül mozgott, a kérdések hangterjedelme kvart volt, vagy kvint. A kérdőnévmás (ill. a kérdőnévmás első szótagja) után pregnánsabb lelépés következett, mint a kijelentő mondatok megfelelő szakaszában. A kérdőszóban (ill. a kérdőszó első szótagjában) hallhatóan lefelé siklott a hang. A *Hánynak?*, *Ki írta?* kérdő mondatban az esetek 70%-ában enyhén, halkán felemelkedett a hang a második szótag végén (vö. 2. ábra).

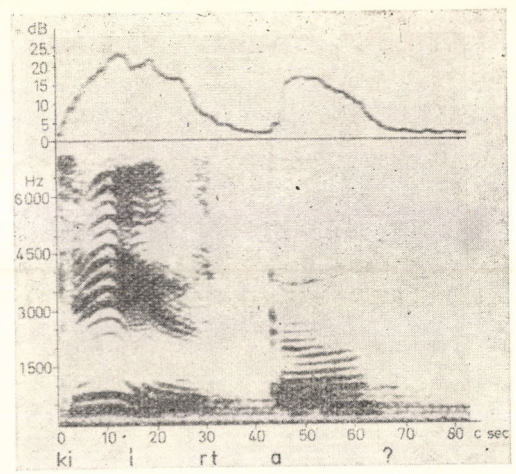
Ennek ellenére a hallgatók csak az esetek 81,8%-ában ismerték fel a kérdő mondatokat, s az esetek 75%-ában a kijelentő mondatokat.

Ebből, úgy hisszük, két dolog is következik. A semleges kiegészítendő kérdésekben is van a hanglegítésnek némi kiegészítő, támogató szerepe. A hanglegítés azonban nem pótolhatja ilyenkor a morfémát, elégtelen önmagában. A hallgatók nincsenek felkészülve arra, hogy hanglegítés alapján különböztessék meg a két mondatfajta. Ez a program úgy látszik nincsen kidolgozva beszédközpontunkban. S nem is lenne könnyű kialakítani. Nem véletlenül fogták fel többen is a semleges kérdő mondatot (*Hánynak?*) nyomatékos vagy affektív kijelentésként, hiszen a nyomatékos kijelentés hangköze sem kisebb, mint a semleges kérdésé.

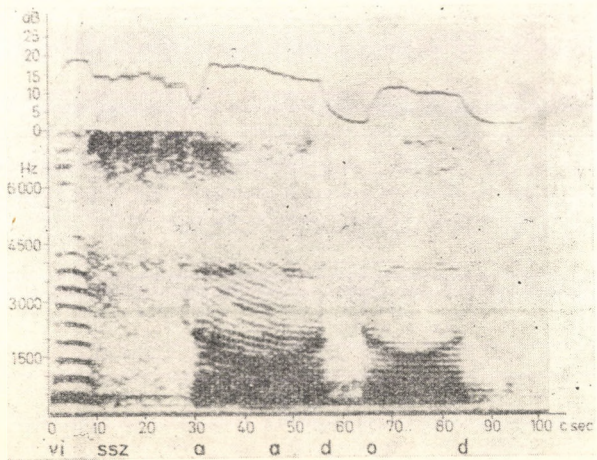

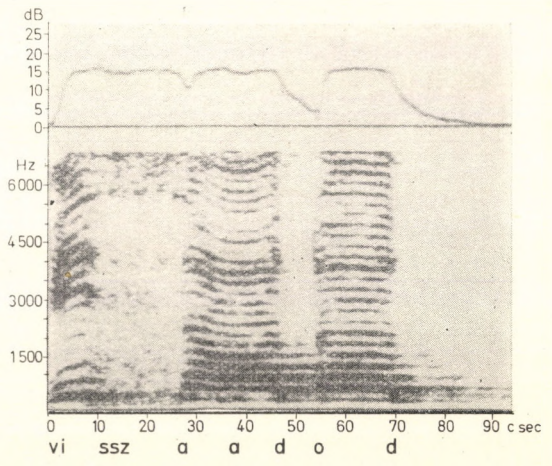
2/a ábra: A *Kiírta* kijelentő mondat keskeny sávzűrővel készült („narrow band”) szonagramja és felette a mondat hangnyomásgörbéje.

2/b ábra: A *Ki írta?* kérdő mondat szonagramja és hangnyomásgörbéje.

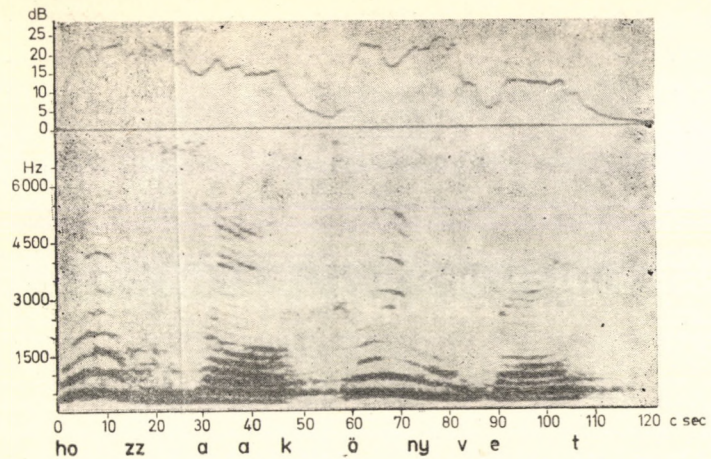

a)

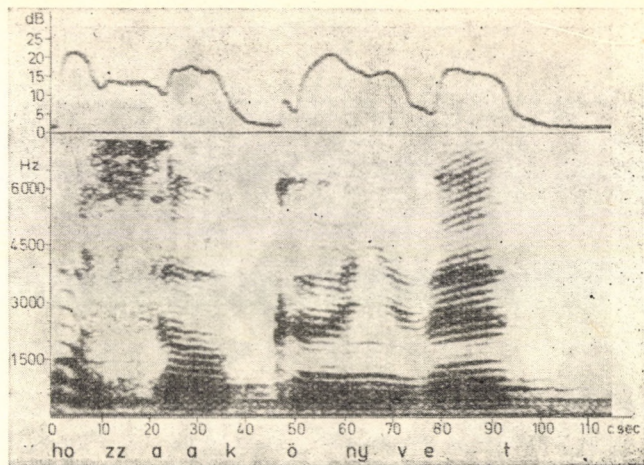

b)

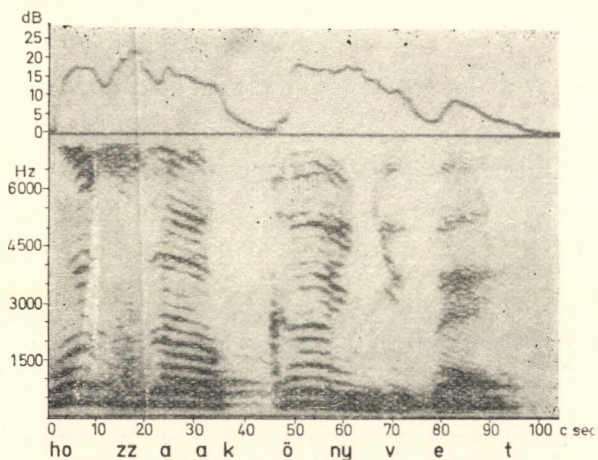
3. ábra (a, b): A *Visszaadod.* kijelentő mondat (a) és erélyes felszólítás (b) szonagramja és hangnyomásgörbéje.

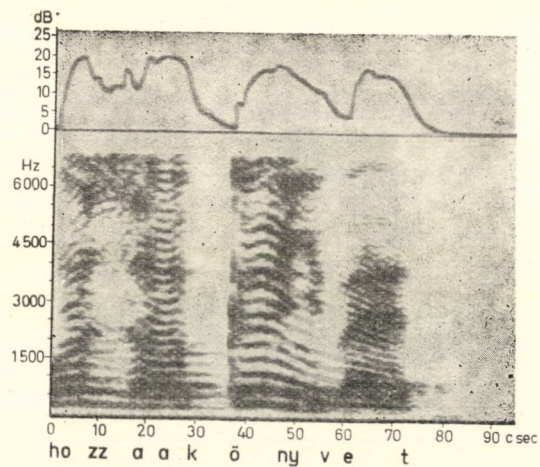
a)

b)

c)

d)

4. ábra (a—d): A *Hozza a könyvet.* mondat szonogramjai: a) Örömmel teli megállapítás. b) Tiltakozó kijelentés. c) Barátságos felszólítás d) Dühös felszólítás.

2. A FELSZÓLÍTÓ MONDATOK HANGLEJTÉSE

Van-e felszólító dallam?

Kezdjük mindjárt a döntő kísérletekkel: megkülönbözteti-e a dallam — a módjel a szöveg és a helyzet segítségével is — a felszólítást a kijelentéstől?

Ezúttal a módjel semlegesítése okoz technikai nehézségeket. Akadnak azonban olyan kijelentő formájú felszólító mondatok is, mint az *Ide jössz! Már itt se vagy!* stb., melyeket csak a dallam különböztethet meg a kijelentéstől.

Két szerepet adtunk tíz amatőr színésznek. A két szerep szövege azonos volt, csak az előzmények voltak különbözők.

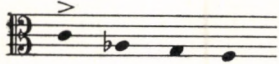
Ő: Olyan kellemetlen dolog történt velem. Véletlenül elpakoltam a főnököm cigarettatárcáját. Most mit csináljak?

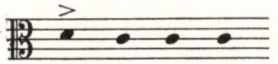
ÉN: *Visszaadod.* (Vö. 3. a ábra.)

A MAMA: (ill. PAPA idegen töltőtollat talál Pista táskájában): Hogy kerül ide ez a toll?
PISTA: A Gönczitől kaptam.

A MAMA (ill. PAPA tudja, hogy ebből egy szó sem igaz, és ezért igen erélyesen): *Visszaadod!* (Vö. 3. b ábra.)

A kísérletek eredménye egységes volt. A felszólító mondat mindkét esetben középmagas színtről (vagy egy szekunddal magasabbról) indult, mint a kijelentő mondat. A kijelentő mondat azonban *terccel* (kvarttal) lép le a második szótagban és fokozatosan tovább ereszkedik (mintegy tercet) az alapszintig. A felszólítást tartalmazó mondat dallama mintegy *szekunddal* lép le a második szótagban és *megmerevedik* ezen a szinten (204. a, b kotta és 3. a, b ábra).

a) *Visz-sza-a-dod*

b) *Visz-szaadod*

204. kotta

Ugyanilyen egységes volt a kísérlet „visszhangja”. Az összefüggésből ki- ragadott mondatokat mind a tíz hallgató helyesen értelmezte. Közömbös kijelentésnek tekintették az 1. változatot („Éz természetes”, „Ez lesz a legjobb”, „Ez az egyetlen megoldás”, „Egyszerű közlés”, „Közömbös kijelentés” stb.), parancsnak a *Visszaadod* 2. változatot („Megérttetted?!”, „Érttetted?”, „Parancs” stb.).

Felvethető mindezzel szemben, hogy a *Visszaadod!* nem is igazi felszólító mondat, csak alkalmilag vált azzá. Hátha más a dallama, mint a módjeles felszólító mondatoké.

Ezúttal is semlegesíthető a módjel kétértelmű mondatok segítségével. A *Tanulja a leckét* vagy a *Hozza a könyvet* kijelentés is lehet (magázó) felszólítás is. Kísérleti alanyaink (8 férfi és 7 nő) megadott helyzetekben hol kijelentésként, hol felszólításként mondták mikrofonba a két mondatot.

A. „Tanulja a leckét”

I, 1. A PAPA (felakasztja a kabátját): Hol van Évike?

A MAMA: *Tanulja a leckét.*

2. LACIKA (10 éves kisfiú, Péter barátja, most már harmadszor csenget be egy órán belül): Péter lejöhet?
A MAMA (ugyancsak harmadszor és ennek megfelelően kissé ingerülten): *Tanulja a leckét.*
3. A TANÁRNŐ MAMÁJA (lánya helyett fogadja a tanítványt): Mindjárt itt lesz Gizi néni.
ÉVA (a tanítvány): Várjam meg vagy jöjjenek vissza később?
A MAMA: *Tanulja a leckét!**
4. A MAMA (a tanárnőnek): Pedig Évikét úgy érdekli a földrajz, bélyeget gyűjt, képeslapokat gyűjt, levelezik. Mit csináljon, hogy az év végére ötöse lehessen?
A TANÁRNŐ (kissé ingerülten): *Tanulja a leckét!***

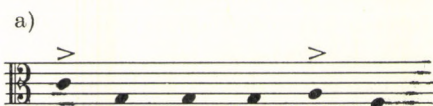
- II, 1. A MAMA (lépéseket hall): Ki az?
ÉVA (az ablaknál áll): Gábor jön. *Hozza a könyvet.*
2. A MAMA (megismeri Gábor lépéseit): Na most majd meglátjuk, hogy gondolt-e ránk.
ÉVA (örömmel, büszkén): *Hozza a könyvet.* (Vö. 4.a ábra.)
  3. A MAMA (nem látja, hogy a gyerek már jön is a könyvvel a kezében): Ennek a gyerekeknek hiába beszél az ember.
A PAPA: *Hozza a könyvet.* Mit akarsz tőle? (Vö. 4.b ábra.)
  4. A TANÁR (úgy látja, hogy a lány rosszul másolta le a példát): *Hozza a könyvet!* (Vö. 4.c ábra.)
  5. A TANÁR (dühösen, mivel a fiú a pad alatt olvasott és most még szemtelen is): *Hozza a könyvet!* (Vö. 4.d ábra.)

Az alábbiakban kották jelzik a különböző helyzetekben elhangzott mondatok hanglejtését. A kotta előtti szám az előbb felsorolt helyzetek egyikére utal. A kotta alatti szám azt jelzi, hogy hányan ejtették a mondatot ezzel a dallamformával. (Jeleztük szükség esetén a nemenkénti megoszlást is: f = férfi, n = nő.)

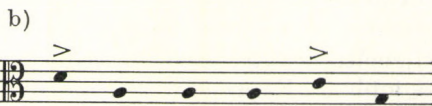
Az elhangzott és magnetofonszalagra felvett mondatok egy részét lejátszottuk öt nőnek és öt férfinak (külön-külön mindegyiküknek), és megkérdeztük, hogy hogyan értelmezendő a mondat, s milyen helyzetben hangzott el. A vélemények megoszlását a megfelelő mondat kottája alatt tüntetjük fel.

I. TANULJA A LECKÉT***

1. Semleges kijelentés

I: 7 (6f + 1n)
II: Semleges kij.
(10)

I: 8 (2f + 6n)
II: Seml. kij.   Affekt. kij.   Felsz.
(4)   (3)   (3)

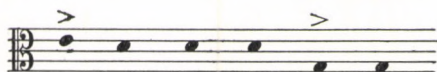
* Közvetlen felszólítás.

** Közvetett felszólítás.

*** A dallamtípusokat az egyes tartalmi kategóriákon belül a dallam alakzatából kiindulva csoportosítottuk (pl. 2a egyenes felső és alsó dallamvonal, 2b ugyancsak kétvonalú dallam, de a felső vonal ereszkedő, 2c lelépés az első szótag után, 2d és e: három szint). — A kották a dallamtípusokat ábrázolják. A kották alatti felső sorban (I) a regisztrált típusok megoszlását jelezzük (f = férfi, n = nő). Az alsó sorban (II) a reakciópróbák eredménye szerepel: hogyan értelmezte a jelzett dallammal elhangzó mondatot a tíz hallgató.

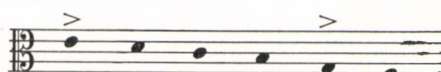
2. Erélyes kijelentés

a)

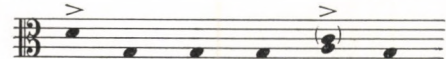
I: 3 (2f + 1n)

b)

2 (1f + 1n)

c)

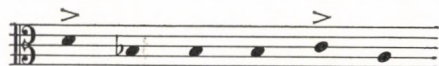
5 (2f + 3n)

d)

3 (1f + 2n)

e)

2 f

3. Barátságos felszólítás

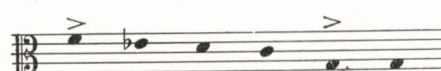
a)

I: 7 (5f + 2n)

II: Barátságos felsz.
(10)

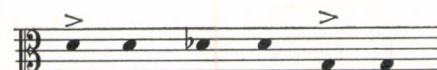
b)

3 n

Közönyös felsz.
(10)

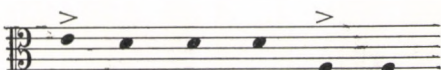
c)

2 f

Felsz. Er. kij.
(7) (3)

d)

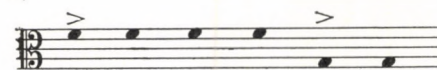

3 (1f + 2n)

Felsz. Er. kij.
(5) (5)

4. Erélyes felszólítás

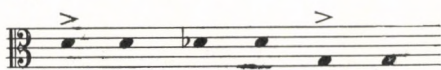
a)

I: 3 (2f + 1n)

II: Erélyes felsz.
(10)

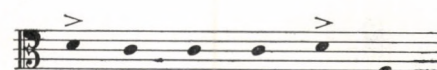
b)

4 (2f + 2n)

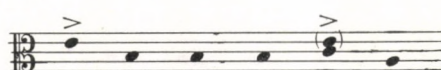
Er. f. Er. k.
(7) (3)

c)

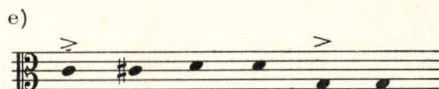
2 f
(indir.)
Erély. felsz.
(10)

d)

5 (2f + 3n)

Er. (dir.) felsz.
(10)

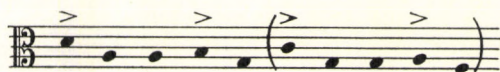

1n

Malic. felsz.
(10)

II. HOZZA A KÖNYVET

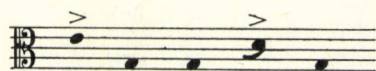
1. Semleges kijelentés

15

Kijelentés
(15)

2. Örömteljes kijelentés

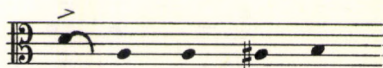

15

Örömteljes kij.
(15)

3. Csodálkozó kijelentés („Hiszen...”)

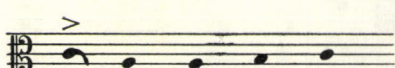
a)

I: 5 (2f + 3n)

II: Kij. Felsz.
(7) (3)

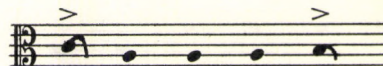
b)

3n

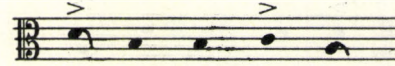
Kij. Felsz.
(6) (4)

c)

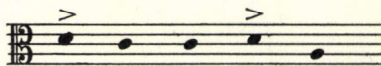
3 (2f + 1n)
Kij. Felsz.
(3) (7)

d)

2f
Kij. Felsz.
(2) (8)

e)

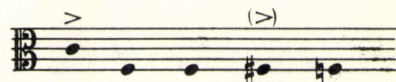

2f

Kij. Felsz.
(3) (7)

4. Barátságos felszólítás

a)

I: 10 (6f + 4n)

II: Bar. felsz. Er. felsz.
(9) (1)

b)

2 (1f + 1n)

c)

3 (1f + 2n)

Bar. felsz. (7)   Kij. (3)

5. Dühös felszólítás

a)

I: 2 (1f + 1n)

II:

b)

I: 6 (4f + 2n)

II: Dühös felsz. (10)

c)

I: 4 (1f + 3n)

II: Dühös. f. Baljós kérd. (8) (2)

d)

I: 3 (2f + 1n)

II: Erélyes felsz. (10)

A semleges kijelentő mondatok többségét (90%-át) kijelentésként értelmezték a hallgatók. A „Tanulja a leckét” egyik változatát hárman felszólításként fogták fel. Az örömteljes kijelentést (felkiáltást) mindenki felismerte (II,2).

Az erélyes (indulatos) kijelentés kevésbé bizonyult egyértelműnek. Több olyan változat akadt, melyet inkább felszólító mondatnak tekintettek (I 2e, II 3c, d, e).

A barátságos felszólító mondat egyik-másik típusát viszont többször kijelentésként értelmezték (I 3c, d, II 4a, c).

Az erélyes felszólítást kevesebben értették félre. A „Tanulja a leckét!” egyik változatát hárman erélyes kijelentésnek nyilvánították (I 4b), és a „Hozza a könyvet!!” keveredett egy ízben a baljós kérdéssel (II 5c).

Az előfordult dallamok formai hasonlóságát és a hallgatók értékelését megpróbáljuk egy fokkal szemléletesebbé tenni. A következő ábrákon a számok az előző kottás táblázatok számaira, tehát az egyes elhangzott mondatok hanglegjtésére utalnak. A számok térbeli elhelyezése a dallamok formai hasonlóságát igyekszik érzékeltetni (a hasonló formákat vonal köti össze, s a közöttük levő távolság az alaki rokonság fokát érzékelteti). A betűtípus a mondatok funkcionális értékelésére utal.

1a = semleges hangú kijelentő mondat

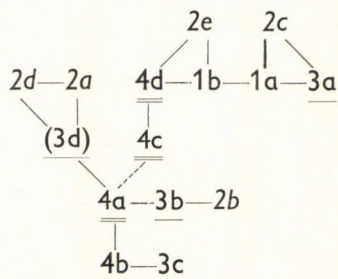
2a = affektív kijelentő mondat

3a = semleges (vagy enyhe, barátságos) felszólítás

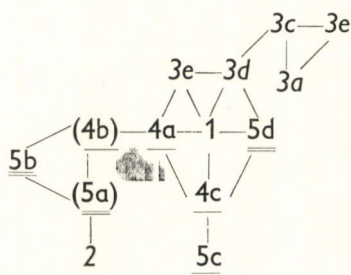
4a = erélyes felszólítás

Az értékelésekben megmutatkozó ellentmondásokat elhanyagoltuk. Mindig a többségi véleményt tüntetjük fel. Zárójelbe tettük a számot, ha a dallamforma jellegét nem tudtuk a kísérletek alapján meghatározni, vagy ha nem végeztünk a mondattal kísérleteket.

I. TANULJA A LECKÉT

II. HOZZA A KÖNYVET

Az erélyes kijelentés dallamformái igen közel állnak, a barátságos vagy az erélyes felszólító mondatok dallamához (I 2a, d → I 3c, d → I 4a, b; I 2b → I 3b; I 2e → I 4d). Nem csodálkozhatunk azon, hogy az erélyes kijelentést sokszor felszólításnak hallották a hallgatók. Inkább az a kérdés: hogyan különböztethették meg csekély dallambeli eltérések alapján a két mondatfajtát (így például az I 2a-t az I 4b-től). Valószínű, hogy ebben más tényezőknek is részük volt. Így első sorban az erélyes kijelentés tagoló („szájba rágó”) ejtémódjának, lassabb tempójának, a zöngé „kiénekelte” jellegének: viszonylag szabályos, egyenes vonalú frekvenciamenetének.

Félreérthetőnek bizonyult, pregnáns dallamformája ellenére, a csodáló közö kijelentés, melyben a dallam a „hiszen” módosító szót pótolja. A hallgatók egy része sürgető, noszogató felszólításként fogta fel: „Hozza már végre azt a könyvet!” A két „jellegzetes” dallamforma ugyanis egybeesik. Dallamfelismerési kísérleteinknek volt egy súlyos fogyatéka. A modalitást jelző morfémat semlegesíteni tudtuk ugyan a fenti kétértelmű mon-

datokban, de a tempó, a nyomaték és az érzelemtükröző hangszín szerepét nem küszöböltük ki. Az eredeti felvételt átkódoló, átalakító vokóder segítségével a hangszínt egységesíteni lehetne, esetleg ki lehetne egyenlíteni a dinamikus különbségeket is. A tempókülönbségeket már elvben is bajos lenne „kiszűrni”. Vokóder híján azonban más utat kellett keresnünk. A vizsgált mondatok hanglejtését zongora segítségével érzékeltettük, a kottázott stilizált beszéddallamot követve. Kottáztuk és zongoráztuk a füllel jól érzékelhető glissandókat is. Miután lezongoráztuk egy-egy mondat dallamát, megkérdeztük hallgatónkat, hogy melyik mondatra emlékezteti ez a dallam. Beértük azzal is, ha a játékban részt vevők konkrét mondat helyett a mondat modalitását, jellegét jelölték csak meg. A hanglejtést az első kísérletsorozatnál egyenletes intenzitással, egyforma tempóban szólaltattuk meg. Egy másik alkalommal az eredeti mondat tempóját, dinamizmusát is igyekeztünk érzékeltetni. Tíz hallgatóval végeztük el ezeket a kísérleteket.

A kísérletek eredményét a 4. és 5. táblázat foglalja össze.

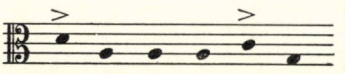

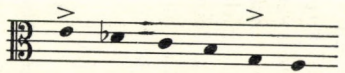
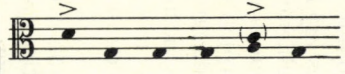
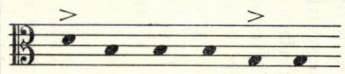
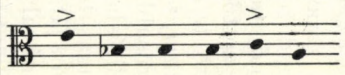
A táblázatokon a számok azt jelzik, hogy a 10 kísérleti alany közül hányan milyen mondatfajta következtettek a dallam alapján. A félkövér (1, 2 . . .) számok a második kísérletre utalnak, amikor igyekeztünk az elhangzott mondatok tempóját és dinamikáját is követni. A rendezéssel szedett számok az első kísérlet eredményeit jelzik, amikor a mondatok dallamát egyenletes tempóban, azonos dinamikával játszottuk. Ha a hallgató két különböző mondatfajta egyaránt lehetségesnek tartott, két mondatfajta rovatában jeleztük a szavazatát.

A semleges kijelentés dallamához az egyik esetben (I, 1a) mind a tíz hallgató kijelentő mondatot képzelt — kilencen semleges, nyugodt hangú közlést, az egyik hallgató pedig kategorikus kijelentést.

Egy másik, ugyancsak kijelentő szándékú dallamot (I, 1b) hárman felszólítósként, öten indignált, indulatos kijelentésként értelmezték, az egyik hallgató felkiáltó mondatot társított hozzá, s csak egy szavazatot kapott a semleges kijelentő kategória. Tempóval, dinamikával játszva a mondatot, hatra emelkedett ez a szám. Hárman ekkor is felszólító mondatra gondoltak. Mindez megegyezik azzal, amit a mikrofonba mondott szöveggel végzett kísérletek alapján tapasztaltunk. Ekkor is hasonló arányban értették félre a mondatot (ugyancsak hárman tekintették felszólító mondatnak: *Tanulja a leckét!*). A második szólamban erősebben (terccel) fellépő és energikusabban (kvartot) lelépő dallam könnyebben társítható a felszólító modalitáshoz, mint a szekundon belül mozgó (I, 1a). Szerepe lehetett ebben a magasabb hangfekvésnek is. (A két mondatot, az I, 1a-t és I, 1b-t egymás után játszottuk a hallgatóknak.) Az első szólam szekunddal magasabb dallamával hozható esetleg kapcsolatba a „téves” szavazat a harmadik kijelentő dallam (II, 1) esetében.

Az erélyes kijelentő és a felszólító mondatok dallama általában nem bizonyult egyértelműnek — tempóval, dinamikával játszva sem. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy a szavazatok többsége rendszeresen egybeesik a szándékolt modalitással. A kétszólamú, kétszintű képleteket többnyire affektív (erélyes) kijelentésként fogták fel, akár kijelentő, akár felszólító mondat dallamát képviselték (I, 2a, b; I, 3b, c, d; I, 4a, b). Ehhez legfeljebb azt tehetjük hozzá, hogy az első szólam második szótagjában félhanggal lelépő s a kromatikusan ereszkedő dal

4. táblázat
A hallgatók véleménye szerint

	A mondat sorszáma	A kottázott beszéddallam	Kijelentő		Felszóltó		Felkiáltó	Kérdő				
			Norm.	Aff.	Norm.	Aff.		Eldöntendő		Kiegészítendő		
								Norm.	Aff.	Norm.	Aff.	
Kijelentő	Normatív	I, 1/a		9, 10	1							
		1/b		1, 6	5, 1	3, 3		1				
	Affektív	2/a			9, 7							1, 3
		2/b			10, 9							1
		2/c			5, 6	2	1, 3					2, 1
		2/d			7, 8	2	1, 3					
		2/e			3, 7		7, 5					

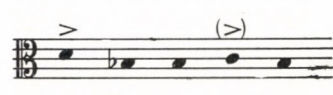

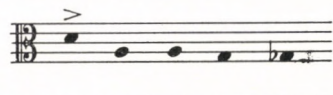

Felsőzólitó

Normatív	3/a		4	3	4,7	1			2	
	3/b		3	5	2,6				3,1	
	3/c		1	3,6	4	3,3				
	3/d		3	5,3	2,1	3	1			3
Affektív	4/a			2,7	2	6,4	1			
	4/b			4,7		6	1			2
	4/c			6,10	1	1,2		2		
	4/d			6,10	2	2,1	1			
	4/e		1	9,6		1				1,1

A Tanulja a leckét mondat zongorázott változataival végzett kísérletek eredménye

5. táblázat
A hallgatók véleménye szerint

A mondat sorszáma	A kottázott beszéddallam	Kijelentő		Felszólító		Felkiáltó	Kérdő			
		Norm.	Aff.	Norm.	Aff.		Eldöntendő		Kiegészítendő	
							Norm.	Aff.	Norm.	Aff.
II, 1		9		1						
2			8	1						1
3/a			7	1						2
3/b			9					1		
3/c			1	2	7					
3/d			2		8					1
3/e			3	1						

4/a		1		3	1			5	1
4/b		1		5		2		2	
4/c			1	7				2	
5/a		1	1	4	2			2	
5/b			1		5			4	
5/c					3		2	3	
5/d		7		2	1				

A *Hozza a könyvet* mondat dallamainak (vö. 4. táblázat) zongorázott változataival végzett kísérletek eredménye

lamot egyértelműbben nyilvánították kijelentőnek (I,1a, b; I,3b). A teljesen egyenes vonalú dallamot pedig viszonylag többen érezték felszólitó jellegűnek (I, 4a).

Kedvezőbb volt az eredmény a csodálkozó („hiszen...”-tartalmú) kijelentő mondatok esetében. Ezeknek bizonyos formáit főként az ereszkedő—emelkedő dallamot, többnyire felismerték (II,3a, b; II,3e).

Viszonylag egyértelműnek bizonyult a két szólamot egybesodró felszólitó dallam is (II, 4b, c; II, 5a, b). Ezt a dallamformát ritkán társították kijelentő mondathoz. Olykor kiegészítendő (kérdőnévmásos) kérdésként értelmezték. Nyilván azért, mivel a kérdőnévmás erős nyomatéka is egybefoghat hosszabb szólamokat. Különösen gyakran siklottak az asszociációk a kérdés irányában, amikor az első szótag után tercet, kvartot lépett le a hang (II,4a, II,5b).

Két dallamformát értelmezett csak néhány hallgató eldöntendő kérdésként (I,4c; II, 5c). Mind a két esetben az utolsó szótagban esik le a dallam magas szintről. Egyszer szekundot emelkedik az utolsó előtti szótagban. Ekkor méltatlankodó kérdésnek tekintették ketten. A másik alkalommal szintet tartott a hang az utolsó szótagig, s itt kvintet lépett le (II, 5c). Ezt a mondatot négyen rétori kérdésnek fogták fel („Nem megmondtam már?”, „Ezt kell megérnem?”). Amint láttuk, rétori kérdésekben valóban szinttartás pótolhatja a fellépést az utolsó előtti szótagban.

A zongorakísérletek eredménye két ponton különbözött a szóveges kísérletek eredményétől. (1) A zongorakísérletek utalnak csak a kiegészítendő kérdés és bizonyos felszólitó mondatok dallamának hasonlóságára. Ilyen tévedések lehetőségét a szöveg eleve kizárta. (2) Ennél lényegesebb tanulság, hogy a felszólitó mondatot az erélyes kijelentéstől alighanem a hangszín és a ritmus különbözteti meg gyakran, és nem a dallamséma. Az erélyes felszólitó mondatok többségét felismerték a hallgatók, amikor a valóságos mondatot hallották (I, 4a, c, d, e; II, 5b, d). Nem ismerték fel azonban a modalitást a dallamséma alapján.

A felszólitó mondatokat nem fogja egybe, nem különbözteti meg olyan — a sokféleségében is egységes — dallamforma, mint a kérdő mondatokat. A dallam ezúttal, úgy látszik, közvetlenül érzelmeket, attitűdöt tükröz, más hangtulajdonságokkal — a beszéd sebességével, dinamikájával, a hangszín sajátos módosulásával együtt —, és csak közvetve válik a mondat modalitásának, a felszólitó szándéknak jelzésévé. Az érzelmi attitűd szempontjából egymáshoz közel álló mondatok modalitását a dallam önmagában nem különbözteti meg egyértelműen, közérthető módon.

Ha *igen*-nel vagy *nem*-mel kell a fejezet elején felvetett kérdésre felelni, azt kell mondanunk, hogy a felszólitó mondatnak *nincsen önálló dallama*.

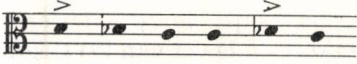
A felszólitó mondatok dallamtípusai

Ha a felszólitó mondatnak nincs is a kérdő dallammal szembeállítható, vele egyenértékű dallama, bizonyos dallamformák lényegesen gyakoribbak a felszólitó mondatokban, mint más mondatfajtákban. Bátran beszélhetünk ezért a felszólitó mondatok gyakori dallamtípusairól.

A továbbiakban a kétszólamú kijelentő mondatoknak megfelelő felszólító mondatokkal foglalkozunk spontán beszélgetésekről készült felvételek, színdarabok, rádiójátékok és színészekkel végzett kísérletek alapján. A kísérletek során a művészek pontosan meghatározott képzelte helyzetekben mondtak mikrofonba bizonyos felszólító mondatokat (Tanuld a leckét! Hozd ide a széket! stb.). Azokat a mondatokat használjuk csak fel, melyek a lehallgatási kísérletek folyamán érthetőnek, kifejezőnek bizonyultak.

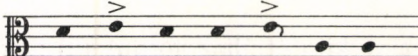
— A felszólító mondatokat az esetek jelentékeny részében a mintegy terccel magasabb hangfekvés és a szűkebb hangterjedelem különbözteti meg a párhuzamos kijelentő mondatától (205 a, b kotta).

a) *Be-*
csukja az *aj-*tót

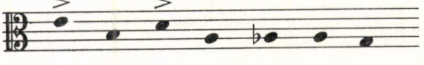
b) *Csuk-*ja be az *aj-*tót

205. kotta

A hangterjedelem fordított arányban áll az eréllyel, a szigorral. A kérlelő vagy nyájas felszólító mondatok hangterjedelme a kijelentő mondatokénál is nagyobb lehet. Az egyik magyar főúr kérlelve inti „böcs mérsékletre” II. Józsefet Szomory drámájának I. felvonásában (206., 207. kotta). A két nyomatókos szótagban fellépő hang

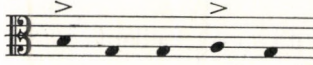
 De ne olyan *hiir-*telen

206. kotta

 *Tes-*sék *he-*lyet foglal-**n**i

207. kotta

a széles gesztust sejteti. A hang a kijelentő mondatnál azonos szintre ereszkedik, nem tükröz semmiféle feszültséget. Szűkebb ennél a semleges hangú, udvarias felszólítás. Szűkebb a hangköz, amikor a vizsgálóbíró kínálja helyül az ártatlanul gyanúsított lány gazdáját (az igazi bűnöst) Achard színdarabjában („Az ostoba lány”, rádiójáték, 208. kotta).

 *Fog-*laljon *he-*lyet

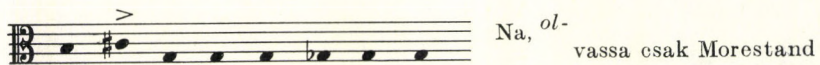
208. kotta

Határozott, de inkább meggyőzni akaró, mint fenyegető a vizsgálóbíró hangja, amikor a lányhoz szól (209. kotta). Ilyenkor a felszólító nyomaték

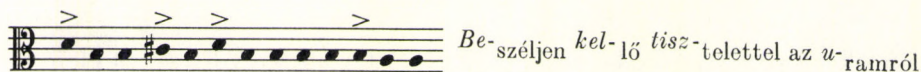
209. kotta

az első szótagban összpontosul. Akárcsak az írnokhoz szóló felszólításban (210. kotta). A feszültséget tükröző feszesség hiánya árulja el Nóra rendre-

210. kotta

utasító mondatában, hogy az asszony sejti, hogy a férjéről tiszteletlenül beszélő Krogstad ügyvédnek voltaképpen igaza van (211. kotta). A mondat

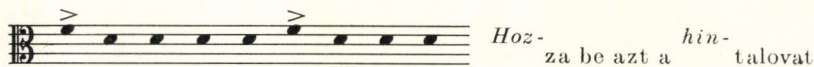

211. kotta

végének szűkebb terjedelme kölcsönöz csak némi erélyt a rendreutasításnak.

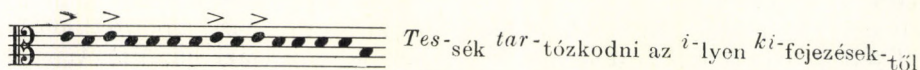
Viszonylag *szűk* az indulatmentes, de *h a t á r o z o t t* utasítások hangterjedelme.

Amikor például Ibsen Nórája a kifutófiúhoz fordul (212. kotta). Az

212. kotta

erélyt tükrözi a dallamképlet *s z a b á l y o s s á g a* is. Az „Üvegpipó” III. felvonásában így utasítja rendre a rendőr-írnok a beidézett felet (213. kotta).

213. kotta

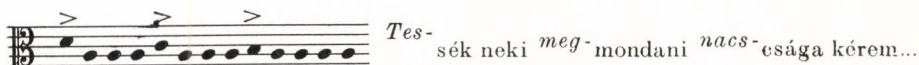
A fegyelmezetlen indulatot, ellenkezőleg, a nagy hangerővel párosuló nagy és szabálytalan hanglépések jellemzik (214. kotta). A hangköz ütemről ütemre nő az indulattal. Egészen más-

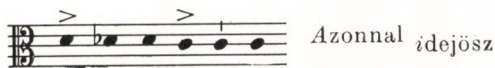
214. kotta

képpen fest a harmadik személynek szóló harag dallama. A házmesterné üzen a kis eselédnek a „naccságán” keresztül (Molnár „Üvegcipő” c. I. felvonás). A hangköz ezúttal fokozatosan csökken (215. kotta).

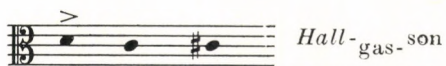

215. kotta

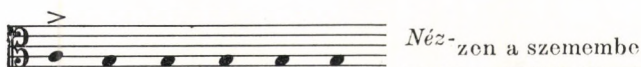
Különösen szuggesztíven hat az erős nyomtatékkal, nagy hangerővel párosult szűk hangterjedelem (216—218. kotta).

216. kotta

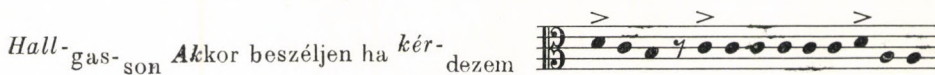

217. kotta

218. kotta

A fegyelmezett (szűk hangterjedelmű) és az indulatosan erélyes (nagy hangterjedelmű) felszólítás egy mondaton belül jelentkezhet (219. kotta).

219. kotta

Határozott jelleget kölcsönözhet a mondatnak, szigorú sejtethet a felszólító dallam éles tagolása is. A hangsor éles, súlyos nyomtatékok tagolják és ezt a tagozódást a dallam polarizációja, két elkülönülő szintre bomlása fokozza. Gyakran a második szólam hangsúlytalan szakasza esik le a mély szintre (220. kotta). Kétszótagú második szólam ese-

Hir-dessen or-
szág-gyűlést fenség

220. kotta

tében a mondat utolsó szótagjában lép le a hang (221. kotta). Nyomatékot

Tanul-ja a lec-
két

221. kotta

ad a felszólításnak. A mély hang a felnőtt, a férfi hangja. A mellregiszterrel társuló mély hangfekvés, tiszteletet parancsol.

Élesebb, agresszívebb a felszólítás, ha a második szólam egészen zében erre a mély „tekintély-szintre” kerül, és a két szint közötti nagy hangköz a szólamok mereven egyenes dallamvonalával párosul (222. kotta).

Tanuld a
leckédet

222. kotta

Háromszólamú mondatokban középmély szintű ütemelőző vagy középmély szintű első szólam előzheti meg a magasan fekvő második szólamot (223. kotta). Vagy: csak az első (nyomatékos) szótag emelkedik ki, a szólam

Ne tetesse magát ostobábbnak mint
amilyen

223. kotta

többi része az első szintre kerül (224. kotta). Az első szótagban kipattanó indulatot a beszélő visszafogja, leszorítja a „tekintély-szintre”.

Ne
ugrálj már any-nyit

224. kotta

A dallam szabadabb mozgása az egyes szólamokon belül bizonyos oldottságra, enyhültebb feszültségre utal.

A maliciózus, gúnyos, ugrató felszólításban az első szólam dallama enyhén emelkedő (225. kotta).

Ta-nul-ja a
leckét

225. kotta

A kántáló hang szinte elválaszthatatlan ettől a dallamformától, ettől az attitűdtől. Mintha gyerekhez szólna a bölcs felnőtt. S ezen keresztül rokona ez a forma a gyerekekhez szóló kiénekelte kétszintű dallamoknak (226., 227. kotta). Ha gyengébb az első hangsúly, a bevezető szólam

Mu-tat-kozz
be szé-pen

226. kotta

Mutatkozz
be szé-pen

227. kotta

mély szintre kerülhet (228. kotta). Az enyhe nyomatókkal ejtett, kántált

Fog-jál
kez-et a bácsival

228. kotta

felszólító mondatnak akkor sem kölcsönöz az egyenes dallamvonal agresszív jelleget, ha a felnőttöz beszélünk (229. kotta).

Csak
lassan a
testtel

229. kotta

A felszólító mondat nemegyszer abban tér el a megfelelő szerkezetű kijelentő mondatától, hogy a súlypont az első szólamra tevődik át, s ennek erős nyomatóka részben vagy teljesen abszorbeálja a második szólamot, mely többnyire bele is olvad az első szólamba. Ezáltal módosul a mondat dallama is (230., 231. kotta).

I-
de hozta a szé-ke-t

230. kotta

Hozd ide a szé-ket

231. kotta

A barátságos (vagy közömbös) felszólító mondatok dallama többnyire középmagas hangfekvésből alapszint fölé esett és apró fokozatokban érte el az alaphangot (232., 233. kotta). Az egy szólamba összevont felszólításra is

*Gye-re nézd meg *mi* mindent vásárol-tam*

232. kotta

*Add i-de azt a *kof*-fert*

233. kotta

áll az említett szabályszerűség: minél erélyesebb a felszólítás, a n n á l s z ű k e b b a hangterjedelem a fokozott intenzitás ellenére (234., 235. kotta). A fojtott düh is összeszűkíti a dallam terjedelmét (236—238. kotta).

*Ta-nuld már azt a *lec*-két*

234. kotta

*Hoz-za a *köny*-vet*

235. kotta

*Hoz-za a *köny*-vet*

236. kotta

*Fogd ezt a *tol*-lat*

237. kotta

*Idehozod a *szé*-ket*

238. kotta

Ennek változata az a dallam, melyben az utolsó szótagban közvetlenül alapszint fölé esik a hang. Kevésbé agresszív, inkább várakozó és várakozást keltő a felső szinten fokozatosan ereszkedő és az utolsó szótagban lelépő dallam (239. kotta).

Hozd csak ide azt a szé-
ket

239. kotta

A lehallgatási próbák szerint ez a dallam azt jelzi, hogy a beszélőnek valami feltevése van a székkel kapcsolatban, melyet ellenőrizni szeretne, vagy valamilyen közlendője, mely ahhoz van kötve, hogy odahozzák neki előbb a széket. A *Hozd csak ide azt a füzetet!* esetében például a kérdezettek többsége arra gondolt, hogy a gyerek valamit elhallgatott és az apa saját szemével szeretné látni, mi is van a füzetben.

A kérelző felszólító mondat dallama végig enyhén ereszkedő (szűkített). Másfajta felszólítástól lassú tempója (vontatottsága), az enyhe kántálás, s főként a nyomatékos szótagban felcsúszó hang különbözteti meg (240., 241. kotta). Ugyanez a dallam mélyebb hangfekvésben, mellregiszterben,

Hozd ide a széket

240. kotta

Tanuld azt a leckét

241. kotta

igen lágy hangképzéssel szelíden, szinte könyörgésnek hat (242. kotta).

Tanuld már azt a leckét

242. kotta

A nyomatékos szótagig emelkedik, majd kromatikusan ereszkedik az „előkével” induló kéréssel felszólító vagy felszólító tartalmú mondat.

Figyelemzető jelleget kölcsönöz a felszólításnak, ha a hang az utolsó szótagban feljebb lép (243—245. kotta).

Hozd ide a széket

243. kotta

Ta-
nuld már azt a lec-^{két}

244. kotta

Vi-
gyázzon a következő kérdésem-re

245. kotta

Fenyegetővé válik a mondat, hogyha az utolsó szótagon belül feljebb siklik (246—248. kotta).

Hozd
ide a szé-^{két}

246. kotta

Tanuld
azt a lec-^{két}

247. kotta

F^oo^o-gadd el a cse-r^ét F^oo^o-gadd el ezt a cse-r^ét

248. kotta

Az indulat itt a kettős — a mondat eleji és mondat végi — felsiklásban tükröződik. Nyomatékot ad a felszólításnak a motívumismétlés, és főképpen a „megemelt hang”, a kitörni készülő haragot sejtető feljebb tolódása a motívumnak.

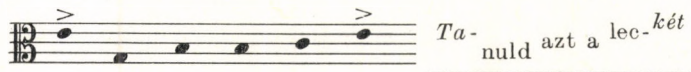
Türelmetlen, sürgető a felszólítás, hogyha az utolsó szótagban fellépő hang a szótag második felében hallhatóan lefelé siklik (249. kotta).

Hozd
ide a szé-^{két}

249. kotta

Ezzel a hanglejtéssel csak ismételt felszólításokban találkozunk. Jelentése: „Hát hányszor mondjam már!”

Ha némileg módosítjuk a szökőzáras felszólító dallamnak ezt a fenti formáját: ha a nyomatékos szótag után leesik az alapszintre (vagy kis szekunddal alapszint fölé) a hang, és innen lassan emelkedve készíti elő a terc fellépését az utolsó szótagban, a felszólító mondatoknak egy más érzelmi árnyalatú változatához jutunk (250. kotta).

250. kotta

Feltűnően hasonlít ez a dallamforma a csodálkozó („hiszen”) kijelentések dallamához. A kettő között legfeljebb annyi a különbség, hogy a felszólító mondatokban többnyire nagyobb az emelkedés terjedelme és ritkán marad el az utolsó szótagban a terc fellépés. (A lezongorázott csodálkozó kijelentő dallamot a hallgatók 30–40%-a felszólításként értelmezte.)

A csodálkozó kijelentő mondatvaló rokonságának köszönheti alighanem ez a felszólító dallam csodálkozó jellegét. (Az idézett példa esetében: „Hát te még mindig nem tanulsz!”)

Méltatlankodó jelleget kölcsönöz a felszólító mondatnak, ha a terc fellépés még az utolsó előtti hang előtt következik, és a terc fellépésétől kezdve egyenesen emelkedik a hang, de nem jut túl a kiindulás szintjén (251. kotta),

251. kotta

Fenyegetőbbé válik a felszólítás, ha a nyomatékos szótag is mély szintre kerül és a szólam mindvégig emelkedő (252.) kotta). A háttérben ott rejlik ilyenkor a szankció: „mert különben. . .”

252. kotta

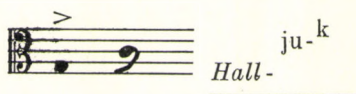
Az első lépésben mintegy kvarttal emelkedő, utána aprózva (szekundonként) feljebb lépő dallam méltatlankodó sürgetésként hat a felszólító mondatokban (253. kotta).

253. kotta

„Hát mire vár, kérem? Miért nem indul még?”, ezt teszi körülbelül hozzá a dallam a szöveghez.

Kétszótagú sürgető felszólító mondatokban a második szótagon belül következik a fokozatos emelkedés csúszás formájában (254. kotta). A dal-

254. kotta

lam mondanivalója jelen esetben: „Tessék, tessék. Ha így van, akkor adja elő.”

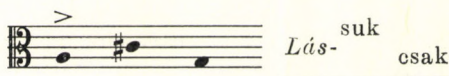
Merőben más a felszólítás jellege, értelme, hogyha a mondat csak az utolsó előtti szótagig emelkedik és utána alaphangra (vagy félhanggal alaphang föl) esik. (255. kotta).

255. kotta

A hanglejtés g y a n a k v á s t árul el. Kérdés rejlik a felszólítás mögött: „Nincs valami befirkálva abba a könyvbe?” A rejtett kérdést világosan tükrözi az eldöntendő kérdő dallam, annak is a mélyről induló, nagy hangterjedelmű változata.

Enyhe kíváncsiságot, esetleg bizonytalanságot, tanakodást tükröz a normatív kérdő dallamú felszólító mondat (256. kotta).

256. kotta

A kérdő dallamú felszólító mondat terjedőben van a köznyelvben és terjedésével módosul, halványul a jelentése. Bizonyos rétegnyelvben, „céhnyelvben”, így a kalauzok beszédében talán a leggyakoribb forma ma már (vö. 33. l.).

Két (vagy több) szólam egybesodrásával kifejezett sürgető felszólítással szemben a ki-kitörő haragot érzékelteti a szólamok széttördelése, a nyomatékok szaporítása.

A bosszankodó felszólítás ritmusa, dallama töredezett, nyugtalan (257. kotta).

257. kotta

Torlódó hangsúlyok, szűk hangterjedelem jelzi a gyűlölködő, „gyilkos” h a r a g o t. Egymást követik az ilyen felszólító mondatok Ibsen „Nóra”-jának harmadik felvonásában, amikor kiderül, hogy Nóra adósságlevele Krogstad kezében van és ezáltal Nóra férje, Helmer is ki van szolgáltatva az uzsorásnak (258—260. kotta). A szó szoros értelmében nyomatékos fel-

258. kotta

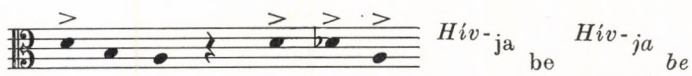

259. kotta

260. kotta

Szólítás erősebben hat a hagyományosan hangsúlyozott egyszerű utasításkor (261. kotta). Az első felszólításra nem mozdul a teremőr, mire a bíró

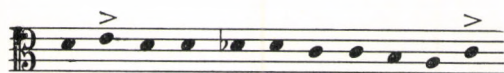
261. kotta

minden szótagot megnyomva ismétli meg a parancsot: „Hív-ja be!” (Achard, Az ostoba lány).

Helyzethez kötött felszólító mondatok

Minden mondatfajta bizonyos helyzethez kötött a szó tágabb értelmében. A felszólító mondat általában két partnert tételez fel, akik közül az egyik a másikat bizonyos cselekvésre akarja rábírni. Akadnak azonban, ezen a tág kereten belül, olyan felszólító mondatok, olyan dallamformák, melyek pontosabban körülhatárolt helyzetekben hallhatók csak. Nem az alkalmi körülményektől független belső helyzethez — a beszélő érzelmeihez, szándékához, a beszélő és a hallgató emberi, társadalmi kapcsolatához — kötött, hanem, éppen ellenkezőleg, az alkalmi helyzethez, a k ü l s ő k ö r ü l m é n y e k h e z. Budapest különböző pontjain, a pályaudvarokon, az autóbuszon, boltokban — sajátos hanglejtésformákkal találkozunk, s így bizonyos dallamformák óhatatlanul az autóbuszkalauzt, a kikiáltót juttatják eszünkbe. A k ö z n y e l v p e r i f é r i á i n a k dallamformáit (262., 263. kotta) egy budapesti riportsorozat anyagából idézzük.

A u t ó b u s z o n, villamoson hallottuk:

262. kotta

A je-gyeket kérem előké-szí-te-ni

Egy ü-lő helyet kérek ott löl e-

263. kotta

Különösen jellegzetes két mondat egybesodrása (264., 265. kotta).

Vi-gyá-zunk in-dul

264. kotta

Tes-sék öt vo-nal

265. kotta

Tessék csak beljebb fá-rad-ni

266. kotta

A kottán látható felszólító mondatokban szokatlan hanglejtés azonos az eldöntendő kérdések szokványos dallamával, s ezáltal kérdő attitűdöt sejtethet („Hát nem akarnak beljebb menni?” Vö. 266. kotta).

A telefonközpontos vagy a titkárnő is mondhatja azonban a félnek, hogy:

Tessék ma-rad-ni

267. kotta

Barátságosabban hat, mint az ereszkedő alapváltozat és folytatást sejtet.

Ez a mondat egy másik, bárhol hallható fi-gye-l-me-z-t-e-t-ő dallamra utal inkább (268. kotta).

Tessék csak vár-ni Né-z-ük csak

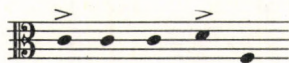
268. kotta

Forrásuk az elgondolkodó, önmagunkhoz intézett kérdő mondatok hanglejtése lehetne (269. kotta).

Hogy is volt csak

269. kotta

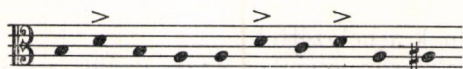
Különböző nyelvjárásokban él egy alakra látszólag hasonló, kedélyes hangú kijelentő, felkiáltó, felszólító dallam (270. kotta). A „Mai magyar

270. kotta

nyelv rendszere” (II, 511) a köznyelvi dallamformák között is szerepelteti. A mi felszólító mondatunk aligha vezethető le ebből. A tipikus kérdő mondat súlypontja a kérdőmag. Dinamikáján, tempóján, dallammenetén egyaránt érezni, hogy a figyelem erre a döntő (utolsó előtti vagy utolsó) szótagra irányul. A mondat intenzitása fokozódik, tempója gyorsul, s az előkészítő rész dallama lebegő. A kedélyes, nyelvjárási ízű paroxyton mondatokban az utolsó előtti szótag szerepe másodlagos. Nyomatéka nem erősebb az első szótagénál, az előkészítő rész dinamikája csökkenő tendenciát mutat, a dallam egyértelműen ereszkedő. Más ennek az újabban elterjedt felszólító mondatnak stiláris jellege is. A másodéles kijelentő mondat a köznyelvben vidékies ízű, kedélyes vagy kedélyeskedő. (Városi, értelmiségi típust megszemélyesítő színészek, színésznők alig használják.) A kalauzi felszólítás a legkevésbé sem vidékies és cseppet sem kedélyes. Közönyösen nógató és céhszerű. Hangulata is könnyebben vezethető le a kérdő és felszólító formák keveredéséből. A devalvált, felszólító dallamú kérdő mondat (vö. 44. l.) párja a kérdő dallamú felszólító mondat.

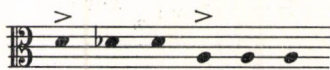
P á l y a u d v a r o k o n halljuk a következő (többé-kevésbé „kiénekel”, kántált) figyelemzetestő felszólítást:

a vá-gány mellett kér-jük vi-gyáz-ni

271. kotta

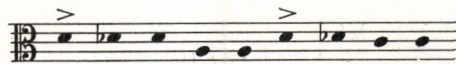
Repülőtéren vettük fel, de bárhol hallható, ahol hangszórón keresztül hívják fel valamire a közönség figyelmét:

fi-gyelem figyelem

272. kotta

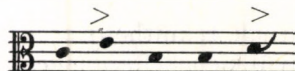
Az udvarias bolti kiszolgáló k ín á l ó felszólítása:

csó-kolom tessék pa-ran-csolni

273. kotta

A perces így énekel:

pe-re-cet tes-sé-ék

274. kotta

A piaci kofák felszólító mondataiból:

Vi-gyék hölgyeim a zöld petrezsely-met

275. kotta

Az Ecséri téri p i a c o n készült hangfelvételekből idézzük:

tes-sék o-rosz par-dó ker ela-

276. kotta

tessék mé-é-redzkegni, kérem, pontos a mé-r-leg

277. kotta

Itt hallottuk a vak koldus jellegzetes, monoton énekét is:

Ké-rek szépen egy pár fil-lért sze-gény világtalan-nak

278. kotta

A helyzethez kötött dallamok elhalnak a helyzettel.

A vurstlival eltűnt a ligeti kikiáltó, a tessékelő ember, s vele együtt a ma még fülünkben csengő sajátos tessékelő dallam.

Az új helyzetekkel új dallamok szülehetnek. Az orvosi r e n d e l ő k, hivatali helyiségek előszobájában hallható egy újabb tessékelő dallam

ké-rem a követ-ke-zőt

279. kotta

(279. kotta). Ennek — a felsorolás dallamából levezethető — hanglejtésformának van egy sürgetőbb változata is (280. kotta).

Ké-rem a követke-zőt

280. kotta

Szerepénél fogva felszólító mondatnak tekinthető az egyszavas h í v ó m o n d a t is. Nagyobb hangerején kívül kiénekeltség jellemzi. Hangfekvése magas, hangterjedelme terc, nagy vagy kis szekund. Aszerint, hogy milyen messzire kiáltunk. A távolsággal csökken a hangterjedelem (281—

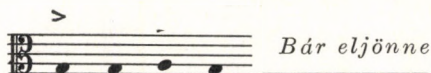

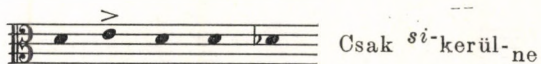
288. kotta

tás dallama (288. kotta). A hang ilyenkor többnyire kromatikusan lejt. Néha — teljes rezignáció esetében — végig alaphangon vagy valamivel alaphang felett mozog és teljesen erőtlén (289. kotta). A szorongás, izgalom

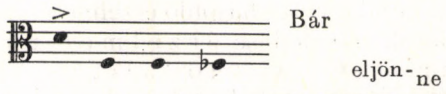
289. kotta

(drukkolás) megemeli a hangot, szűkíti a hangterjedelmet (a szólam tercen belül mozog), gyorsítja a tempót, lefojtja a dinamikát (290. kotta). Az óhaj

290. kotta

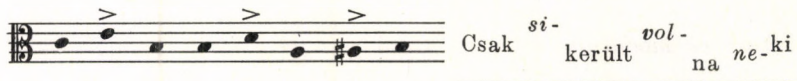
mögött rejlő fenyegetés, h a r a g viszont megnöveli a dallam hangterjedelmét. Az igen nyomatékos első szótag után hirtelen esik a hang (291. kotta).

291. kotta

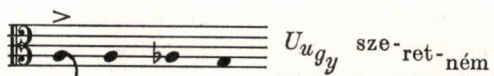
Elmarad a kromatikus ereszkedés, a hang lágy lesiklása a nyomatékos szótagban.

A p a n a s z o s óhajban ismételtén fellép a hang az egymást ritmikus időközökben követő nyomatékos szótagokban (292. kotta).

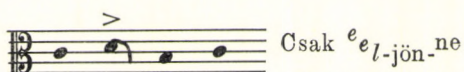
292. kotta

A gyerekesen kérelő óhaj mély szintről indul. A nyomaték mintegy tercet csúszik felfelé a nyomatékos szótagban. Ezután kromatikusan ereszkedik a dallam. A zöngé „kiénekelt” (293. kotta).

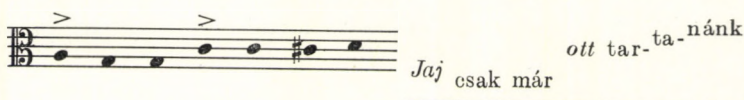

293. kotta

A v á g y a k o z ó óhajban enyhén megemelkedik a hang a szólam végén (294., 295. kotta).

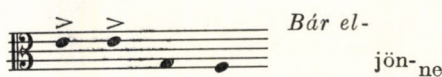

294. kotta

295. kotta

A „hideg”, t á r g y i l a g o s óhajító mondat hanglejtése a haragos mondatokra emlékeztet, kisebb dinamikája különbözteti meg elsősorban (296., 297. kotta).

296. kotta

297. kotta

Az óhajító mondatok hanglejtése gyökeresen módosul aszerint, hogy milyen érzelmek tölti meg a mondatot. Két óhajító mondat dallama csak annyiban hasonlít, amennyiben mind a kettő hasonló érzelmeket, hasonló attitűdöt fejez ki. Az óhajító mondatok hanglejtése é r z e l m e t t ü k r ö z é s nem egy meghatározott grammatikai modalitás jelzése. A kérdő mondatok esetében is kifejeződött a hanglejtésben az érzelmek. Akkor azonban egy sajátos kérdő dallam módosításában jutott kifejezésre. Az elhangzó (affektív) óhajító mondatok dallamát nem egy ideális, semleges óhajító dalamsémához viszonyítva értelmezzük, hanem a normatív kijelentő hanglejtés alapján.

4. TOVÁBBI KÍSÉRLETEK

Hanglejtés és modalitás

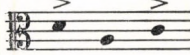
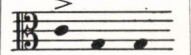
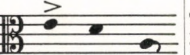
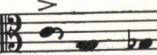
A legtanulságosabbak talán a vokóder teljesítményét legjobban megközelítő hűmmögő kísérletek voltak. A fonémákban, a fonémák ejtémódjában rejlő információt úgy választottuk le ezúttal a mondat prozódikus alépítményéről, hogy a mondatokat hűmmögve mondatuk mikrofonba. A „beszélő” nem artikulált nyelve nyugalmi helyzetben maradt, csukott szájjal „ejtette” a listán szereplő 67 kijelentő, felszólító, óhajító és kérdő mondatot. Öt férfival és öt nővel végeztük el ezt a kísérletet. A kísérletben részt vevők a felvétel előtt addig gyakorolták ezt a sajátos ejtémódot, amíg az egyes mondott és hűmmögött mondatok hanglejtése között nem maradt érzékelhető különbség. A vizsgálandó mondatok szövegbe ágyazva szerepeltek.

Ezúttal tehát nem stilizált zenei dallam helyettesítette, képviselte a beszéd-dallamot. Magát a beszédhanglejtést rögzítettük, a hangszalag működésének termékét. A gége feletti térség mint lényegében konstáns rezonátor szer epelt csak.

A 670 hümmögött mondatot lekottáztuk. Új hanglejtésformával nem találkoztunk. Az egyes típusok gyakorisága is megfelelő lényegében a beszélt mondatokénak. A nők például többnyire szökőzáras kiegészítendő kérdéseket hümmögtek (80 mondatból 68 szökőzáras volt), a férfiak hümmögve is csaknem kizárólag ereszkedő dallammal mondták a kérdő mondatokat (egyszer fordult elő szökőzáras mondat).

Ezután lejátszottuk öt nő és öt férfi hallgatónak a hümmögött mondatokról készült hangfelvételeket — csak egymástól dallammenetben, hangközökben eltérő változatait mutattuk be az egyes mondatoknak — és megkérdeztük, hogy milyen mondatot képzelnek hozzá. Néhány részlet a jegyzőkönyvből:

A képzelt helyzet és az elhangzott mondat:	Az egyik szülő meséli a másiknak, hogy a gyerek a versből felelt. A másik szülő: <i>Hogy tudta?</i>		Éva nagyon bosszankodik, hogy elmulasztotta a könyvterjesztőt, aki részben éppen miatta jött el. Az egyik kolléga megvigasztalja: <i>Eljön még.</i>	
Az elhangzott (hümmögött) mondat dallamváltozatai:	a) 	b) 	a) 	b)
Nemenkénti megoszlás: A dallam értelmezése:	3 nő Ki írta? Hol vette? Nem mondta. Ki látta? Ki ne ess! Hogy írta? Figyelmeztetés. Vállvonó. Flegma. Ki vette?	2 nő, 5 férfi Ki adta? Ők jöttek. Hány torta? Melyik hó? Ő mondta. Az forgott. Így láttam. Ő volt az. Két oldalt. Számlálom.	2 nő Ne féljen! Ne sírjon! Nem nagy baj. Ne sírjon! Menj szépen! Légy szíves! Add ide! Ezt adja! Nekem is! Jaj de jó!	3 nő, 5 férfi Könyörgés. Kérés (női). Légy szíves. Légy szíves. Kérés. Nekem is! Abba tedd! Hozza fel! Adj egyet! Légy szíves!

Az eredményeket a következő táblázat foglalja össze (6. táblázat).

A kijelentő mondatokat az esetek 87,5%-ában felismerték a hallgatók. Olykor kiegészítendő kérdésnek értelmezték (az esetek 6,1%-ában), ill. felszólító vagy felkiáltó mondatot képzeltek a dallamhoz.

Kevesbé áttetszőnek bizonyultak a kiegészítendő kérdések. Bár ezúttal is erre a kategóriára esett a legtöbb szavazat (44,8%). Nem sokkal kevesebben fogták fel kijelentésként a kérdést (37,2%). Harmadik helyen a felszólító mondatok állnak (16,2%).

A felszólító mondatokat viszont valamivel többször tekintették kiegészítendő kérdésnek (31,3%), mint felszólításnak (30,8). Ezúttal a kijelentő mondat került harmadik helyre (22,2%), de sokszor társítottak a dallamhoz felkiáltó mondatot is (15,6%).

6. táblázat

Kijelentő

Kijelentő	Kieg. kérdés	Eld. kérdés	Felszólító	Felkiáltó	Óhajtó
87,5	6,1	0,4	2,2	2,6	0,8

Kiegészítő kérdés

Kijelentő	Kieg. kérdés	-e kérdés	Felszólító	Felkiáltó	Óhajtó
37,2	44,3	1,1	16,0	1,5	—

„-e” és „ugye” kérdőszavas mondat

Kijelentő	Kieg. kérdés	-e kérdés	Felszólító	Felkiáltó	Óhajtó
24,3	37,8	14,6	23,2	—	—

Felszólító

Kijelentő	Kieg. kérdés	Felszólító	Felkiáltó	Óhajtó
22,2	31,3	30,8	15,6	—

Óhajtó

Kijelentő	Kieg. kérdés	Felszólító	Felkiáltó	Óhajtó
51,6	5,0	5,0	11,6	26,2

Az ó h a j t ó mondatok többségét (51,6%-át) kijelentésnek tekintették, de többször merült fel ezúttal az óhajtó mondat lehetősége, mint más mondatfajták esetében (26,2%).

A k é r d ő s z a v a s k é r d ő mondatok többségét kérdő mondatként értelmezték. Többnyire kérdőnévmásos kérdésként (37,8%), ritkábban hangzottak el az eredetinek megfelelő kérdőszavas kérdések (14,6%).

Mindebből legfeljebb az az általános tanulság vonható le, hogy a hanglejtés, a dinamika és a ritmus alapján gyakran nem tudjuk megkülönböztetni az egyes mondatfajtákat (az itt nem vizsgált eldöntendő kérdések kivételével).

Egyes hümmögött mondatokat mind a 10 hallgató felismerte, máskor egy-ketten hibáztak csak rá az eredeti mondatfajtaára. Melyek voltak az ismertetőjegyek? S mi vezette máskor félre a hallgatókat?

A k i j e l e n t ő mondatokat többnyire felismerték. Válasszuk külön azokat, melyeket legalább nyolcan kijelentő mondatnak tekintettek. A felismerhető mondatok közös sajátága: középemély hangfekvés, a hang a nyo-

matékos szótag után mintegy terccel lép lejjebb, majd enyhén ereszkedik, míg eléri (vagy csaknem eléri) az alaphangot (298a, b, c kotta).

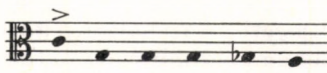
a) Bolt-ban.

b) Jég-szek-rényt.

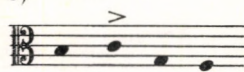
c) Ár-nyék-ban volt.

298. kotta

A felismert kijelentő mondatok egy másik csoportja kvart lelépéssel indul (299a, b, c kotta:)

a) Pé-teré a rajz-lap.

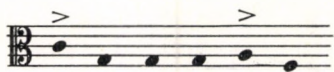
b) Ad-dig ma-rad-hat-tok.

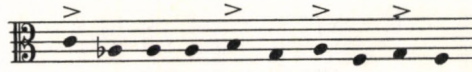
c) A vá-ró-ba.

299. kotta

Ezeket kiemelő vagy tagadott kijelentésként értelmezték. Pl. *Addig maradhattok*: „Tegnap esett össze”, „Ő is ott volt tegnap”...; *Péteré a rajzlap*: „Akkor is megnézem”, „Beljebb is mehetnének”, „Nem ő felel érte”...; *A váróba*: „A lócára”, „Azt nézheted”...

A helyesen értelmezett több szólamú kijelentő mondatok szólamkezdő szótagjaikat összekötve ereszkedő vonalat kapunk (300a, b kotta).

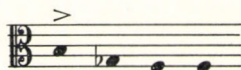
a) Meg sze-ret-ném ven-ni.

b) I-de jöt-tek ép-pen teg-nap es-te.

300. kotta

Megkönnyítette bizonyára a felismerést a semleges közlések nyugodt, egyenletes tempója, viszonylag kis dinamikája. Más szóval az a tény, hogy a hang nem tükrözött semmiféle émoációt.

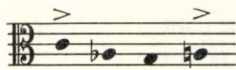
Az affektív *Eljön még* mondat hümmögött vetülete mögött a hallgatók többsége felszólító mondatot keresett (vö. 91. l. táblázat). Az *Erre vannak* ereszkedő dallamú, semleges hangú változatát a 10 hallgató közül 8 felismerte. A figyelmeztető jellegű szökőzáras változat alapján viszont a 10 hallgató közül 8 felszólító mondatra vagy kiegészítendő kérdésre gondolt (301a, b kotta).

Er - re van-nak.

301. a kotta

Elmehetek.
Lehetséges.
Hányan vannak?
Hol a kalap?
Megtéheted.
Neki se árt.
Oldalt fordult.
Kimehettek.
Láthatjátok.
Játszogatnak.

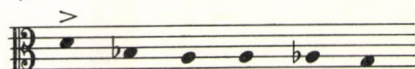
Er - re van-nak.

301. b kotta

El ne felejtse!
Figyelmeztetés.
Ki ne essen!
Vigyázzatok!
Figyelmeztetés.
Hol a kulcsod?
Háromra jön.
Többször mondtam.
Kivel ment el?
Hol a boltja?

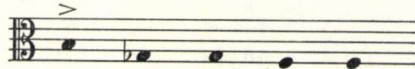
A kiegészítendő kérdések közül egyik mondat, egyik dallamforma sem kapott „abszolút többséget”. A 10 hallgató közül legfeljebb 7 ismerte fel a kérdő szándékot. Az 5 vagy 5-nél több szavazat a középmagas hangfekvésű mondatokra esett. Valószínűleg magasabb hangfekvése szerzett több (5) találatot a *Meddig maradtok ott?* mondatnak a *Mennyibe került?* és a *Miért nem tanultad meg?* mondattal szemben (3—3 találat; 302a, b, c kotta).

a)

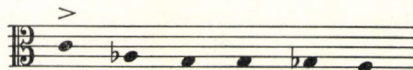
Med - dig ma - rad - tok ott?

b)

Meny - nyi - be ke - rül?

c)

Mért nem ta - nul - tad meg?

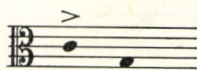
302. kotta

A szökőzárás kérdő mondatokat az esetek 56%-ában ismerték fel, az ereszkedő zárasakat az esetek 35%-ában (303a, b kotta).

a)

Hogy vagy?

Hogy vagy?

303. kotta

Ej, ej!
Nem, nem!
Hol van?
Szépen!
Arra!

Hol van?
Ki írt?
Hány lány?
Ki küld?
Hogy van?

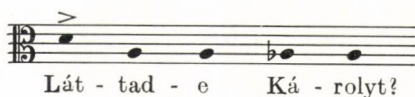
Férfiak véleménye Hol van?
Ki az?
Hány nő?
Hol járt?
Ő volt.

Nők véleménye

Elment.
Ő volt.
Akkor.
Szépen.
Ott volt.

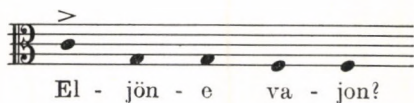
Gyenge többségüket, amint ezt az idézett példa is mutatja, a női szavazatoknak köszönhették a szökőzárás mondatok.

-e k é r d ő s z a v a s mondat ötször szerepelt csak anyagunkban. Öt-hat hallgató nyilvánította őket kérdő mondatnak. Bizonyos fenntartottság: két-három szótagonként lépcsőzetesen (s nem folyamatosan) félhanggal ereszkedő dallammenet s többnyire közép magas hangfekvés jellemezte a mondatokat (304a, b, c kotta).

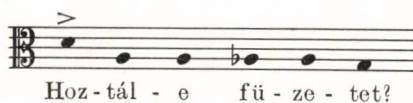
304. a kotta

Kérdés.
Hány kereke van?
Elment-e végre?
Hány gyereked van?
Savanyú volt-e?
Nem hiszek neked.
Ettől féltem csak.
Kiemelő.
Tollal írd a leckét.
Gyorsan szaladjatok.

304. b kotta

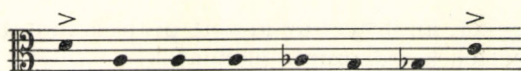
Biztosan eljön.
Ki írt levelet?
Ez volt-e a neve?
Hol van a vajam?
Ki szólt ellene?
Ezt figyelj nagyon.
Ott volt-e végig?
Vidd az asztalról!
Indulj már gyorsan!
Fogd a kezeket!

304. c kotta

Ki az a lóképű?
Hol van a fűrűlya?
Ez-e a te könyved?
Hol az a rádió?
Kié ez a tollszár?
Ő az én emberem.
Keddi napon történt.
Ott se volt nagyobb sár.
Gyorsan mondjad tovább.
Ez se lett okosabb.

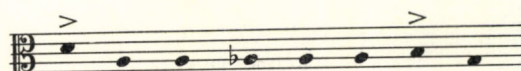
A hét *ugye*-kérdésből kettő bizonyult félig-meddig kérdő jellegűnek (10 közül 6, ill. 5 hallgató gondolt a dallamhoz kérdő kiegészítendő vagy kérdő-szavas mondatot). Mind a kettőben a mondat végén állt az *ugye* és a hang terccel, ill. kvarttal lépett feljebb a második szótagban. Ugyanennek a két mondatnak ereszkedő záras változata csak egyszer, ill. háromszor emlékezette kérdő mondatra a hallgatókat (305 a, b kotta).

Más - kor is el - jöt - tők, u - gye?

305. a kotta

Kijelentő, női csipogás.
Anyai figyelmeztetés.
Nőies kérdés.
Női csevegés.
Kinek adtad a kesztyűt?
Kivel sétáltál tegnap?
Felhozhatom, ugye?
Hányan voltak a konyhán?
Nektek is elmondtam, ugye?
Női bájcsevegés.

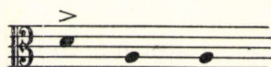

Más - kor is el - jöt - tők, u - gye?

305. b kotta

Hiába hívta már az orvost.
Elfelejtetted, ugye?
Sohase töprengj ezen.
Megjártam már ezt az utat.
Nyújtsd ide azt a tollat!
Ne legyen olyan beképzelt.
Tegnap is lett volna rá ideje.
Neki is szólok, ne félj!
Ezt se hittem volna róla.
Kijelentő.

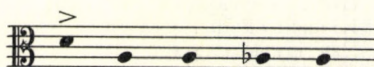
A 20 felszólító mondat közül csak 4 akadt, melyet öten vagy hatan felismertek. Mind a négy középmagas hangfekvésű, határozott kvart (vagy szűkített kvint) lelépéssel indul, utána szintet tart vagy félhanggal ereszkedik (306a, b, c kotta).

Állj o - da!

306. a kotta

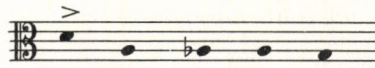
Gyorsan írj!
Ki az ott?
Ki lett kész?
Hol az üst?
Gyorsabban!
Nem ő az.
Integess!
Ugorjon!
Szélesen!
Nem oda.

Ta - xi - val men - jél!

306. b kotta

Rögtön elmondod!
Ki beszélt rá?
Hol az a taknyos?
Kinek a lába?
Erre van az út!
Ne engedj ebből!
Ki ne ejtsd a szádon!
Igazat mondjál!
Ki hisz már neked?
Menj félre onnan!

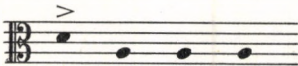

Hár - man jöj - je - tek!

306. c kotta

Honnan vettétek?
Ide figyeljete!
Ne beszéljete!
Kitől indult ki?
Mi baja volt tegnap?
Gyorsan írjate!
Ne nézelődjete!
Felszólítás.
Nem ez az enyém.
Addig menjete!

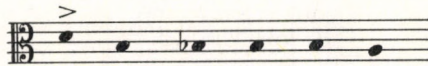
A modalitás felismerésében mégsem lehetett döntő szerepe a dallamformának, mivel más esetekben ugyanez a dallamforma csak egy vagy két hallgatót emlékeztetett felszólító mondatra (307a, b kotta).

En - god - je - tek!

307. a kotta

Ki az a nő?
Képtelenség.
Hány utca van?
Melyik Kati?
Abbahagyni!
Nem engedem.
Nekem se kell.
Jó is lenne!
Jól nézünk ki!
Hadd lássalak.

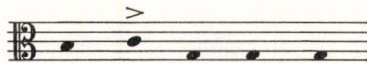
O - da te - gyé - tek le!

307. b kotta

Ezt se hitte volna.
Kész már a saroglya.
Ettől döglük a légy.
Keresztbe metszette.
Azzal elégedj meg!
Arra vagyok kíváncsi.
Azt szeretném látni!
Ez a legfontosabb.
Félhangokat kérek!
Az volt a jó ötlet.

Valószínűleg a mondatok lassabb tempója, kisebb dinamikája a gégeizmok kisebb feszültsége következtében esett ezúttal kevesebb szavazat a felszólító mondatra.

Az egyik felszólító mondat senkit sem emlékeztetett felszólításra (308. kotta).

A tás - ká - ha rakd!

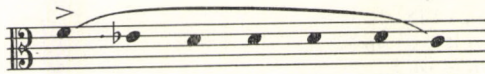
308. kotta

Te két asztalt kapsz.
Mi mit várhatunk tőle?
Az nem oda vezet.
Azt én se tudom.
Már rég kialudt.

Ő hol lovagolt?
Már elkocogott.
Hát azért se mész.
Az nem itt terem.
Ez arcátlanság.

Ennek alighanem a felszólító mondatokban ritka hangsúlytalan első szótag lehetett az oka.

Egy ó h a j t ó mondat ért csak el öt találatot: a magas hangfekvésből, enyhén lejjebb ereszkedő legato kötésű *De szeretném már látni!* A kevés emfázissal, legato kötés nélkül ejtett óhajtó mondatokat kijelentésként értelmezte a többség (309a, b kotta).

De sze - ret - ném már lát - ni!

309a. kotta

Hiába mentek oda.
Milyen jó is volna!
De jó lenne elmenni!
De nagyon oda vagy!
Ezt se nekem mondták!
De jó lenne ott lenni!
Milyen messze van az még!
Sóhaj.
Mikor lesz az még!
Lemondó sóhaj.

Bár - csak el - jön - ne!

309. b kotta

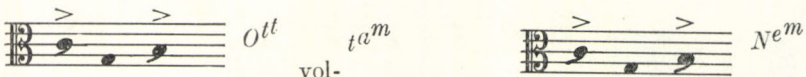
Ott majd kiderül.
Ezt még nem tudja.
Inkább megveszem.
Bár már itt lenne.
Csakhogy eljöttél.
Ettől nem félek.
Minden ettől függ.
Ezt már szeretem.
Itt még nem esik.
Most van négy óra.

A találatok és a tévedések egy része világosan jelzi, hogy a jellegzetes „óhajtó” hanglejtésforma a sajátos legato dinamikával együtt sem valamelyik mondatfajtának, grammatikai formának jele, hanem egy érzelmi attitűd, melynek legközvetlenebb és legteljesebb kifejezése a sóhaj.

*

A modális hanglejtésről általában elmondhatjuk, hogy valójában attitűdöt, érzelmet tükröz és csak ezen keresztül, közvetve járul hozzá a mondatfajták megkülönböztetéséhez. A felszólító mondat hanglejtése határozottságot, kisebb vagy nagyobb fokú, többé vagy kevésbé féken tartott agressziót tükröz. Ezért nem különböztethető meg a határozott és agresszív kijelentés dallamától. A felkiáltó mondatnak annyi hanglejtésformája van, ahány tipikus érzelmet tartalmaz. A hirtelen meglepetést kifejező felkiáltó dallam semmiben sem hasonlít a szorongást, gúnyt vagy vállvonó attitűdöt tükröző dallamhoz (vö. 200, 187, 221, 192. lap).

A szökőzárás védekező, öngazoló felkiáltástól (310a, b kotta) „Miért

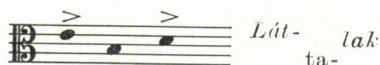

vol-

310. kotta

mondta, hogy nem voltam ott, hiszen ott voltam!”, „Miért kérsz most tőlem számon olyasmit, amit már csak azért sem tehettem, mert X. Y. nem mondta, hogy tegyem.” — tartalmilag határozottan eltér egy formailag hasonló, mégis érzékelhetően különböző felkiáltó mondat (311. kotta). „Igen, tudom,

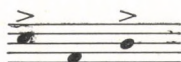

311. kotta

hogy ott voltál, nagyon örültem neki.” Hangfekvése magasabb, mint az előzőnek, az első és utolsó szótag elkapott, a hang nem csúszik olyan hallhatóan felfelé a szótagon belül, mint az önigazoló felkiáltásban. A hanglejtés és hangszín alapján a hallgatók a kiragadott mondatból is teljes biztonsággal meg tudták állapítani, hogy a *Láttalak* mondat.

Ha azonban leválasztjuk a hanglejtésről a szöveget, a felkiáltó dallamokat hasonló dallamú kiegészítendő kérdésekkel tévesztheti össze a hallgató. Az indignált *Nem mondta!* mondatot például a *Hogy tudta?* kérdő mondat hümmögött dallamához javasolta szövegként az egyik hallgató. A *Láttalak!*-ot pedig a *Hány soros?* szökőzárás változatához. Egy másik hallgató a *Hogy tudta?* dallamát figyelmeztető felszólításként értelmezte: *Ki ne ess!* Legáltalában hármas homonimiáról van tehát szó:

Hogy tudta?
Hány óra?
Hány soros?
Hogy hívják?
Stb.

Ki ne ess!
Fel ne nyisd!
Kifelé!
Gyorsabban!
Stb.

Nem mondta!
Nem hiszem!
Láttalak!
Meggondtam!
Stb.

A dallamforma itt sem a mondatfajtákat különbözteti meg egymástól, hanem egyes mondatfajtákon belül határozza meg a mondat sajátos mondanivalóját, a beszélő attitűdjét.

Tökéletlen homonimiáról vagy inkább tökéletlen jelölésről beszélhetnénk az ilyen esetekben. A hanglejtés, a dinamika és ritmus a hangszín és kontextus segítségével meg tudja határozni, hogy a beszélő milyen értelemben mondja, hogy *Láttalak!* A hangszintől megfosztott, szövegtelen hanglejtés önmagában több értelmű azonban. Tökéletlen a homonimia is: többen társítottak kérdő mondatot, amikor kérdő mondat rejlett a hümmögött dallam mögött; többen társítottak felszólító mondatot hozzá, amikor felszólító mondatot hümmögött a beszélő.

Kialakulóban van tehát egy felszólító dallam (erős nyomaték, szűk hangterjedelem, egyenes dallamvonal), s így megkülönböztethetők a kijelentő formájú felszólítások (*Elmész!*) a tényleges, semleges hangú kijelentő mondatoktól. Nem különböztethető meg természetesen az erélyes kijelentéstől. Az erélyes, szuggesztív kijelentésen keresztül halad ilyenkor a grammatikális metafora: „már mész is, az úgy le van zárva, nincs vitának helye”. A modális hanglejtésformák körüli sok ellentmondás alighanem éppen a formák átmeneti jellegéből, változásából, alakulásából következik.

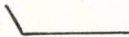
Az eldöntendő kérdések esetében már lezárult ez a folyamat. Nem is tudnánk a kérdő dallamot valamelyik érzelem vagy attitűd tipikus dallamformájából levezetni. Meggondolandó azonban, hogy egyes nyelvjárásokban

távolról sem kristályosodott ki annyira az eldöntendő kérdések dallama, mint a köznyelvben (vö. Magdics, *Phonetica* 1964). A nyelvjárások többségében sokkal ritkábban fordulnak elő morfémával nem jelölt eldöntendő kérdések, mint a köznyelvben. Ahhoz is alig férhet kétség — ha statisztikai vizsgálatokra nem is támaszkodhatunk egyelőre —, hogy a régi irodalomban még túlnyomó többségben vannak a kérdőszavas (jelölt) kérdő mondatok. A finn nyelvben nem találjuk meg a magyar eldöntendő kérdő dallam megfelelőjét. Feltehető, hogy egyetlen valóban disztinktív modális dallamformánk grammatikalizálódása viszonylag új keletű és egy lassú folyamat eredménye volt.

III. A HANGLEJTÉS GRAMMATIKÁJÁBÓL

A hanglejtésnek alighanem leglényegesebb funkciójával, a modalitás meghatározásával foglalkoztunk az előző fejezetben. Ennek alapján talán meg is lehetne szerkeszteni az egyszerű kérdő mondatok és kijelentő mondatok „programját” egy beszédszintetizáló készülék számára. Ha valóban neki látnánk a program kidolgozásának, hamarosan kiderülne, hogy tudásunk igen hézagos. Alig foglalkoztunk a legkisebb dallamegységnek, a szólamnak dallamszabályaival, nem is szólva a szólamon belüli elemekről, mikroegységekről, a szótagokról és azok dallammenetéről. Nem foglalkoztunk még a mondatnál nagyobb egységekkel, a tagmondatok kapcsolódásának törvényszerűségeivel sem. Nem tudjuk, részt vesz-e a hanglejtés az egyes szó szerkezetek jellemzésében, más-e a mellérendelt és alárendelt mondatok dallama, van-e egyáltalán a hanglejtésnek a mondatfajta (a modalitás) meghatározásán, a mondategységek jelzésén kívül más grammatikai funkciója.

A szólamok dallama

Hogyan alakul az egyes szólamok dallama? „Bármilyen tartalmi jellegű legyen is a mondat, szakaszain a magyar beszéd alapvető jellemzője, az elül eső hanglejtés jelenik meg” — írja Deme László „A magyar nyelv rendszeré”-ben (II. 509). A mi tapasztalataink szerint is — beszédben és felolvasásban egyaránt — a dallam a nyomatékos szótag után általában esik, pontosabban: kettőnél több szótagú szólamban az első szótagot követő esés hangterjedelme többnyire nagyobb, mint a további szótagokban ereszkedő dallamé. A szólam hanglejtése tehát jól megközelíthető a „Magyar nyelv rendszeré”-ben szereplő sémával (vö. 504.) =

Ha nem elégszünk meg azzal, hogy a mondat dallama éppen csak hogy jelezze a szólamhatárt, hanem a természetes beszéd jobb megközelítésére törekszünk, további döntésekre van szükség. Meghatározandó a lelépés és a lelépést követő ereszkedés hangterjedelme. Leggyakoribbnak a kvart lelépés és a szekund ereszkedés bizonyult. Semleges hangú szóbeli közlésekben és felolvasott mondatokban a hangterjedelem mindenekelőtt a nyomaték súlyától és a szólam mondatbeli helyétől függ.

A nyomatékok változó súlya és a nyomatékhoz igazodó kisebb vagy nagyobb dallamszintváltozás különbözteti meg az alábbi szerkezeteket:

Biz- tosan fu- tott	Biz- tosan fu- tott
<hr style="width: 80%; margin: auto;"/>	<hr style="width: 80%; margin: auto;"/>

Egy adott szöveg dallamának meghatározásához ismernünk kell tehát a mondatok nyomatékeloszlását. A két szerkezet dallami különbsége az 5a,

b ábrákon is látható. A *Biztosan rajzol* (Biztos kézzel rajzol) mondat szonogramján (5a ábra) a szócsoport egy szólamot képez, a nyomaték a határozó első szótagjára esik, az állítmány hangsúlytalan. A mondat dallama végig ereszkedő. A *Biztosan rajzol* (Minden biztonnyal rajzol) mondat szonogramján (5b ábra) a nyomaték nagyobb súllyal esik az állítmányra. A dallam megemelkedik és leereszkedik a *rajzol* szó első szótagjában.

A nyomatéktól függő, a nyomatékot jelző hangmagasság-ingadozást Martinet joggal rekeszti ki a hanglejtés (intonation) fogalmából. De hanglejtésként könyvelendő el a nyomatékeloszlástól független tagoló jellegű hangmagasság-váltakozás. Így — hangsúlyeltolódás esetén — az *A pad?* kérdő mondatot az *Apad?*-től megkülönböztető, mindvégig emelkedő frekvencia-menetet, ha a nyomaték mindkét esetben a második szótagra esik (vö. 310. l.).

A szólamon belül rendszerint — ha nem is rendszeresen — a lépcsőzetesen eső hangmagasság jelzi a szavak határát, olykor egy összetett szón belül is. Mintha a nyomaték által megkülönböztetett *b e s z é d e g y s é g e k* finomabb, *á r n y a l t a b b t a g o l á s a* a hanglejtés feladata volna már.

Én ^{nem}
tudhattam, hogy ez neki mit jelent.

Csak ^{el}
mehetnék hozzá, hogy megbeszéljem vele.

Nincs
olyan ember, aki az én írásomat el tudná olvasni.

Ilyen — többnyire félhangnyi — köz választja el gyakran a beszédben, felolvasásban az egy szólamhoz tartozó határozót az állítmánytól

...amit a ^{ke-}
zembe ^{ad}tál.   ...minthogy már ^{ti-}
zennégyszer mondtam.

...válaszolni kell a levelére.   ...hogy ^{meg-}beszéljem vele.

Az állítmányt a tárgytól:

...^{meg-}
nyerem a versenyt.   ^{Ke-}
vesebb ^{ke-}nyeret ^{ka-}pott.

A jelzót a jelzett szótól:

^{Leg-}különb ember, aki...   ^{O-}lyan halkán beszélt...

Amikor ezt a mondatot olvasva ejtette ugyanez a beszélő, a kötőszó előtt szünetet tartott, s a szünet után kvarttal mélyebb szintre esett a kötőszó:

Amíg jó a ^{szén} addig ^{min-}degy, hogy
 ki szállítja

A szólamnyitó szótagok nyomatékának súlyán kívül tehát a szólamok szerkezetét, tartalmi tagozódását is figyelembe kellene vennünk a mondat dallamának „megszerkesztésekor”, hogy a lelépés terjedelmét és az ereszkedés vonalát valószerűen határozzuk meg. Megkönnyíti a „jóslást” a szólam mondatbeli helyének, a szólamok közötti szerkezeti és tartalmi összefüggésnek ismerete. Az előkészítő, figyelemfelhívó — így például a következő mellékmondatra utaló — szólamok hangterjedelme jellegzetesen szűk.

E-
 gész nap ^{dol-}go-zik, és ^{nincs} pénze.

Be-
 hozta az ^{ab-}roszt és ^{megterített.}

A mondatot lezáró szólam gyakran egyenes vonalú: az alaphang szintjén halad:

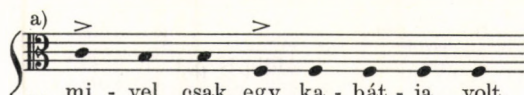
mert ^{ép-}pen az egyik ^{leg-}jobb
 munkatársunkról van szó.

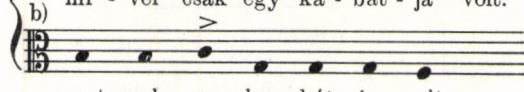
Any-
 nyian men-tek ^{el, a-}hányan
 jegyet tudtak szerezni.

Ez a lezáró forma a beszédben ritkább, mint a felolvasásban. Beszélgetés folyamán az utolsó szólam nyomatékos szótagja után esik le többnyire a hang az alapszintre (313., 314. kotta).

313. kotta

- a) spontán beszélgetés
- b) felolvasás

a)
 mi - vel csak egy ka - bát - ja volt.

b)
 mert csak egy ka - bát - ja volt.

314. kotta

- a) a felolvasott vers
 b) beszélgetés

Eddig ereszkedő és egyenes dallamvonalú szólammokkal számoltunk. Viszonylag érzelmentes beszédben és semleges hangú felolvasásban is találkozhatunk — s már az eddigiek folyamán is találkoztunk — emelkedő dallamú szólammokkal. Az emelkedő dallam megjelenését sem határozza meg általános érvényű szabály. Azt mondhatjuk csak legfeljebb, hogy bizonyos szerkezetekben, bizonyos mondatokban nem kevésbé gyakori vagy éppen gyakoribb az emelkedő dallam, mint az ereszkedő.

Szintagmák dallamformái

A mondaton belül egyes szavak tartalmi szempontból szorosabb egységet alkotnak: a jelző és a jelzett szó, az állítmány és a határozó, az állítmány és tárgya, két kötőszóval egybekapcsolt azonos mondatrész stb. (A magyar nyelv rendszere II., 65—67.) Összetartozásuk egyes nyelvekben a szavak alakjában is kifejezésre jut. Az ilyen szószerkezetek (szintagmák) leggyakoribb dallamformája:

Ez a dallamforma a szószerkezetek normatív (semleges) nyomatékeloszlásán alapul.

Há - rom em - ber.   Jó ó me - leg.   A fel - adat nagy - sága.

Gyor - san fu - tott.   Ma - gas és kar - csú.

Ezt az alapmotívumot különféle tényezők befolyásolhatják: (a) a szintagma helye a mondatban, (b) a szintagma egyes tagjainak szófaji és alkalmi „súly”, (c) vagy éppen az alapmotívum módosításával kifejezett mondanivaló.

A mondat elején álló szószerkezetek második szólama viszonylag ritkán ereszkedik mélyebbre, mint az első.

Há-rom em-ber addig is dol-go-zott.

Any-nyian be-tolakodtak a te-rem-be...

Min-díg be-zár-ja újab-ban a fürdőszobát.

Any-nyit ke-res, hogy...

---

de: Meg-mondtam a gye-reknek, hogy...

Ha el-menne az or-voshoz...

A második szólam hangfekvése lényegében a közlés viszonylagos önállóságától függ. Ha a szó szerkezet önálló hí r é r t é k e csekély, ha a figyelem a következő szavakra összpontosul, a második szólam hangterjedelme összehúzó, s magasabb lesz a hangfekvése.

Amint men-tünk az ország-u-ton...

Éppen ez a dallammenet jelzi, hogy a lényegét még nem közöltük O. v. Essen *progrediens* (továbbmutató) dallamnak nevezi (1956, 32 és k.).

Vá-laszolni, kell a le-velé-re...

A hang felemelkedése sejteti, hogy ezután tudjuk csak meg, miért olyan fontos, hogy a levél ne maradjon válasz nélkül, hogy mi következhetik be ellenkező esetben, stb.

Ha a szó szerkezet első tagjának tartalmi súlya lényegesen kisebb, mint a másodiké, módosul a szintagma dallamképlete is:

a) Na - gyon szép asz - szony. [5 felolvasó]

b) I - ga - zi szép - asz - szony. [3 felolvasó]

c) I - ga - zi szép asz - szony. [2 felolvasó]

315. kotta

Hasonlóképpen különböztetjük meg a folyóirat- vagy színdarabcímeket a megfelelő szabad szó szerkezettől — így a „Színházi Élet”-et a *színházi élet*-től, a „Kutyás hölgy”-et a *kutyás hölgy*-től, a „Magyar Zené”-t a *magyar zené*-től, a „Három kis malac”-ot a *három kis malac*-tól, vagy a „Zöld Hordó”-hoz címzett kocsmát a *zöld hordó*-tól, stb., feltéve, ha nem emeljük ki a szó szerkezet jelzőjét. Az eltérő dallam akkor is megkülönböztetheti a szintagmát a tulajdonnévtől, ha a nyomatékeloszlás mindkét esetben azonos (vö. 1b és 1c; 2b és 2c; 3b és 4a):

1. a) Er - re több pél - da is van a „Ma - gyar Ze - né”-ben. [9 felolvasó]

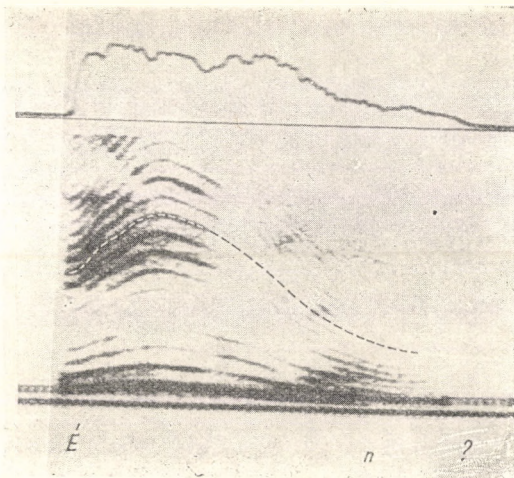
b) Er - re több pél - da is van a „Ma - gyar Ze - né”-ben. [1 felolvasó]

c) Er - re több pél - da is van a ma - gyar ze - né - ben. [10 felolvasó]

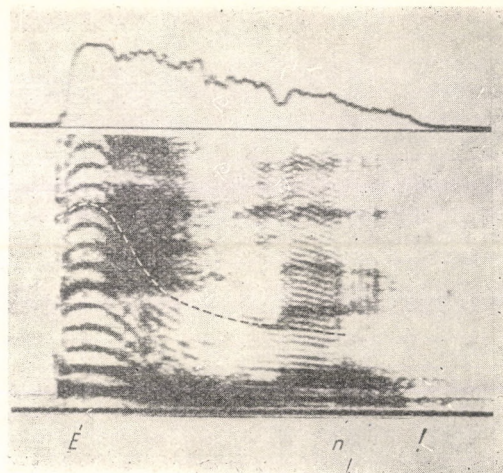
2. a) Az i - dén egy - han - gú volt a „Szin - há - zi É - let”. [8 felolvasó]

b) Az i - dén egy - han - gu volt a „Szin - há - zi É - lett”. [2 felolvasó]

c) Az i - dén egy - han - gu volt a szin - há - zi é - let. [10 felolvasó]

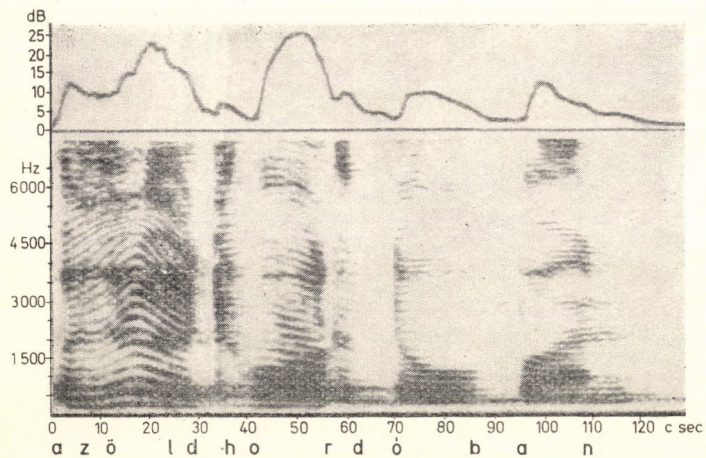

a)

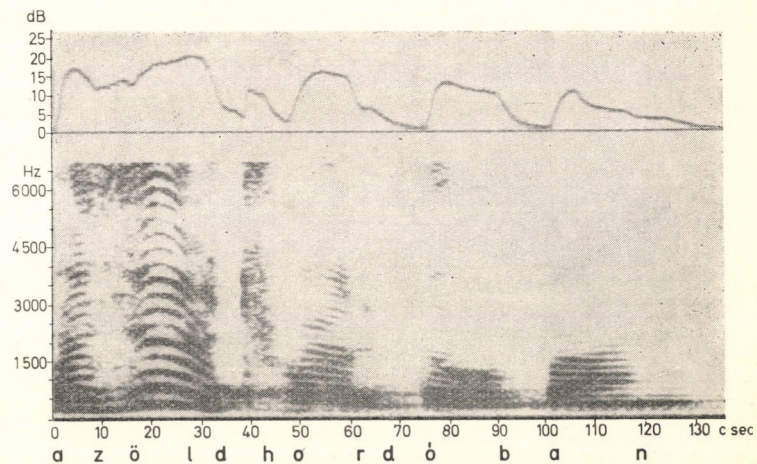

b)

5. ábra (a, b): A *Biztosan rajzol* mondat szonogramjai és hangnyomásgörbéi: a) Biztos kézzel rajzol. b) Minden bizonynyal rajzol.

6/a ábra: A *A zöld hordóban szerkezet* szonogramja és hangnyomásgörbéje.

6/b ábra: A *A Zöld Hordóban szerkezet* szonogramja és hangnyomásgörbéje.

3. a)
 Meg-vet-tem ne - ki a „Há-rom kis ma - lac”-ot. [4 felolvasó]

b)
 Meg-vet-tem ne - ki a „Há-rom kis ma - lac”-ot. [3 felolvasó]

c)
 Meg-vet-tem ne - ki a „Há-rom kis ma - lac”-ot. [3 felolvasó]

4. a)
 Meg-vet-tem ne - ki a há - rom kis ma - la - cot. [6 felolvasó]

b)
 Meg-vet-tem ne - ki a há - rom kis ma - la - cot. [4 felolvasó]

A 6a, b ábrák a *A zöld hordóban* (6a) és a *A Zöld Hordóban* (6b) szerkezetek szonagramjait mutatják. Az előbbi esetben a dallam csúcsa a *zöld* szóra esik, de a hang (enyhén) ismét megemelkedik a jelzett szó első szótagjában is. A *hordóban* szó hangsúlyát tükrözi a hangnyomás emelkedése is. Az utóbbi esetben a dallam a zöld szóban kulminál, ettől fogva ereszkedő. Fokozatosan csökken a szótagok hangnyomása is.

Olykor — így két jelzöt tartalmazó címek esetében vagy ha kiemeljük a szószerkezet jelzőjét — a dallam sem különbözteti meg a címet a szintagmától (3a és 4a), és csak a helyzet küszöbölheti ki a félreértést.

Érzékeny mutatója a nyomatékeloszlás és a frekvencia-menet a szószerkezet szemantikai tagozódásának. A szemantikai egységet képező *idiomák* a t egybefogja a nyomaték és a nyomatékeloszlást tükröző dallammenet:

az ó-
 ce-ánba me-
 rült.   fe-
 ledésbe me-rült.

Szerkezetek megkülönböztetése

Lehet-e és hogyan lehet azonos hangsorból álló szerkezeteket egymástól hanglejtéssel megkülönböztetni? Hogyan lehet általában a mondat megértését „zenei” eszközökkel megkönnyíteni? Az előadóművész, a hivatásos felolvasó számára különösen lényegbevágó kérdés ez. Alighanem ennek köszönhetjük, hogy a fejezetben tárgyalt egyik kiváló művésznőnk, Péchy

Blanka a megoldásra váró dallamproblémák egész sorára hívta fel figyelmünket. Ezekről lesz szó a továbbiakban.

A „kétvonalú” dallamképlet ———— emocionális változatként szerepelt az előbb, s valóban „hirtöbblettel” bíró módosított formája a \ \ -mal jelölhető dallamnak, mely a kétszólamú szószerkezetek többségének „alapképlete”. Bizonyos szerkezetek esetében a „kétvonalú” dallamot semleges alapformának kell tekintenünk, így a tartalmilag különböző szavakat, szerkezeteket szembeállító mondatokban:

Az *em*-ber vagy *szin*-műíró
vagy *nem* szinmű-író

(Az író mondja ezt Molnár „Játék a kastélyban” c. vígjátékában, Páger Antal interpretációja.)

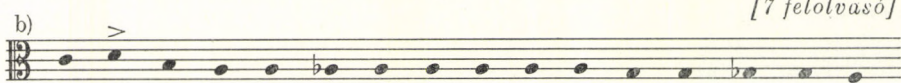
Ez a kétvonalú dallam különbözteti meg többnyire a mellérendelő szóösszetételt a homonim jelzős szerkezettől, a 23—24-es számú ház-at a huszonhárom 24-es számú-tól, az amerikai—spanyol szótárt az amerikai spanyol szótár-tól.

Tíz egyetemet végzett „kísérleti alany” olvasta számunkra mikrofonba az idézett szerkezeteket tartalmazó homonim mondatokat (vö. 1—4).

Az interpretációban mutatkozó eltérések ellenére is világosan elhatárolható a kétféle szerkezet dallama. A jelzős szintagma többnyire két \ \ -típusú szólamból állott vagy egyetlen \ -típusú szólamban egyesült. A mellérendelő összetételt többnyire kétvonalú dallama alapján könnyen különböztethetjük meg a jelzős szerkezettől. Az egyik jelzős szerkezetet hárman ugyancsak kétvonalú dallammal olvasták. A felső dallamvonal azonban kromatikusan ereszkedett, szemben a mellérendelő összetétel élesebben elkülönülő, merevebb dallamával (vö. 3c és 4a és b).

1. a)

Csak hu - szon - há - rom hu - szon - négy - es szá - mu há - zat ta - lál - tak.
[7 felolvasó]

b)

Csak hu - szon - há - rom hu - szon - négy - es szá - mu há - zat ta - lál - tak.
[3 felolvasó]

2.

Csak hu - szon - há - rom - hu - szon - négy - es szá - mu há - zat ta - lál - tak.
(Azaz: 23-24-es)
[10 felolvasó]

3. a)
 Egy a - me - ri - ka - i spa-nyol szó-tárt vet-tek. [3 felolvasó]

b)
 Egy a - me - ri - ka - i spa-nyol szó-tárt vet-tek. [4 felolvasó]

c)
 Egy a - me - ri - ka - i spa-nyol szó-tárt vet-tek. [3 felolvasó]

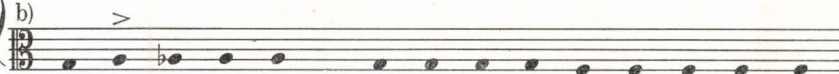
4. a)
 Egy a - me - ri - ka - i - spa-nyol szó-tárt vet-tek. [3 felolvasó]

b)
 Egy a - me - ri - ka - i - spa-nyol szó-tárt vet-tek. [7 felolvasó]

Esetragozás és hanglejtés

Péchy Blanka előadói tapasztalata alapján határozottan úgy érezte, hogy a beszéd zenei elemei valamiképpen jelzik, megkülönböztetik a morfémával nem jelölt birtokviszonyt, és így a személyrag nélkül jelentkező birtokos is felismerhetővé válik. Ezek szerint, amikor odáig jutunk a mondatban, hogy „De Gaulle, francia elnök . . .”, a hallgató már tudja, vajon a francia elnök a mondat alanyaként szerepel-e (és ennek megfelelően az állítmányt várja esetleges bővítményeivel), vagy birtokos jelzőként (és valamilyen tevékenységről, például küszöbönálló látogatásáról hallunk-e a továbbiakban). Kifejezetten hibásnak érezte a művésznő nem-egyszer az „alanyesetben” elhangzó birtokos jelzót, így a Kossuth Rádió egyik híradásában (316a kotta), mely helyesen így hangzanék (316b kotta):

a)
 A Nép-sza - bad-ság kul - tú - rá - lis mel - lék - le - té - ben...

b)

a) a Kossuth Rádió adásában
 b) ugyanez a mondat Péchy Blanka felolvasásában

316. kotta

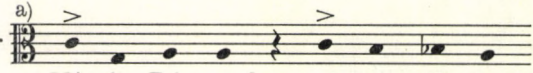
Megkülönböztethető Péchy Blanka tapasztalata szerint a *-nak* személyraggal jelölt birtokos jelző a homonim r é s e s h a t á r o z ó t ó l is. Amikor tehát a felolvasó odáig jut a mondatban, hogy „A Szovjetunió Legfelső Tanácsának...” már jeleznie kellett, hogy a Tanácsnak a rendeletéről lesz-e szó vagy a Tanácsnak átnyújtott emlékiratról.

Péchy Blanka feltevéseinek ellenőrzésére azonos hosszúságú, azonos terjedelmű szólamokból álló mondatokat szerkesztettünk, melyek csak abban különböztek, hogy a mondat elején álló szerkezet az egyik esetben birtokos jelzői, a másik esetben részeshatározói volt, vagy: az alanyként álló szó került egy párhuzamos mondatban „birtokos esetben”.

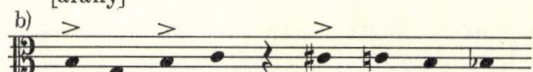
1. MórícZ Zsigmond regényében mindvégig történelmi hitelességre törekszik. (M. Zs. alany.)
2. MórícZ Zsigmond regényében megtaláljuk a kor történelmi alakjait is. (M. Zs. birtokos jelző.)
3. Kádár János miniszterelnök látogatását elhalasztották. (K. J. m. alany.)
4. Kádár János miniszterelnök látogatását elhalasztotta. (K. J. m. birtokos jelző.)
5. Gomulkának, a tegnapi sajtótájékoztató után átnyújtották az eredeti okmányokat. (G. részeshatározó.)
6. Gomulkának a tegnapi sajtótájékoztató után elhangzott szavai élénk visszhangra találtak. (G. birtokos jelző.)
7. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának adta át a javaslatot. (A SzLT részeshatározó.)
8. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának terjesztette elő. (A SzLT részeshatározó.)
9. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége döntött így. (A SzLT birtokos jelző.)
10. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának előterjesztésére történt.
11. Nagy szeretettel mutatja meg a történelem igazi alkotóinak, a néptömegeknek a szerepét.
12. Ezt a szerepet azonban a történelem igazi alkotóinak, a néptömegeknek engedi át.

Ezek a mondatok más jellegű mondatok között elszórva szerepeltek. Tíz, a magyar leíró nyelvtanban jártas, férfi és nő olvasta fel a szöveget. Ezután meghallgatták a felvételt, és még egyszer felolvasták azt a mondatot, melyet érzésük szerint első ízben nem olvastak jól.

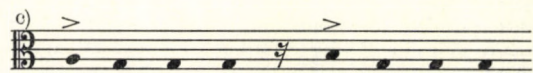
A birtokos jelzős szerkezet dallama többnyire megfelel a várható képletnek (2a, b, c és 7. ábra). Az alanyként álló személynév dallama többféleképpen alakult. Csaknem minden esetben eltért azonban a fenti sémától (1a—g). Nyolc esetben szünet választja el az alanyt a határozótól.

1. a)

Mó - rícz Zsig - mond re - gé - nyé - ben... [2 felolvasó]
[alany]

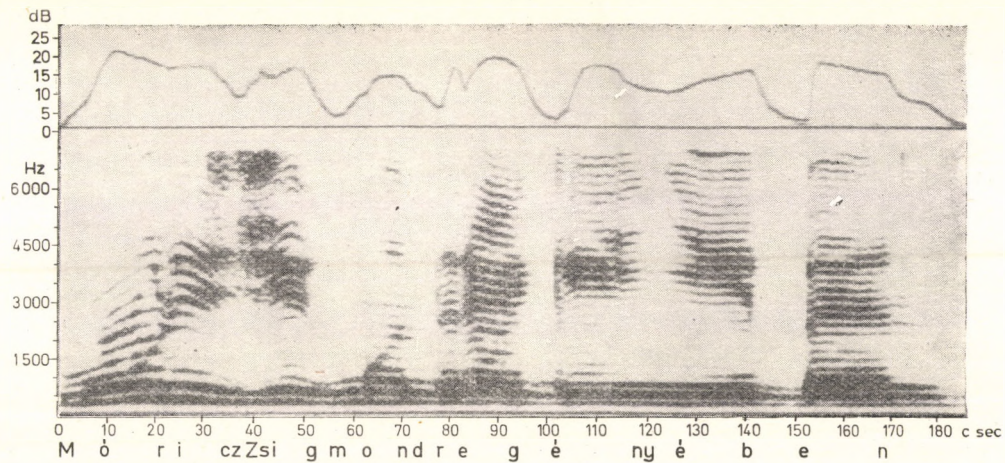
b)

[2 felolvasó]

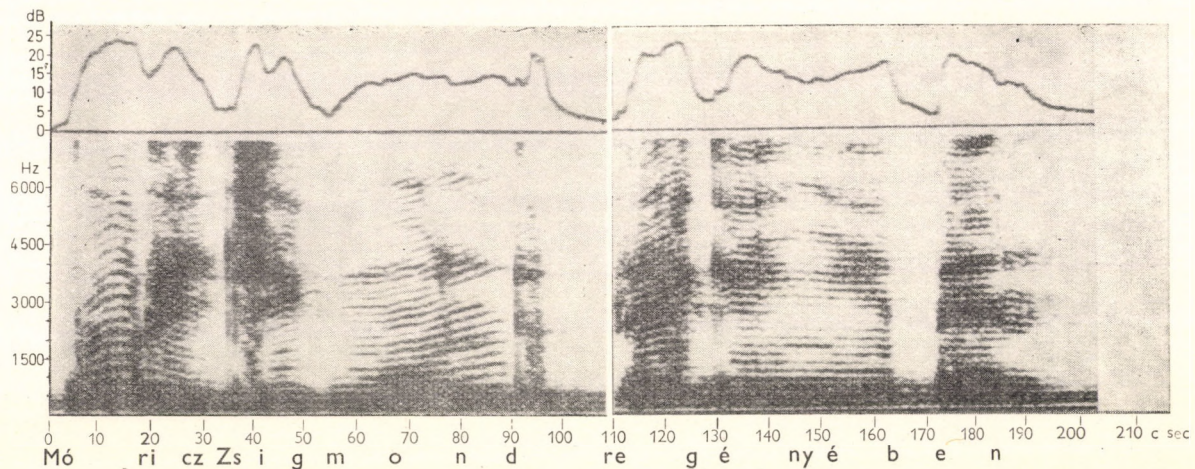
c)

[2 felolvasó]

7/a ábra: A *Móricz Zsigmond regényében* (birtokos jelzős szerkezet) szonogramja és hangnyomásgörbéje.

7/b ábra: A *Móricz Zsigmond regényében* (alany + határozó) szonogramja és hangnyomásgörbéje.

d) [1 felolvasó]

e) [1 felolvasó]

f) [1 felolvasó]

g) [1 felolvasó]

2. a) [6 felolvasó]
Mó-ri cz Zsig-mond re - gé-nyé - ben... [birtokos jelző]

b) [2 felolvasó]

c) [2 felolvasó]

Két esetben a *Zsigmond* utolsó szótagjának lassítása, a *d* megnyújtása pótolta a szünetet és sejtette a határt (1f és 1g). A birtokos jelzős szerkezet egybe-tartozását a ritmus egyöntetűsége is jelezte; az alanyt és a határozót pedig a kettő határánál módosuló ritmus is elhatárolta egymástól. Az alany le-választását elősegíti a nyomatékos keresztnév megemelt vagy emelkedő dallama, mely szünetet sejtet és ideiglenesen lezár egy részegységet (1a, 1b és 2. ábra). A határozó kiemelésével választotta el a szó szerkezet tagjait három másik felolvasó (1a, 1c, 1e). Más a kétféle szerkezet nyomatékosz-lása is: a birtokos jelzős szintagmát az első tag erősebb nyomatéka is szo-rosabban egybefogja; a másik szerkezetre a határozó erősebb vagy azonos erejű nyomatéka jellemző (vö. 7a, b ábra).

Az is kitűnik azonban a kísérletekből, hogy az „alanyeset” és „birtokos-eset” megkülönböztetésére nem alakult ki semmiféle egységes eljárás. A felolvasók önkéntelenül vagy tudatosan igyekeznek a kettő között különbséget tenni, s ez a törekvésük kisebb vagy nagyobb sikerrel jár. Az egyik felolvasó interpretációjában a két szerkezet dallama alig különbözik egymástól. Legfeljebb a nyomatékeloszlás és tempó alapján tehetünk közöttük különbséget.

Hogy legalábbis kialakulóban van a kétféle „zenei megoldás”, arra éppen a „hanglejtésbotlások” lehetősége világít rá. Egyik felolvasónk ugyanolyan sietve korrigálta a „helytelen” dallamot, ahogyan a nyelvbtlást szokás:

re-gé-nyé-ben

Mó-
ricz Zsigmond

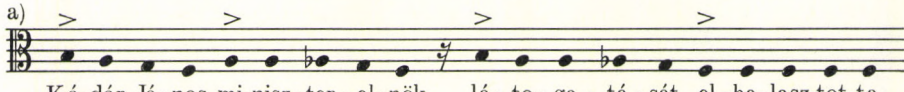

így hangzott a mondat eleje, melyben M. Zs. alanyként szerepelt. A felolvasó alig fejezte be a mondatot, máris érezte, hogy „birtokos hanglejtéssel” mondta, és kis szünetet tartva újakezdte:

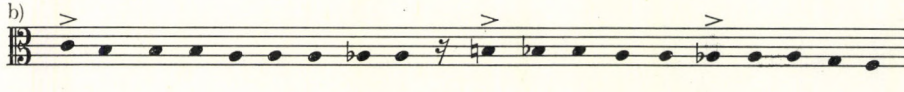
Mó-   *re-gé-nyé-ben*
ricz Zsig-mond

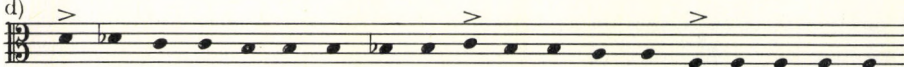
Bonyolítja a helyzetet, ha az alanyak, ill. a birtokos jelzőnek tulajdon-ságjelzője van (3. és 4. mondat). A 10 felolvasó közül 8 szünetet tartott a jelzős alany után, míg a jelzős birtokost sohasem választotta el a birtoktól szünet. Általánosnak mondható a tempókülönbség. A birtokos szerkezetben a tempó gyorsul, ahogyan a birtokostól a birtok felé közeledünk. A *látogatását* „accelerato”-ja hallhatóan különbözik az alanyos szerkezet *látogatásá-t*-jának fékezett tempójától. Ami magát a dallamot illeti: a *látogatását* hangfekvése a birtokos szerkezetben általában mélyebb (4a—d), mint amikor a személynév alanyként áll (3a—d).

3. a)

Ká-dár Já-nos mi-nisz-ter-el-nök lá-to-ga-tá-sát el-ha-lasz-tot-ta.
[alany]

b)

c)

d)

Az egyik felolvasó viszont éppen ellentétes módon helyesbített, miután meghallgatta felvételét:

Ká-   *lá-to-ga-tá-sát...*
dár Já-nos minisz-ter-elnök

Másodízben viszont:

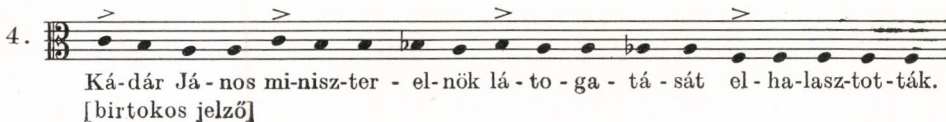
Ká-   *lá-to-ga-tását...*
dár Já-nos mi-niszter-elnök

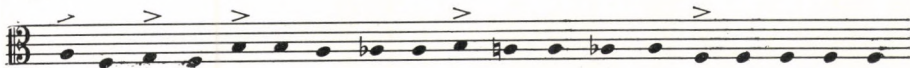
A *Kádár* és a *látogatását* első szótagjának egy szintre hozásával és a kettő egyaránt erős nyomatékával akarta nyilván szoros összetartozásukat érzékeltetni.

Ugyancsak eltér az említett tendenciától egy másik felolvasó megoldása. A *látogatását* lesüllyesztésével, a jelzős alany fenttartásával éreztette, hogy a kettőt nem köti össze birtokviszony (3c).

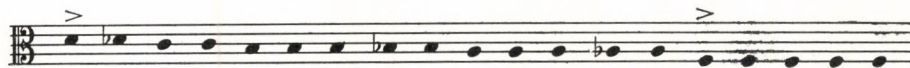
a)

4.
Ká-dár Já-nos mi-nisz-ter - el-nök lá-to-ga-tá-sát el-ha-lasz-tot-ták.
[birtokos jelző]

b)

c)

d)

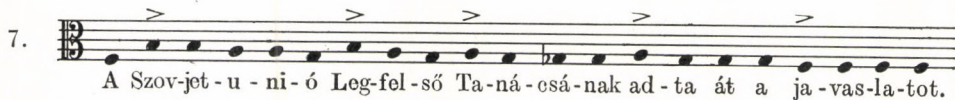
A birtokos szerkezet hangterjedelme többnyire szűkebb, mint az alanyosé (3a—d). A hangterjedelem szűkítésével, a hang fenttartásával érezteti ilyenkor a felolvasó a részegység szoros összetartozását.

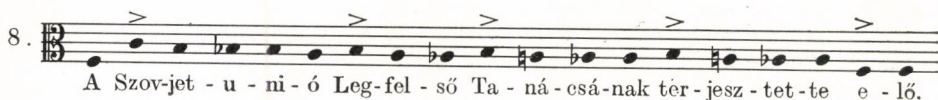
Eleve kizárja az alanyos szerkezet lehetőségét a három szólam egybe-sodrása, a *látogatását* hangsúlytalansága.

Kádár János miniszterelnök látoga-tását...

Egyértelműsége ellenére mindössze kétszer találkozhatunk a kísérletek folyamán ezzel a dallamformával.

Nem egyöntetű a birtokos jelző és a részeshatározó (a „genitivus” és „dativus”) jelölése sem. A 7—10. mondatban a grammatikailag kétértelmű *tanácsának* hangfekvése magasabb a birtokos szerkezetben, jelezve ezáltal, hogy a szerkezet még nyitott, lezárásra vár. A birtokos szerkezet elemeinek

7.
A Szov-jet-u-ni-ó Leg-fel-ső Ta-ná-csá-nak ad-ta át a ja-vas-la-tot.

8.
A Szov-jet-u-ni-ó Leg-fel-ső Ta-ná-csá-nak tér-jesz-tet-te e-lő.

11. a)

Nagyszere - tet - tel mu - tat - ja meg a tör - té - ne - lem i - ga - zi al - ko - tó - i - nak,
a nép - tö - me - gek - nek a sze - re - pét.

b)

Ezt a sze - re - pét a - zon - ban a tör - té - ne - lem i - ga - zi al - ko - tó - i - nak,
a nép - tö - me - gek - nek en - ge - di át.

datot tíz egyetemet végzett nővel és férfivel. Egyik sem érzékeltette a „genitívust” szökőzárral. Éppen ellenkezőleg, a részeshatározó utolsó szótagában lépett fel 10 eset közül 9-ben a hang (317a, b és 318a, b, c kotta).

12. a)

(Nagy szeretettel mutatja meg) a tör - té - ne - lem i - ga - zi al - ko - tó - i - nak,
a nép - tö - me - gek - nek a sze - re - pét. [7 felolvasó]

b)

[3 felolvasó]

317. kotta

a)

(Ezt a szerepet azonban) a tör - té - ne - lem i - ga - zi al - ko - tó - i - nak,
a nép - tö - me - gek - nek en - ge - di át. [6 felolvasó]

b)

[3 felolvasó]

c)

[1 felolvasó]

318. kotta

Birtokon belül és birtokon kívül

„*Ilyen Franciaország, Belgium és Hollandia némely vidéke.*” — Ha nem ismerjük a szöveget, melyből ezt a mondatot kiragadták, nem tudjuk eldönteni, vajon a három országnak némely vidékéről van-e szó vagy pedig Franciaország és Belgium egészére vonatkozik-e (az általunk nem ismert) kijelentés. Más szóval: nem tudjuk, hogy a *némely vidéke* csak Hollandia birtoka-e, vagy mind a három főnévé.

A matematikában, a modern formális logikában zárójelek oszlatják el hasonló esetekben a kételyt. Ha összeadásként fogjuk fel az egymás mellé rendelést és a birtokviszonyt a szorzás jelével az országok nevét kezdő betűjükkal jelezzük, és nv-vel a *némely vidék*-et, így ábrázolhatjuk a két lehetséges összefüggést:

- 1) $(F + B + H) nv$
- 2) $(F + B) + Hnv$

Tisztázódik-e a beszéd folyamán, hogy a kettő közül melyikkel van dolgunk?

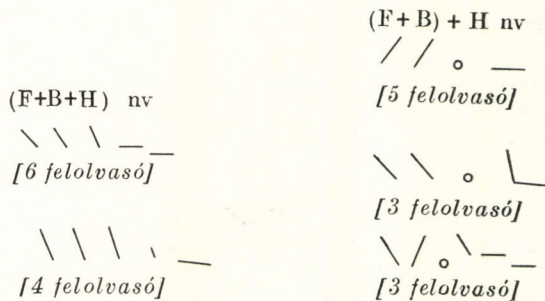
Felvettük kísérleti listánkra mindkét mondatot — egy másik hasonló jellegű mondatpárral együtt („*A három amerikai csapat és a spanyol csapat trénera ugyanazon a hajón utazott*”). Az egyértelműséghez szükséges hosszabb kontextust rövid magyarázattal pótoltuk. Ezután átadtuk a szöveget tíz felolvasónak.

Ezúttal egységes volt az eredmény. Amikor a *némely vidéke* egyaránt vonatkozik mind a három országra, párhuzamosan (enyhén) lejt mind a három országnév. A párhuzamosságot kiemeli a három szólam azonos nyomatékeloszlása és tempója. Ha csak Hollandia területét szűkíti le a fenti megszorítás, akkor a két első országnév fut párhuzamosan, a harmadik egybeolvad a *némely vidéké*-vel és az alapszint felett lebeg. Három ízben félkört képezett a két első országnév:

Fran-cia-or-szág, Bel-gi-um

A dallam, a nyomatékeloszlás, a beszédtempó híven tükrözi tehát a tartalmi összefüggéseket:

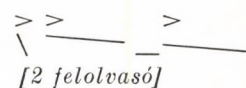
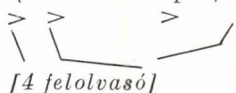

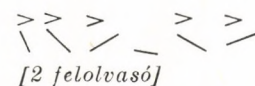
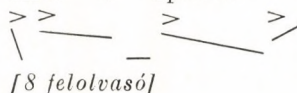
Hasonlóképpen alakul a dallam, ha a birtokviszonyon belül és kívül álló főnevekhez tulajdonságjelző is járul: *A három amerikai csapat és a spanyol csapat trénera ugyanazon a hajón utazott.*

Ha az amerikai csapatoknak csak a trénera utazott a hajón, vagyis — nyelvtani szinten — az *amerikai csapat* és a *spanyol csapat* egyaránt birtokos jelzője a *trénera* szónak, az *amerikai* és a *spanyol* szó dallama ugyanazon a szinten indul, nyomatékeloszlásuk és tempójuk azonos. Ha az *amerikai csapat* alany, azaz a három amerikai csapat teljes létszámban jelen van a hajón, akkor a *trénera* szó, az *amerikai csapat* és a *spanyol csapat* zeneileg is elkülönül, és a *trénera* szó dallama, dinamikája közeledik az *amerikai csapat*-éhoz, jelezve ezáltal a kettő nyelvtani tartalmának azonosságát. A *trénera* szó minden esetben nyomatékos volt ezúttal, míg az előbbi szerkezetben beleolvadt a *spanyol csapat* szólamába. Az *amerikai csapat*-ot követő szünet is érzékelteti grammatikai különállását. Az alapvető egyezések mellett számos eltérő egyéni megoldással találkozhatunk:

(3ACs + SpCs) tr

3ACs + SpCs tr

A szerkezeti homonimák nem korlátozódnak erre a típusra. Mivel bizonyos szavak főnevek és egyúttal mellénevek, könnyen előállhatnak ilyenfajta kétértelmű mondatok: *A három amerikai és a svéd milliomos ugyanazon a hajón utazott.* Ez a mondat úgy is értelmezhető, hogy négy milliomos utazik a hajón — ebben az esetben az *amerikai* jelző és odaértendő hozzá a milliomos mint jelzett szó —, de az is lehetséges, hogy az *amerikai* a mondat egyik alanya és ebben az esetben semmit sem árul el a kijelentés az amerikaiak anyagi helyzetéről. A két szerkezetet a következő sémákkal különböztethetjük meg:

- 1) (3A + S) m
- 2) 3A + S m

ahol A = amerikai, S = svéd, m = milliomos.

Ha amerikai milliomosok utaznak a svéd milliomossal (1), akkor az *amerikai* és a *svéd milliomos* dallama párhuzamos, dinamikája, ritmusa is azonos. Ha az *amerikai* önálló alany (2), akkor szünet választja el a kötőszótól, dallama többnyire emelkedő. A *svéd milliomos*-ban ezúttal hangsúlyt kap a jelzett szó is. Ez már önmagában is elegendő a két szerkezet megkülönböztetéséhez. A jelző tehát nincsen kiemelve, nincsen szembeállítva a megelőző jelzővel, az *amerikai*-val, tehát az *amerikai* nem jelző, nem melléknév.

1.

A há-rom a-me-ri-ka-i és a svéd milli - o - mos (ugyanazon a hajón utazott).
[jelző] [10 felolvasó]

2. a)

A há-rom a-me-ri-ka-i és a svéd mil-li - o-mos (ugyanazon a hajón utazott).
[alany] [8 felolvasó]

b)

[2 felolvasó]

Az írásjelek nem döntenek el, hogy egy határozó csak az őt közvetlenül követő állítmányra vonatkozik-e, vagy — több állítmány esetén — mindegyik állítmányra: *Gyorsan fut és úszik*. A beszélőnek prozódikus eszközökkel kell kifejeznie, vajon gyorsan úszik-e az illető, vagy éppen csak tud úszni. Azaz: (1) gy (f+ú) és (2) gy f+ú; ahol gy = gyorsan, f = fut, ú = úszik, a mellérendelést összeadásként, a határozó és állítmány kapcsolatát szorzásként ábrázoltuk.

A felolvasópróba eredménye ismét egyöntetű volt:

1. a)

[5 felolvasó]

b)

[2 felolvasó]

c)

[3 felolvasó]

2.

(10 felolvasó)

Ha a határozó mindkét állítmányra vonatkozott, a két állítmány szünet nélkül követi egymást, gyors ütemben (a tempógyorsítás is egybefűzi a kettőt). A legsúlyosabb nyomatók a határozóra esik, az és kötőszó az első állítmányhoz sodródik. A három szólam viszonylagos hangfekvése mutat csak egyéni ingadozást. Őt ízben ereszkedő vonalat alkotnak a szólamkezdő szótagok, ötször azonos szintről indul az első két szólam.

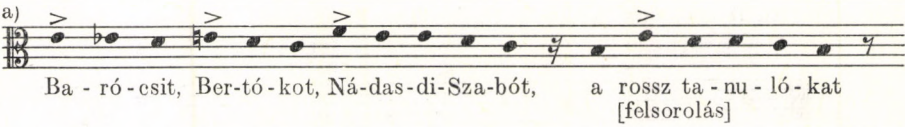
Ha a határozó csak az első állítmányra vonatkozik, a két állítmányt szünet választja el, és a szünet előtt fellépő hang is lezárja a részegységet. A legsúlyosabb nyomatók erre a kiemelkedő szótagra, az első állítmányra esik. A második állítmány az alapszintre kerül.

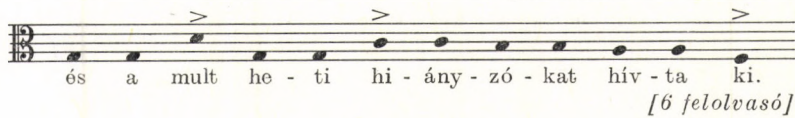
Értelmezés vagy felsorolás

Írásrendszerünknek egy másik súlyos hiányossága: vesszővel választjuk el az egymás mellé rendelt szavakat a felsorolásban, és ugyancsak vessző választja el a két szót akkor is, ha a második az elsőnek értelmezője. Ha például ezt a mondatot olvassuk: *Barócsit, Bertókot, Nádasdi-Szabót, a rossz tanulókat és múlt heti hiányzókat hívta ki* — nem tudhatjuk, hogy Barócsi rossz tanuló-e vagy sem. A *rossz tanulókat* értelmező is lehet, lehet azonban a felsorolás következő láncszeme is.

A beszéd zenei elemei reagálnak erre a különbségre is. Ha egyenértékű tárgy a *rossz tanulókat*, akkor belesimul a felsorolásba, s dallama, dinamikája nem különbözik a három személynevétől (1a, b). Az értelmezőként álló *rossz tanuló* megbontja a harmóniát. Más a tempója, dinamikája és többnyire más a dallama is. Nyomatékeloszlása egyenletesebb, hangereje kisebb, mint a növekvő vagy csökkenő erővel ejtett felsorolt szavaké. A tempó meggyorsul — a beszélő ezzel is kifejezésre juttatja az értelmező „közbevetett” jellegét. Az értelmező dallamát többféleképpen is módosították a felolvasók. Három ízben megváltozott a dallam iránya. A neveket ereszkedő, az értelmezőt emelkedő hangon mondta a felolvasó (2a). Mások szűkítették a hangterjedelmet, megmerevítették a dallamvonalat vagy szekunddal mélyebbre helyezték az értelmezőt (2c). Két felolvasó nem módosította a dallamot, más tempóval és dinamikával ismételte meg a már háromszor elhangzott motívumot (2d).

A beszédszünetnek ezúttal is része van a két szerkezet megkülönböztetésében. Az értelmezőt többnyire szünet nélkül „csapja hozzá” a felolvasó a harmadik névhez és csak az értelmező után tart szünetet. Ellenkező esetben a szünet többnyire a *rossz tanulókat* elé esett (1a, b).

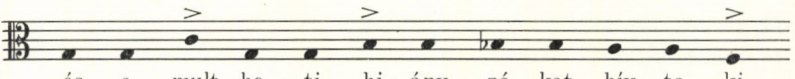
1. a) Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di - Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat
[felsorolás]

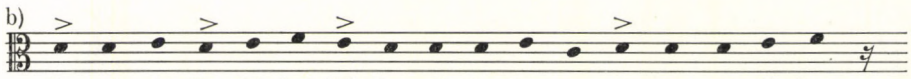
 és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.
[6 felolvasó]

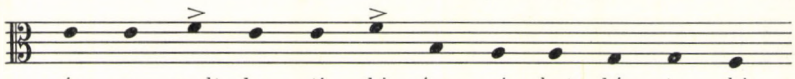
b) Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di - Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat
[felsorolás]

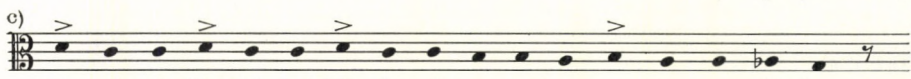
 és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.
[4 felolvasó]

2, a) Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di - Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat
[értelmező]

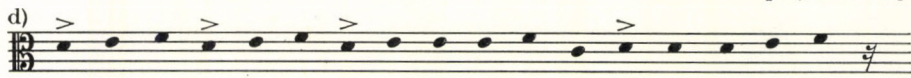
 és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.
[3 felolvasó]

b) Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di - Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat
[értelmező]

 és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.
[3 felolvasó]

c) Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di - Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat
[értelmező]

 és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki
[2 felolvasó]

d) Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di - Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat
[értelmező]

 és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.
[2 felolvasó]

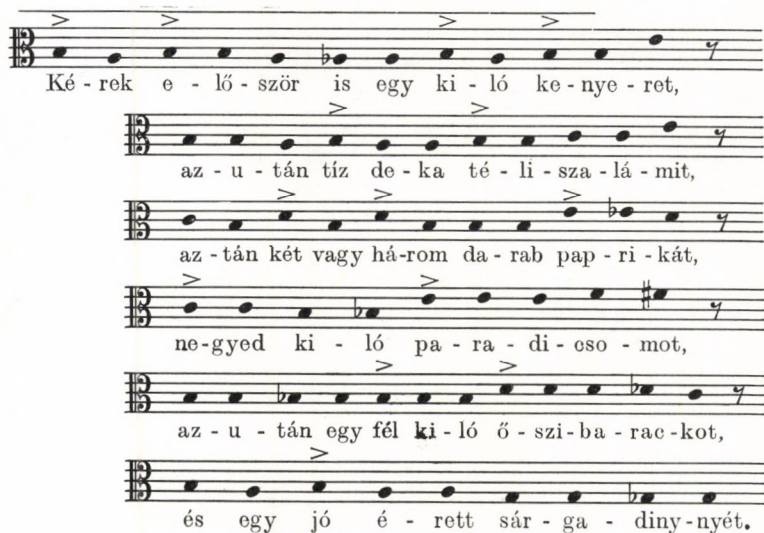
A spontán beszélgetésekről készült felvételekben is akad arra példa, hogy egy szócsoport értelmezőként állt a felsorolás közepén, és a helyzet alapján sem volt egészen világos, vajon értelmező-e vagy a felsorolás önálló tagja. Az elbeszélő fiatal lány a szólam dallamirányát nem változtatta meg, de „leeresztette a hangját”, szűkítette a hangterjedelmet és fokozta a tempót:

az-tán egy retikül^{lt} a-nyinak a fehér retikül-jét

A felsorolás dallama

Érdekes itt egy percre megállni. Mit tudunk meg a felsorolás hanglejtéséről? A felsorolt szavak összetartozása a dallam és dinamika párhuzamosságában jutott kifejezésre. Dallamuk egyenletesen ereszkedő vagy emelkedő volt. A szólamon belül ugyancsak egyenletesen csökkent vagy (ritkábban) fokozódott a hangerő. Az emelkedés, ill. ereszkedés hangterjedelme terc vagy szekund volt. A szólamok hangterjedelme alig függ a szólam szótagszámától.

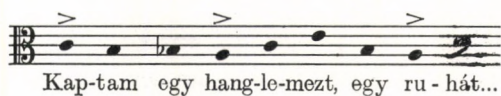
Spontán beszélgetésekről, felolvasásokról, színházi közvetítésekről készült felvételeinkben, feljegyzéseinkben szép számmal fordulnak elő különböző jellegű felsorolások. Élénkebb beszélgetésekben, különösen nők elbeszéléseiben, nem ritka a kvart vagy kvint terjedelmű felfutása a hangnak. Női beszédben általában gyakoribb az emelkedő jellegű felsorolás, mint a férfiakról készült felvételekben. A közlés tartalmát, jellegét tekintve: az elgondolkodó, emléket idéző elbeszélésekben vagy vásárlásoknál, amikor a vásárlófél nem egészen biztos abban, hogy mit is akar még vásárolni, gyakoribb az emelkedő dallamú felsorolás (319. kotta). A kapott ajándéktárgya-

Ké - rek e - lő - ször is egy ki - ló ke - nye - ret,
az - u - tán tíz de - ka té - li - sza - lá - mit,
az - tán két vagy há - rom da - rab pap - ri - kát,
ne - gyed ki - ló pa - ra - di - cso - mot,
az - u - tán egy fél ki - ló ő - szí - ba - rac - kot,
és egy jó é - rett sár - ga - dinya - nyét.

319. kotta

kat számláló nők, gyerekek hangja gyakran siklik fel az egyes szólamok utolsó szótagjában (320., 321. kotta). Ilyenkor legszembeszökőbb a felsoro-

Kap - tam egy hang - le - mezt, egy ru - hát...

320. kotta

Szür-ke fél-ka-bá-tot, egy szan-dált, egy rei-fét, az-tán a szi-font,
 egy cso-mó vit-rin-tár-gyat, az-tán a
 kom-pó-tos-tá-lak, a-mik már el-tör-tek...

321. kotta

lásoknak egy általános — a kottaátírásból ki nem tűnő — sajátossága: a felsorolás hangja z e n e i b b, közelebb áll az énekhez, mint a felsorolást nem tartalmazó közlésé.

A b e s z é d b e n — a felsorolás inherens kötöttsége, szabályossága ellenére is — v á l t o z é k o n y a b b az egyes szólamok dallamának terjedelmét, kiindulási szintjét tekintve, mint a — különösen monoton, szűk terjedelmű — felolvasott felsorolásban (322. kotta).

Te-kin-tet-tel a ví-zi-e-rő-mű-vek,
 a ke-rü-le-ti hó-e-rő-mű-vek
 és az or-szá-gos je-len-tő-sé-gű vil-la-mos-há-ló-za-tok
 é-pí-té-sé-nek meg-nö-ve-ke-dett je-len-tő-sé-gé-re...

322. kotta

Módosíthatja a terjedelmet a nyomaték súlya (323. kotta), az érvelő, meggyőző szándék (324. kotta), a méltatlankodás (325. kotta).

Is-mer-tem kí-vül-ről, be-lül-ről, a szí-nét a sza-gát, a szo-ká-sa-it.
 (sz)

323. kotta

Van szép la-ká-sa, ren-des nyug-dí-ja... (sz)

324. kotta

Én Ön - nek, asz - szo - nyom, ne - vet, ran - got va - gyont ad - tam... (sz) ..

325. kotta

A felsorolásba gyakran kerülnek jelző szerkezetek. Ha a figyelem a felsorolt tárgyakra (és nem a sajátágaikra) irányul, akkor a jelzett szóra esik a súlyosabb nyomaték, s a jelző mélyebb szintre kerül. Dallama enyhén ereszkedő, függetlenül attól, hogy a jelzett szó dallama emelkedő-e vagy ereszkedő. Élénk elbeszélésben a hangsúlytalan jelző is felröppenhet, s a jelzett szó a jelzőnél mélyebb szintről kiindulva éri el vagy haladja meg a jelző dallamszintjét.

Indulatos felsorolásokban a nyomaték a névelőre is eshet. A szólamkezdő névelő közép magas szintjéről esik le ismételt kvarttal a dallam (326. kotta).

A volt pol - gár - mes - ter, a Kar - dies, Szent - kál - la - y... (sz)

326. kotta

A felsorolásra a szólamok azonos dallamiránya, megközelítően azonos kiindulási szintje és terjedelme jellemző. A spontán beszédben némi ingadozást tapasztaltunk. De talán az ingadozásban is akad valamiféle szabályszerűség. Anyagunk alapján legfeljebb sejthető, hogy a felsorolás végéhez közeledve gyakran szűkül a hangterjedelem, s hogy a felsorolás utolsó előtti „és”-sel kapcsolt tagjának dallama olykor enyhén módosul az előzőekéhez képest. Több ízben tapasztalhattuk, hogy az emelkedő jellegű felsorolásokban az utolsó előtti szólamban enyhén lefelé fordul a dallam:

negyed ki-ló ^{paradi-cso-mot} azután fél kiló ^{ősziba-rac-kot} és egy...

Hogy valamivel többet tudjunk meg a több tagú felsorolás dallamáról, az egyik kísérleti listánkra felvettük két felsoroló mondat különböző terjedelmű változatait. A vevő, hol kétféle árut, hol hármat, négyet, ötöt vásárolt, vagy pl. hol két tárgyat veszített el, hol többet.

Az „és”-sel egymás mellé rendelt két szólam a kötőszó felett és alatt helyezkedik el:

Ben-ne volt a ^{pénz-tár-cám} és a személyi igazolványom.

Vett egy liter ^{te-jet} és tíz de-ka vajjat.

A kéttagú felsorolást viszonylag hangsúlytalan, közép-mély szinten ereszkedő szólam vezeti be. Az első szólam lesüllyesztése, visszafogása a felkészülés jele is sejteti, hogy a lefojtott dallam a következő szólamban kiszabadul, felszökik. A figyelem ezáltal a felsorolt tárgyakra irányul:

<i>Benne</i> volt a <u>pénztár-cám.</u>	<i>Vett</i> egy li-ter <u>tejet.</u>
--	---

vett egy liter TEJET, tíz deka VAJAT . . .

A tíz felolvasó közül négy, ill. egy másik esetben kettő emelkedő dallammal ejtette a felsorolás első tagját:

<i>Ben-ne</i> volt a <u>pénztár-cám és a</u> személyi-igazol-vá-nyom.
(4 felolvasó)

<i>Vett</i> egy liter <u>te-jet és tíz de-ka</u> vaját.
(2 felolvasó)

Már itt is kitűnik, hogy az *egy* számnév minden más számnévtől eltérően hangsúlytalan a felsorolásban. Csak az öt tételből álló hosszú felsorolás elején adott két kísérleti alany az *egy*-nek nyomatékos — mintha támaszt keresnének, bázist akarnának teremteni a hosszú felsoroláshoz.

Hosszabb felsorolásokban az utolsó előtti szólam igyekszik a többitől elkülönülni. Hat esetben mélyebb a hangfekvése, mint a megelőző szólamoké. Az ereszkedő tendencia két esetben már a felsorolás második tagjában is kifejezésre jut, a felsorolásban kiemelt szavak fokozatosan — kis szekundál — mélyebb szintre kerülnek. Két ízben egy ereszkedő-emelkedő ritmikus tendencia érvényesült azonban:

<i>tejet vaját cukrot</i> <u>citromot</u>	<i>Tejet vaját cukrot</i> <u>citromot</u>
--	--

Az ütemelőzőbe szorult jelzők dallama mindig ereszkedő volt. (A jelző és jelzett szó közötti távolság ingadozott csak egyéenként kvart és kvint szekund között.) A kiemelt szavakban viszont változott a felsorolás folyamán a dallam iránya. Az első kiemelt szólamban többnyire nagy szekundál emelkedett, ez az emelkedés a további kiemelt szavakban csökkent, megszűnt, majd ellenkezőjére fordult: a negyedik tagban (10 esetből 9 esetben), vagy már a harmadik tagban (7 esetben) ereszkedett a dallam:

te-j^{et} va-j^{at} cukrot cit-ro-m^{ot}

kek szet.

Ez a tendencia sem jut általános érvényre. Az elhangzott öt és négy tárgyat felsoroló mondatokat néhányszor (20 esetből 7 esetben) következetesen ereszkedő dallammal ejtették a felolvasók. A hét elhangzott mondat közül háromban az utolsó előtti tag azzal tűnt ki, hogy dallama magasabbról s így szélesebb ívben ereszkedett. Egy esetben éppen az utolsó előtti szólam végén emelkedett meg a hang.

te-j^{et} va-j^{at} cuk-rot cit-ro-m^{ot}

kek szet.

tejet vaj^{at} cukrot citro-m^{ot}

kek szet.

Tagmondatok felsorolása

Amikor szavakat vagy szó szerkezeteket sorolunk fel, azt akarjuk zenei eszközökkel kifejezésre juttatni, hogy folytonosan változóban van valami, ami mindvégig változatlan marad.

Nemcsak szavakat és szó szerkezeteket, de tagmondatokat is egybefűzhet egy azonos szempont és az azonos forma. A tagmondatok felsorolásának zenei sémája igen egyszerű:

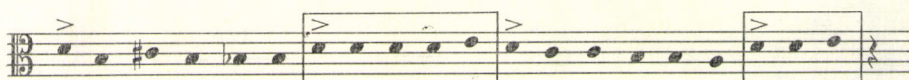

A szó szerkezetek felsorolásával kapcsolatban láttuk már, hogy egyes szavak kiemelése érdekében arra hajlunk, hogy a jelzett szót kísérő jelzőt, általában a kiemelt szót megelőző beszédszakaszt háttérbe szorítsuk, trambolin-ként használjuk. Ez a mechanizmus érvényesül a tagmondatok felsorolásánál is.

Déle-lőtt szé-pen ^{üdvö-zőlni fog-juk, néhány na-pig} ^{itt ma-ra-dunk...}

Za-varos ^{élete volt foly-ton} bajba került...

Önálló mondatokat is egybefűzhet a felsoroló dallam (327. kotta).

To-vább fe-cse-gett a gát-lá-sa-im-ról. Tré-fá-val a-kar-tam el-üt-ni.

Meg a-kar-ta mu-tat-ni egy ő-rült bel-ga fes-tó ron-da, trá-gár ké-pe-it.

(sz)

327. kotta

Az összetett mondatok dallama

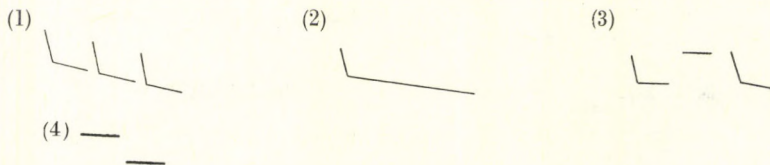
Amikor a gyerekek az általános iskola első osztályában elsajátították már valamennyi betűt, a tanító néni a következő egyszerű, világos „programot” helyezi el a gyerekek memóriájába: „Pontnál eresszék le a hangot, vesszónél emeljétek meg.” Ha a gyerekek ennek ellenére megtanulnak idővel helyesen felolvasni (ami az eseteknek viszonylag csekély hányadában következik be), akkor ez csak annak köszönhető, hogy ezek a gyerekek olyan teljesítményekre is képesek, melyekre a jelenlegi kibernetikai berendezéseink nem tudnak még vállalkozni. Ez esetben például tapasztalataink alapján a hallott felolvasások és az élő beszéd hanglejtéséből kiindulva, maguk dolgozzák ki öntudatlanul a mindenkori szöveghez illő dallam programját.

Nagyon is érthető egyébként, hogy a tanító néni nem tudott egy valóban érvényes általános szabályt megfogalmazni. A központosítás dallammá alakításának, az összetett mondatok zenei tagolásának nemcsak a kézikönyvekben, de magában a tükrözött valóságban sincsen egyértelmű szabálya. A beszéddallam az esetek jelentékeny részében nem is árulja el, hol is van ez a határ. A két tagmondatból álló *Megengedtem, hogy megvegyék* mondat dallama például megegyezik (vagy megegyezhet) az *Eljöttek tegnap Flórisék* vagy bármely más kétszólamú, azonos ritmusú egyszerű mondat dallamával.

Ha a mondat szerkezetéből sohasem lehetne a mondat tipikus dallamára következtetni, elegendő lenne a szólam és a (teljes, a lezárt beszédegységet képező) mondat hanglejtésével számolni, s a mondatok nyelvtani szerkezetét teljesen figyelmen kívül hagyhatnók a beszéddallam leírásakor. A helyzet nem ilyen egyszerű. A mondat szerkezete nem határozza meg egyértelműen a mondat dallamát, ez a dallam azonban mégsem független a mondat szerkezetétől.

Négy dallamforma

A konkrét mondatok, a lehetséges szerkezetek sokfélesége ellenére a semleges hangú összetett mondatok dallamát jól megközelíthetjük négy dallam-séma segítségével:

A (2) eleve alkalmatlan a tagmondatok határának jelzésére, hiszen egyetlen szólamba foglalja a teljes mondatot. Nem alkalmas erre az (1) sem, mivel nem árulja el, hogy melyik szólammal kezdődik új tagmondat. Ezt csak módosított formája sejtetheti:

A kétszintű dallam (4) élesen jelzi a határt, feltéve, hogy a tagmondatok határán következik be a szintváltás.

A (3) sémában az egyik szólam megemelkedése vagy emelkedő dallama jelzi, hogy új tagmondat következik. (Ez a séma ihlette az összetett mondat zenei tagolására vonatkozó iskolai szabályt.)

Megkönnyítené a helyzetet, ha az egyes dallamsémákat bizonyos mondat-típusokhoz rendelhetnénk. Még egyszerűbb lenne a dolog, ha a négy típus azonos valószínűséggel társulna bármelyik fajta mondatához. Egyik eset sem áll fenn.

Bizonyos m e l l é r e n d e l ő mondatokban, így a kapcsolatos és magyarázó mondatokban gyakori ez a hanglejtésforma.

Fáj a *fe-*jem és *lá-*zam van.

Sült csirkét *ren-*delt és még *bort* is hozat-tott.

Ezzel a sémával közelíthetjük meg a legjobban a nyomatékos szótaggal induló, egyszólamú főmondatból és az ezt követő a l a n y i, t á r g y i, á l l í t m á n y i alárendelt mondatból álló összetett mondatokat.

Azt mondta, hogy *nem* bírja *el* költeni.

---

*O-*lyan is kapható *ná-*lunk, amelyet *ke-*resel.

Nem vagyok már az, aki *ré-*gen voltam.

Időhatározó, módhatározó, okhatározó, célhatározó vagy feltételes mondatot tartalmazó összetett mondatban is gyakori ez a dallamforma, ha a főmondat áll elől:

*Ti-*zennyolc éves lehetett, mikor az *ap-*ja meg-halt.

Úgy nevetett, mintha csik-landozták volna.

Ők is ko-csiba ültek, mert cse-pergett az e-ső.

Gyor-san ott hagytam őket, hogy be-le ne ke-veredjem a ve-rekedésbe.

Gyer-tek el a bá-tyáddal, ha rá-érték hol-nap.

Ezt a hanglejtésformát öltik fel az olyan következményes, fok- vagy mértékhatározó alárendelő mondatok, melyekben az alárendelt tagmondat hírértéke igen csekély.

Any-nyit ke-res, hogy nem bírja el-költeni.

└ Semleges hangú mellérendelő mondatokban nem talákoztunk ezzel az egész mondatot egybefogó dallammal. A l á r e n d e l ő (főként alanyi, tárgyi) mondatokban akkor fordult elő, ha a főmondatot követő alárendelt mondatnak igen csekély volt a hírértéke (ha a beszélő adottnak, ismertnek tételezi fel a benne foglaltakat), vagy ha a beszélő a figyelmet a főmondatra tereli. Ezek a beszédben előfordult mondatok többnyire egy-

Le-het, hogy így történt. Én nem tudhattam, hogy ez neki mit jelent

---

Még bi-zony-talan, hány órákor kezdődik az értekezlet.

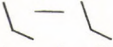
---

máshoz képest ereszkedő szólamokra bomlanak (1. típus) felolvasás alkalmával.

Határozói alárendelő mondatokban ritkább. Ezúttal is a főmondatot követő alárendelt mondat kis hírértéke az előfeltétel. Talán ezért fordul elő leginkább állandó határozói alárendelő mondatokban.

Én nem tehetek róla, hogy nem vehettem már jegyeket.

 Az összetett mondatok legjellegzetesebb hanglejtésformája. A második mondatot, fenntartott, figyelem felkeltő hangsor előzi meg. Az utolsó szólam megemelése különböző módon történhet. (a) A megemelt utolsó szólam hangterjedelme szűkül, de alakja hasonló a többi szólaméhoz. (b) A megemelt szólam dallama kiegyenesül. (c) A megemelt szólamban emelkedik a hang:

a)

b)

c)

A csak enyhén megemelt 3/a típusú dallam átmenetet képez az első és a harmadik főtípus között. Bármikor helyettesítheti az elsőt, s f e l o l v a s á s o k b a n valóban gyakran lép a helyébe. Így például azokban a mellérendelő mondatokban is, ahol az (1) típus dominál spontán beszélgetés folyamán.

Be- hozta az ab- roszt és meg- teri-tett.

(Élőszó)

Bé- hozta az ab-roszt és megterített.

(Felolvasás)

Gyakran megemelkedik az első tagmondat utolsó szólama ellentétes jellegű kapcsolatos vagy ellentétes mellérendelés esetén.

Nem ettem, hanem it- csak tam is.

E- gész dol- gozik még sincs pénzük.
nap

So- kat a- kar a szar- ka, nem bír- ja a farka.
de

Még gyakrabban emelkedik meg a hang a tagmondat végén, ha az ellentétes mondatot egy kötőszó nélküli m e g e n g e d ő jellegű mondat előzi meg:

El- ső látás- ra tet- szett ne- ki, # de azután megbánta, hogy megvette

Lényegesen ritkábban kanyarodik fel a hang a tagmondatok határán, ha az első tagmondatnak nincsen megengedő jellege: jelen esetben, ha az illetőt nem érte később csalódás, ha „Már első látásra megtetszett neki, és mindjárt meg is vette”. Az ellentétes mellékmondat előtt álló megengedő jellegű tagmondatot 10 felolvasó közül 8, a kapcsolatos mondat előtt állót viszont csak 2 olvasta szökőzárral.

Fenntartott utolsó szólam készíti elő többnyire a következő mondatot:

A ^{pa-} könnyebb a víznél, # ezért a
 rafa víz színén úszik

Különösen gyakori a hang megemelkedése megengedő mellékmondat előtt. Tízen olvasták fel a két mondatot, s mind a tíz alkalommal felemel-

Még ^{ott} lak-^{nak}, bár ^{egy-}re
szegényebbek.

---

mehet-^{tek}, bár ^{sze-}rintem ^{sem}mi
 El- értelme.

---

kedett a hang „vessző előtt” (vö. 8. a ábra). Okhatározó mellékmondat előtt viszont 10 felolvasó közül csak 2 ejtette szökőzárral a *Még ott laknak*-ot. Az (1) típusú dallamképleté volt ezúttal többségben (vö. 8. b ábra). Az *El-*

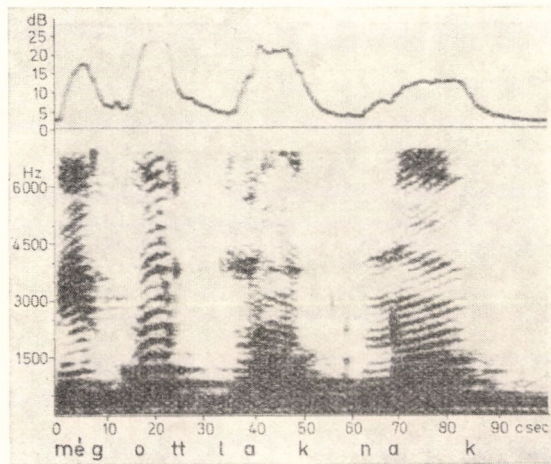
Még ^{ott} laknak, mert ^{egy-}re ^{sze-}
gényeb-bek.

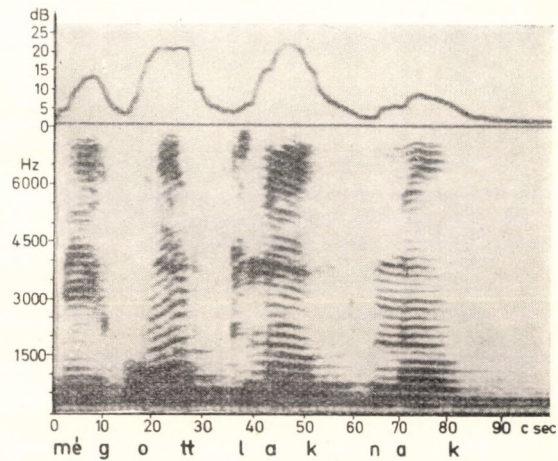
mehettek mondat öt különböző mellékmondat előtt szerepelt a listán: *hiszen*, *ha*, *feltéve*, *de* és *bár* előtt. Ezúttal nem kaptunk egyértelmű eredményt.

Jellegzetes a *bár* előtti középemély színtről fokozatosan emelkedő hang. (Egy ízben *de* előtt is talákoztunk tompított változatával.) Más szabályszerűséget bajos volna felfedezni. Legfeljebb annyit állapíthatunk meg, hogy *hiszen* előtt is általános volt a szökőzár, *de* a *ha* előtt viszont nem.

Egy harmadik mondat — *A parafa könnyebb a víznél* — az *ezért* kötőszóval bevezetett következményes és a *mégsem*-mel bevezetett ellentétes mondat előtt állt. Ezúttal azt tapasztaltuk, hogy az ellentétes mondat előtt szűkült a hangterjedelem, enyhén ereszkedett vagy kiegyenesedett a hanglejtés-

a)

b)

8. ábra (a, b): A *Még ott laknak* szerkezet szonogramjai és hangnyomásgörbéi. a) megengedő mellékmondat előtt. b) okhatározó mellékmondat előtt.

1. a)

b) El - me - het - tek, ... *hiszen*
[7 felolvasó]

[3 felolvasó]

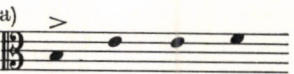
4. a)

b) El - me - het - tek, ... *de*
[6 felolvasó]

[3 felolvasó]

c)
[3 felolvasó]

2. a)

b) El - me - het - tek, ... *ha*
[8 felolvasó]

[2 felolvasó]

3. a)

b) El - me - het - tek, ... *bár*
[5 felolvasó]

[5 felolvasó]

görbe. A következményes mondat előtt felkanyarodott az utolsó szólam (1. a, b, c). *A parafa a víz színén úszik* egyszer okhatározó, másszor magyarázó

1. a)

b) A pa - ra - fa köny-nyebb a víz - nél, ... *s ezért*
[5 felolvasó]

[3 felolvasó]

c)
[2 felolvasó]

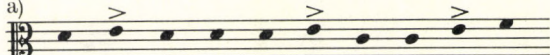
2. a)

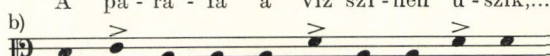
b) A pa - ra - fa köny-nyebb a víz - nél, ... *mégsem*
[6 felolvasó]

[3 felolvasó]

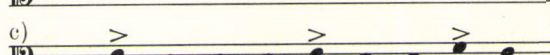
c)
[1 felolvasó]

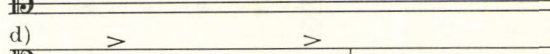
mondat előtt állt. A magyarázó *ugyanis* előtt minden esetben (többnyire fokozatosan) megemelkedett a dallam. Az okhatározó *mert* előtt a 10 felolvasó közül 6 emelte fel a hangját (1a, b).

1.

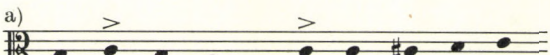
a) *A pa - ra - fa a víz szi - nén ú - szik, ... mert*

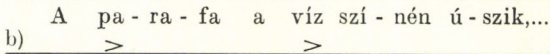
b) [3 felolvasó]

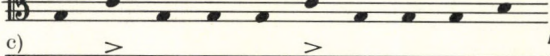
c) [2 felolvasó]

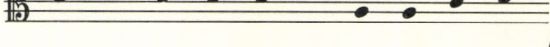
d) [2 felolvasó]

2.

a) *A pa - ra - fa a víz szi - nén ú - szik, ... ugyanis*

b) [4 felolvasó]

c) [3 felolvasó]

d) [3 felolvasó]

A kis nyomatékmal induló, bevezető jellegű figyelem-felkeltő főmondatok végén gyakran emelkedik a hang alanyi és tárgyi alárendelt mondatok előtt:

Azt olvastam teg-nap, # hogy...

Hogyha a főmondat egyetlen szólamból áll, utolsó szótagja emelkedik meg.

Azt olvas-tam, # hogy...

A meghatározást tartalmazó állítmányi mellékmondatot bevezető főmondat végén rendszeresen megemelkedik a hang a nyomatékos mutató névmásban:

A dol-gozó paraszt ^{aaaz,} aki a föl-det megműveli.

Ezt a mondatot kétféle utasítással vettük fel kísérleti listánkra. Egy ízben mint tankönyvben szereplő meghatározást, később pedig mint vezércikkből vett idézetet kellett interpretálni. A „vezércikkben” hol hangsúlyos volt a névmás, hol átengedte a *dolgozó*-nak a nyomatékot. Egyszer sem emelkedett azonban a hang a névmáson belül. Mind a tíz esetben hallhatóan, mintegy tercel emelkedett, amikor meghatározásként olvasták fel ugyanezt a mondatot.

Ha az időhatározói vagy a feltételes alárendelő mondatban az alárendelt mondat áll elől, ugyancsak a (3)-as dallamtípus dominál, ráirányítva a figyelmet arra, ami bizonyos időben, bizonyos feltétel mellett bekövetkezik.

A-mikor már *ké*-ső, # akkor *min*-díg eszébe jut.

A mondatot 10 felolvasó ejtette ezzel a dallammenettel. Amint megváltozott a mondatok sorrendje, gyökeresen megváltozott a dallamforma is:

Min-díg *ak*-kor jut *e*-szé-be, # amikor már *kés*ő.

A feltételes mondat áll elől:

a) *Ha meg-ér-kez-tek a ha-tár-ra, fel-tét-le-nül ad-já-tok fel a két la-pot*
 b) *Fel-tét-le-nül ad-já-tok fel a két la-pot, ha meg-ér-kez-tek a ha-tár-ra* [5 felolvasó]
 c) *Fel-tét-le-nül ad-já-tok fel a két la-pot, ha meg-ér-kez-tek a ha-tár-ra* [3 felolvasó]
 d) *Fel-tét-le-nül ad-já-tok fel a két la-pot, ha meg-ér-kez-tek a ha-tár-ra* [2 felolvasó]

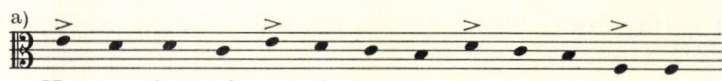
Ha a főmondat áll elől:

a) *Fel-tét-le-nül ad-já-tok fel a két la-pot, ha meg-ér-kez-tek a ha-tár-ra*
 b) *Fel-tét-le-nül ad-já-tok fel a két la-pot, ha meg-ér-kez-tek a ha-tár-ra* [7 felolvasó]
 c) *Fel-tét-le-nül ad-já-tok fel a két la-pot, ha meg-ér-kez-tek a ha-tár-ra* [3 felolvasó]

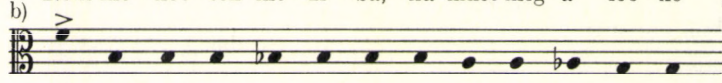
A feltételes mondat áll elől:

a) *Ha min-den lec-két meg-ír - ta - tok, el - me - het - tek mo - zi - ba*
 b) *Ha min-den lec-két meg-ír - ta - tok, el - me - het - tek mo - zi - ba* [8 felolvasó]
 c) *Ha min-den lec-két meg-ír - ta - tok, el - me - het - tek mo - zi - ba* [2 felolvasó]

A főmondat áll elől:

a)

Nem me - het - tek mo - zi - ba, ha nincs meg a lec - ke [9 felolvasó]

b)

[1 felolvasó]

Az eredmény ezúttal világos: amíg csak a feltételt, az időpontot közöltük, a feszültség feloldásra vár, s ezt tükrözi az alárendelt mondat dallamának emelkedő tendenciája. Ha előrevetjük a közlés magvát, nem fokozódik a feszültség, a mondat dallama ereszkedő.

Alighanem a tagmondatok viszonylagos hírértékével függ össze, hogy az elől álló ok- és célhatározó mondatokban ritkább ez a fokozódó feszültség, a figyelemnek a következő tagmondatra irányulását tükröző dallamemelkedés. A hang megemelkedésének ezekben a mondatokban többnyire sajátos mondanivalója van. Az okot, a célt megjelölő mondatnak általában nagyobb a tartalmi súlya, önállósága, mint a feltételes vagy az időhatározó mondatoké.

— — Meglehetősen nagy valószínűséggel határozható meg, hogy milyen mellérendelő mondatokban válik szét a dallam felső és alsó szintre. Ezt a dallamtípust „vonzzák” bizonyos kötőszópárok a l — az, „is — is”-sel, a „sem — sem”-mel — egybefűzött kapcsolatos mondatok. Kétszintű dallamképletben rendeződött el a mondat mind a 10 felolvasó

e-ső nem e-sik sem
Sem felhő nem lát-szik.

---

ejtésében (négyyszer a második *sem* is az alsó szinten helyezkedett el). A „Nem esik az eső és nem látszik a felhő *sem*” mondat már kevésbé „kivánta” a kétszintű dallamképletet. A 10 felolvasó közül 3 a (3)-as típusú dallamformánál kötött ki, a többiek mintha a (3)-as és (4)-es típus kibékítésére törekedtek volna.

Nem e-sik az e-ső #
és nem lát-szik a
felhő sem.

Polarizálja a dallamot a páros kötőszóval együtt ismételt vagy variált állítmány:

Én is en-gedek

te is engedsz.

(10 felolvasó)

A kétszintű elrendezés p ó t o l h a t j a a kapcsolatos vagy az ellentétes k ö t ő s z ó t:

Be-^{ab}hoz-ta az ^{roszt, #} megterí-tett.
 Ke-^{szól, #}veset ^{sokat} mond.
 (10 felolvasó)

Ha kitesszük a kötőszót, a kontraszt kedvéért mélyebb szintre szorított *sokat* felemelkedik:

Ke-^{szól,}veset ^{de so-kat} mond.
 (10 felolvasó)

Kétszintű dallammal is ejthetők a kötőszópárokkal kapcsolt határozói alárendelő mondatok.

Úgy is ^{tett,} a-hogy ^{Amíg} ^{szót-fogad-nak ad-díg itt} mondta. maradhatnak.

Különösen hajlamosak a kétszintű elrendeződésre a k ö z m o n d á s o k, szállóigék:

Ami ^{i-gaz az} íráz.

Főként — a valamivel bonyolultabb — ölelkezőrímszerű *abba*-képletű: dallamformát kedvelik a közmondások.

A-^{mos-dó #}mi-lyen a ^{o-lyan a} törülköző.
 Ki ^{á-gyát #} mint veti ^{úgy alussza} álmát.

Mesében, elbeszélésekben gyakori a kétszintű alanyi, tárgyi alárendelő mondat, ha a z alárendelt mondat áll elől:

Amit *mond*tam, Hogy ^{ki} volt az,
meg-mondtam. *nem* tudom.

*

— — — — — Nem tartozik az alaptípusokhoz egy sajátos —
 ugyancsak mesében, elbeszélésben gyakori — képlet, mely egy bizonyos
 mondatfajta-hoz, a feltételes mondat-hoz, és egy bizonyos helyzethez, a
 dilemmához van kötve:

Ha *ott* hon ma-ra-
 dok, akkor *az* a baj. Ha *elme*-gyek ha-zú-
 ról akkor *az* a baj.

A feltételes mondat dallamát az eldöntendő kérdő mondat-tól kölcsönözte.

*

Nem beszélhetünk alárendelő és mellérendelő hanglejtésről, azt sem állíthatjuk, hogy bármelyik mondatfajta-nak sajátos dallamformája van. De az is kétségtelen, hogy a dallam nem viselkedik közömbösen a különböző mellé- és alárendelő szerkezetekkel szemben — bizonyos mondatfajtákban vagy bizonyos fajta mondatok előtt ez vagy az a dallamforma gyakoribb a többinél — s ezáltal a hanglejtés megkönnyíti a mondat-szerkezet felismerését. A következő mondat-hoz idomuló dallam előre sejteti a beszélővel a még ki nem mondott szavakat.

A mondatdallamnak ez a kísérő, kisé-gítő szerepe magában rejti már a megkülönböztető képesség csíráját. Gondoljunk a kötőszó nélküli mondatok hanglejtésére. A *Keveset szól, sokat mond* típusú ellentétes mondatok jellegét a kontextuson kívül kizárólag a dallam sejteti. Az *Első látásra tetszett neki* tagmondatban a hanglejtés tökéletesen pótolta már az *ugyan* kötőszót. Olykor a *ha* kötőszót is pótolhatja már a dallam (328a, b kotta).

a)
 Sze - gény az ek - lé - zsi - a, ma - ga ha - ran - goz a pap.

b)
 Sze - gény az ek - lé - zsi - a, ma - ga ha - ran - goz a pap.

c)
 Ha sze - gény az ek - lé - zsi - a, ma - ga ha - ran - goz a pap.

328. kotta

A két tagmondat közötti kauzális összefüggést, a *ha* kötőszó fejezi ki egyértelműen, de módosul az alárendelés hatására a mondat dallama is (vö. 328a és c). A közmondásban a *ha* nem szerepel: a kötőszóhoz fűződő dallammoduláció jelzi csak a két mondat közötti kauzális összefüggést (ellentétben a mellérendelő jellegű 328b változattal).

Közbeékelés

A mondatok közötti kapcsolatot morfémák (kötőszavak) jelzik. A hanglejtés szerepe a tagmondatok határanak jelzésében, a tagmondatok közötti kapcsolat meghatározásában másodrendű. A mondatok félbeszakításából, összetartozó szó szerkezetek szétválasztásából — a közbeékelésből, közbevetésből (amilyenre itt is sor került) — eredő „dekódolási zavarok”, megértési nehézségek kiküszöbölése viszont a nyelv zenei elemeire hárul, ezek között is a hangsúly és hanglejtés játssza a legfontosabb szerepet.

Hogyan hidalható át például prozódikus elemek segítségével az előbbi mondatot megbontó kétszeres közbeékelés? Az írásban gondolatjel hívja fel a figyelmet arra, hogy a mondat megszakad, s így az olvasó a gondolatjelek közötti részt áthidalva, helyreállíthatja a *szétválasztásból* és az *eredő* szó között megszakadt kapcsolatot. A közbeékelte részbe ékelte mondatot pedig zárójelbe tettük. A közbeékelte mondatoknak ezt a „kiiktatva megtartását” egy többvonalas modell segítségével érzékeltethetjük a leghívebben:

$$\frac{a_1}{\quad} \quad \frac{b_1}{\quad} \quad \frac{c}{\quad} \quad \frac{b_2}{\quad} \quad \frac{a_2}{\quad}$$

Az olvasónak módjában áll a mondatot kétszer vagy háromszor elolvasni, fokozatosan egészítve ki az eredeti mondatot a közbeékelte közlésekkel.

A hallgató általában egyszer hallja a mondatot. A beszélőnek ezért úgy kell a mondatot ejtenie, hogy a mondat rétegződése egyszeri hallásra is érzékelhető legyen. Ez többféleképpen érhető el. A közbeiktatott szavakat „kétoldalt” szünettel határolhatja el. Fokozhatja a beszédtempót a közbeékelte rész folyamán, jelezve ezáltal, hogy gyorsan túl kíván jutni rajta, hogy nem ez a voltaképpen mondanivalója. A közbeiktatott rész csekélyebb jelentőségét a hangerő csökkentése is jelezheti. De leginkább a hanglejtés menete tükrözi a „fiókos”, réteges mondatszerkesztést. A beszélő hirtelen leereszti a hangját, amint a betoldott részhez ér. Hűs felolvasó közül egy sem mulasztotta el kisebb vagy nagyobb mértékben leengedni a hangját a közbeiktatott mondatban. Fenti lineáris modellünktől eltérően a beszédben a közbeszűrt szakasz vége felé már megemelkedik a hang, jelezve ezzel, hogy a közbeiktatott rész végéhez érünk és ismét visszatérünk a félbehagyott mondatához. Ugyancsak előre jelzi a hang, hogy közbeiktatott mondat következik. A közbeékelte részt megelőző mondatszakasz dallama szokatlanul szűkített, középső hangfekvésben kitartott. Olykor enyhén emelkedő.

A békevilágta-nács # mely teg-nap fejez-te be ülését # fon-tos határoza-tokat hozott.

A békevilágta-nács mely teg-nap fejez-te be ülését # fon-tos határoza-tokat hozott.

A közbeékelést előkészítő szakasz két ízben lépcsőzetesen emelkedő volt:

A béke-világ-ta-.....

A közbeékelés dallamának legáltalánosabb sémáját ismertük meg. De nem ez az egyetlen lehetséges zenei megoldás. Beszédben meglehetősen gyakran felfelé tolódik a közbevetett mondat vagy szócsoport:

G_á azt mondja, hogy # gondolom i-gaza is van ne-ki, hogy ma este... (sz)

Bizonyos esetekben habozunk, vajon gondolatjelek közé rakjuk a közbevetett szavakat, azaz: közbevetésről van-e szó valóban. Nem merül fel ez a kérdés, hogyha mondat szakítja félbe a mondatot. Gondolatjelek közé iktatunk azonban nemegyszer mondatot nem alkotó szócsoportokat is. Például: „Éppoly kétségtelen, hogy a magyar szó nem eredeti, ha — újabb átvétel esetén — a mássalhangzótorlódás még a magyarban is megmarad” (Bárczi G., *A magyar szókincs eredete*, Budapest 1958. 86.). A közbevetés ezúttal mondatértékű. Az *újabb átvétel esetén* ugyanis nem a *magyarban is megmarad* érvényét veszítető határozó, hanem a „feltéve, hogy újabb átvételre kerül sor” mondatnak rövidített alakja. Azt jelzi éppen a közbeékelés, hogy mondatdátta kell átalakítanunk a látszólagos határozót. Vagy: „A földrajzi nevek rendszeres gyűjtése, mely immár — igen helyesen — a határrésznevekre, dűlőnevekre stb. is kiterjed . . .” (Bárczi i. m. 143). A gondolatjel ezúttal is mondatértéket kölcsönöz a közbevetésnek („és ez igen helyes”). A beszédben, felolvasásban ilyen esetekben is mélyítéssel (vagy ritkábban emeléssel) választjuk el a közbeiktatott szavakat. A közbevetett szavaknak mondatértéket kölcsönző hanglejtésnek (akárcsak írásban a gondolatjelnek) ilyen esetekben *d i s z t i n k t í v* funkciója van. Gondoljunk a beszédben is előforduló ilyesféle ellentétpárookra:

a) „Ezt az épületet igen okosan restaurálták.”

b) „Ezt az épületet — igen okosan — restaurálták.”

A közbevetett szavak kiemelésére, elkülönítésére ilyenkor még jobban ügyel a beszélő, mint amikor egész mondatot iktat közbe. (A mondat közbeiktatása megnehezítheti a megértést, de félreértést nem okoz.)

Nem szoktunk közbeékelésről beszélni olyan esetekben, amikor két szorosán összetartozó szó közé mindkét szóhoz lazábban, egymáshoz azonban szorosán kapcsolódó szavakat illesztünk. Emlékezzünk a „részes eset” és „birtokos eset” megkülönböztetésével kapcsolatban idézett két mondatra: „Gomulkának a tegnapi sajtótájékoztató után átnyújtották az eredeti okmányokat.” És: „Gomulkának a tegnapi sajtótájékoztatón elhangzott szavai élénk visszhangra találtak.” A *Gomulkának* és az *átnyújtották*, a *Gomulkának* és a *szavai* közötti kapcsolatot szorosabbnak érezzük, mint a *Gomulkának* és az *a tegnapi* közötti kapcsolatot. (A kapcsolat szorosabb voltát generatív transzformációs elemzéssel lehetne igazolni.) A beszélő éppen ezért közbeiktatottnak érzi a négy szóban kifejezett határozót, ill. jelzót. Ezt tükrözi a mondatok hanglejtése is. Ezúttal kevésbé következetesen és kisebb mértékben mélyítették vagy emelték ki a „közbeszúrt” négy szót a felolvasók (329., 330. kotta).

Go - mul - ká - nak a teg - na - pi saj - tó - tá - jé - koz - ta - tó u - tán
 át - nyuj - tot - ták az e - re - de - ti ok - má - nyo - kat.

329. kotta

Go - mul - ká - nak a teg - na - pi saj - tó - tá - jé - koz - ta - tón
 el - hang - zott sza - va - i é - lénk visz - hang - ra ta - lál - tak.

330. kotta

Állítmány vagy értelmező

A /pe:ter a ha:tve:d/ hangsornak különféle értelme lehet aszerint, a *hátvéd* szó értelmező-e vagy állítmány. Írásban a *Péter* szót elválasztó vessző oszlatja el a kételyt, jelezve, hogy a *hátvéd* értelmező. Hogyan válik egyértelművé a szerkezet a beszéd folyamán? Tízen olvasták fel a két mondatot. Az értelmezőt rövid szünet választotta el az értelmezett szótól. Az értelmező szerkezetben a két rész dallama általában jobban elválik egymástól, mint a kijelentő mondatban (332. kotta). Az értelmezett szó dallama 5 eset-

a) Pé - ter a hát - véd. [5 felolvasó]
 b) [5 felolvasó]

331. kotta

a) Pé - ter, a hát - véd. [5 felolvasó]

b) Pé - ter, a hát - véd. [5 felolvasó]

332. kotta

ben egyenes vonalú volt vagy szekunddal ereszkedett, 5 esetben szekunddal, terccel emelkedett a hang a *Péter* második szótagjában. A *hátvéd* második (vagy már első) szótagjában alaphangra szállt a hang, akár értelmező volt a *hátvéd*, akár állítmány.

A mondatok lezárása

Az iskolai hanglejtésprogram második tétele szerint pontnál leengedjük a hangot. Ez a tétel is korrekcióra szorul.

A határozott szökőzár ugyanúgy lezárhatja a mondatot, mint az alapszintre leszálló hang. Így például a „Hát te mért nem voltál?” kérdésre felelő:

Ott tam.
vol-

Az ellentétes mondatot előkészítő *Ott voltam (de . . .)* hangterjedelme szűkebb, s az utolsó szótag kevésbé „éles”, kevésbé pontszerű. A hang a szótagon belül felfelé csúszik.

Ott m...
vol-tá

A szökőzárás kijelentésekben a hanglejtésnek többnyire sajátos mondanivalója van azonban, és mi most csak a semleges hanglejtésformákkal foglalkozhatunk.

Spontán beszélgetésekben a mondatoknak mintegy fele végződik csak alaphangon. A kijelentő mondatok utolsó szótagjának dallamszintje pontosan tájékoztat arról, hogy a beszélőnek van-e a tárggyal kapcsolatban még mondanivalója, s hogy ez a mondanivaló milyen szorosan fűződik a már elmondottakhoz. Csak különböző méretű pontok bevezetésével lehetne írásban is érzékeltetni a közlés tagozódását. A hanglejtés tanúsága szerint számolnunk kell a mondatnál nagyobb beszédegységekkel is. (S ez nyilván nemcsak a magyar nyelvre áll, vö. Daneš 44 és k.)

A következő mondatokra utaló lebegése az ideiglenesen lezárt mondatnak, nem téveszthető össze a következő tagmondatot előkészítő dallamformával. Különösen világos a különbség, amikor egymást követi a kettő (333. kotta). A tagmondatra utaló mondatközi szólam az előzőhöz képest

Már - már ne - ki is in - dul - tam, a - mi - kor
 Par - ker - nél ősz - sze - fu - tot - tam egy ügy - nök - kel. (sz)

333. kotta

megemelt, közép magas hangfekvésben kitartott, enyhén emelkedő vagy — mint jelen esetben — enyhén ereszkedő. A folytatást sejtető mondatzáró szólam a megelőzőnél mélyebb hangfekvésű. Egyenes vonalú, kitartott vagy ereszkedő, és mintegy terccel alaphang felett lebeg az utolsó szótag. Enyhe, mintegy szekund fellépés is zárhatja a folytatást sejtető mondatot. Mind a három változatot megtaláljuk a „Játék a kastélyban” előjátékában (334., 335. kotta). A „kis ponttal” lezárt mondatok hiányérzetet keltenek. S mint-

Mi hár - man itt eb - ben a kas - tély - ban ven - dé - gek va - gyunk...
 Az én ne - vem Tu - ra - i Sán - dor.

334. kotta

Har - minc é - ve í - rok szin - da - ra - bo - kat. Eb - ből é - lek. Pont.

335. kotta

hogy mindvégig nem született meg a feszültséget feloldó „poént”, a kielégítő lezárást, a „nagy pontot” a *pont* szóval kellett pótolni. Az idézett példa a szerző és a színészek kitűnő összjátékát tükrözi.

Az indulatos beszédben tökéletesen egy besodródhatnak az egymást követő mondatok.

Mért hagyjam? Az igazat akartad. *Tessék*. Most
 _____ megkapod. (sz)

Semleges hangú köznapi beszélgetések folyamán is gyakran tagolódnak ilyen szeszélyesen a mondatok.

Tes - sék leülni. Én *becsu - kom* az
 _____ *ablakot*.

Nők elbeszélésében különösen gyakoriak a tercnyi nyomatékos fellépéssel lezárt mondatok. Az elbeszélő alighanem a felsorolás dallamképlete segítségével fűzi egybe a történet egyes láncszemeit képező epizódokat (336. kotta).

Eb - ben nem va - gyok e - gé - szen biz - tos, hogy eny - nyi volt.
 De szó - val, ez dél - u - tán tör - tént. Ez dél - u - tán tör - tént...
 A sö - tét - kék át - me - ne - ti ka - bá - tom - ról,

336. kotta

A befejezetlen befejezett mondatoknak fenti két csoportja mellé állíthatjuk a befejezett befejezetlen — a szándékosan nyitva hagyott — mondatokat. A hallgató nem várja ilyenkor a folytatást. Tudja, hogy a beszélő nem akarja befejezni a mondatot. A hallgatóra bízva, mit gondol még hozzá. S még a hallgatóra sem kell bízni, hiszen a mondat csak látszatra, formája szerint befejezetlen. Valójában hagyományos, teljes értékű közlés. Sőt: „befejezetlenségének” is mondanivalója van, vagy legalábbis gesztust (sokszor megvető legyintést) pótol (337. kotta). Pontosan meghatá-

Ki - se - per - te...

337. kotta

rozható helyzethez kötött ez a „töredékes” mondat. Valaki X. Y. védelmében arra hivatkozik, hogy az illető kisperte a lakást. Erre feleli Z. száját legörbítve, gúnyosan a fenti mondatot. A hiányzó szavakat a magyar beszéd kódjának ismeretében bárki könnyen hozzátehetné: „Nahát az túlzás. Ezt aztán bajos lenne seprésnek hívni.” A mondat lezáratlanságával a beszélő egyebek közt éppen azt fejezi ki, hogy felesleges folytatnia, úgyis tudja mindenki, mi itt a helyzet.

A félbefejezéssel, a nyitvahagyással a hangsúlyozott, ünnepeles lezárást állíthatjuk szembe. K a t e g o r i k u s kijelentésekben, erélyesen „leszögezett” véleményekben találkozunk ilyen stilizált záróformulákkal, amikor valaki határozottan „leszögezi” a véleményét. A hang kvart vagy kvint lelépés után egyenes vonalat képez az alapszinten.

Er-ről

hallani se akarok.

Gyakoribb ez a záró formula mesében, elbeszélésben, felolvasásokban. Itt nincsen egyes érzelmekhez kötve.

S ezzel ^{vé-ge} a

---

 mesének.

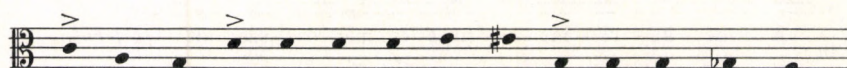
Célszerű jelleget nyert a hírfelolvasásokban. Ténylegesen (alaphangon) lezárt mondatokban jobbra csak ezzel a formulával találkozunk a rádióban:

...*elu-*tazott a   ...*ezt* célozza

---

 fővárosból.   ez az intézkedés is.

Női bemondók kiénekeltebb hangján olykor veszedelmesen közeledik a rádió-formula a hagyományos mese-formulához (338. kotta). (Péchy Blanka

Szo - ro - san e - gyütt - mű - köd - tek a test - vér - pár - tok - kal.

338. kotta

találó észrevétele szerint ehhez a dallamhoz jobban illenek egy ilyesfajta szöveg: „S Évike együtt aludt aznap a gerlicéjével”.)

Erre a jobbra irodalmi záróformulára a zárás előtt mesterségesen fokozott feszültség hirtelen feloldása jellemző. A hang fenntartása előzi meg az alaphangra leszállást. A beszédben fokozatosan ereszkedő szólamokon át jut el a hang az alapszintre.

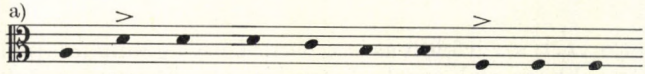
Hol kezdődik a mondat vége? A mondat elején? Másképpen alakul-e az első szólam dallama aszerint, hogy egészen rövid vagy hosszú mondatba kezdünk?

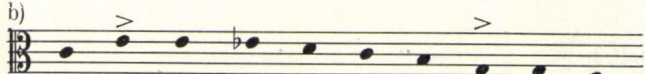
Már tapasztaltuk, hogy a felsorolás, a közbeékelt mondat visszahat a megelőző szólam hanglejtésére. Ha elmarad a felsorolás, a közbeékelt mondat, másképpen indul többnyire az első szavak dallama is. Ha a *Béke-világtanács* szót például nem közbeékelt mondat, hanem a mondatot lezáró állítmány követi, akkor a szólam dallama nem emelkedik, ritkán szekundnyi terjedelműen belül lebeg, s inkább fokozatosan, terccel-kvinttel, leereszkedik:

*békevilágt*a-nács,   *béke*-vi-lágt-a-nács
 A   mely...   A   összeült.

Korántsem ilyen egyértelmű a közbeiktatott határozó módosító hatása. A *Béke-világtanács* után következő *ismét* hatására meggyorsul az első szó tempója és olykor szűkül a szólam hangterjedelme. Több ízben mélyebbre

került az első szólam, hogy az *ismét* élesebb reliefet kapjon. Az egyik felolvasó viszont éppen *ismét* előtt növelte az első szólam hangterjedelmét. Mások ugyanúgy olvasták a *Béke-világtanács* szót a határozóval bővített mondatban, mint amikor az állítmány követte az alanyt (339.a, b., 340.a—d kotta). A *Béke-világtanács* stockholmi ülészaka tegnap megkezdődött

a)
A bé - ke - vi - lág - ta - nács ösz - sze - ült. [8 felolvasó]

b)
A bé - ke - vi - lág - ta - nács ösz - sze - ült. [2 felolvasó]

339. kotta

a)
A bé - ke - vi - lág - ta - nács is - mét ösz - sze - ült. [4 felolvasó]

b)
[3 felolvasó]

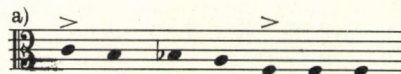
c)
A bé - ke - vi - lág - ta - nács is - mét ösz - sze - ült. [2 felolvasó]

d)
[1 felolvasó]

340. kotta

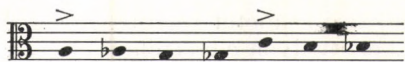
mondatban ugyanolyan sokféleképpen és hasonlóféleképpen alakult az első szólam dallama, mint *ismét* előtt.

A *Vett egy liter tejet* és a *Benne volt a pénztárcám* mondat erősebb nyomatékkal és általában szekunddal, terccel magasabbról indult, mint felsorolás előtt (341.a, b, 342. kotta).

a)
Ben - ne volt a pénz - tár - cám. [7 felolvasó]

b)
[3 felolvasó]

341. kotta

Ben - ne volt a pénz-tár-cám (a személyi igazolványom...)
[10 felolvasó]

342. kotta

Felolvastattuk tíz személlyel a következő négy mondatot is:

1. *Negyven sebesült szenvedett a kórteremben.*
2. *Negyven sebesült szenvedett a levegőtlen kórteremben.*
3. *Érdeklődéssel figyelik a nézők az Európa-bajnokság küzdelmeit.*
4. *Érdeklődéssel figyelik a nézők az Európa-bajnokság percnyi lankadást nem tűrő küzdelmeit.*

A jelzők közbeiktatása nem okozott számottevő eltérést:

1.
Negy-ven se - be - sült szen-ve - dett a kór - te - rem - ben.

2. a)
Negy-ven se - be - sült szen-ve - dett a le - ve - gőt - len kór - te - rem - ben. [6 felolvasó]

b)
[4 felolvasó]

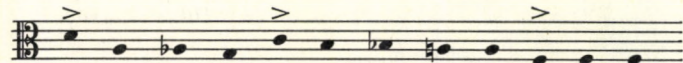
Írásjelek hanglejtése

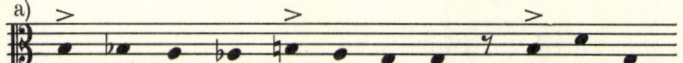
A vessző, a pont, a kettőspont, a pontosvessző, a kérdőjel, a felkiáltójel és a többi írásjel arra hivatott, hogy a néma szövegben a hanglejtés, a beszéd-szünetek feladatát lássa el, amennyire ez lehetséges. Az írás, az írott szövegek önállóságának megnövekedésével az írásjelek is bizonyos önállóságra tettek szert. A hanglejtésre való utalás nélkül is érthető a vessző, és a szavak közötti üres tér másképp és más céllal tagol, mint a beszéd-szünet. A kettőspont jelentésgazdagsága érzékelteti talán legjobban egyes gra f é m á k f ü g g e t l e n s é g é t és jelentőségét. A graféma és a hanglejtés kapcsolata kettőspont esetében visszajára fordult. Nem az a kérdés ezúttal, hogy milyen dal-lamformát jelez a kettőspont, hanem megfordítva: hogyan érzékeltethető a felolvasás során.

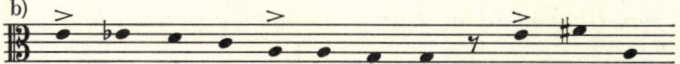
A kettőspontnak egyik elemi funkciójából indulunk ki: az idézet bevezetéséből. Hogyan különböztetjük meg a közvetett idézetet (a tárgyi alárendelt mondatot) előkészítő főmondatot, a „vesszőt”, a közvetlen, szó szerinti idézetet jelző kettősponttól a beszédben? A következő két mondatot olvastattuk fel:

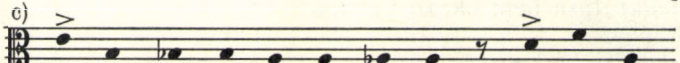
1. *Mindegyiktől megkérdezte, hogy ott volt-e.*
2. *Mindegyiktől megkérdezte: „Ott voltál?”*

A kettőspontnál mind a 10 felolvasó szünetet tartott. A vesszőnél egyik sem. A hanglejtésben nem mutatkozott ilyen egyértelmű eltérés.

1. *Mind - e - gyik - től meg - kér - dez - te, hogy ott volt - e.* [10 felolvasó]

2. a) *Mind - e - gyik - től meg - kér - dez - te: Ott vol - tál?* [5 felolvasó]

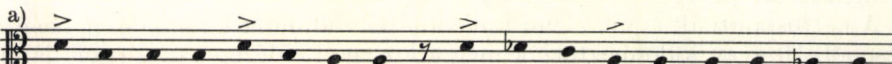
b) [3 felolvasó]

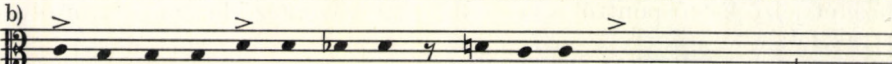
c) [2 felolvasó]

A függő kérdést enyhén megemelt és szűkített szólam készíti elő minden esetben. A „kettőspont”-nak többféle zenei megoldása van. Határozottan eltér az alárendelő főmondat hanglejtésétől az első mondat dallamának két szintre tagolása, mely felkészít az ugyancsak élesentagoló kettőspontra (2/b). A főmondat egy szólamba sodrása a közlés előkészítő jellegét húzza alá, s ez is jó összhangban áll a figyelmet az idézetre irányító kettőspont-technikával. A 2/a típus áll a legközelebb a függő kérdő mondat dallamához. Ezúttal azonban az első szólam szűkebb a másodiknál, a második pedig lejjebb ereszkedik az elsőnél. Az első szólam kisebb hangterjedelme a mondat kisebb tartalmi súlyával (és enyhébb hangsúlyával), előkészítő jellegével függ össze. A hang határozottabb leereszkedése pedig a két mondat lazább kapcsolatát tükrözi.

A kettőspontban rejlő kifejezési lehetőségekre felfigyeltek századunk lírai költői — másfelől: éppen az ő költészetükben gazdagodott tovább ez a graféma. Ady Endre verseiből ragadtunk ki 17 olyan szakaszt, melyben a kettőspontnak sajátos lírai funkciója volt. Mindegyik szakasz mellé egy korrumpált változatot állítottunk, melyben a kettőspontot vessző, pont vagy hármas pont helyettesítette, a lehetőségeknek megfelelően. Ezután mind a 34 szakaszt felolvastattuk öt gyakorlott versolvasóval.

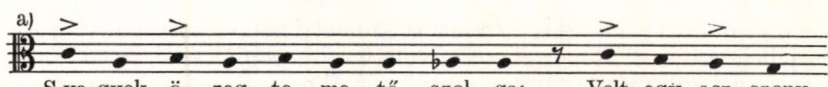
Ezúttal meglehetősen egységes volt az eredmény. A vessző többnyire a tagmondatot előkészítő ______ - típusú dallamot hívta elő. A kettőspontot szűkített hangterjedelemmel, lebegő, alig ereszkedő dallammenettel érzékeltették a felolvasók (343.a, b, 344.a, b kotta).

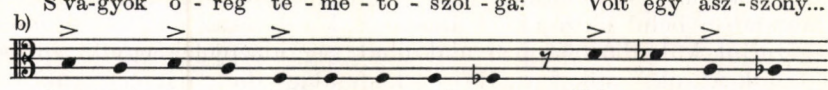
a) *Ret - te - ne - tes zsar - nok - la - kó: Lel - künk - be ez - red - é - vek ho - zák.*

b) *Ret - te - ne - tes zsar - nok - la - kó, Lel - künk - be ez - red - é - vek hoz - ták.*

343. kotta

a)
 S va-gyok ö - reg te - me - tő - szol - ga: Volt egy asz - szony...

b)
 S va-gyok ö - reg te - me - tő - szol - ga. Volt egy asz - szony...

344. kotta

Felvételünket öt másik verskedvelő hallgatta meg, kiknek azt kellett megmondaniuk, hogy mi a különbség az egyes szakaszok kétféle felfogása között. Az itt idézett két szakasszal kapcsolatban a következő vélemények hangzottak el:

- 343/a: A két sor között okozati összefüggés van. — A két sor azonos mondanivalót fejez ki, az egyik kiegészíti a másikat. — Nem érzek lényeges különbséget.
 343/b: Elsikkad a két sor közötti kapcsolat. — Egymástól függetlenül említi a kettőt.
 344/a: Öngúnyval mondja. — Nem tér napirendre fölötte. — Elgondolkozó. — Folytatja a felvetett gondolatot, magyarázatot ad.
 344/b: Személytelen. — Befejezett ténynek tekinti. — Tudomásul veszi. — Széttöri az egységes gondolatívét.

Há végigfutunk (az itt nem idézett) kettőspontos és pontos, ill. vesszős megoldások értékelésén, azt látjuk, hogy a kettőspontot tükröző interpretációt gazdagabbnak érzik a hallgatók:

a) kettőspont

töprengő
 gyötrődő
 próbálja követni a költői gondolatfűzést
 a gondolat komplex
 visszanező
 drámaibb
 fojtott

b) vessző vagy pont

üresebb
 hétköznapi megállapítás
 leegyszerűsíti a dolgokat
 nem érzi a gondolat komplexségét
 nem enged teret a múltnak
 művészietlen
 kevésbé hatásos

A kettőspont azon kevés írásjel közé tartozik, melyben több lehetőség, több mondanivaló rejlik, mint a kettőspontot megszólaltató beszéddallamban. Írott és irodalmi forma.

Alighanem ebben kell keresnünk az egyik kísérlet eredményének magyarázatát. A következő két mondatot olvastattuk fel:

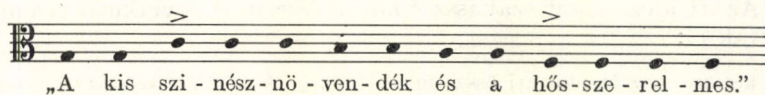
1. Négy nyelven beszél: magyarul, németül, angolul és franciául.
2. Négy nyelven beszél. Magyarul, németül, angolul és franciául.

Az öt hallgató egybehangzó véleménye szerint az utóbbi mondat közelebb áll a spontán beszédhez. Az előbbi, tehát a kettőspontot megszólaltató, irodalmi jellegű.

Vannak primér grafémáink — ilyen írásjelek, mint a hiányjel (') vagy az idézőjel (, . . .) —, melyek a hangos beszédétől függetlenül jöttek létre és közvetlenül fejeznek ki valamilyen mondanivalót. A hiányjel érzékeltetésére nem alakult ki semmiféle eljárás a hangos beszédben. Szükségét sem éreztük a történeti szempontból hiányolt „lekopott” hangoknak jelölését. Lényegesebb funkciót tölt be az i d é z ő j e l. Amikor egy vagy több mondat kerül idézőjelbe, az előadó kisebb vagy nagyobb mértékben változtatja meg,

emeli vagy mélyíti a hangját az idézett személy neve, kora vagy az idézett szöveg jellege szerint. Regényben, novellában szereplők szavait kellőképpen elhatárolja a felolvasó dallamtól merőben különböző beszédhanglejtés.

A mondaton belül idézőjelben álló szavak ejtése az idézőjel funkciója, jellege szerint különbözőképpen alakulhat. Az idézőjelek egyik típusával akkor találkozunk, amikor a „Három kis malac” dallamát vetettük egybe a *három kis malac*-ével. A dallam ilyenkor a címnek (mint címnek) egységes voltát emeli ki, szembeállítva a címet ezáltal a homonim szószerkezettel. Széles dallamív köti össze ilyenkor a hosszabb mellérendelő szerkezeteket is (345. kotta). Nem mindig különbözik az így egybefogott cím az olyan szó-

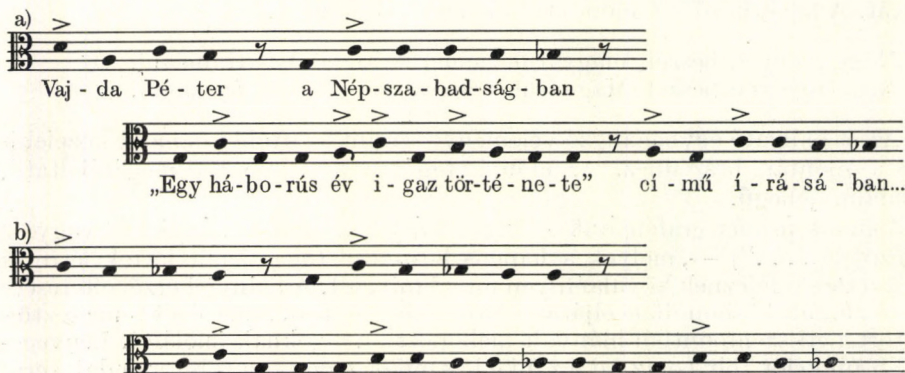
345. kotta

szerkezettől, melynek első tagját ki akarjuk emelni. A kiemelő és címjelző hangsúlyozást azonosítva helyezi a rádióbemondó a „Nagy Honvédő Háború Története”-ben a főhangsúlyt az első szótagra, amikor ez a név címben fordul elő:

Nagy
a Honvédő Há - boru Tör - ténete

Helyesen vagy helytelenül. Sokak nyelvérzékét sérti az idézőjel érzékeltetésének ez a módja.

Akad bemondó, aki a címben szereplő szavak mindegyikének egyenlő nyomatókót ad és ezzel jelzi, hogy nem szabad szószerkezettel van dolgunk — ahogyan a helyesírás is nagybetűvel hívja fel a figyelmet a tulajdonnévre (az angolban a cím minden szavát nagy kezdőbetűvel írjuk, az ún. enklitikus szavak kivételével). Két interpretációban idézzük ugyanazt a mondatot (346. kotta a, b). A második interpretátor (Péchy Blanka) csökkenti a hang-

346. kotta

súlyok számát, hiszen az *igaz története* szószerkezet második tagja is nyomatékot kapna idézőjelen kívül. Mind a két felolvasó — az első nagyobb mértékben — mélyíti a hangot az idézőjeleken belül. A felolvasók gyakran változtatják meg az idézőjelhez érve a hangfekvést és a beszédtempót, hogy ezzel is éreztessék: a közlésnek ez a része más szinten fekszik, mint a többi: a könyv külső és belső borítóján, egyedi tárgy nevére utal (egy könyvre, újságcikkre, színdarabra) és nem az idézőjelben szereplő szavak eredeti tárgyára (malacra vagy a háborúra).

Ugyancsak „idézőjeles” hanggal (erősebb nyomatékkal, a hangszint megemelésével, a tempó lefékezésével) fejezzük ki, ha a szóval jelölt tárgy helyett *m a g á t a s z ó t* értjük. Vö. (1) *A kutyanak négy lába van.* (2) *A „kutya” öt betűből áll.* (347. és 348. kotta). Öt személy olvasta fel a következő két

A ku - tyá - nak négy lá - ba van.
347. kotta

A ku - tya , öt be - tü - ből áll.
348. kotta

mondatot: *Az ő kiejtése okozza a legtöbb nehézséget* és *Az „ő” kiejtése okozza a legtöbb nehézséget.* Az *ő* az első mondatban is kiemelt, tehát a nyomaték előrehelyezése nem különböztetheti meg a kettőt (349. és 350. kotta).

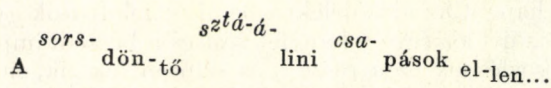
Az ő ki - ej - té - se...
349. kotta

Az „ő” ki - ej - té - se
350. kotta

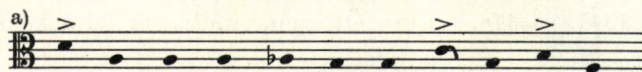
Az idézőjeles „ő”-t a beszélők „ritardando”-val, hosszan, elnyújtva ejtették. A dallam hallhatóan fel- és lesiklik a szótagon belül. Nyomatékot kapott a *kiejtése* szó is, jelezvén ezáltal, hogy az „ő” nem kiemelés következtében nyomatékos. A felvételeket öt személy értelmezte, a beszélők szándékának megfelelően.

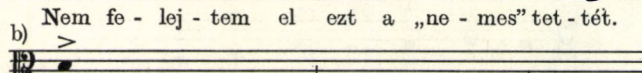
Az idézőjel azt is jelezheti, hogy a macskakörmök közé tett szavak *n e m a m i v é l e m é n y ü n k e t* tükrözik, mások szavai. Ilyenkor a szó kiemelésén túl a hang gúnyos fel- és lesiklása és a sajátos crescendo-decrescendo dinamika (vö. 221. 1.) is elárulja, hogy semmiképpen sem vehetjük szó

szerint, amit hallunk. Az idézőjel ezúttal a hiányzó gúnyjelet pótolja.

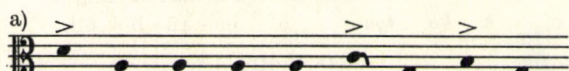
Öten olvastak mikrofonba ilyen idézőjeles szavakat tartalmazó mondatokat, és ugyanezeknek a mondatoknak idézőjel-mentes változatát (351a, b, 352a, b kotta).

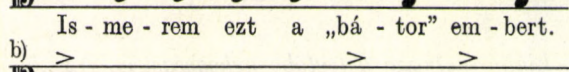
a)

b)

Nem fe - lej - tem el ezt a „ne - mes” tet - tét.
 Nem fe - lej - tem el ezt a ne - mes tet - tét.

351. kotta

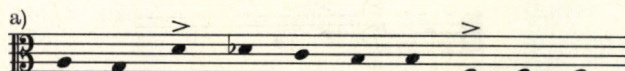
a)

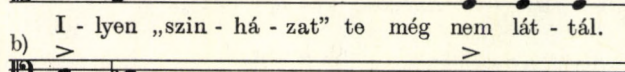
b)

Is - me - rem ezt a „bá - tor” em - bert.
 Is - me - rem ezt a bá - tor em - bert.

352. kotta

Kiemelés jelzi, hogy a *színház* szó átvitt értelemben (komédia, komédiázás, felfordulás stb.) áll a mondatban (353a, b kotta).

a)

b)

I - lyen „szin - há - zat” te még nem lát - tál.
 I - lyen szin - há - zat te még nem lát - tál.

353. kotta

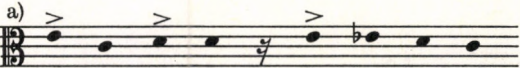
Az idézőjelnek ez a hanggá alakítása az ellenőrző próbák tanúsága szerint sikeres volt. Kiérették a hangból a gúnyt, az idézőjelet. Az „idézőjeles” *színház*-at senki sem értelmezte a szó szoros értelmében vett színháznak: „Ilyen felemás helyzetet”, „Őszintétlen társaságot”, „Ilyen társaságot!”, „Ilyen buta helyzetet!”, „Nem is hinnéd mi volt ott!”.

A hanglejtés teherpróbája

Feltételeztük, hogy beszédben és felolvasás során a hanglejtésnek is része van a kétértelmű szerkezetek megkülönböztetésében. A felolvasópróbák csak azt bizonyíthatták, hogy a mondat dallama kisebb vagy nagyobb mértékben módosul aszerint, hogy első szava alany-e, vagy birtokos jelző. Nem tudtuk meg ebből, vajon ez a dallambeli, ritmusbeli különbség valóban meg is különbözteti-e a két szerkezetet.

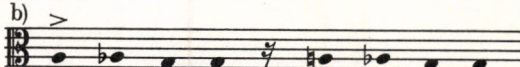
Kiválasztottunk ezért anyagunkból két olyan felvételt, mely viszonylag kevés egyéni (a többségtől elütő) sajátsgot mutatott és kiemeltük a felvételekből a kétértelmű szerkezeteket. A kiragadott mondatokat vagy mondat-töredékeket lejátszottuk egy gimnázistákból álló és egy bölcsészhallgatókból álló csoportnak. Mindkét csoport 9—19 hallgatóból állott (a létszám ingadozott a több ízben végzett próbák folyamán).*

Az alábbiakban közöljük a mondatok szövegét, dallamát és a kísérlet eredményét.

1. a)

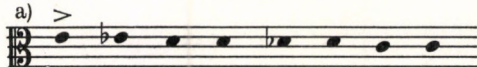
Mó - ricz Zsig-mond re - gé - nyé - ben (mindvégig történelmi hitelességre törekszik).

Vélemények:	M. Zs. alany		M. Zs. birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	18	11	1	—	—	—

b)

Mó - ricz Zsig-mond re - gé - nyé - ben (mindvégig történelmi hitelességre törekszik).

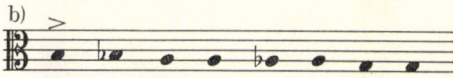
Vélemények:	M. Zs. alany		M. Zs. birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	11	—	—	—	—

2. a)

Mó - ricz Zsig-mond re - gé - nyé - ben (megtaláljuk a kor történelmi alakjait is).

Vélemények:	M. Zs. alany		M. Zs. birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	1	—	18	11	—	—

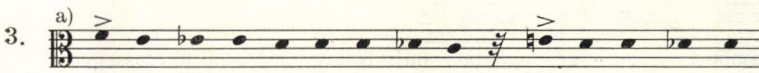
* A hallgatók a feltett kérdésekre írásban válaszoltak, egymástól függetlenül.

Mó - ricz Zsigmond re - gé - nyé - ben (megtaláljuk a kor történelmi alakjait is).

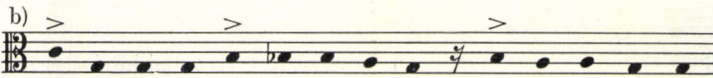
Vélemények:	M. Zs. alany		M. Zs. birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	—	7	11	—	—

Ezek szerint még a mondat első felében — a szöveg segítsége nélkül is — eldöntik a prozódikus elemek (a beszédszünet, a tempó, a nyomatékelozás és a hanglejtés), vajon a l a n y vagy b i r t o k o s j e l z ő áll-e a mondat elején. Hogy a prozódikus hangtulajdonságok közül melyik milyen mértékben járult hozzá a szerkezet konkretizálásához, erre általában, sajnos, nem adnak választ a lehallgatási próbák.

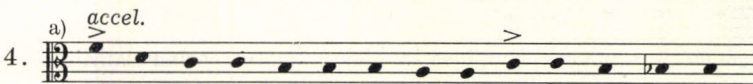
Ká-dár Já - nos mi - nisz - ter - el -nök lá - to - ga - tá - sát (elhalasztotta).

Vélemények:	Alany		Birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	13	10	6	1	—	—

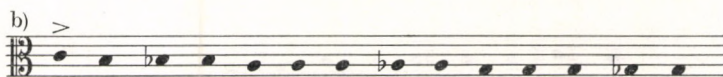
Ká-dár Já - nos mi - nisz - ter - el -nök lá - to - ga - tá - sát (elhalasztotta).

Vélemények:	Alany		Birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
		2		9		—

Ká - dár Já - nos mi - nisz - ter - el -nök lá - to - ga - tá - sát (elhalasztották).

Vélemények:	Alany		Birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	6	2	13	8	—	1

Ká - dár Já - nos mi - nisz - ter - el - nök lá - to - ga - tá - sát (elhalasztották).

Vélemények:	Alany		Birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
		1	1	9	10	—

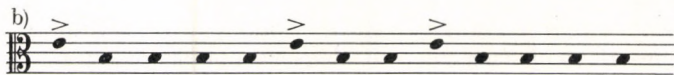
Nincs módunkban hangátkódoló berendezés (vocoder) segítségével tetszés szerint módosítani az egyes felvételeket, hol a dallamot, hol a dinamikát vagy ritmust módosítva. De megfigyelhetjük, hogyan tükröződnek a dallamban vagy dinamikában mutatkozó eltérések a hallgatók válaszaiban. Ha egybevetjük a fenti két mondat a) és b) változatát, kitűnik, hogy az a) változatban kevesebben értelmezték a beszélő szándékának megfelelően a két mondatot, mint a b) változatban. Ez alighanem azzal függ össze, hogy az a) változat kevesebb fogódzót ad a két szerkezet megkülönböztetéséhez. Nem különbözik a két szerkezet nyomatékloszlása. Mind a két mondat két szólamra tagolódik. Az a) változatban birtokos szerkezetre utal a második szólam (*miniszterelnök* szó) dallamának fenntartottsága (az első három szótag egy szinten lebeg), a gyors tempó (*accelerando*) a két szólam közötti szünet hiánya (szemben a 3. mondat árnyalatnyi szünetével). Ez a három tényező is elegendő volt a „szótöbbség” megszerzéséhez. A b) változatban a 4. mondat fenntartottsága, szűkebb hangterjedelme is utal a szerkezet befejezetlenségére.

Megkülönböztethetőnek bizonyult a birtokos jelző a listán szereplő mondatokban a r é s z e s h a t á r o z ó t ó l is.

1. a) >

Go - mul - ká - nak a teg - na - pi ün - ne - pély u - tán (át - ad - ták az eredeti okmányokat).

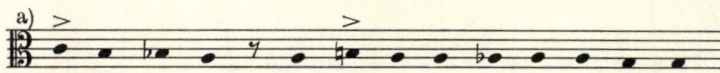
Vélemények:	Birtokos jelző		Részeshatározó		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
		1	3	18	8	—

Go - mul - ká - nak a teg - na - pi ün - ne - pély u - tán (átadták az eredeti okmányokat).

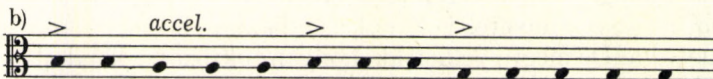
Vélemények:	Birtokos jelző		Részeshatározó		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
		—	1	9	10	—

2.

Go - mul - ká - nak a teg - na - pi ün - ne - pély u - tán (elhangzott szavai
élénk visszhangra találtak).

Vélemények:	Birtokos jelző		Részeshatározó		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	15	6	4	5	—	—

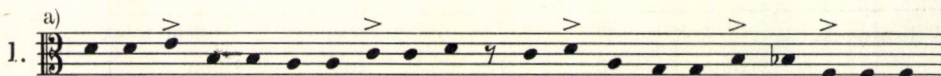

Go - mul - ká - nak a teg - na - pi ün - ne - pély u - tán (elhangzott szavai
élénk visszhangra találtak).

Vélemények:	Birtokos jelző		Részeshatározó		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	10	—	1	—	—

Az első interpretációban szünet következik a részeshatározó után, a birtokos jelzős szintagma második tagját pedig a hang fenntartottsága készíti elő. A b) változatban a mondat első felét egybesodorja a befejezetlenségre utaló „türelmetlen várakozás”, az a) változat tempója lassabb, és ugyanez a rész három szólamra tagolódik. Az 1)a és 2)a között alig volt tempókülönbség. Mindez hozzájárulhatott ahhoz, hogy az a) változatot többen értették félre, mint a b)-t. Szerepe lehetett ebben a részeshatározós mondat kétszeres szökőzáras megoldásának is, mely gyorsabb tempóval, kis hangterjedelemmel párosulva a birtokos szerkezetre jellemző nagyobb feszültség benyomását kelthette. (Nem tudjuk magyarázatát adni annak az érdekes körülménynek, hogy mindez több zavart okozott az egyetemi hallgatókkal végzett kísérletek alkalmával, mint a gimnáziumban. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a gimnazisták nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az elemibb jegynek, a részeshatározót követő szünetnek, mint az egyetemi hallgatók, akik inkább a beszédtempó és a mondatszakasz kisebb vagy nagyobb feszültsége alapján ítélték.)

A lehallgatási próbák alapján a hanglejtés a nyomaték, a beszédtempó, a szünet-technika nemcsak szükségesnek, de elégségesnek is bizonyult a kétértelműség eloszlataához.

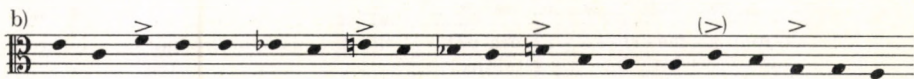

I - lyen Franci - a - or - szág, Bel - gi - um és Hol - lan - di - a né - mely vi - dé - ke.

(Értsd: Fr. és B. egésze. Fr. és B. alany.)

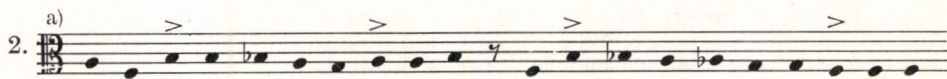
Vélemények:	Fr., B. alany		Fr., B. birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	10	6	—	3	—	—

I-lyen Franci - a - or-szág, Bel-gi-um és Hol-lan-di - a né-mely vi-dé-ke.

(Értsd.: Fr. és B. egészében véve. *Fr.* és *B.* alany.)

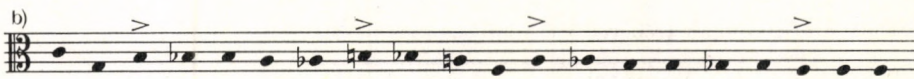
Vélemények:	Fr., B. alany		Fr., B. birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	6	1	3	—	—

I-lyen Franci - a - or-szág, Bel-gi-um és Hol - lan-di - a né-mely vi-dé-ke.

(Értsd: mind a három országnak némely vidéke. *Franciaország*, *Belgium* birtokos jelző.)

Vélemények:	Fr., B. alany		Fr., B. birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	2	10	7	—	—

I-lyen Fran-ci - a - or-szág, Bel - gi-um és Hol - lan-di - a né-mely vi-dé-ke.

(Értsd: mind a három ország némely vidéke. Fr., B. birtokos jelző.)

Vélemények:	Fr., B. alany		Fr., B. birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	1	4	8	5	1	—

Ezúttal az a) változat bizonyult érthetőbbnek. Az alanyos szerkezetet mindkét esetben felismerte a hallgatók túlnyomó többsége. Az első két főnevet egybekapcsolja a dallamív és a kettőt szünet választja el a harmadiktól. Kevesebben ismerték fel a b) változatban a birtokos szerkezetet. A félreértést alighanem az okozta, hogy a *Hollandia* szóra erősebb nyomaték esett,

mint a két első országnévre, s hogy a harmadik főnevet az egységes dallamív is szorosan összefűzte a birtokkal, s ezáltal eltávolította az első kettőtől.

Felismerhetőnek bizonyult a „birtokos eset” és „alany eset” akkor is, amikor a kérdéses főnevet két jelző kísérté (1). Mindkét változatban az alanyt

a)

A há-rom a - me - ri - ka - i csa-pat és a spa-nyol csa-pat tré - ne - re...
[alany]

(Értsd: a három amerikai csapat és a spanyol tréner. A *csapat* alany.)

Vélemények:	A csapat alany		A csapat birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	7	7	3	2	—	—

b)

A há-rom a - me - ri - ka - i csa-pat és a spa-nyol csa-pat tré - ne - re...

(Értsd: az amerikai csapat és a spanyol tréner. A *csapat* alany.)

Vélemények:	A csapat alany		A csapat birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	10	9	—	—	—	—

a)

A há-rom a - me - ri - ka - i csa-pat és a spa-nyol csa-pat tré - ne - re...

(Értsd: a négy csapat tréner. A *csapat* birtokos jelző.)

Vélemények:	A csapat alany		A csapat birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	2	8	6	—	1

b)

A há-rom a - me - ri - ka - i csa-pat és a spa-nyol csa-pat tré - ne - re...

(Értsd: a négy csapat tréner. A *csapat* birtokos jelző.)

Vélemények:	A csapat alany		A csapat birtokos jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	3	1	7	8	—	—

a kötőszó előtt tartott határozott szünet jelzi, mely szétválasztja a két jelzős szerkezetet. Az — a) változatban kevesebben ismerték fel az alanyos szerkezetet, annak ellenére, hogy a felolvasó (szokatlan) nyomatókkal emelte ki a *csapat* szót (ezzel is jelezvén, hogy ezúttal az egész csapatról van szó). A félreértést a kiemelt szó enyhe szökőzára okozhatta, mely gyakran hívja fel a figyelmet a soron következő befejezésre, s így jelen esetben a birtokra való utalásként foghatták fel. A — b) változatban az *amerikai* és a *tréner* szóra esett a súlyosabb nyomatók az alannal kezdődő mondatban, kifejezésre juttatva, hogy a két szerkezet nem párhuzamos. Az *amerikai* és a *spanyol* szó kapott egyenlő hangsúlyt, amikor mindkettő egyaránt a *tréner*-hez mint birtokhoz kapcsolja a jelzett szót. A *tréner* szó itt teljesen elveszíti nyomatókát, hogy semmi se homályosítsa el a két birtokos jelző összetartozását: az AMERIKAI csapat és SPANYOL csapat térnere. Az — a) változatban éppen ellenkezőleg, a *tréner* szó megemlése jelzi, hogy mindkét jelzett szónak birtoka. A kétféle eljárás egyaránt érthetőnek bizonyult.

Sikerült megkülönböztetni az a l a n y t és t u l a j d o n s á g j e l z ő t is.

a)

A há - rom a - me - ri - ka - i és a svéd mil - li - o - mos...

(Értsd: csak a svéd milliomos. Az *amerikai* alany.)

Vélemények:	Az am. alany		Az am. jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	7	9	3	—	—	—

a)

A há - rom a - me - ri - ka - i és a svéd mil - li - o - mos...

(Értsd: csak a svéd milliomos. Az *amerikai* alany.)

Vélemények:	Az am. alany		Az am. jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	8	9	2	—	—	—

b)

A há - rom a - me - ri - ka - i és a svéd mil - li - o - mos...

(Értsd: három amerikai milliomos. Az *amerikai* jelző.)

Vélemények:	Az am. alany		Az am. jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	1	—	9	9	—	—

b)

A há - rom a - me - ri - ka - i és a svéd mil - li - o - mos...

(Értsd: A három amerikai milliomos. Az *amerikai* jelző.)

Vélemények:	Az am. alany		Az am. jelző		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	—	8	9	—	—

Az alanyt szünet választja el, a *milliomos* hangsúlya jelzi, hogy a *svéd* nem kiemelt jelző, nem áll szemben az *amerikai*-val mint jelzővel.

A beszélő szándékának megfelelően értelmezték a hallgatók a *h a t á r o z ó* érvényességi tartományát is. Mind a két változatban szünet jelzi, hogy a

1.

Gyor - san fut és ú - szik.

(Értsd: Csak a *fut*-ra vonatkozik a *gyorsan*.)

Vélemények:	Csak a <i>fut</i> -ra vonatkozik		Mind a két állítmánya vonatkozik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	9	1	—	—	—

b)

Gyor - san fut és ú - szik.

(Csak a *fut*-ra vonatkozik a *gyorsan*.)

Vélemények:	Csak a <i>fut</i> -ra vonatkozik		Mindkét állítmánya vonatkozik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	7	9	3	—	—	—

2.

Gyor - san fut és ú - szik.

Vélemények:	Csak a fut-ra vonatkozik		Mind a két állítmánya vonatkozik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	1	8	8	—	—

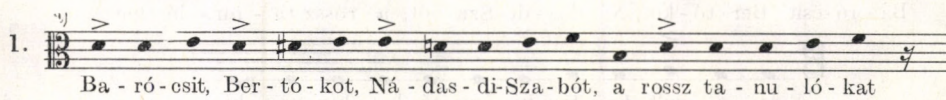

(Mindkét állítmánya vonatkozik a gyorsan.)

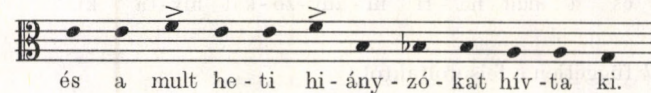
Vélemények:	Csak a fut-ra vonatkozik		Mindkét állítmánya vonatkozik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	1	—	9	9	—	—

határozó csak az első állítmánya vonatkozik. Az a) változatban a *gyorsan* nyomatéka és hangterjedelme nagyobb, amikor mind a két állítmánya érvényes. A b) variánsban az 1. mondat dallamformája alig különbözik a 2.-tól. Ennek tudható be talán, hogy ezúttal az a) változat bizonyult értetőbbnek.

Az értelmesezt egy kivétellel minden hallgató felismerte.

1.

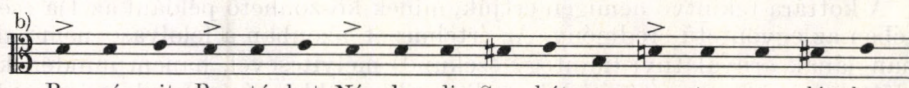
Ba - ró-csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di - Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat

és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.

(A rossz tanulók értelmező.)

Vélemények:	Értelmező		Független		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	10	9	—	—	—	—

b)

Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di - Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat

és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.

(A rossz tanulók értelmező.)

Vélemények:	Értelmező		Független		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	11	11	1	—	—	—

2. a)

Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat

és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.

(A rossz tanulók független a felsorolt nevektől.)

Vélemények:	Értelmező		Független		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	3	—	5	9	2	—

b)

Ba - ró - csit, Ber - tó - kot, Ná - das - di Sza - bót, a rossz ta - nu - ló - kat

és a mult he - ti hi - ány - zó - kat hív - ta ki.

(A rossz tanulók független a felsoroltaktól.)

Vélemények:	Értelmező		Független		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	3	—	9	11	—	—

A kottára tekintve nemigen értjük, minek köszönhető például az 1)a esetében az egyöntetű eredmény. Az értelmezőt azonban a felolvasó nemcsak hangjának árnyalatnyi (mintegy szekund) mélyítésével, hanem mindenképp, a tempó gyorsításával és a dinamika csökkentésével jellemzi. A 2)b értékelésénél a változatlanul ismétlődő dinamikai és ritmikai képlet alapján ismerte fel a többség a felsorolást. A hang mélyítése következtében azonban néhányan értelmzőnek hallották a *rossz tanulók*-at.

Kevésbé egyértelműnek bizonyult a tárgyi alárendelés prozódikus kifejezése.

a)

A Szov-jet - ú - ni - ó vá - la - szá - ban hang - sű - lyoz - za,
 hogy Kon - gó - ban ve - szé - lyes hely - zet a - la - kult ki,
 s U-Thant fel - hí - vá - sát bé - kés tö - rek - vés je - lé - nek te - kin - ti.

(Értsd: mindkét körülményt hangsúlyozza. A harmadik tagmondat tárgyi alárendelt.)

Vélemények:	Tárgyi alárendelt		Mellérendelt		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	7	8	2	—	—

b)

A Szov-jet - ú - ni - ó vá - la - szá - ban hang - sű - lyoz - za,
 hogy Kon - gó - ban ve - szé - lyes hely - zet a - la - kult ki,
 s U-Thant fel - hí - vá - sát bé - kés tö - rek - vés je - lé - nek te - kin - ti.

(A harmadik tagmondat tárgyi alárendelt.)

Vélemények:	Tárgyi alárendelt		Mellérendelt		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	9	1	—	—	—

a)

A Szov-jet - ú - ni - ó vá - la - szá - ban hang - sű - lyoz - za,
 hogy Kon - gó - ban ve - szé - lyes hely - zet a - la - kult ki,
 s U-Thant fel - hí - vá - sát bé - kés tö - rek - vés je - lé - nek te - kin - ti.

(A harmadik mondat kapcsolatos mellérendelt.)

Vélemények:	Tárgyi alárendelt		Mellérendelt		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	4	3	6	5	—	1

b)

A Szov - jet - ú - ni - ó vá - la - szá - ban hang - sú - lyoz - za,
 hogy Kon - gó - ban ve - szé - lyes hely - zet a - la - kult ki,
 s U - Thant fel - hí - vá - sát bé - kés tö - rek - vés je - lé - nek te - kin - ti.

(A harmadik tagmondat kapcsolatos mellérendelt.)

Vélemények:	Tárgyi alárendelt		Mellérendelt		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	1	7	8	1	—

A hallgatók egyik csoportja (a gimnáziumi) nem ismerte fel az a)-változatban az alárendelt mondatot, mindkét csoport felismerte ugyanakkor a b)-változatban. A b)-változatban párhuzamosan fut a két alárendelt mondat dallama, és mindkettő a főmondat szintje körül lebeg. Ezáltal a tagmondatok felsorolására utal. Mintha az elmondó kettőspontot tenne a *hangsúlyozta* után (szünet), hogy ezután elszámolja az ujjain, mi mindent hangsúlyozott a szovjet válasz. Az a)-változat dallama korántsem ilyen egyértelmű. A két tárgyi alárendelt mondat dallama ellentétes irányú, az első emelkedő, a második ereszkedő. Ez előtt a felolvasó előtt is alighanem a felsoroló dallam lebegett és az emelkedő dallammenettel arra utalt, hogy más, azonos jellegű tagmondat következik még. Ez a szökőzáras dallam azonban az ideiglenes lezárás dallamaként is felfogható, s így jelen esetben félreérthető. A „találatok” alighanem a szünet hiányának köszönhetőek. A kapcsolatos mellérendelő mondatot szünet választja el ezúttal is, akárcsak az előző felolvasásban, az előtte álló tagmondattól.

A dallamban rejlő jóslatok

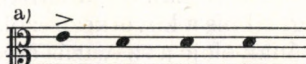
A „birtokos eset”, „alany eset” és „részese eset” hanglejtésformáját keresve azt tapasztaltuk, hogy a mondat első szavai alapján a kérdezettek többsége meg tudta mondani, vajon *Móricz Zsigmond*, *Kádár János* alanya vagy birtokos jelzője-e az ismeretlen mondatnak, *Gomulkának* birtokos jelzője, vagy részeshatározó. Ez egyúttal azt jelenti, hogy a mondat elejének dallama bizonyos várakozást kelt és ez a várakozás több a feloldást váró feszültségnél, ennek a várakozásnak tartalma van: a hallgató nem a folytatást

vagy *a* befejezést várja, hanem az egyik vagy másik meghatározott szerkezetet.

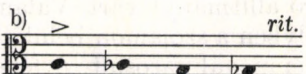
Mit rejthet jóslat formájában a jó felolvasó a mondat elejének dallamába? Melyek a hanglejtés prediktív lehetőségei, és hol vannak a határai?

Azt tapasztaltuk, hogy a felsorolást a dallam mélyítésével készíti elő a felolvasó, hogy gyakran eltér a felsorolás első és utolsó előtti szólamának dallama. Valóban sejtheti-e a hallgató, hogy felsorolás következik-e vagy sem, s hogy a felsorolás tovább folytatódik-e, vagy lezárul a következő taggal. Lejátszottuk hallgatóinknak a felvételeinken szereplő hosszabb vagy rövidebb felsorolást tartalmazó mondatok elejét és a felsorolást nem tartalmazó változatok első szavait, és megkérdeztük hallgatóinkat, hogyan képzelik a mondat folytatását.

1.

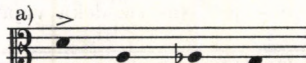
Vett egy li - ter (tejet).

Vélemények:	A mondat lezárul		Kéttagú felsorolás következik		Kettőnél több tagú felsorolás következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	17	8	1	—	1	2	—	1

b)

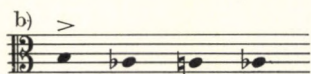
Vett egy li - ter (tejet).

Vélemények:	A mondat lezárul		Kéttagú felsorolás következik		Kettőnél több tagú fels. köv.		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	3	1	1	9	5	1	—	—

2.

Vett egy li - ter (tejet és tíz deka vaját).

Vélemények:	A mondat lezárul		Kéttagú felsorolás következik		Kettőnél több tagú fels. köv.		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	6	10	3	7	1	—	1

Vett egy li - ter (tejet és tíz deka vajjat).

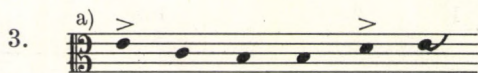
Vélemények:	A mondat lezárul		Kéttagú felsorolás következik		Kettőnél több tagú fels. köv.		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	1	2	5	6	3	2	—	1

Az eredmények ellentmondók. Helyesebben annak a feltevésnek mondanak ellent, hogy a mondat első szavainak dallamában szükségképpen benne rejlik a teljes mondat vagy legalábbis a következő szólam dallamának csirája. Az 1a változat rövid mondatának eleje a szavazás eredménye szerint sejtette, hogy a mondat hamarosan lezárul. Az indikáció a kotta szerint a közép-magas szinten fekvő kis hangterjedelmű dallam. Ehhez hozzátehetjük: a közepes beszédtempó, a természetesen csökkenő nyomoték. Nincsen jele tehát annak, hogy a beszélő hosszabb mondatra rendezkednék be, vagy hogy máris a következő szólamokra készülne, ezek felé sietne.

A b) változatban lazán ereszkedő hang alapján kevesen gondoltak csak arra, hogy a mondat a végéhez közeledik. Lehet, hogy a szólam lassított tempója, az utolsó szótag enyhe elgondolkodást (tehát folytatást) sejtető megnyújtása vezette félre a hallgatók egy részét.

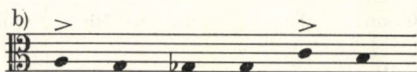
A kvart lelépés és az ezt követő enyhe ereszkedés (2a változat) alapján a gimnazista csoport többsége felsorolásra tippelt, a 11 bölcsészhallgató közül 6 azonban a mondatot lezáró állítmányt várt. Valamivel egyértelműbbnek bizonyult a 2b változat, melyben a szólamon belül (a *liter* szóban) enyhén megemelkedő dallam lassú tempóval párosult. A fékezett tempó és az enyhén hullámzó dallam az elgondolkodó ember beszédére jellemző (vö. 248. l.). Valószínűleg ezért gondoltak ezúttal a legtöbben arra, hogy a beszélő felsorolást készít elő.

Később a felsorolás elején (az első tárgy után) vágtuk el a hangot és a hallgatóknak azt kellett eldönteniük, hogy *és* (már csak egy *és*-sel kapcsolt tag) következik-e (azaz csak két árut vásárol a vevő), vagy további felsorolás.

Vett egy li - ter te - jet (és tíz deka vajjat).

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	7	6	12	5	—	—

Vett egy li - ter te - jet (és tíz deka vajjat).

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	4	9	7	—	—

4.

Vett egy li - ter te - jet (tíz deka vaját és...)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	11	2	8	9	—	—

b)

Vett egy li - ter te - jet (tíz deka vaját és...)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	4	8	7	1	—

5.

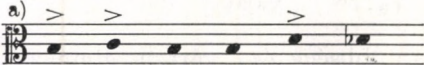
Vett egy li - ter te - jet, tíz de - ka va - jat (és egy kiló cukrot.)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	4	10	15	1	—	—

b)

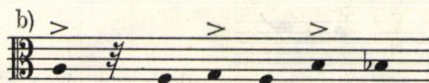
Vett egy li - ter te - jet, tíz de - ka va - jat (és egy kiló cukrot.)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	7	9	—	2	2	—

6.

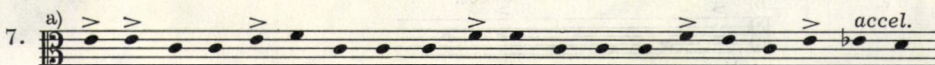
Vett egy li - ter te - jet (tíz deka vaját,...)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	8	—	11	11	—	—

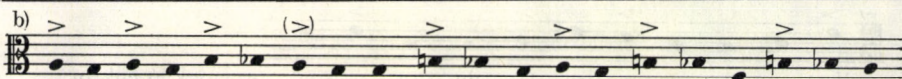
Vett egy li - te te - jet (tíz deka vaját,...)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	—	9	11	—	—

Vett egy li - ter te - jet, tíz de - ka va - jat, egy ki - ló cuk - rot, egy cit - ro - mot (és húsz deka kekszet.)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	19	6	—	5	—	—

Vett egy li - ter te - jet, tíz de - ka va - jat, egy ki - ló cuk - rot, egy cit - ro - mot (és húsz deka kekszet.)

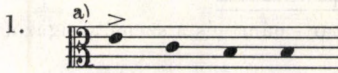
Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	7	10	1	1	1	—

Kevés egyértelmű tanulsága van ezeknek a találgatásoknak. Annyi valószínűnek látszik, hogy a felsorolás felső vonalának hirtelen változása (lesüllyedése [5b, 7a]) vagy megemelkedése (7b), a tempó meggyorsulásával párosulva a befejezés utolsó tagjára enged következtetni. Ezzel szemben az állítmány után következő árnyalatnyi szünet (6b) vagy az *egy* számnév megnyomása a felsorolás első tagjában (6a) hosszabb felsorolást sejtet. A felső szólam utolsó szótagjában felfelé sikló hang nem tartalmaz egyértelmű „jóslatot” (vö. 3a és 4a). A dallamvonal kiegyenesedése alapján:

te - jet vaját

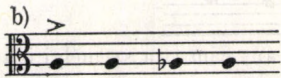
az egyetemi hallgató csoport többsége és-t várt, a gimnazisták többsége viszont további felsorolást (5a).

Kísérleteket végeztünk két másik (jelzők nélküli) felsoroló mondattal is.

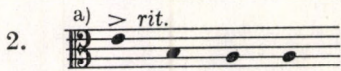
Ben - ne volt a (pénztárcám.)

Vélemények:	A mondat lezárul		és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	14	4	4	6	1	1	—	—

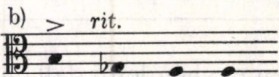
Ben - ne volt a (pénztárcám.)

Vélemények:	A mondat lezárul		és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	5	7	—	3	2	1	2	—

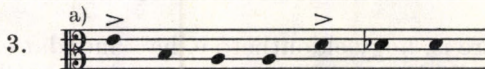
Ben - ne volt a (pénztárcám, a személyi igazolványom...)

Vélemények:	A mondat lezárul		és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	—	11	5	6	6	—	—

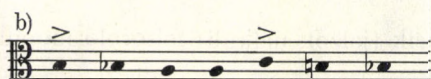
Ben - ne volt a (pénztárcám, a személyi igazolványom...)

Vélemények:	A mondat lezárul		és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	—	4	3	5	8	—	—

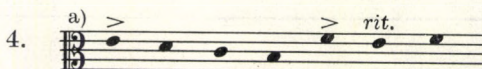
Ben - ne volt a pénz - tár - cám (és a személyi igazolványom.)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	6	10	5	—	—

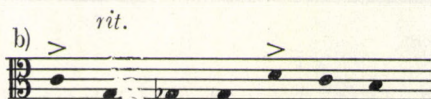
Ben - ne volt a pénz - tár - cám (és a személyi igazolványom.)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	6	10	3	1	—	—

Ben - ne volt a pénz - tár - cám (,a személyi igazolványom...)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	11	5	8	6	—	—

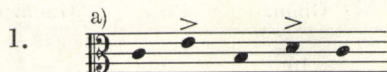

Ben - ne volt a pénz - tár - cám (,a személyi igazolványom...)

Vélemények:	és következik		További felsorolás		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	1	—	10	—	—

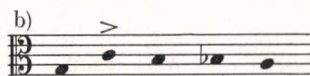
A le nem fékezett tempó és középső szinten enyhén lejtő dallam alapján a hallgatók többsége a mondatot lezáró szót várta. A terc lelépéssel induló mondatra (1a) kevesebb „találat” esett, mint az enyhébben ereszkedőre (1b). A kvart lelépéssel induló, lefékezett szólam alapján a túlnyomó többség két- vagy több tagú felsorolást várt (2a, b). A felsorolás első tagjának lefékezettsége hasonló várakozást keltett (4b). A szó ereszkedő-emelkedő dallama és a mondatot elindító lelépés csökkentése megosztotta a szavazatokat. Körülbelül ugyanannyian számítottak és-re, mint a felsorolás folytatására, „vesszőre” (4a).

Választ kerestünk arra a kérdésre is, hogy eldönthető-e, ha a mondat első két szavát — a jelzős alanyt — halljuk, vajon (1) a mondatot lezáró állítmány, (2) „felsorolás”, azaz többszörös, halmozott állítmány vagy (3) egyszerű állítmány, majd mellékmondat következik-e.

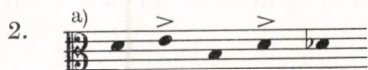
A te - hén te - je (jóminőségű.)

Vélemények:	A mondat lezárul		Felsorolás		Mellékmondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	3	3	3	2	4	4	—	—

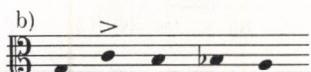
A te - hén te - je (jóminőségű.)

Vélemények:	A mondat lezárul		Felsorolás		Mellékmondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	8	3	—	1	—	4	2	1

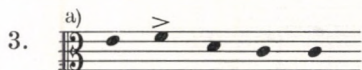
A te - hén te - je (jóminőségű, olesó és tápláló.)

Vélemények:	A mondat lezárul		Felsorolás		Mellékmondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	6	3	2	5	2	1	—	—

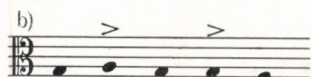
A te - hén te - je (jóminőségű, olesó és tápláló.)

Vélemények:	A mondat lezárul		Felsorolás		Mellékmondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	4	4	6	3	—	2	—	—

A te - hén te - je (jóminőségű, mert...)

Vélemények:	A mondat lezárul		Felsorolás		Mellékmondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	4	6	6	1	—	2	—	—

A te - hén te - je (jóminőségű, mert...)

Vélemények:	A mondat lezárul		Felsorolás		Mellékmondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	4	1	4	4	2	4	—	—

Az eredmény ellentmondásos. Világos a negatív tanulság: a mellékmondatra való felkészülés nem mutatkozott meg észlelhető módon a mellékmondat határos szó előtt. Megmutatkozott — mint más mondatokban — itt is a mellékmondatot közvetlenül megelőző szóban. A középső szintről fokozatosan ereszkedő, a jelzős szerkezetet egy szólamba fogó dallama befejezésre utalt (1b ellentétben 1a-val, továbbá 2b, 3a). A középmező szinten fenntartott, igen enyhén ereszkedő dallam és lassított tempó alapján csak egy kis többség sejtette meg, hogy felsorolás következik.

Leválasztottuk négy másik különböző terjedelmű és szerkezetű mondat elejét — „A Béke-világtanács...” — és a hallgatóknak ennek alapján kellett négy lehetőség közül választaniuk:

- (1) A mondat „...összeült”-tel zárul.
- (2) „...ismét összeült”-tel zárul.
- (3) Hosszabb mondat következik.
- (4) Közbeékelte mondat következik.

1.
 A bé - ke - vi - lág - ta - nács (összeült.)

Vélemények:	„...összeült”		„...ismét összeült”		Hosszabb mondat		Közbeékelte mondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	6	5	9	3	3	3	1	—	—	—

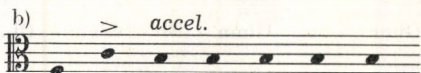
b)
 A bé - ke - vi - lág - ta - nács (összeült.)

Vélemények:	„...összeült”		„...ismét összeült”		Hosszabb mondat		Közbeékelte mondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	7	1	3	—	1	—	—	—	—

2.
 A bé - ke - vi - lág - ta - nács (ismét összeült.)

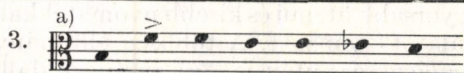

Vélemények:	„... össze- ült”		„... ismét összeült”		Hosszabb mondat		Közbeékel mondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	3	3	7	1	8	6	1	1	—	—

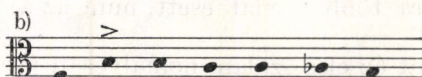
A bé - ke - vi - lág - ta - nács (ismét összeült.)

Vélemények:	„... össze- ült”		„... ismét összeült”		Hosszabb mondat		Közbeékel mondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	1	2	6	6	2	2	1	1	—	—

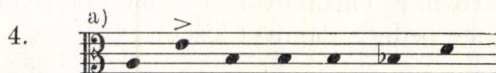
A bé - ke - vi - lág - ta - nács (stockholmi ülősszaka...)

Vélemények:	„... össze- ült”		„... ismét összeült”		Hosszabb mondat		Közbeékel mondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	5	5	2	4	4	—	—	1	—

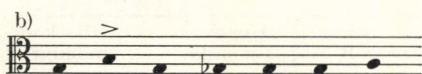
A bé - ke - vi - lág - ta - nács (stockholmi ülősszaka...)

Vélemények:	„... össze- ült”		„... ismét összeült”		Hosszabb mondat		Közbeékel mondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	1	—	3	—	4	—	1	—	2

A bé - ke - vi - lág - ta - nács (mely tegnap...)

Vélemények:	„... össze- ült”		„... ismét összeült”		Hosszabb mondat		Közbeékel mondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	—	—	—	3	1	16	10	—	—

A bé - ke - vi - lág - ta - nács (— mely tegnap...)

Vélemények:	„... össze- ült”		„... ismét összeült”		Hosszabb mondat		Közbeékelt mondat		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	—	1	1	1	3	7	6	1	1

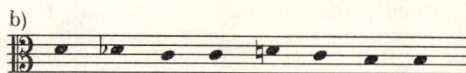
A legegységelműbbnek a közbeiktatott mondatot előrejelző — határozot-
tan lelépő, szintet tartó és a szünet előtt fellépő — dallam bizonyult (4a, b).
Viszonylag sokan várták a mondatot lezáró állítmányt a középső szintről
fokozatosan ereszkedő dallam, a nyugodt, de nem fékezett tempó, az erős
szólamkezdő nyomaték és a hangerő természetes csökkenése alapján
(1b). A magasabb hangfekvésű, gyorsabb ütemű és kisebb nyomatékkal induló
a)-változat már kevesebb „találatot” vonzott. A többség állítmányt várt
hosszabb mondat élén álló *Béke-világ tanács* után is (3a), melynek dallamne-
nete, dinamikája, tempója alig különbözött az előzőtől (vö. 1a). A b) válto-
zatra már több találat esik, ami alighanem a szólam valamivel gyorsabb
tempójával, egyenletes nyomatékeloszlásával visszafogott, gondosan vezé-
relt hangerejével függ össze. A levegővel való takarékoskodás, a gyorsabb
tempó hosszabb mondatra való felkészülést sejtet. A tempó és dinamika
különbözteti meg éppen a rövid mondatot bevezető szólamtól. Az állítmány
elé iktatott határozó mindkét változatban meggyorsította a beszédet. A
b) változatban kiegyenesedett az *ismét* előtt a dallamvonal. Talán ezzel
függ össze, hogy a b) változatra több találat esett, mint az a) változatra
(vö. 2a, és 2b).

A vizsgált mondatokban tehát az első szólam homályosan jelezte csak a
mondat hosszát.

Négy mondat segítségével igyekeztünk kipuhatolni — Péchy Blanka
megfigyeléséből kiindulva —, vajon sejthető-e, hogy a még el nem hangzott
tárgy vagy határozó önmagában áll-e, majd vagy *is* kíséri. Az egyik mon-
datpár esetében csaknem véletlenszerűen oszlottak meg a szavazatok
(„Hozd el holnap a könyvet!” és „Hozd el holnap a könyvet is!”). A másik
mondatpár egyik interpretációja bizonyult csak „jóserejűnek”. A „Talál-
koztam tegnapelőtt Gyuriékkal is” mondat hangfekvése terccel magasabb
volt, mint az *is* nélküli mondatban. Egyúttal gyorsabb volt a beszéd üteme,
és az ereszkedő hang terjedelme pedig valamivel kisebb.

Ta - lál - koz - tam teg - nap (Gyuriékkal.)

Ta - lál - koz - tam teg - nap - e - lőtt (Gyuriékkal is.)

Vélemények:	a)				b)			
	„Gyuriékkal.”		„Gyuriékkal is.”		„Gyuriékkal.”		„Gyuriékkal is.”	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	6	9	4	—	2	1	7	8

Következtethetünk-e az első tagmondat hanglejtéséből a következő tagmondatra? Például arra, hogy kapcsolatos vagy ellentétes mellérendelt mondat következik-e. A következő mondatpárokból emeltük ki az első tagmondatot:

1. Első látásra tetszett neki és mindjárt meg is vette.
2. Első látásra tetszett neki, *de* azután megbánta, hogy megvette.
3. Az abesszin kormány válaszában hangsúlyozza, hogy kerülni kell az erőszak alkalmazását és mindkét fél számára elfogadható javaslatot terjeszt elő.
4. Az abesszin kormány válaszában hangsúlyozza, hogy kerülni kell az erőszak alkalmazását, a jegyzék *azonban* nem tartalmaz konstruktív javaslatot.

1. a)

El - só lá - tás - ra tet - szett ne - ki (és...)

Vélemények:	és következik		de következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
		9	6	1	3	—

b)

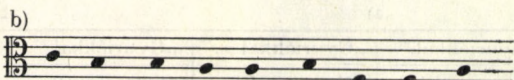
El - só lá - tás - ra tet - szett ne - ki (és...)

Vélemények:	és következik		de következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
		10	8	—	—	—

2. a)

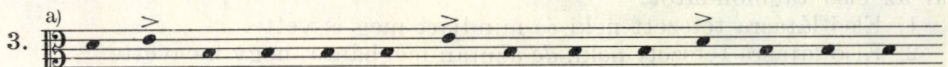
El - só lá - tás - ra tet - szett ne - ki (de...)

Vélemények:	és következik		de következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
		1	—	9	9	—

El - ső lá - tás - ra tet - szett ne - ki (de...)

Vélemények:	és következik		de következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	1	—	9	9	—	—

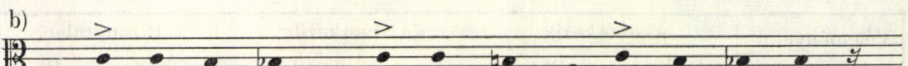

Az a - besz - szín kor - mány vá - la - szá - ban hang - sú - lyoz - za,

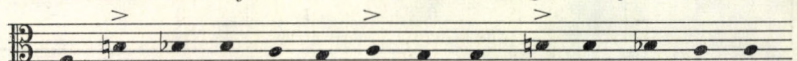

hogy ke - rül - ni kell az e - rő - szak al - kal - ma - zá - sát (és...)

Vélemények:	és következik		de következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	6	6	4	3	—	—

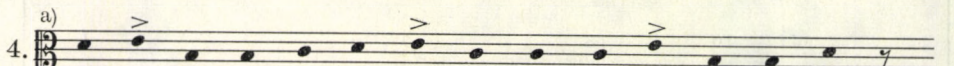

Az a - besz - szín kor - mány vá - la - szá - ban hang - sú - lyoz - za,

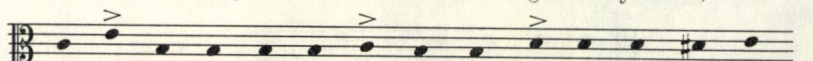

hogy ke - rül - ni kell az e - rő - szak al - kal - ma - zá - sát (és...)

Vélemények:	és következik		de következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	6	8	4	1	—	—

Az a - besz - szín kor - mány vá - la - szá - ban hang - sú - lyoz - za,

hogy ke - rül - ni kell az e - rő - szak al - kal - ma - zá - sát (de...)

Vélemények:	és következik		de következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	4	2	6	6	—	1

b)

Az a - besz - szín kor - mány vá - la - szá - ban hang - sú - lyoz - za,
 hogy ke - rül - ni kell az e - ró - szak al - kal - ma - zá - sát(de...)

Vélemények:	és következik		de következik		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	4	1	6	8	—	—

Egy kivétellel minden hallgató *de*-t várt a 2. mondat első felének hallatán. Hogy ennek a mondatnak a párjánál nem kaptunk ennyire egyértelmű választ, az alighanem összefügg azzal, hogy az „Első látásra tetszett neki . . .” mondat után — a hanglejtéstől függetlenül — inkább *de*-t várunk, mivel ez a mondat beszédben, írásban sokkal gyakrabban következik ilyenkor ellentétes mondat. Az ellentétes mondatot — a megelőző kísérletek folyamán is tipikusnak bizonyult — dallamképlet sejtette, melyet egy előkészítet kisebb intenzitású, szűkített hangterjedelmű szólam vezetett be. Kapcsolatos mondat előtt az első tagmondat dallammenete ereszkedő volt, s a mondatot három egyenlő erejű nyomatók három szólamra tagolta, ezzel is aláhúzva a kijelentés kategorikus jellegét.

A 4. mondat hat szólamból álló első két tagmondata ugyancsak az előbbi dallamképleten alapul. Többször is ismétlődik a motívum. Ez zárja le az első tagmondatot és ennek megfelelően rendez el a második tagmondat szólamait a felolvasó az a) változatban:

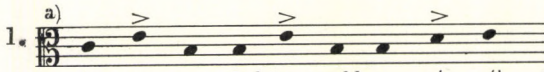
$$\frac{\text{ke-} \quad \text{rül ni} \quad \text{kell az} \quad \text{e-} \text{rószak} \quad \text{al} \text{kalma-} \text{zá-sát}}{\text{rül ni} \quad \text{kell az} \quad \text{e-} \text{rószak} \quad \text{al} \text{kalma-} \text{zá-sát}}$$

Ugyancsak ennek a képletnek megfelelően sodorja egybe egy mélyre szorított szintről lépcsőzetesen emelkedő szólamba a tagmondatot a b) változat.*

A fenti két ellentétes mondat megengedő jelleget kölcsönöz az első tagmondatnak. Nem következik a kísérletekből, hogy az ellentétes mondat minden esetben ilyen könnyen megsejthető az előző tagmondat dallama alapján.

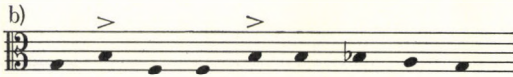
Egy másik mondatpár segítségével a következményes mondattal állítottuk szembe az ellentétes mondatot.

* A gimnazisták válaszaik ellentmondóak. Utólag kiderült, hogy egyesek félreértették a kérdést. A kísérletvezető ugyanis — hogy a diákok dolgát megkönnyítse — tartalmilag is megkülönböztette a két lehetséges megoldást, mondván: az egyik esetben pozitíven ítéli meg az a bemozdó az abesszin kormány választát, a másik esetben negatívan. Három diák a „pozitív” szó orvosi értelméből indult ki. Úgy gondolták, hogy a „pozitív” a kedvezőtlen, s a „negatív” a kedvező. Ha ezt a három szavazatot ellentétes előjellel értékeltük, az eredmény ezúttal is egyértelművé válik.

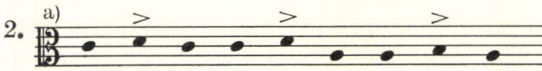
A pa - ra - fa könny-nyebb a víz - nél (s ezért a víz színén úszik.)

Vélemények:	Következményes		Ellentétes		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	11	10	—	1	—	—

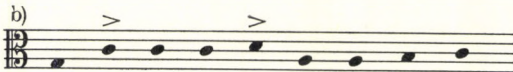
A pa - ra - fa könny-nyebb a víz - nél (s ezért a víz színén úszik.)

Vélemények:	Következményes		Ellentétes		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	8	7	3	4	—	—

A pa - ra - fa könny-nyebb a víz - nél (mégsem a víz színén úszik.)

Vélemények:	Következményes		Ellentétes		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	7	4	4	7	—	—

A pa - ra - fa könny-nyebb a víz - nél (mégsem a víz színén úszik.)

Vélemények:	Következményes		Ellentétes		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	8	3	3	8	—	—

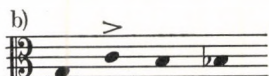
Ezúttal nem mutathatunk fel az előbbihez hasonló egységes eredményt. A válaszok ellentmondóak, de ellentmondóak maguk a dallamok is. A szakundnyi szökőzár az egyik esetben a magyarázó mondatot vezeti be (1a), máskor az ellentétes mondatot (2b). Egy esetben volt világos a „szórás”. Az erősen tagoló, nyomatékos, enyhén kántált 1) a mondat nyilvánvalóan tanulókhöz szólt — a hang szinte megelevenítette a szuggesztív gesztusokat. Az ellentétes mondatot gyorsabb pergésű és élesebben artikulált mondat előzte meg.

A „még ott laknak” tagmondat hol okhatározó, hol megengedő mondat előtt állt.

Még ott lak-nak (mert nincs egy fillérjük sem.)

Vélemények:	Okhatározó		Megengedő		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	2	7	7	2	—

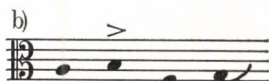
Még ott lak-nak (mert nincs egy fillérjük sem.)

Vélemények:	Okhatározó		Megengedő		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	4	6	7	5	—	—

Még ott lak-nak (bár nincs egy fillérjük sem.)

Vélemények:	Okhatározó		Megengedő		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	4	11	5	—	—

Még ott lak-nak (bár nincs egy fillérjük sem.)

Vélemények:	Okhatározó		Megengedő		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	—	11	11	—	—

A főmondat szökőzárás és enyhén (röviden, gyorsan) felsikló dallama alapján a hallgatók többsége előrelátta a megengedő mondatot (2b). Ugyancsak megengedő mondatot vártak, bizonyára a kis szekundnyi fellépés hatására, az első mondat a) változata alapján is, holott okhatározó mondat következett (1a). A kotta nem árulja el, miért számított a hallgatók többsége

megengedő mondatra a 2)a mondat esetében. Ezúttal a bizonytalan, habozó hang sejtette a kifejtésre váró ellentmondást.

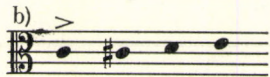
Az *Elmehettek* mondat öt különböző tagmondat előtt szerepelt a felvételeken. A tagmondatokat a *hiszen, de, ha, feltéve, vagy, bár* kötőszó vezette be. A *bár*-ral bevezetett megengedő mondatra többen rátaláltak, a mély színtről felfelé emelkedő dallamú főmondat alapján:

1.

El - me - het - tek (bár...)

Vélemények:	„hiszen”		„ha”		„de csak, ha”		„bár”		„mert”	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	5	2	2	—	—	9	2	—	—

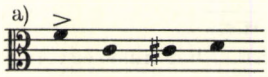
A kevésbé mélyről emelkedő, és kevésbé vontatott változat már kevesebb szavazatot szerzett a megengedő mondatnak.

b)

El - me - het - tek (bár...)

Vélemények:	„hiszen”		„ha”		„de csak, ha”		„bár”		„mert”	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	—	1	4	2	5	3	1	3	1	—

Viszonylag sokan találták el, találtak rá a „hiszen”-nel bevezetett magyarázó mondatra is, de csak az egyik felolvasás alapján.

2.

El - me - het - tek (hiszen...)

Vélemények:	„hiszen”		„ha”		„de csak, ha”		„bár”		„mert”		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	2	2	2	2	5	2	2	3	—	—	—	—

b)

El - me - het - tek (hiszen...)

Véle- mé- nyek:	„hiszen”		„ha”		„de csak, ha”		„bár”		„mert”		Bizonytalan	
	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.	Gimn.	Bh.
	9	7	1	1	1	1	—	1	—	—	—	1

A megengedő mondatot vontatott ütemű főmondat vezette be, a fenti magyarázó mondat tempója jóval élénkebb volt, főként a b) változatban. A mondat mintegy lelépéssel kezdődik. A b) változat nyomatékos, de gyors portamentója a „Hát persze”-ben hallható lesiklást idézi emlékezetünkbe. Megerősíti ezt az asszociációt a világos, derűs hangszín és az enyhén levegős zöngképzés is. Az a) változatban a hang fokozatos emelkedése terelhetette a megengedő mondat felé a várakozást.

A *de*-vel bevezetett ellentétes és a feltételes mondat esetében még kevesebb a helyes találat, a szavazatok eloszlása véletlenszerű volt. Nem jelezte érzékelhető módon a hanglejtés azt sem, hogy *mert*-tel bevezetett okhatározói vagy *ugyanis*-sal bevezetett magyarázó mondat következik-e.

Füttypróba

Mikrofonba füttyültünk néhány mondatot:

1. Hozzál az üzletből tejfelt, zsírt, cukrot, sót, gyümölcsöt és zöldséget.
2. Nem olyan okos, mégis megtanulta.
3. Vagy megszokik, vagy megszökik.
4. Sem az egyik, sem a másik.
5. Kimosta a fehérneműt és kitergette a napon.
6. A földeket államosították és felosztották.
7. A parafa könnyebb a víznél, ezért a víz színén úszik.
8. A parafa a víz színén úszik, ugyanis könnyebb a víznél.
9. A föld azé lesz, aki megműveli.

Lejátszottuk a felvételt öt hallgatónak, és megkérdeztük, hogy mi lehetett a hallott dallam szövege. A következő válaszokat kaptuk:

1.	4.
Felsorolás.	Se ott nem volt, se itt.
Kérek először is . . .	Ez is itt lesz, az is itt lesz.
Elmentünk aztán a Várba, a . . .	Se nem tanul, se nem dolgozik.
Mesélt azután a bárlól . . .	Az se kap, te se kapsz.
2.	Itt is kéreget, ott is kéreget.
Mindig tejet iszik, kutya baja sinesen.	5.
Nem is dolgozik, mégis boldogul.	Gyorsan hazamentem és megfőztem az ebédet.
Hiába várod, úgyse jön el . . .	Addig nem mehet el, amíg fel nem mondja a leckét.
Nem reméltem, mégis megérkezett.	Felhúzta a redőnyt és kinézett az ablakon.
Hiába mondod, akkor is megteszem.	Kiült a kertbe és süttette a hasát.
3.	Úgy elment mellettem, hogy felém se nézett.
Ha nem adod, én se adom.	
Vagy eleszi, vagy elissza.	
Vagy-vagy.	
Ezt is mondta, azt is mondta.	
Vagy eladja, vagy megtartja.	

6.

Szépen szedd össze magad és írjál.
Ebben te is hibás vagy, én is hibás vagyok.
Mostanában lop is, hazudik is.
Végezredményben tanulni se akar, dolgoz-
ni se.
Te csak kétségbeesel és siránkozol.

7.

Ha nem jöttök be a házba, nem kaptok
ebédet sem.
Ha kiviszik mind a széket, nem lehet le-
ülni se.
Nem jöttél haza időre, ezt nem felejttem el.
Ha nem is tudtál jönni, azért telefonál-
hattál volna.
Jól megtanulta a leckét, ezért megjutal-
mazzuk.

8.

Mellérendelő összetétel.
Összetett mondat *mivel* kötőszóval.
Ezt előre megmondtam neked, de te nem
hitted el.
Összetett mondat *pedig* kötőszóval.
Ezt már rég megtehetted volna, de neked
hiába beszél az ember.

9.

Ha megmondod, akkor én is elmondom.
Mindig úgy tegyél, ahogy én mondom.
Te csak azt válaszd, aki nem hízeleg.
Először felöltözünk, aztán elmegyünk.
Annak sose higgy, aki panaszskodik.

A felsorolásra mindenki ráismert. A kötőszó nélküli ellentétes mellérendelt mondatot is felismerték, páros kötőszavas mellérendelő mondatot kerestek a 3. és 4. mondat dallama alapján. Az eredetileg gondolt kötőszó 3—3 esetben bukkant fel a javasolt mondatokban. Az *és*-sel kapcsolt mellérendelő mondatot egyszer 3, egyszer 2 hallgató reprodukálta *és* kötőszóval. Az egyik mondatot mind az öt hallgató mellérendelőnek érezte (6.), a másikat (5.) csak három. Következményes mellékmondatot ugyancsak egy hallgató javasolt a 7. mondat dallama alapján, de a megfelelő logikai műveletet (az implikációt) többen is megsejtették. A *magyar* ó mondatot (7., 8.) senki sem ismerte fel. Az *állítmá-*
ny *i* mondat (9.) kötőszava, az *aki* két esetben bukkant fel, állítmányi alárendelő mondatra senki sem gondolt.

IV. ÉRZELMEK, ATTITÚDÖK HANGLEJTÉSFORMÁI

Mondatok, szintagmák hanglejtésformáival foglalkoztunk eddig. Igyekezünk a pillanatnyi hangulatot tükröző formák sokféleségéből az általános szabályszerűségeket, a grammatikális érvényű hanglejtéstípusokat kifejteni. A típust módosító érzelmet zavaró tényezőnek tekintettük, és lehetőség szerint kikapcsoltuk a vizsgálatból.

Elképzelhető egy másik eljárás is. A grammatikai formáktól eltekintve kereshetjük egyes érzelmek jellegzetes dallamformáit. Aki valamit keres, az feltételezi, hogy amit keres, valóban létezik is. Azt hisszük tehát, hogy azonos érzelmek azonos módon „torzítják” a semleges kijelentő és kérdő mondatot, vagy bármely más grammatikális (semleges, normatív) hanglejtésformát. Tudjuk, hogy ez nincsen szükségképpen így. Elképzelhető, hogy a különböző grammatikális hanglejtésformákra más módon hat ugyanaz az érzelem.

Az első megoldás lényegesen gazdaságosabb lenne a nyelv szempontjából, s ugyanolyan mértékben könnyítené meg a mi munkánkat is. Ha az egyes érzelmeknek, például a haragnak meghatározható — az egyes mondatoktól független — dallamképlete, akkor a grammatikus formák semleges dallamának és a harag dallamképletének ismeretében előre meghatározható, „előállítható” bármely fajtájú egyszerű vagy összetett mondat haragos változata. Ha az érzelem dallama nem vonatkoztatható el a különböző típusú és dallamú mondatoktól, akkor mondatfajtánként, mondattípusonként, szintagmánként kell meghatároznunk, hogyan modulálják az egyes érzelmek a semleges dallamtípust.

*

Induljunk ki két ellentétes előjelű érzelemből, a haragból és a szorongásból.

Harag

Állítsuk egyszerűen egymás mellé a haragot tükröző mondatokat, tekintet nélkül a mondatok szerkezetére és fajára.*

I.

Ny - mo - rult gye - rek, csak bosz - szant - ja az ap - ját. (sz)

Az a nyomorult...

* A felső sorban szerepel a hangfelvétel alapján lejegyzett mondat. Az alsó sorban az affektív mondatnak megfelelő semleges (vagy semlegesebb) hangú változat.

Ta-lán min-den lé - pé - sé - ről be - szá - mol - jon negyven é - ves ko - rá - ig! (sz)

Pi-masz disz-nó!

Hall - ja, ha i - lyen mar - ha - sá - go - kat mond, düh - be jö - vök! (sz)

Ha i - lyen mar - ha - sá - got mond, düh - be jö - vök.

Húsz é - ven át dol - goz - tam mint egy ál - lat. (sz)

Te na - gyon jól tu - dod, hogy mi - ről be - szé - lek.

II.

Mit? Ösz - sze - visz - sza be - szél. (k)

Ar - ra se vagy mél - tó, hogy a ne - vét ki - ejtsd. (sz)

Az-zal tö-rő-döm má-tól kezd-ve, hogy...(sz)

Csir-ke - fo - gók! Gaz-em - be - rek!

III.

Te nyo-mo-rult kép-mu - ta - tó! (sz)

Bün-tet - le - nül egy-más-ra u - szít a - pát és fi - út. Át-ko-zot-tak! (sz)

Me-sélj! (sz)

IV.

Ki hív-ta i - de ő - ket?

Én nem ó - haj - tok er - ről be - szél - ni.

V.

Mit á - jul - do - zik itt? (sz)

Hol az a le - vél? (sz)

VI.

E-zért ad-tam o - da a ta - ka - ró-mat a sa - ját á-gyam-ból?

Ha ha - zu - dott, ki - rú - gom. (sz)

Fog - ják el azt a boyt! (sz)

A haragos érzelmek dallamtablója, első pillantásra legalábbis, tarka képet nyújt. Csökken a sokféleség, ha eltekintünk a mondatok eltérő szerkezetétől, eltérő (kijelentő vagy kérdő) jellegétől. A harag okozta dallammódosulásból kiindulva azt mondhatjuk, hogy az esetek jó részében (vö. I. csoport) a harag hatására

a) növekszik a nyomatékos szótagot követő lelépés terjedelme (kvart, kvint);

b) erősen csökken a hangsúlytalan szótagok mozgási latitúdja, csaknem kiegyenesedik a dallamvonal;

c) a mondat hangfekvés feljebb tolódik, és a hang a mondat végén sem száll le az alapszintre.

Egyúttal:

d) fokozódik a mondat dinamikája, több és erősebb nyomaték esik a mondatra;

e) a nyomatékok azonos súllyal és ritmikus időközönként esnek a kiemelt szótagokra;

f) a tempó lényegesen meggyorsul a semleges mondat lejtéséhez képest, a beszéd „staccato” jelleget nyer;

g) a zöngé tökéletlen, erősen levegős, különösen a nyomatékos szótagokban válik hevéssé a kilézés.

Ebbe a hét pontban meghatározott képletbe az idézett példák egy része nem illik bele. A „kivételek” is csoportosíthatók:

Egy II. csoport abban különbözik a fenti főcsoporttól, hogy a nyomatékos szótag után a lelépés nem nagyobb, mint a megfelelő semleges hangú mondatban, sőt: ehhez képest szűkített.

Egy III. csoportra az jellemző, hogy a dallamvonal szólamonként lépcsőzetesen emelkedik.

Más esetekben a mondat dinamikája az első nyomatékos szótagban összpontosul. Ezt a IV. csoportot tehát nem a nyomatékos szótagok szaporodása jellemzi, hanem a nyomaték koncentrációja. A nyomatékos szótag után ezúttal is nagyobb lelépés következik. A lelépés után viszont enyhén ereszkedik a dallam (s nem mereven kitarzott).

Ehhez a típushoz is társul — V. csoportként — egy szűkített változat (vö. II.). A nyomatékos szótag után terc vagy szekund lelépés következik.

Ugyancsak koncentrált a nyomatékeloszlás egy VI. típusban. Ezúttal az utolsó hangsúlyos szótagban összpontosul a nyomaték. A némileg visszafogott hangerő, a szűkített terjedelem előkészítő jelleget kölcsönöz a megelőző mondatszakasznak.

A gyorsabb tempó, a levegős zöngképzés a II—V. típusra is jellemző.

Hasonlóságok ellenére sem „vezethető le” a II—V. típus az I. típusból. Nem is homonim (egyenértékű) kifejezései ugyanannak az érzelmi tartalomnak. Másfajta haragot tükröznek, vagy legalábbis a haragnak különféle megnyilvánulásait, kitörési formáit.

20 hallgatót kértünk fel, hogy határozza meg az egyes mondatokból kicsengő érzelmek jellegét. Az eredmény messzemenően egységes volt.

- I. típus: haragos kitörés, dühös veszekedés;
- II. típus: fojtott düh, gyűlölet;
- III. típus: fokozódó harag, egyre jobban belelovalja magát;
- IV. típus: hirtelen kirobbanó düh;
- V. típus: kirobbanni akaró, de visszafogott harag;
- VI. típus: visszatartott, de végül mégis kirobbanó harag.

Szorongás

A szorongás „dallamképlete” még könnyebben kifejthető a félve, szorongva ejtett különböző fajtájú, eltérő szerkezetű mondatok sokaságából.

Lé - pé - se - ket hal - lok a kert fe - lől (k)

Van itt va - la - ki? (sz)

O - lyan ros-z-szat ál - mod - tam! (gyerek)

Er - re gye - re, vi - gyázz, hogy fel ne éb - red - jen!

A szorongás minden esetben

- a) szűkíti a hangterjedelmet,
- b) a hangfekvése magasabb,
- c) a hang nem esik le az alapszintre (lebegő).

További konstáns jegyek:

- d) a kis hangerő,
- e) a tökéletlen zöngképzés, a hang gyakran suttogásba fullad,
- f) fejregiszterbe siklik át,
- g) az artikuláció feszes.

A szorongó izgalom, különösen nők beszédében, enyhén megemeli a mondat vége felé a hangot. Az érzelmeknek — legalábbis egyes érzelmeknek — van tehát dallamképletük.

*

Elttekintünk az érzelmek meghatározásától, ismertnek tételezzük fel az *érezlem* és *attitűd* (magatartás) szót. Olyan tudattartalmakkal foglalkozunk ebben a fejezetben, melyek *k ö z v e t l e n ü l t ü k r ö z ő d n e k* a hangban és hanglejtésben, szemben a fogalmi gondolkodást feltételező nyelvi jelek (elsősorban morfé mák) segítségével *á b r á z o l t* tudattartalmakkal.

Nem vállalkozhatunk az érzelmek, attitűdök kimerítő rendszerezésére, hiszen csak a hanglejtésben tükröződő érzelmekkel foglalkozhatunk. Felosztásunk gyakorlati célú. Az áttekintés megkönnyítése végett az elemi és differenciálatlan érzelmekből kiindulva haladunk a differenciált és komplex érzelmek, attitűdök felé. A következő érzelmekkel, attitűdökkel foglalkozunk:

1. Differenciálatlan érzelmek:
izgalom, közöny.
2. Pozitív és negatív alapézés:
öröm; szomorúság, kétségbeesés.
3. Várakozás, feszültség:
vágy.
4. A feszültség feloldódása:
megkönnyebbülés; csalódás.

5. Váratlan esemény hatása:
csodálkozás, meglepetés, megdöbbenés.
6. Fenygető veszedelem hatása:
ijedtség, rémület, iszonyat.
7. Szeretetteljes közeledés:
gyengédség, védelmezés, szelídség, szívéllyesség.
8. Támadó jellegű érzelmek:
harag, düh, bosszankodás, gyűlölet.
9. Akarati tevékenység:
határozottság, önfegyelem, önfegyelmzés; bizonytalanság.
10. Önmagunk értékelése:
büszkeség, öntudatosság, gőg, önteltség, fölény, leereszkedés; alázat, szervilis készség.
11. Mások értékelése:
megvetés, undor, gúny, csúfolódás;
tisztelet, hódolat.
12. Ráhatás a partnerre:
figyelmeztetés, kacérság;
kérelés, rábeszélés, sürgetés, fenyegetés;
érvelés;
szemrehányás;
vigasztalás, nyugtatás.
13. Érzelmi válaszok támadásra:
védekezés, öngazolás;
felháborodás, méltatlankodás;
sértettség, zsörtölődés, dac;
panasz.
14. Intellektuális attitűdök:
okoskodás, töprengés, próbálgatás;
felfedezés;
rekapitulálás;
elgondolkodás, merengés, révület.

Példáinkat beszélgetésekről készített felvételekből, színdarabokból, rádiójátékokból merítettük. Színészekkel végzett kísérletekkel egészítettük ki az anyagot. A meghatározott képzelt előzmények után, képzelt helyzetben elhangzó színészi mondatokat hat hallgatónak játszottuk le. Csak azokat a mondatokat használjuk fel, melyek érzelmi mondanivalóját mind a hat kísérleti alany azonosan ítélte meg.

Izgalom

*

Elsősorban nem is a dallamforma, hanem

- a) a gyors tempó,
- b) kis hangerő,

- c) a sűrűn, ritmikusan ismétlődő enyhe nyomaték,
- d) a levegő zöngképzés
- tükrözi általában az izgalmat, s ehhez járul többnyire
- e) a szűk hangterjedelem,
- f) a magas hangfekvés.

Utóbbi kettő főként az ijedséggel, félelemmel vegyes izgalomra jellemző (354., 355. kotta).

Úgy fé - lek, én nem me - rek be - men - ni.

354. kotta

Azt se tu - dom, hol a fe - jem!

355. kotta

A nőik beszédében különösen gyakori enyhe (szekundnyi) mondatvégi emelkedést eldöntendő kérdésekben a lelépés csökkentése pótolja (356., 357. kotta).

Hát nem lá - tod, hogy en - gem tá - mad?

356. kotta

Gon - do - lod, hogy nem húz - za ki a fo - ga - mat?

357. kotta

Az aggodalommal párosult izgalomban a hang mély vagy közép-mély szinten tercen belül fluktuál (358. és 359. kotta). A v á r a k o z á s

A lá-nyom teg-nap ó - ta nem volt ott-hon. (sz)

358. kotta

De az még-is nyug-ta - la - nit. (sz)

359. kotta

teljes enyhe izgalomban a hang nem vész suttogásba, a dallam középső hangfekvésű és végig fenntartott, de a mondat végén enyhén ereszkedő (360. kotta). Az artikuláció lágy. Az örömteljes várakozás izgalmá-

Ki-ván-csi va-gyok, há-nyan lesz - nek.

360. kotta

nak fokozódásával szaporábbá válik a lüktetés, feljebb tolódik a dallam és valamivel élénkebbé válik a mozgása (361. kotta). A feszült izgalom,

Már csak két ó - ra és meg-lá - tom.

361. kotta

a „drukkolás” tempóját lefékezik a sűrűn ismétlődő kis hangsúlyok (362. kotta). A hangerő csekély, a kilégző izmok, a gégeizmok intenzíven működ-

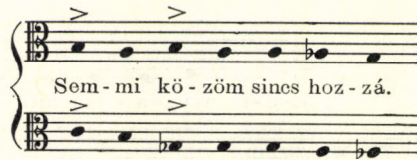
Még há-rom perc hát-ra van. (k)

362. kotta

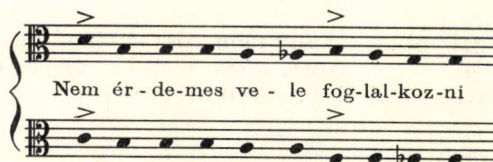
nek. A garatívek összeszűkülnek, az artikuláció feszes.

Érdektelenség, közöny

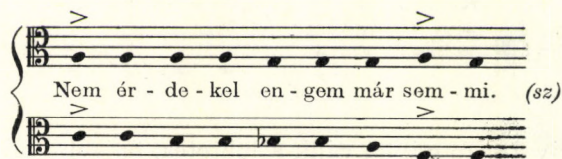
A közönyösen odavetett mondatoknak is viszonylag szűk a hangterjedelme. A dallammenet azonban sohasem emelkedő, enyhén ereszkedik szólamonként. A hangfekvés középmező. A szólamok közötti értelemkifejező dallamkülönbségek gyakran elmosódnak, az első szólam dallamát visszhangozza, variálja a második, harmadik szólam is (363—365. kotta). Mondatok is

363. kotta

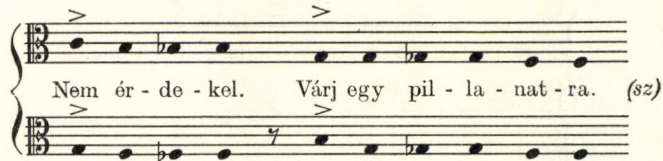

364. kotta

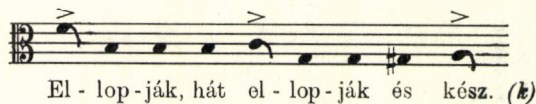
365. kotta

egybesodródhatnak (366. kotta).

366. kotta

Aktívabb formája a közönynek a legyintő, *v á l l v o n o g a t ó* közöny. Ez már bizonyos öntudatot, önértékelést tételez fel, melyhez képest érdektelen, kis fontosságú a beszélő számára az, amivel szemben éppen közömbös. Ez a közömbösség voltaképpen a fölényvel rokon. Mozgalmasabb, élénkebb a dallama is, magasabb szinten mozog. A dallamvonalat tercnyi lelépések, lesiklások szakítják meg (367., 368. kotta). Világosabb a hang színezete is.

367. kotta

U-gyan pa - pa, Má - té i - lyet ész - re sem vesz. (sz)

368. kotta

Jellemző a legyintő, vállvonó közönyre az intervallumok fokozatos csökkenése.

Pozitív alapérzés: öröm

A lelkendező örömnél jellegzetesen élénk a dallama.

- a) A hangterjedelem jelentékenyen megnő,
- b) nyomatékos szótagokban fel-felszökik a dallam (kvartttal, kvinttel magasabbra, mint a megfelelő semleges mondat hangsúlyos szótagjában),
- c) a hangfekvése középmagas (mintegy szekunddal tolódik feljebb az érzelem hatására),
- d) az egyes szótagok dallama „pontoszerű”, nem hallunk glissandot.

További jegyek:

- e) nagy hangerő,
- f) sűrű, aritmikus nyomatékeloszlás,
- g) élénk tempó,
- h) időnként, főként a nyomatékos szótagokban, levegős zöngé,
- i) a garatívek tágak,
- j) az artikuláció előretolódik, a hangszín világos.

Igen sokféleképpen nyilvánulhat meg az öröm. Az örömteli izgalomról szó esett már. Máskor egyetlen felkiáltásban tör ki az örömteli izgalom. A magasra emelt nyomatékos szótagban enyhén lesiklik a hang, azután erősen csökken a hangerő, a dallam mintegy kvartttal esik és ezen a szinten ereszkedik kromatikusán (369. kotta). Ha a felkiáltás nem vezeti le az izgalmat,

Jaj de nagy-sze - rű!

369. kotta

a dallam fokozatosan emelkedhet a mondat végéig (370. kotta).

Kép-zeld! Még-sem ő vizi-gáz-tat!

370. kotta

A meglepetéssel vegyes örömteljes kérdésben gyakran hullámzik a dallam egy szótagon belül (371. kotta).

Bu - da - pest-re?

371. kotta

Negatív alapérzés: szomorúság

A reménytelen szomorúság elkínzott hangja középmedly (ritkábban középső) hangfekvésből mintegy tercet esik és csakhamar lehall az alapszintre (372—373. kotta). A kérdőmondat is az alapszint körül mozog — ▼agy középmedly

Ki - dob - tak az ál - lá - som - ból. (sz)

372. kotta

Nem vet - ték föl az e - gye - tem - re.

373. kotta

hangfekvésben, ha kisebb a gond súlya — és alig félhanggal emelkedik meg az utolsó előtti szótagban (374., 375. kotta).

Rá - érsz egy per - cig?

374. kotta

Ne men - jek?

375. kotta

A szomorú s ó h a j t széles ívben hanyatló hanglejtés tükrözi. A mondat hangereje is ezt a menetet követve előbb enyhén fokozódik s azután fokozatosan csökken (376—79. kotta).

Ah! Nincs ne - kem ah - hoz pén - zem. (k)

376. kotta

E v - vel nem se - gít - he - tünk a dol - gon. (sz)

377. kotta

Nem tu - dok már ve - led lé - pést tar - ta - ni.

378. kotta

Hol van az már!

379. kotta

Panasz

A panaszos (tehát nem eleve lemondó) szomorúság dallama közép mély szinten hullámzik szűk hangterjedelemben. A hang mintegy szekundál emelkedik minden nyomatékos szótagban (380., 381. kotta).

E - zen már nem le - het se - gít - te - ni.

380. kotta

Hi - á - ba is ké - rem, úgy - se te - szi meg.

381. kotta

A tempó minden esetben lassabb az átlagos beszédsebességnél. A zöngé nem telt, de nem is levegős. Mellregiszter és sötét szín (veláris ejtémód) jellemzi a szomorú hangot.

Kétségbeesés

Jóval nagyobb a hangereje, gyorsabb a tempója a panaszos kétségbeesésnek (382. kotta).

Se - git - ség! Fog - jon meg!

382. kotta

Monoton dallamismétlés, a kiindulás szintjére való ismételt visszanyúlás jellemzi az utolsó lehetőségbe megkapaszkodó ember hangját (383. kotta).

Ki-fogytam az em-be-ri esz-kö-zök-ből, ör-dö-gi-ek-hez kell fo-lya-modnom. (sz)

383. kotta

Különösen kétségbeesett jelleget kölcsönöz ennek a dallamképletnek a nyomatékok torlódása, a hang fel- és lesiklása a nyomatékos szótagokban (384. kotta).

Te jó - sá - gos Is - ten!

384. kotta

A kétségbeesés legjellegzetesebb formája talán a feljajdulást és elernyedést, elesettséget tükröző felszökő s utána kvintet, szextet zuhanó dallam. (Ez a képlet többnyire megismétlődik.) (385—87. kotta.)

Tel-je-sen ta-nács-ta-lan va-gyok.

385. kotta

Mit a-karsz tő-le?

386. kotta

Min-den-nek vé-ge. (sz)

387. kotta

A nyomatékos szótagban hallhatóan lesiklik a hang. Az első szótag nyomatéka igen erős, zöngéképzése levegős. A következő szótagok hangereje erősen csökkent. Mellregiszter, a hang színe sötét.

A visszafojtott és közben egyre fokozódó kétségbeesést tükrözi a hang lelépését követő fokozatosan emelkedő dallam (388., 389. kotta).

Már nem bí-rom to-vább. (k)

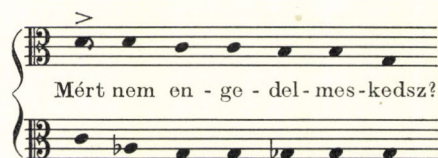
388. kotta

Bor-zal-mas ez a hely-zet. (k)

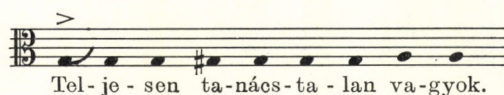
389. kotta

Az artikuláció igen feszes, a gégeizmok megfeszülnek, a garatívek összeszűkülnek eközben.

A t e h e t e t l e n kétségbeesés hangja erőtlen. Csak a hang siklása jelzi az ejtés intenzitását. A dallam kromatikusan ereszkedik vagy alapszint felett lebeg (390., 391. kotta). Az utolsó szótagban leeső hang a szomorú-

390. kotta

391. kotta

ságot, reménytelenséget emeli ki, a hang enyhe megemelkedése a mondat végén a tanácsstalanságot, tehetetlenséget érezteti.

Várákozás: vágy

A vágyakozást tükröző mondatokban, többnyire rövid előke után, enyhén megemelkedik a dallam a nyomatékos szótagban, majd mintegy tercet esik és ezen a szinten lebeg a mondat végéig, s az utolsó szótaggal enyhén felemelkedik. A mondatot az előkét követő erős nyomaték fogja egybe, s ez „legato” jelleget kölcsönöz a dallamnak. A hangerő görbéje (ha eltekintünk a hangzósság okozta divergenciáktól) a hangsúlyos szótagot követő dallamvölgyig párhuzamosan halad a hanglejtésével. Ettől a ponttól fogva azonban eltér: a dallam emelkedésével arányosan csökken a nyomaték. A hangerő mindvégig tompított, a mondat tempója erősen lefékezett. A zöngé levegős, a mondat végén suttogásba vész. Az artikuláció igen lágy, de pregnáns, az ajkak — a semleges ejtéshez viszonyítva — kissé kitérnek. (392. kotta). Nyomatékos szótaggal induló mondatban a hang enyhén,

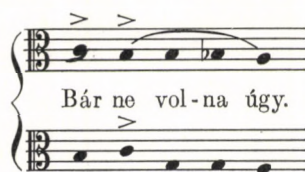
392. kotta

de hallhatóan emelkedik, majd lesiklik az első szótagon belül (393. kotta).

393. kotta

A dallam is elárulja, ha a beszélő reménytelennek érzi vágyakozását, eleve lemond arról, hogy valóban elérje a célt. Ilyenkor az utolsó szótagban lehanyatlik a hang. A hangfekvés is mélyebb (394. kotta).

394. kotta

A feszültség feloldódása: megkönnyebbülés

A hang gyorsan, meredeken siklik le a szólamkezdő nyomatékos szótagban. Utána enyhén ereszkedik. Hirtelen csökken a hangerő is. A nyomatékos szótagok zöngéje igen levegős (395., 396. kotta).

395. kotta

396. kotta

Gyakran megismétlődik ez a motívum. Ilyenkor a második szólam mintegy terccel mélyebb szintről indul, mint az első (397. kotta).

Csak-hogy vé - ge van!

397. kotta

A feszültség feloldódása: csalódás

A vágy, a várakozás okozta feszültség oldódása negatív előjelű is lehet. A mondat hangfekvése középmély ilyenkor. Csaknem mindig hangsúlytalan szakasszal, előkével indul a mondat (ha nyomatékos szótaggal kezdődik, a beszélő egy „ja” szócskát biggyeszt elébe). Tercet, szekundot emelkedik a hang a szólamkezdő szótagban, ezután lehull és alig ereszkedve eléri az alapszintet (398., 399. kotta). A hangerő csekély. A tempó a hang esése

Hát én nem így gon-dol-tam.

398. kotta

Ja úgy.

399. kotta

közben fékezett (ritardando). A zöngéképzés tökéletlen, a hang „fátyolos”. Az artikuláció laza, főként az ajkartikuláció.

Váratlan esemény: csodálkozás

Váratlan esemény bekövetkeztekor magasba szökik és hirtelen leesik a hang, akárcsak a zavaró bizonytalanságot vagy nyomasztó nyugtalanságot követő hirtelen megkönnyebbülés hatására. Ezúttal is erős nyomaték esik a szólamkezdő szótagra, s ezúttal is hallható a hang lesiklása. A két dallamformát elsősorban az eltérő dinamika és az eltérő tempó különbözteti meg. A fellélegzést a hang fékezett, széles ívű lesiklása és a szótagon belül fokozatosan csökkenő hangerő tükrözi. A csodálkozás dallama élénkebb. A hang gyorsan és röviden siklik fel és le a szólamkezdő szótagban. Más a hang színe is: fejregiszter és világos hangszín (palatális artikuláció) jellemzi a csodálkozást (400—402. kotta).

Hol ta - lál-tad meg? (sz)

400. kotta

Hát nem ér-tem, hát...

401. kotta

U-gyan-ezt mondta Mar-tin-nak is. (sz)

402. kotta

Ha a szólam egy szótagú, akkor ezen az egy szótagon belül emelkedik enyhén és esik le ezután mintegy szextet a hang (403. kotta).

Ez nem! (sz)

403. kotta

Mi - cso - da meg - le - pe - tés!

404. kotta

Motívumismétlés esetén a második szólam mintegy szekunddal mélyebben indul és zárul (404. kotta).

Ha kérdő hanglejtésbe épül a csodálkozó dallam, megnő a mondat hangterjedelme, az utolsó előtti szótagban magasabbra lép a hang a szokottnál, a szótagon belül enyhén emelkedik és ereszkedik, utána mintegy kvintet esik. Két- vagy egy szótagú szólamban egy szótagon belül emelkedik és esik. A mondat hangfekvése magasabb, mint a semleges kérdő mondaté (405. kotta).

Hát ez ké - szen van?

405. kotta

Ha az erős meglepetésbe hitetlenség vegyül („Nahát! Szinte lehetetlen”, „Ugyan, hogy mondhat ilyet!”), a kérdő dallam visszhangszerűen ismétlődik (406. kotta), akár háromszor is egy mondaton belül (407. kotta), vagy a kérdő mondat utolsó szótagja nyomatékot kap és a dallam ismét megemelkedik (408—410. kotta).

Nem a - ka - rom foly - tat - ni?

406. kotta

Az én fi - am tá - bor - nok? (sz)

407. kotta

A - rany - bá - nya? (sz)

408. kotta

Túl - buz - gó? (sz)

409. kotta

Tíz frank sze - mé - lyen - ként? (s)

410. kotta

Vagy: kétszeresen emelkedik az utolsó szótagon belül (411—413. kotta).

Bu - da - pest-ro?? (sz)

411. kotta

Tu - ra - ii? (sz)

412. kotta

Ro - ko - nok? (sz)

413. kotta

Hasonló a tartalma és teljesen más a formája a hitetlen csodálkozás két másik kérdőformájának (414., 415. kotta). Ezekben a többé-kevésbé gúnyo-

Kop - já s Szi - do - ni - a? (sz)

414. kotta

Ez - zel a ze - né - vel? (sz)

415. kotta

san, megvetően kétkezdő kérdésekben a dallam közép magas szinten indul s a fellépés igen csekély, vagy el is marad.

A meglepetést, az izgatott, élénk csodálkozást a szólam hangsúlytalan részének fokozatos emelkedése tükrözi (416. kotta), kérdő dallamú mondatokban pedig a lelépés csökkenése vagy elmaradása az utolsó szótagban (417—419. kotta).

Ma - gya - rul be - szél!

416. kotta

Hát csak nem vagy rám fél - té - keny?

417. kotta

En - gem?

418. kotta

Ma - ga? (sz)

419. kotta

Megdöbbenés

Ha ehhez a meglepetéshez némi ijedtség párosul, ha a váratlan esemény hatására szinte „megdermed” az ember, a mondat üteme lelassul, a dallam hangfekvése elmélyül, s a hang elsötétül, fátyolosává válik (a tökéletlen zöngképzés következtében), esetleg suttogásba fúl. A dallam hangterjedelme igen szűk, kis lelépés után egyenesen halad (420. kotta). Kérdő

Mi - lyen toll ez?

420. kotta

mondatokban is elmélyül a hang és erősen csökken a hangterjedelem (421., 422. kotta). Ereszkedő is lehet a kérdő dallam (421. kotta).

Ká - bí - tó - szert? (sz)

421. kotta

A „megdermedést” olykor nagy meghökkenés előzi meg. Ilyenkor magasról esik le mély szintre a dallam (422., 423. kotta).

Mi tör - tént? (sz)

422. kotta

Mi az, hogy ün - ne - pe - ket? (sz)

423. kotta

Máskor értetlen csodálkozással párosul a megdöbbenés. A mély szinten haladó dallam a kérdő mondat utolsó, emfatikus nyomatékkal ejtett, szótagában enyhén megemelkedik (424., 425. kotta).

Nem u - ta - zol? (sz)

424. kotta

A - pa?

425. kotta

Van a megdöbbenésnek egy kevésbé intenzív, kevésbé „dermedt” változata, a megdöbbenésnek és tanácsstalanságnak találkozásából születik. A lelépést ilyenkor lassú emelkedés követi (426—427. kotta).

So - ha - sem hit - tem vol - na. (sz)

426. kotta

Nem le - het i - gaz. (sz)

427. kotta

Fenyegető veszedelem: ijedtség, rémület, iszonyat

Hirtelen eseményre való reagálás az ijedtség is, akárcsak a meglepetés. A félelem hatására ugyancsak leesik a hang a nyomatékos szótag után. Lényegesen szűkebb azonban a dallam hangterjedelme, s mélyebb a hangfekvése. A középső szint körül mozog. A hangsúlytalan szótagok lényegében egyenes vagy enyhén ereszkedő vonalat képeznek, olykor, ha szorón-

g á s s a l vegyül az ijedtség, mintegy félhanggal emelkedik a dallam a mondat vége felé. A tempó élénk, a hangerő visszafogott. A zöngé igen levegős vagy rekedtes (428—429. kotta).

A be-ván-dor-lá-si hi-va-tal-tól. (sz)

428. kotta

A mi há-zunk e-lőtt áll-tak meg. (k)

429. kotta

A r é m ü l e t hangterjedelme még szűkebb, dallamvonala egyenesebb (430—431. kotta). A mélyebb hangfekvés titokzatos, félelmetes erők közelségét sejteti. A magasabb hangfekvés több izgalmat tükröz (432., 433. kotta).

Ez nem le-het a hul-lám-va-sút! (sz)

430. kotta

Rejt-sen el, az Is-ten-re ké-rem, rejt-sen el! (sz)

431. kotta

Be-szél-jen Sán-dor, mi tör-tént? (sz)

432. kotta

Ez nem le - het i - gaz. (sz)

433. kotta

Az izgalom fokozódásával felfelé torlódik a hang, szűk határokon belül (434. kotta). Ha az izgalom nagyobb a félelemnél, növekszik a hangterjedelem (435. kotta).

Szent is - ten! (sz)

434. kotta

Ma - ga, Ten - son? Ma - ga?

435. kotta

Ha a félelem erősebb, akkor megmerevedik a dallamvonal (436—437. kotta).

Szent Ve - ro - ni - ka! (sz)

436. kotta

Lé - pé - se - ket hal - lok a kert fe - lől. (k)

437. kotta

Ugyancsak szűk terjedelmű, de magas hangfekvésű az iszonyat hanglejtése. Tempója lassúbb, jellegzetes jegye a fejrészter (438. kotta).

I - szo - nyú volt! (sz)

438. kotta

Szeretetteljes közeledés: gyengédség

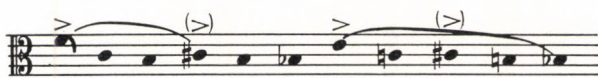
A gyengéd hangvételre elsősorban a lágý (de nem elnagyolt) artikuláció, az enyhe nyomaték és telt zöngé jellemző. A zöngé teltségét a gégeizmok könnyed, laza munkájának köszönheti. A hangszalagok nem préselődnek össze, a Morgagni-féle tasak és a gégebemenet kiöblösödik, a garatívek is boltosak.

Szélesen, „lágýan” ívelő a dallam is. Egy-egy szólamkezdő nyomaték gyakran fog össze négy-öt szótagot. A szubglottális nyomást ilyenkor a mellkast tágító és emelő belégző izmoknak és a rekeszizomnak elernyedése biztosítja, s nem a kilégző izmok aktivitása. Alighanem ezért érezzük *lágý*-nak az ívelő, „legato” jellegű dallamot. A hang enyhén ívelve mintegy szekunddal ereszkedik a nyomatékos szótagon belül, körülbelül tercet esik ezután, majd lassan tovább ereszkedik, de mindvégig a középső szint körül mozog (439–442. kotta).

Na, gye - re vén med-ve! (sz)

439. kotta

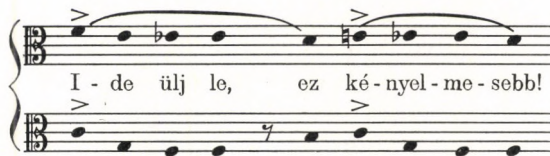
Fá-radt vagy sze-gény-kém, pi-hend ki ma - gad!(k)

440. kotta

Már vár-ta-lak.

441. kotta

I - de ülj le, ez ké-nyel-me-sebb!

442. kotta

A gyengéd közeledés hangja többnyire közép magas szinten mozog, de elindulhat az alsó szintről is, s ilyenkor nem emelkedik középmély szint fölé (443. kotta).

É - rez - zé - tek jól ma - ga - to - kat a - pá - val. (sz)

443. kotta

Ha gyerekhez közeledik gyengéden a felnőtt, a zöngé kiénekelte válik, a beszéd zenébe hajlik, a dallamvonal kiegyenesedik. Másik felnőtthez is szólhatunk szülői gyengédséggel (444. kotta).

Vedd fel azt a ka - bá - tot, én úgy - se fá - zom. (k)

444. kotta

Vigasztalás, nyugtatás

Egységes ív fogja össze a leggyakoribb vigasztaló dallamot is. A hang az első szótagban mintegy kvartot siklik le, azután lépcsőzetesen ereszkedik (445. kotta). A tempó lassú, fékezett (ritardando). A zöngé telt, az artikuláció lágy.

Ne ve - gye úgy a sí - vé - re!

445. kotta

Intenzívebb talán egy másik nyugtató dallam.

Az elnyújtott hangsúlyos szótagokban ívelve siklik le az enyhén kántáló hang. A nyomtér olykor eredetileg hangsúlytalan szótagra esik (446—447. kotta).

Sen - ki se szólt egy szót se.

446. kotta

Hát ne félj tő - le!

447. kotta

A fegyelmezőbb nyugtatásban nem nyúlik meg a nyomatékos szótag és nincsen portamento. Egy egyszerű motívum ismétlődik. A hang felső szinten indul, tercet lép le, s utána, ha a szólam hosszabb két szótagnál, szintet tart vagy enyhén ereszkedik. A következő szólamok elején is fellép a hang, de sohasem éri el az előző szólam nyomatékos szótagjának a szintjét. A semleges mondat ereszkedő dallamvonalát többszörösen megtöri a fel-fellépő vigasztaló hang (448. kotta). A nyomatékok gyengék, az artikuláció változatlanul lágy, a zöngé enyhén kiénekel.

Hagyd ab - ba a sí - rást és fi - gyelj i - de!

448. kotta

Védelmesítés

Dallama alig különbözik a gyengéd vigasztalásétól. A nyomatékos szótagok kevésbé nyújtottak, a portamento is rövidebbre fogott (449. kotta).

Csak há - rom le - mezt vet - tek.

449. kotta

A hangszint magasabb, a tempó élénkebb. Világosabb a hang színezete is. A legatós védelmesítő dallam mellett is áll egy érvelőbb, tagoltabb. Enyhe nyomatékok két-három szótagos szólamokat hoznak létre. A nyomatékos szótagok fokozatosan ereszkednek (450. kotta).

Ed - dig so - ha nem szólt e - gyet - len szót sem.

450. kotta

A kérő oltalmazó védelmezéssel szemben álló támadó, erélyes védelmezés hangja nem „önálló”. Kemény, feszes a hangképzés, a tempó gyors, a dallamvonal megmerevül (451. kotta), mint az erélyes felszólító vagy kijelentő mondatokban általában.

Nem en - ge - dek rá rosz-szat mon - da - ni. (sz)

451. kotta

Szívélyesség

Lágyan artikulált a barátságos, szívélyes beszéd is. Ezúttal már erősebbek a nyomatókok, nagyobb a hangterjedelem. A nyomatókos szótag után kvartot lép le a hang, s ezután enyhén ereszkedik. A dallam hangfekvése közép magas. Igen gyakori a motívumismétlés. A motívumismétlésre való hajlandóság következtében gyakran két szólamra bomlik az egyszólamú mondat. A kilégzés intenzív, a zöngé nyomatókos szótagokban levegős (452., 453. kotta).

Fog - lalj he - lyet.

452. kotta

Vá-lasz-szon, ké-rem, kol - lé - ga úr!

453. kotta

Szelídség

Lágy artikuláció, enyhe, de aktív kilégző tevékenység, kis hangerő jellemzi. A zöngé gyakran levegős. A dallam szűk határok között, középső szinten, enyhén ereszkedik, majd enyhén emelkedik (454—455. kotta).

Saj - ná - lom, hogy za - var - tam.

454. kotta

Szi - ve - sen meg - csi - ná - lom.

455. kotta

Támadó jellegű közeledés: veszekedés

Elöljáróban volt szó a támadó jellegű közeledést kísérő legjellegzetesebb érzelemnek, a haragnak néhány megnyilvánulási formájáról, az indulat levezetésének, kitörésének különböző módozatairól.

Nem beszéltünk a harag dialogikus megnyilvánulásáról: a veszekedésről, a veszekedés dallamáról. A nyomatékos szótagok ilyenkor sűrűn és szabályos időközönként ismétlődnek. A nyomatékos szótag után gyakran csak szekunddal esik a hang. Ez az egyszerű motívum ismétlődik igen gyors ütemben, szüntelenül, függetlenül a szavak, szólamok tartalmi súlyától, és a szólamok tartalmának, szerkezetének megfelelő semleges dallamtól (456—458. kotta). Különösen férfiak vitatkoznak, veszekednek gyakran több

Azt a hü - lye gye - re - ket én nem en - ge - dem föl, mert meg - ő - rü - lök. (gyerek)

456. kotta

Azt hi - szed, hogy e - zek - u - tán a cég - nél ma - rad - hat? (sz)

457. kotta

Azt hi - szed, ná - lunk O - lasz - or - szág - ban nin - ese - nek ma - gas é - pü - le - tek? (sz)

458. kotta

erélyt, kevesebb izgalmat tükröző kétszintű dallamsémák segítségével (459., 460. kotta).

Én hoz - tam ki vagy te hoz - tad?

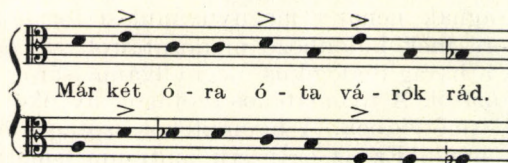
459. kotta

Én nem tu-dom? Te nem tu - dod.

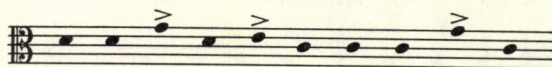
460. kotta

Ha pa nas z vegyül a haraghoz, megnövekszik a dallam hangterjedelme (461., 462. kotta).

Már két ó - ra ó - ta vá - rok rád.

461. kotta

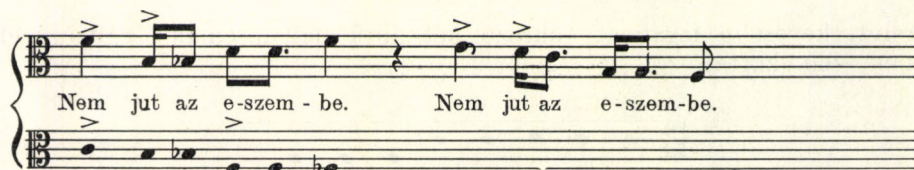
Én már hányszor en - ged - tem a Pe - tyát! (gyerek)

462. kotta

Bosszankodás

A harag (vö. 183., 184. l.) enyhített, tompított változata a bosszankodás. Nemcsak az agresszív indulat kisebb dózisa különbözteti meg a haragtól. A düh valamiféle külső tárgyra irányul és szabadon árad ebben az irányban. A bosszankodásnak nincsen iránya, egy helyben topog.

Talán a bosszankodás ritmusa a legsajátosabb, legdifferenciáltabb minden érzelem között. Az igen sűrűn ismétlődő éles, de nem súlyos nyomatékok — gyakran minden második szótagra nyomaték esik — kis egységekre tépdésik a mondatot. Az egyes szólamok időtartama lényegében azonos. Szinte külső beavatkozás nélkül, spontán rendeződik el zenei ütemekbe ilyenkor a mondat. Ezeknek a zenei ütemeknek alapvető sajátossága a hangsúly eltolódása, a szinkópa. A nyomatékos szótagok lefékezettek (ritardando). Gyakori a hangértékek „pontozottsága”. Mindez bizonyos dzsesszes jelleget kölcsönöz a bosszankodó dallamnak (463–464. kotta).

Nem jut az e - szem - be. Nem jut az e - szem - be.

463. kotta

Ki - pu - co - lom in - nen ezt a rab - ló, zsi - vány ban - dát.

464. kotta

Olykor szinte megszólal a mondat mögött a megfelelő dallam (465. kotta).

Jaj de csú - szik ez a ba - nán - héj!

Miért is kezd - tem el az e - gé - szet! (k)

465. kotta

A zöngképés préselt, a garatívek összeszűkülnek. Az artikuláció feszes. A hang többnyire mellregiszterben szólal meg.

Gyűlölet

A gyűlölet lefojtott harag. A lefojtás következtében még nagyobb ilyenkor az agresszív belső feszültség.

Dallama kis hangterjedelmű, kitartott, a mondat végén enyhén ereszkedő. Tempója lefékezett. A nyomatékos szótagok gyakran megnyúlnak, ilyenkor lassan, hallhatóan lefelé siklik a hang a szótagon belül (466—468. kotta).

Rá se tu - dok néz - ni. (k)

466. kotta

Ha egy - szer a ke - zem - be ke - rül, meg tud - nám öl - ni. (sz)

467. kotta

Én az é - let - fogy - tig - la - ni kény - szer - mun - kát se so - kal - tam vol - na. (sz)

468. kotta

Gyakran mély hangfekvésben tükröződik az indulat lefojtottsága, a rejtett fenyegetés.

Az artikuláció feszes, de illabiális. A kilégző izmok tevékenysége rendkívül intenzív. A gégeizmok is görcsösen megfeszülnek, az összepréselődő hangszalagok ellenállnak a gége alatti nyomásnak, s így a hatalmas izommunka ellenére (részben ennek következtében) a hang energiája viszonylag igen csekély. A hang mellregiszterben szól, a veláris artikuláció folytán sötét színezetű.

Akarati tevékenység: határozottság, önfegyelem

A felszólító mondatokkal foglalkozva láttuk, hogy a határozottság a dallamvonal kiegyenlítésében, és gyakran két élesen elkülönülő hangszint kialakításában tükröződik. Ez az erélyes kijelentésekre is áll. (Éppen ezért nehéz a kettőt dallam alapján megkülönböztetni.) (469., 470. kotta).

469. kotta

470. kotta

A határozott mondatok zöngéje telt, érces. Az artikuláció feszes. A tempó egyenletes, pattogó, de nem elsietett. A mássalhangzók időtartama (különösen a zöngétlen zárhangoké) a magánhangzók rovására meghosszabbodik. A hang mellregiszterben szól.

Amikor az önfegyelem nem eleve adott készség, amikor a belső rend csak az akarat megfeszítésével, ismételt beavatkozások árán biztosítható, önfegyelmzésről beszélhetünk.

Ha ez a belső folyamat — főként színpadi monológokban — hallhatóvá válik, fülünket elsősorban az igen sűrűn ismétlődő nyomatékos szótagok ütik meg. Nemegyszer minden szótag hangsúlyos. A dallam ezúttal nem egyenes vonalú. Ismételten fellép egy szekunddal a nyomatékos szótagokban, s gyakran enyhén ereszkedő tendenciát mutat a mondat egésze. Minden szólam vége lefékezett, visszafogott. A garatívek összeszűkülnek. A zöngékezés préselt, s a kilégző izmok élénk tevékenysége ellenére is viszonylag kicsi a hangerő (471—473. kotta).

Csak még ezt a pár per-cet bír - jam ki.

471. kotta

Már nem fé - lek. (sz)

472. kotta

Nem fo - gok fél - ni. (k)

473. kotta

Bizonytalanság

Enyhe nyomatókok, kis hangerő. Lassú, egyenetlen tempó. A beszéd elakad. A szólamok gyakran felbomlanak. A hang sokszor „fennakad”. Indokolatlanul fellép egy szekunddal s ezután váratlan szünet következik (474. kotta). A mondat végéről rendszeresen hiányzik a lezáró hanglejtésforma, nyitva marad (475. kotta).

El - ment az u - tol - só vil - la - mos. Most mit esi - nál - jak?

474. kotta

Azt hi - szem or - vos lett.

475. kotta

Önmagunk értékelése: büszkeség, öntudatosság

A hang középső fekvésből mintegy kvinttel felszökik a nyomatókos szótagokban. A nyomatók értelemeszerű (nem tolódik el), de mellékhangsúly helyett is főhangsúlyt kapnak a szótagok (476. kotta). Gyakran hosszabb vagy rövidebb előke készíti elő az egyszeri fellépést (477., 478. kotta).

Tisz-ta je - les volt.

476. kotta

E - lő-ször a lá-nyo-mat. (sz)

477. kotta

Ez a fi - am. (k)

478. kotta

Kérdő mondatban is megnő a fellépés hangterjedelme s a lelépése csökken (479. kotta). A zöngé teltebb, kiénekeltebb a szokottnál. Fokozza a forma

Lát-ta?

479. kotta

zenei jellegét, hogy a nyomatékos szótag után a hang többnyire jóval az alapszint fölött marad, gyakran éppen a kiindulás szintjére lép vissza.

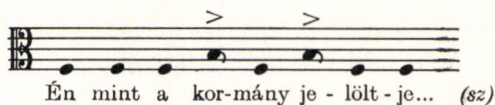
Gőg, önteltség

Öblös, telt hang, a mellregiszter fokozása, eltúlzása jellemzi az önteltséget. Különböző „zenei megoldásokkal” találkozunk. A leggyakoribb a mélyszinten tartott előkét követő kvart fellépés. A nyomatékos szótagban gyakran szekunddal feljebb csúszik a hang (480. kotta).

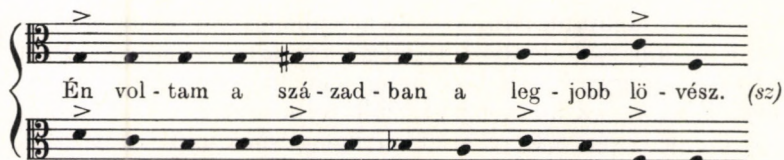
Tud - ja a - mi en-gem il - let... (sz)

480. kotta

Egy másik dallamforma az ünnepélyes beszédből, a prédikációkból ismeretes. A mélyszintre leszorított előkészítő jellegű szólam utána következik a szó szoros értelemben (kvarttal-terccel) kiemelt szintet tartó főszólam (481., 482. kotta).

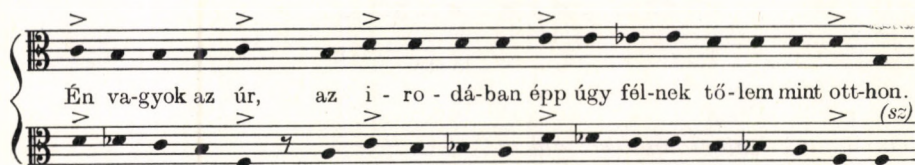

481. kotta

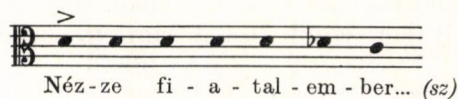

482. kotta

Egy harmadik változatra az jellemző, hogy a magas szinten tartott telten csengő hang nem hajlandó leereszkedni (hacsaknem a mondat legvégén, megfelelő nyomatékkal) (483., 484. kotta).

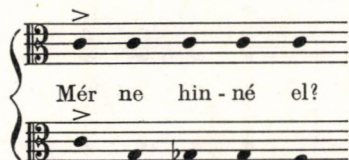
483. kotta

484. kotta

Főlnyesség

A fenntartott hang az öntudatosságnak a mások és a dolgok lekicsinylé-sével párosuló változatára, a főlnyességre különösen jellemző. A szélesen ívelő dallam elmossa a mondat értelmi tagolódását, ahogyan a hanyag artikuláció és a nazális színezet is „elkeni” a szavakat (485., 486. kotta).

485. kotta

Ja ked-ves ba - rá - tom, ez nem e - lég - sé - ges

486. kotta

A zöngé enyhén préselt, a garatívek összeszűkülnek.

Leereszkedés

Fejregiszter, világosabb hangszín, s a középmagasról valamivel középszint alá ereszkedő dallam különbözteti meg a leereszkedő hangot a fölényestől. A zöngé menete egyenletesebb, a hang kiénekeltebb, mint a természetes beszédben. Részben ez kölcsönzi stilizált, természetellenes jellegét — a szó szoros értelmében is — a leereszkedő hanglejtésnek (487. kotta).

Ö - rü lök, hogy ma - ga is itt van, ked - ve - sem. (sz)

487. kotta

Önmagunk lealacsonyítása: alázat

Mély vagy közép mély hangszint, szűk hangterjedelem. A hang egy tercen belül lép fel enyhén a nyomatékos szótagokban. Habozó szünetek szakítják félbe a beszédet. Gyakori a vibrato. A hangerő csekély. A tempó lassú (488—490. kotta).

Ez csak az én' vé - le - mé - nyem volt, u - ram, ke - gyes en - ge - del - mé - vel. (sz)

488. kotta

Ke - gyel - mes u - ram, biz - tos le - het a dol - gá - ban. (sz)

489. kotta

Sem-mi az e - gész, ké - rem, sem - mi, sem - mi. (k)

490. kotta

Szervilis készség

A tempó élénk, a szólamok elején terccel-kvarttal felkap a hang. Utána középszinten mozog. A mondat végén sem éri el az alaphangot. A dallam megemelkedhet a szólamok végén. Egyforma súllyal esik a nyomaték minden szólam elejére. A motívum sorozatosan ismétlődik. Az artikuláció feszes, a zöngé levegős (491., 492. kotta).

Bol dog va-gyok, ha va-la-mi-ben a se-gít-sé-gé-re le-he-tek. (k)

491. kotta

Ké-rem kol-lé-ga úr, pa-ran-csol-jon, vá-lasz-szon csak.

492. kotta

Mások értékelése: tisztelet, hódolat

A hódolat dallamára is a kvarttal-kvinttel kiugró nyomatékos szótagok jellemzők, akárcsak a büszkeséget eláruló dallamra. Ezúttal nem szökik fel a hang minden nyomatékos szótagban. A dallam egészében véve lefogott, leszorított. A hang sem cseng telten, erőteljesen. Ellenkezőleg: a zöngé levegős, suttogott. A hangerő csekély. A tempó a középmező szinten fekvő előkészítő részben gyors, de lelassul a kiemelt szótagban (ritardando). Az artikuláció gondos, de lágy (493—496. kotta).

Tu-dom, hogy mind-ezt Ön-nek kö-szön-het-jük.

493. kotta

A leg - na - gyobb tisz - te - le - tet ér - dem - li. (sz)

494. kotta

Rád is - me - rek, mint ki - rály - ra. (sz)

495. kotta

Úgy né - zett fel rá, mint az is - ten - re.

496. kotta

Mások negatív értékelése: megvetés

Mély hangfekvés, mellregiszter. A dallam összeszűkül. A garatívek összeszűkülnek, a zöngé préselt. Az ajakartikuláció illabiális, a szájszeglet lefelé görbül, s ez a hangszint jellegzetesen módosítja. A hang enyhén nazális (497—499. kotta).

Mind - egy, ne is be - szél - jünk ró - la.

497. kotta

Ta - lán a kis e - gér ci - pel - te be a kam - rá - ba, mi? Te ne lát - tad vol - na? (sz)

498. kotta

Na men-jen, és vé-gez-ze a dol-gát! (sz)

499. kotta

Undor

A gégeizmok, a garatívek görcse még fokozottabb, mint a megvető nyilatkozatokban. A hang csak nagy nehezen, eltorzulva vergődik át a gégén. Az ajakartikuláció még markánsabb. A tempó igen vontatott. Sűrűn ismétlődnek a súlyos nyomatékok és a nyomatékos szótagban fel- és lecsúszik a hang (500. kotta).

Rá se tu-dok néz-ni. (k)

500. kotta

Gúny

A gúny az igen erősen nyomatékos és megnyújtott kiemelt szótag emelkedő, majd ereszkedő hanglejtésében összpontosul. A dinamika is ezzel párhuzamosan fokozódik, majd csökken. Az artikuláció feszes, de illabiális. A garatívek összeszűkülnek. A zöngékezés préselt. Az összehúzó hangszalagokon átszivárgó levegő jellegzetes, doromboló hangot csal ki a hangszalagokból, mely jobbra csak a gúnyos, megvető beszédben hallható (501., 502. kotta). (A két szótagú kérdő szólamok második szótagjának frek-

Ta-lán csó-kol-jak ke-zet, nem?

501. kotta

Mi-cso-da ér-ző szív!

502. kotta

venciamenete mindig emelkedő-ereszkedő. Ezt az ereszkedést azonban semleges hangú kérdésekben kevésbé vesszük észre, mivel a szótag ereszkedő részének csekély a hangereje. Csak a második szótag magasabb hangfekvésére figyelünk. A gúny olyan erősen kirajzolja a hang útját — olyan nagy az ereszkedő rész intenzitása —, hogy szükségszerűen felfigyelünk rá.)

Írott mondatokban néha egy-egy nem idézett szót is idézőjellel látunk el. Ez az idézőjel a nem létező *gúnnyel* pótolja. Beszéd közben viszont semmi akadálya annak, hogy egy semleges hangú mondat valamelyik szavát *gúnnyal* — a jellegzetes emelkedő-ereszkedő dallammal és dinamikával — jelöljük meg (503., 504. kotta).

Te tu - dod, hogy „ár- tat - lan” va - gyok. (k)

503. kotta

Mi - kor azt a „bölcs” dol - got mond - tam. (k)

504. kotta

Csúföldáros hang

A csúfolódásnak legegyszerűbb, gyermekien egyszerű módja a kántálás. Voltaképpen idézetek ezek a *gyerek-beszédből*, vagy még inkább a *gyerekhez beszélő felnőtt hangját* utánozzuk ilyenkor (505., 506. kotta). A *gyerek-*

Va - sár - nap van, szó - ra - koz - zon a gye - rek is. (sz)

505. kotta

Meg - ér - ke - zett a Bé - la bá - csi sze - ne. (sz)

506. kotta

nyelvet idéző kántálás *gúnnyal* vegyülhet. A mondat végén kántálva *felsiklik* a hang, *crescendo-decrescendo* dinamikával (507—508. kotta).

A - pu tud - jaa. Bee! (gyerek)

507. kotta

Na és ak - kor mi lesz a reg - ge - li - vel?

508. kotta

Ráhatás a partnerre: figyelmeztetés

A mondat utolsó szótagjában nyomatékosan, szekunddal, tercel vagy kvarttal, fellép a hang. Az utolsó, nyomatékos szótag dallama „pontoszerű”. Gyakori, ezzel párhuzamosan, az ugyancsak nyomatékos lelépés a mondat elején. Ilyenkor a nyomaték a mondat két végén polarizálódik és a hang ereszkedő-emelkedő ívet képez (509—511. kotta). Megemelkedhet a hang a mondat utolsó előtti szótagjában is. (512. kotta). Máskor csak a hang fel-

Ne zár - ják be az aj - tót!

509. kotta

Vi - gyázz az ú - ton!

510. kotta

Le - jár a ha - la - dék!

511. kotta

Ma - ga na - gyon ve - szé - lyes út - ra lë - rett.

512. kotta

hajlása jelzi az utolsó szótagban az enyhe figyelmeztető szándékot (513., 514. kotta). Az utolsó szótaggal fellépő és a szótagon belül lefelé sikló (lággy

Vi-gyázz, mert kar-mol!

513. kotta

Baj van ve - led, te köl - tő kez - desz len - ni. (sz)

514. kotta

artikulációval, mellregiszterrel párosuló) dallam viszont kérlelő jelleget kölcsönöz a felszólításnak (515. kotta).

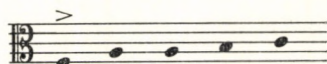
Ne nyúl - jon e - rő - szak - hoz a sa - ját ér - de - ké - ben! (sz)

515. kotta

Az intő (óvó) figyelmeztetés mintegy kvart lelépés után fokozatosan emeli a dallamot a mondat végéig (516. kotta). Kérdő jellegű a mélyről indulva emelkedő, figyelmeztetés is (517. kotta).

Ba - ja le - het be - lő - le. (sz)

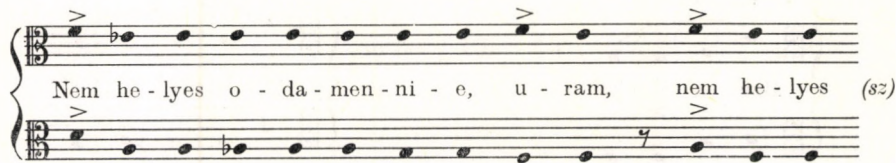
516. kotta

No, é - des fi - am... (sz)

517. kotta

Fenyegető, baljós a végig magas szinten tartott, egyenes dallamvonalú intelem (518. kotta).

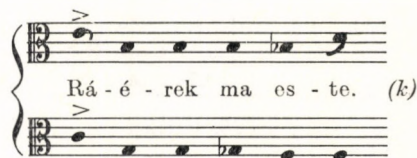

518. kotta

A figyelmeztető mondatok tempója valamivel lassúbb az átlagosnál. Hangerejük sem nagy. A zöngé enyhén levegős.

Kacérság

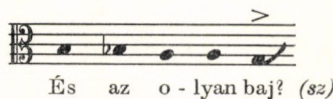
A kacér felszólítást sejtető mondatok hangja középső vagy középmély szinten mozog. Dallamos (enyhén kiénekel) középrész után az utolsó szótagban nyomatékosan felfelé siklik a hang. Az erős nyomaték ellenére is halk, többnyire suttogott ez az utolsó szótag. Az ugyancsak megnyomott első szótagban gyakran lefelé siklik a dallam. A mondat „staccato” jellegű, a tempó élénk, az utolsó szótagban visszafogott (ritardando). A hang világos színezetű, fejregiszterben szól s a mondat végén nemegyszer falsettbe csap át, de egyúttal (a levegős zöngéképzés folytán) „elfátyolosul” (519—521. kotta).

519. kotta

520. kotta

521. kotta

Az amúgy is felsikló egy szótagú kérdő szólamban a kacér intenció nyomatékosítja, fékezi és fokozza a felsiklást (vö. 521. kotta).

Kérlelés

Félig énekelve, kántáló hangon kérlelünk. A kilézés passzivitása legato-jelleget ad a dallamnak. Legjellegzetesebb, leggyakoribb formája a kérlelésnek a hangsúlyos szótag elnyújtásán alapul. A megnyújtott, erősen megnyomott szótagban mintegy szekundot, tercet siklik le a hang (522—524. kotta).

Kántálva

Hagy-ja ab-ba!

522. kotta

Kántálva

Tedd meg ezt ne-kem.

523. kotta

Kántálva

Légy ked-ves hoz-zá ma es-te!

524. kotta

A kérlelő motívum ismétlése intenzívebb, sürgetőbb jelleget kölcsönöz a mondatnak (525., 526. kotta).

Men-jünk in-nen Pis-ta! Én fél-tem ma-gát. (sz)

525. kotta

Kántálva

Mondd meg!

526. kotta

A hang máskor felfelé siklik a nyomatékos, nyújtott szótagban (527., 528. kotta). A lefelé sikló hang kérlelőbb, gyermekebb, a felfelé sikló dallam inkább rábeszélő.

Kántálva

527. kotta

Kántálva

528. kotta

Kevésbé gyermekded kérésekben elmaradhat a le- vagy felsiklás. A hang dallamossága, lágy-sága, lebegése enyhe ívelése, legato kötése — tencen vagy szekundon belül mozog igen kis lépésekben — pótolja a kérések siklását (529., 530. kotta).

Kántálva

529. kotta

Kántálva

530. kotta

Kis hangerő, levegős zöngképzés, lágy artikuláció, tág garatív jellemzi a kéréseknek ezeket a formáit.

Más a p a n a s z o s, i j e d t kérés hangja. A garatívok összeszűkülnek, az artikuláció is feszebbé válik. A tempó megélnkül. A nyomatók sűrűn és ritmikus időközönként követik egymást. A hang mintegy szekundot vagy tercet lép fel a nyomatókos szótagokban (531., 532. kotta).

Kántálva

Hagy-já - tok már ab - ba az is - te - nér! (sz)

531. kotta

Kántálva

Ha - csak negy - ven dol - lár - t kap - nék Ho - ward, én

negy - ven dol - lár - ral is meg - e - lé - ged - nék. (sz)

532. kotta

Rábeszélés

A kéréleléstől az egyszerű rábeszélés felé haladva egyre csökken a hanglejtés „zeneisége”, dallamossága: prózába megy át. Megmarad: a kiemelt szótag erős nyomatéka, enyhe megnyújtása és gyakran „portamento”-ja is. A nyomatékos szótag után mintegy kvarttal esik a dallam. A hangsúlytalan rész hangterjedelme szűk, a dallam kis lépésekben halad. Ezúttal is lassú, fékezett a tempó. Az artikuláció különösen gondos, de a hangképzés lágy. A zöngé telt (533. kotta).

Hagy - ja ab - ba ezt az ó - rült his - tó - ri - át!

533. kotta

Később beszéljük meg a befolyásolás intellektuális formáit (vö. érvelés).

Sürgetés

Nem meglepő, hogy a sürgető mondatok tempója gyors. (A sürgető jó példával akar elől járni.) A hangerő nagyobb az átlagosnál. A dallam szűk hangterjedelmű. A sűrűn ismétlődő nyomatékos szótagokban mintegy

szekunddal lép fel. Gyakran esik minden második szótagra nyomaték (534., 535. kotta).

Gye - rünk to - vább, to - vább! (sz)

534. kotta

Hol az a le - vél? (sz)

535. kotta

Az erélyes sürgetés súlyos mondatkezdő nyomatéka gyakran több szótalmot egybesodor. Ilyenkor különösen gyorsan pereg a mondat.

Az ösztökélő, n ó g a t ó felszólítás tempója jóval lassúbb. A nyomaték ilyenkor nagyobb súllyal, és gyakran hangsúlytalan szótagra esik. A nyomatékos szótagban hallhatóan fel-le siklik a hang szekundon belül (536., 537. kotta).

A - ludd ki ma - gad és hol - nap légy friss és jó - ked - vű. (sz)

536. kotta

Na, szedd ősz - sze ma - gad! (sz)

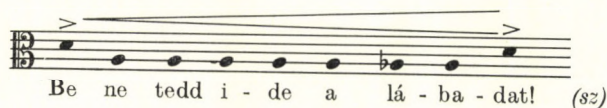
537. kotta

Fenyegetés

A meglehetősen változatos fenyegető-formulák közös vonása a crescendo-dinamika, a beszéd folyamán egyre dagadó hangerő, a nyomatékok nagy ereje, a kiléggő izmok erős aktivitása, a préselt zöngképzés, a feszes artikuláció.

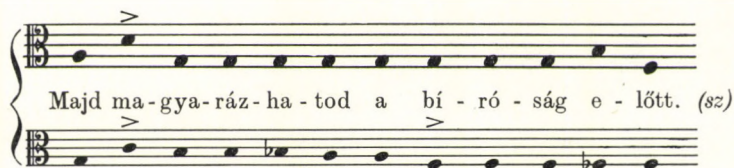
a) Legtipikusabb dallam-sémája (538. kotta): Az első szótag erős nyomatéka után a hang mintegy kvartot esik, az utolsó szótagig mereven tartja ezt a szintet, és ekkor egy tere vagy kvart ugrással eléri,

vagy megközelíti a kiindulási szintet. Az utolsó szótag nyomatéka — akár hangsúlyos a szótag a semleges hangú beszédben, akár nem — erősebb az elsónél, zöngéje tökéletlen, levegős.

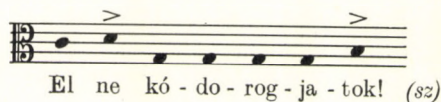
538. kotta

Enyhébb, inkább kárörvendő, gúnyos, az utolsó előtti szótag kiemelése (539. kotta).

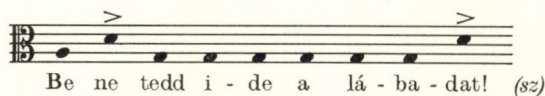

539. kotta

b) Fenyegetőbb a dallam, hogyha a mondat elején az első szótagról a másodikra tolódik át a nyomatéka: „El ne kódorogjatok!” (vagy: „Ne *hogy* el kódorogjatok!”) (540. kotta).

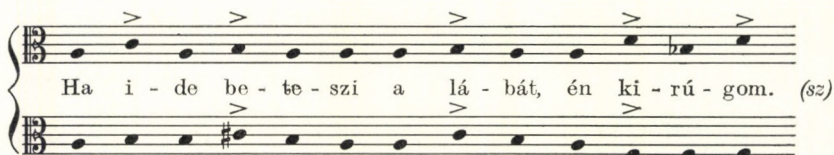

540. kotta

541. kotta

c) A tipikus le- és fellépő séma a mondat utolsó három szótagjára korlátozódhat és ilyenkor a „fő témát” egy ritmikus szekund-fellépésekből álló mondaton „melléktéma” vezeti be. A hangsúlytalan szótagok szintet tartanak (542., 543. kotta).

542. kotta

De ha én ne - ki lá - tok, rá - fi - zet - nek. (sz)

543. kotta

d) Hat hallgatónkkal végzett próba szerint „mérges hangú” fenyegetés-ként hat egy hagyományosan töredékes forma. Magas szinten indul, szintet tart, majd félhangonként ereszkedik, de még a középső szintet sem érte el, amikor hirtelen félbeszakad a mondat, nehogy olyasmit mondjon a beszélő, amit később megbánná („Majd kiszaladt a számon!”), vagy azért nem kellett folytatnia, mivel a mondat vége szükségszerűen következik az elhangzottakból. Ez az utóbbi változat középszinten mozog, és kevésbé „mérges” jellegű (544., 545. kotta).

I - de ne gye - re, mert... (sz)

544. kotta

No majd a he - te - dik po - fon u - tán... (sz)

545. kotta

e) Energikusabb ennél az egy szinten tartott, teljesen merev dallamvonalú fenyegetés (546. kotta).

Meg - e - gyez-tünk?

546. kotta

f) Fojtott gyűlöletet tükröz a mély vagy közép-mély szintre leszorított fenyegetés („fogcsikorgató harag”). (547., 548. kotta.)

Na majd ott-hon!

547. kotta

Majd fel - hí - vom rá a rend - ő r - ség fi - gyel - mét! (sz)

548. kotta

g) Különösen félelmetes az a fojtott hangú fenyegetés, melynek végén mégis kitör a harag: az utolsó szótag váratlan nyomatékot kap és a hang szekundot csúszik fölfelé (549., 550. kotta).

Most pe - dig hord el ma - gad a sze - mem e - lől! (sz)

549. kotta

Hall - ja, en - gem ne gya - nu - sít - son! (sz)

550. kotta

Ugyanezzel a fojtott fenyegetéssel találkozunk a mély szinten tartott, szűkített dallamú eldöntendő kérdésekben. Nem marad el a hang felsiklása sem az utolsó szótagban (551., 552. kotta).

Mi - cso - da?

551. kotta

Mit mond - tál?

552. kotta

h) Félelmet keltő a mély szintről induló, s a hangerő fokozódásával párhuzamosan, kromatikusan emelkedő dallam (553. kotta).

Bosz - szan - ta - ni a - karsz? (sz)

553. kotta

Meggyőzés az értelmén át: érvelés

Az értelmi meggyőzés célja végső soron azonos az érzelmi „meggyőzés” céljával: valakit saját oldalunkra akarunk állítani, el akarjuk érni, hogy azt tegye vagy gondolja, amit mi látunk jónak vagy helyesnek. Utóbbi esetben a félelemkeltés vagy a gyengéd érzelmek felkeltése a választott eszköz. Az érvelés célja viszont az, hogy partnerünk saját jószántából adjon nekünk igazat, hogy gondolatainkat követve maga jusson erre az eredményre. Ha a végső cél, mutatis mutandis, azonos is, a közvetlen célkitűzés merőben eltérő. Ennek az eltérő célnak eléréséhez más hangos eszközöket kell választania a beszélőnek, mint amikor akaratát kívánta ráerőszakolni partnerére.

Eleve valószínűnek látszik, hogy aki érvelő szándékkal beszél, nem ismételtelheti gépiesen, a mondat szerkezetétől, a szavak tartalmi súlyától, aktuális szerepétől függetlenül ugyanazt a dallammotívumot. Vagy: nem szűkítheti le teret vagy szekundnyi terjedelemre a hang latitúdóját, még kevésbé egyenesítheti ki a szólam dallamvonalát, ahogyan ezt az akaratot éreztető szuggesztív beszédben tapasztaltuk. A hanglejtést, a hangsúlyt arra kell felhasználnia, hogy kiemelje a lényegét és hogy a mondat szerkezeti összefüggésein keresztül érzékeltesse a valóságos összefüggéseket.

Ha ez teljes mértékben így lenne, akkor csak a hanglejtés grammatikájáról szóló fejezetben foglalkozhatnánk az érveléssel. Pontosabban: nem is foglalkozhatnánk érvelő hanglejtéssel mint sajátos kategóriával. De az érvelő szándék nemcsak abban, sőt, elsősorban nem abban nyilvánul meg, hogy a beszélő a lehető legtökéletesebben igyekszik a helyes, világos beszéd normáihoz ragaszkodni.

Egyik jellemzője, az éppen lényegessé vált elem kiemelése (554—556. kotta), beleferne még a grammatikába. A kiemelt mondatrész gyakran a

Hát ez szél-há-mos-ság! (sz)

554. kotta

Kell az osz-tály-zat az e-gye-tem mi-att. (sz)

555. kotta

Na de hát én meg ép-pen azt nem sze-re-tem. (sz)

556. kotta

Ez o-lyan vi-lá-gos és bru-tá-lis cél-zás a ne-mi vi-szony-ra,
 hogy i-lyen e-lő-ke-lő pub-li-cum e-lőtt
 ezt nem le-het el-mon-da-ni. (sz)

557. kotta

széles dallamív zenitjére kerül (557. kotta). Az érvelés sajátos érzelmi grammatikája legfeljebb abban különbözik a hagyományostól, hogy az érvelő gyakran csaknem minden szótagot kiemel.

Legjellegzetesebb vonása az érvelő hanglejtésnek a mondat tagolása. Nem kisebb-nagyobb értelmi egységekre, hanem szavakra tagolja többnyire a mondatot. Minden szó egyforma nyomatékot kap, s a hang a nyomatékos szótagban következetesen szekundál, tercel vagy kvarttal lép fel. A hangsúlytalan szótagok szintet tartanak (559. kotta).

Ez a leg-al-ja-sabb do-log a-mit csak te-het-tek. (sz)

558. kotta

Eb-ben a ron-gyos vis-kó-ban nem lak-ha-tom. (sz)

559. kotta

Ha a beszélő sűrű ellenálló közegbe ütközik, tovább szaporítja a nyomatékok számát (559—562. kotta).

Ez az el-len-tét... (előadás)

560. kotta

Ép-pen e-zért tes-sék ő-ket Ön-nek meg-ta-nul-ni! (sz)
 Ép-pen e-zért tes-sék ő-ket meg-ta-nul-ni!

561. kotta

Nem így kell bán - ni ez - zel a gye - rek - kell! (sz)

562. kotta

A figyelmeztetően felhajló mondatvég különösen gyakori az érvelő beszédben (563., 564. kotta).

Itt dől el a do - log. (sz)

563. kotta

Min - dent nem húz - ha - tunk ki. (sz)

564. kotta

A magyarázó, érvelő hang mellregiszterben szól. A zöngé teljes, az artikuláció precíz.

Szemrehányás

Az enyhe, szomorú szemrehányás dallama ívelően ereszkedő. Az első szólam nyomatéka egybeolvasztja az egész mondatot. Passzív kilégzéssel, legato-kötéssel ereszkedik enyhén, sóhajszerűen a dallam a középső hangszint táján (565., 566. kotta). Szemrehányóbb, számon kérőbb az ívelő

Ki - esa - va - rog - ta a vi - lá - got! (sz)

565. kotta

Mér nem jöt - tek mos - ta - ná - ig?

566. kotta

dallam, ha a középrész „merev”, kitartott, vagy ha a mondat szökőzárral végződik (567. kotta).

Min-den-nek te vagy az o - kal

567. kotta

Élénkebb a szemrehányás, ha a legato-ívet egyenletesen elosztott nyomatékokkal, apró fellépésekkel megszakított egyenes dallamvonal helyettesíti (568., 569. kotta).

Mond-tam Me - la - nie, hogy hagyd ott-hon a gye - re - ket. (sz)

568. kotta

Hány-szor megmondtam, hogy ne stop-polj ha - ris-nyát eb - ben a ház-ban. (sz)

569. kotta

A szemrehányást itt már csak a kisebb intenzitás, a kisebb hangterjedelem a lágyabb artikuláció választja el a veszekedéstől.

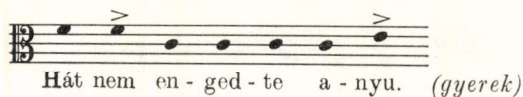
Érzelmi válaszok a támadásra: védekezés, öngazolás

A jogtalan vagy jogtalanak érzett vád egy jellegzetes hanglejtésformát vált ki többnyire a sértett félből. Ha a „Bejelentetem, hogy szabadságra megyek” mondat dallama kvart vagy kvint eséssel indul, utána lényegében ezen a szinten pereg az utolsó szótagig és végül nyomatékkal lép fel egy terccel vagy kvarttal magasabb szintre, akkor — kísérleteink tanúsága szerint — a védekezés, öngazolás benyomását kelti (570—571. kotta).

Be - je - len-tet-tem, hogy sza-bad-ság - ra me-gyek!

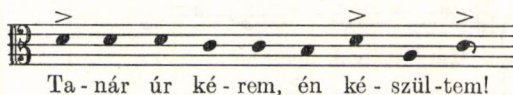
570. kotta

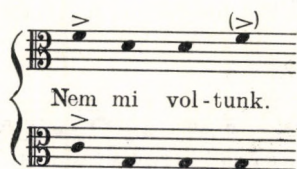
571. kotta

Ezt a sémát fedezzük fel a régebben gyakran elhangzott „Tanár úr kérem, én készültem” záróakkordjában (572. kotta).

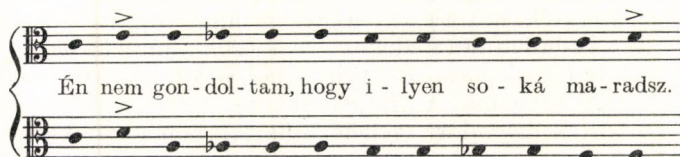
572. kotta

Többféle módja és hangja van, persze, a védekezésnek. A lelépés nagysága lényegében a csodálkozás, a méltatlankodás mértékét tükrözi. Az alsó dallamvonal egyenessége, merevsége gyors tempóval, kis hangerővel és levegős zöngképesséssel párosulva ijedséget árul el (573. kotta). A félelem, a szoron-

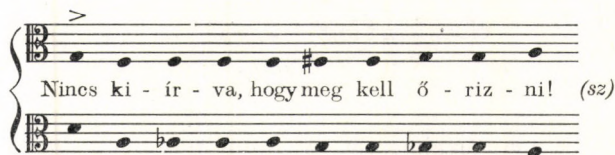
573. kotta

gás ezúttal is csökkenti a hangterjedelmet. A szerény enyhe védekezés hangterjedelme is szűk. A védekező szekundnyi fellépéssel is beéri (574. kotta).

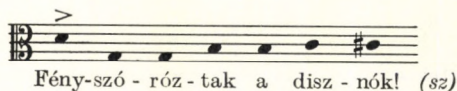

574. kotta

Ha a méltatlankodásra, a kiváltott haragra tevődik át a súlypont, az alsó dallamvonal emelkedővé válik (575., 576. kotta).

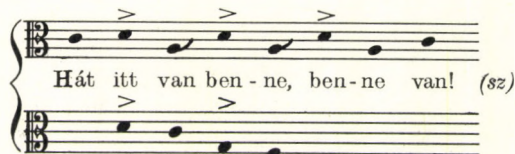

575. kotta

576. kotta

Az érvelő önigazolás ismételt lelépésekkel vezeti be az alapformát (577. kotta).

577. kotta

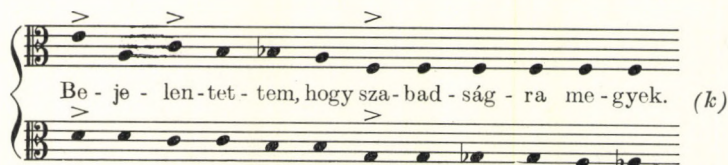
Ezúttal egy szótagú szó alkotja az utolsó szólamot, s ezen belül lép le és fel a hang. Ha az érvelés, a tiltakozás vagy a panasz áll az előtérben, a hanglejtésben is elhalványul a védekező motívum, s a fellépés felhangra zsuorodik (578. kotta). El is maradhat a „védekező dallamforma”. A fel-

578. kotta

ugrások hangterjedelme kisebb, mint a veszekedésben, vitákban lenni szokott. Kizárja a támadó szándékot az izmok lazasága, lágy hangképzés, a telt zöngé, a nyomatékos szótagok enyhe portamentója is. Inkább a panasz vagy a sajnálkozás dallamára emlékeztetnek ezek a mondatok.

A dallam máskor csak határozottságot kölcsönöz a szavakban kifejezett védekezésnek, tiltakozásnak. A „Bejelentettem, hogy szabadságra megyek” mondat a színésznek megadott védekező helyzetben „védekező dallamforma” nélkül is elhangzott (579. kotta). A színész önérzetes védekezésnek szán-

579. kotta

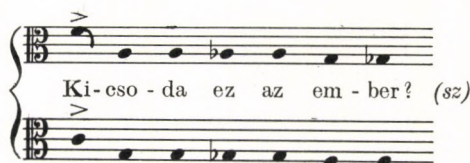
ta, és a hallgatók is így értelmezték. Az indulatot a harmadik szótag váratlan nyomatéka, az erélyt az alsó dallamvonal merevsége érzékelteti.

Felháborodás

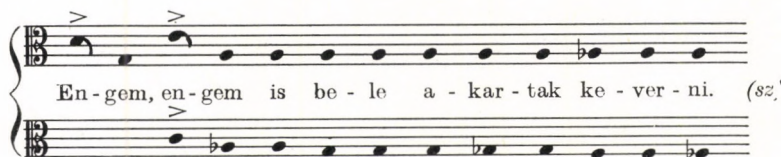
A felháborodott felkiáltás dallama nemegyszer a harag kitörésére (185., 186. l.) emlékeztet (580—582. kotta).

580. kotta

581. kotta

582. kotta

Dühös veszekedések során jelentkeznek gyakran ilyen kétszintű dallamformák. Az állandó (vagy éppen fokozódó) feszültséget a merev dallamvonal, a fokozódó dinamika tükrözi. A felháborodott felkiáltásban a szólamok első szótagjában összpontosul az indulat. Különlegesen erős nyomaték és heves kilégzés jelzi. A feszültség az izomkontrakció lazulását a hangerő csökkenése és az enyhén hanyatló dallamvonal jelzi. Kevésbé feszes az artikuláció is. Különösen gyakori ezért az olyan dallam, melynek első szótagját veti fel magasra a hirtelen harag, ezután erősen csökken a hangerő, s a mondat további része az alsó szintre hull.

Az indulat „lefutási görbéje” szerint természetesen a dallam is sokféleképpen alakulhat. A „kitörést” előkészítő rész előzheti meg. Az előkészítő rész az alsó szintre szorulhat, ami növeli a mondat feszültségét (583. kotta).

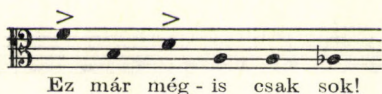
583. kotta

Az indulat újabb kitörése nyomatékokot adhat az utolsó szótagnak, s a mondat szintje fölé emelheti (584. kotta). A lefojtott indulat máskor hirtelen, löket-

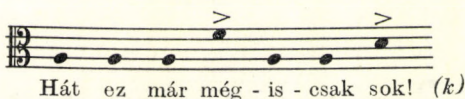

584. kotta

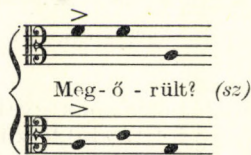
szerűen tör ki, egyetlen szótagot vet fel, utána visszahull a mondat az alsó szintre, esetleg csak azért, hogy egy újabb impulzus magasba vethesse az utolsó szótagot (585., 586. kotta). Olykor az utolsó szótagban esik le az alsó

585. kotta

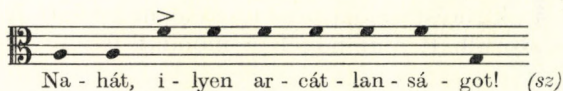

586. kotta

587. kotta

szintre a hang a felháborodott tiltakozás folyamán (587. kotta). A merev, magas szinten mereven kitartott hang arra mutat, hogy a feszültség mit sem csökken a mondat végéig (588. kotta).

588. kotta

Méltatlankodás

A méltatlankodás tartalmában is, formáját tekintve is távolabb áll a dühkitöréstől. Inkább egyéni sérelmen alapuló indulatos érvelésként fogható fel (589., 590. kotta).

Úgy be - szélsz ve - lem, mint - ha el - len - sé - ged len - nék.

589. kotta

Mért nem hagy - já - tok sze - gény Mar - tint bé - kén? (sz)

590. kotta

Az érvelésre emlékeztet a mondat szavakra bontása, a hangsúlyos szótagokra eső erős, mindvégig azonos súlyú nyomaték, a dallamismétlés, a lassú tempó (591., 592. kotta).

Bö - csás - son meg, de más tisz - tes - sé - ges dol - go - zó em - ber is

ki - jön a ha - vi fi - ze - té - sé - ből. (sz)

591. kotta

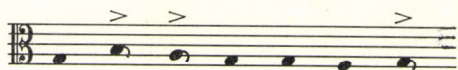
Én egy - szer és min - den - kor - ra ki - ké - rem ma - gam - nak... (sz)

592. kotta

A szubjektív elemre, a méltatlankodásban rejlő panaszra utal a hang gyakori csúszása nyomatékos szótagokban (593—595. kotta).

De mi - ért u - tá - la - tos az én eső - kom? (sz)

593. kotta

Csak nem kép - ze - led, hogy én... (sz)

594. kotta

Csak nem za - bált be húsz pen - gőt? (sz)

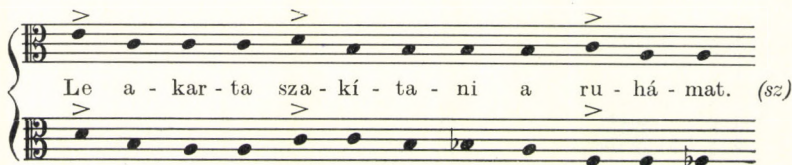
595. kotta

Ez a lehajló, lefelé ívelő tendencia érvényesül a méltatlankodó fellépések hangterjedelmének fokozatos csökkenésében. A nyomatékos szótagokat összekötve lefelé hanyatló ívet kapunk. Világosan kihallható a hanyatlás a mondatok dallamából és dinamikájából egyaránt (596., 597. kotta).

Mi az hogy szép klasz - szí - kus fe - jet „csi - nál - jak ma - gá - nak”? (sz)

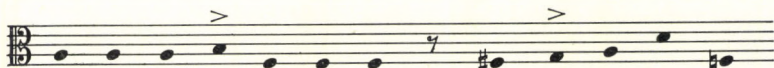
596. kotta

Le a - kar - ta sza - kí - ta - ni a ru - há - mat. (sz)

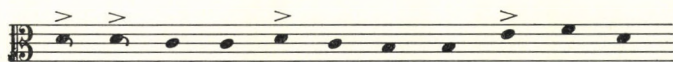
597. kotta

A nyomatékos szótagok „burkoló görbéje” is a méltatlankodás jellege: belső dinamikája szerint változik. A hanyatló fővonal különösen a megvetéssel párosuló méltatlankodásra jellemző. A fokozódó felháborodás hatására emelkedhet a dallam fővonala (598., 599. kotta).

Mit gon - dol ki - vel be - szél? A ko - má - já - val? (sz)

598. kotta

Tíz pen - gő - ket do - bál - ni a ci - gány - nak? (sz)

599. kotta

A kérdő dallamnak a kérdő-motívum többszöri ismétlése, s főként a leszűkített hangterjedelem — különösen a lelépés megrövidülése, a hang fenntartása — kölesönöz méltatlankodó, számon kérő, fenyegető jelleget (600. kotta). Kevésbé szigorú, rétoribb kérdésekben csak a fellépés hangköze csökken, a lelépés kvart, sőt kvint terjedelmű is lehet (601., 602. kotta).

Meg - ő - rült? I - de - ug - rik a ko - csim e - lé? (sz)

600. kotta

Hát o - lyan te - het - ség - te - len ra - gyok én? (sz)

601. kotta

De - hát szük - ség van er - re ké - rem? (sz)

602. kotta

Patétikus felháborodott kérdésekben a fellépés hangterjedelme nő meg (603. kotta).

Én fér - fi - at - lan?

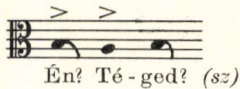
603. kotta

A méltatlankodó kérdő mondatok jellegzetességeihez tartozik a hang siklása a szólamok utolsó szótagjában. Amikor például „pótnyomatéko⁵” kap az utolsó szótag, a hang mintegy szekunddal feljebb siklik (604. kotta).

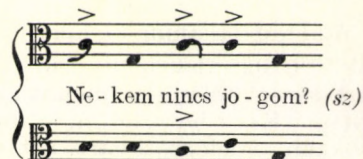
Le - ve - ted a ka - bá - to - dat? (sz)

604. kotta

Az egy szótagú szólamokban a hang viszont emelkedik és ereszkedik (605. kotta), szemben a semleges kérdésekkel, melyekben csak emelkedik. Gyakori a lefelé siklás a kijelentő dallamú eldöntendő kérdésekben (606. kotta), melyeket alighanem hiányos függő kérdésekként kell felfognunk.

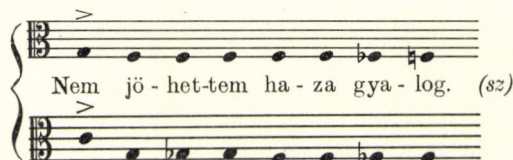

605. kotta

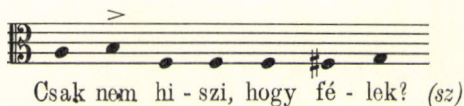

606. kotta

A sértett büszkeségnek gyakran felel meg a mély hangfekvés, a dallam leszorítása az alsó szintre (607., 608. kotta). Az utóbbi példákban a hang

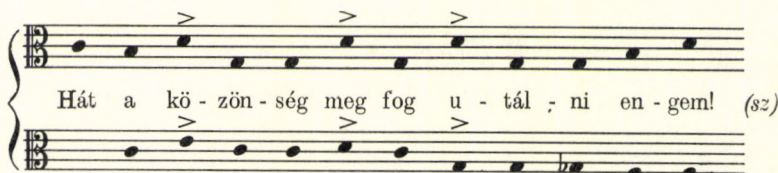

607. kotta

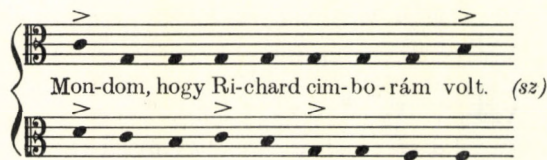

608. kotta

enyhe emelkedése zárja le a mondatot. A hang felcsapása, a dallam felkanyarodása a méltatlankodó mondatok egyik gazdag csoportjának közös saját-sága (609., 610. kotta).

609. kotta

Mondtam ...

610. kotta

Tartalmilag is rokonságban állnak az ugyancsak szökőzáras önigazoló védekező, ill. figyelmeztető mondatokkal.

A kétszintű felháborodott kijelentésekkel rokon a kétszintű méltatlankodó mondat. A felső szint ezúttal mélyebben helyezkedik el, s a hangterjedelmen kívül csökken a hangerő és a nyomatékok súlya is (611. kotta).

ha - ra - gudj, eny - nyit i - ga - zán kér - het az em - ber. (sz)

611. kotta

Sértődöttség, duzzogás

A gyermeki vagy gyerekes sértődöttség dallama a legjellegzetesebb (612., 613. kotta).

Nem is hit - tem vol - na, hogy i - lyen vagy. (gyerek)

612. kotta

Ez volt az u - tol - só, hogy el - jöt - tem. (gyerek)

613. kotta

Minden szólam elején mintegy tercet lép fel a kántáló, siránkozó hang; ismételten, mindig ugyanarra a szintre. A hangsúlytalan szótagok is szintet tartanak. Az utolsó szólam kerül csak rendszerint szekundál mélyebbre. A veszekedő hangtól énekjellege, a kis hangerő, a lágy és többnyire labiális artikuláció s a telt zöngé különbözteti meg, félreérthetetlenül.

A gyerekes duzzogás hangterjedelme szűkebb, hangfekvése mélyebb. A hang szekundál lép fel. Kántáló, de egy fokkal kevésbé kiénekel. A sértődött siránkozásra a fejregiszter, a duzzogásra a mellregiszter jellemző. A hang sötétebb, velárisabb.

A sértődött felnőtt hangjára is jellemző a dallam ismételt fellépése magas vagy közép magas szintre. A nyomatékos szótag gyakran nyújtott, és a hang hallhatóan (mintegy tercet) lesiklik a szótag zöngéjében. A zöngé valamivel tisztább, szabályosabb, mint a semleges mondaté, de nem énekel. A ritmikus ismétlődő tere lelépések emlékeztetnek a gyerekes sértődöttség dallamára (614. kotta).

Kér - lek! Már nem is ké - rek sem - mit.

614. kotta

Dac

Éles nyomatékok, az izmok megfeszülnek. A nyomaték súlyához mérten szűk a hangterjedelem. Egy-egy hangsúlyos „kitörés” után leszűkül, vonallá egyenesedik ki a dallam. Fékezett, visszafogott a hangerő is. Az artikuláció igen feszes. A zöngé gyakran préselt, a geratívék összeszűkülnek (615., 616. kotta).

De most már csak a - zért is ki - rán - du - lok Gree - nich - be. (sz)

615. kotta

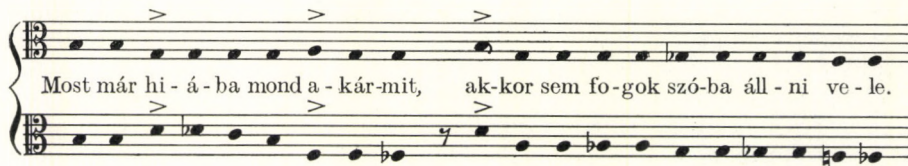

Most már csak a - zért se me - gyünk be.

616. kotta

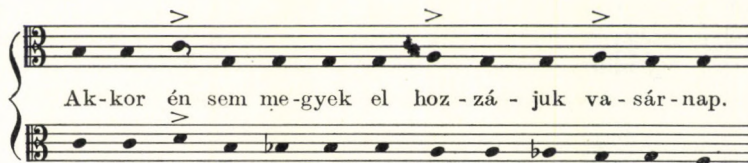
Durcásság

A dac gyerekesebb, játékosabb megnyilvánulási formája. Hangulatában és hangjában a duzzogáshoz hajlik. A hang a szólamok elején szekunddal lép fel ismételtlen ugyanarra a szintre, a hangsúlytalan szótagok ezúttal is szintet tartanak. A durcásságot tartalmában az akarati elem, a környezettel való szembefordulás különbözteti meg a duzzogástól. Dallamát pedig egy határozottabb terc lelépés a gyakori bevezető rész, az előke vagy az első hangsúlyos szótag után (617., 618. kotta). A nyomatékos szótagban gyakori a porta-

Most már hi - á - ba mond a - kár - mit, ak - kor sem fo - gok szó - ba áll - ni ve - le.

617. kotta

Ak - kor én sem me - gyek el hoz - zá - juk va - sár - nap.

618. kotta

mento, a hallható lefelé siklás. A dallam szabályosságában az énekhez közeledik. A zöngé telt. Az artikuláció lágy, erősen labiális. A hang mély mellregiszterben szól, s mintegy szekunddal az alapszint felett lebeg.

Nyafogás

A duzzogás és főként a durcásság mögött ott lappang a gyerekes panasz, a „nyafogás”. A gyereknyelv egyik klasszikus dallamformája (619., 620.

A Ci - cá - nak ve - szel ci - pőt, de ne - kem nem ve - szel. (gyerek)

The musical score for kotta 619 consists of two staves. The upper staff is a treble clef with a key signature of one flat (B-flat major) and a 2/4 time signature. It contains a melody of quarter notes with accents (>) over the notes corresponding to the lyrics. The lower staff is a bass clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature, providing a simple harmonic accompaniment of quarter notes.

619. kotta

Meg - í - gér - ted, hogy ve - szel luf - bal - mot. (gyerek)

The musical score for kotta 620 consists of two staves. The upper staff is a treble clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. It contains a melody of quarter notes with accents (>) over the notes corresponding to the lyrics. The lower staff is a bass clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature, providing a simple harmonic accompaniment of quarter notes.

620. kotta

kotta). A dallam zeneien szabályos, a zöngé is „kiénekelte”. Kereken ível lefelé a hang az erős nyomatekú egy szótagú szavakban. A tempó fékezett. A mondat dinamikája nagyobb, mint a duzzogásé. A hangerőnél is nagyobb a kilégző izmok feszültsége. A garatívek összeszűkülnek. Az artikuláció labiális.

A felnőttbek panasz kevése éneklő, de a dallamforma lényegében nem változik (621., 622. kotta). Az intenzív, vitatkozó panasz a hosszabb szólamokat kis részekre tagolja (vö. 623. kotta).

Öt per - ce ko - po - gok. Te - le - fo - non is ke - res - te - lek.

The musical score for kotta 621 consists of two staves. The upper staff is a treble clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. It contains a melody of quarter notes with accents (>) over the notes corresponding to the lyrics. The lower staff is a bass clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature, providing a simple harmonic accompaniment of quarter notes.

621. kotta

Most azt se tu - dom, hogy mi - hez kezd - jek. (sz)

The musical score for kotta 622 consists of two staves. The upper staff is a treble clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. It contains a melody of quarter notes with accents (>) over the notes corresponding to the lyrics. The lower staff is a bass clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature, providing a simple harmonic accompaniment of quarter notes.

622. kotta

Te so - ha - sem ve - szed ész - re, hogy mi - kor sér - tesz meg. (sz)

The musical score for kotta 623 consists of two staves. The upper staff is a treble clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. It contains a melody of quarter notes with accents (>) over the notes corresponding to the lyrics. The lower staff is a bass clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature, providing a simple harmonic accompaniment of quarter notes.

623. kotta

Intellektuális attitűdök: elgondolkodás, töprengés

Az elgondolkodó ember nem közli, hanem keresi a gondolatait. A mondat tempója vontatott, különösen a mondat és a szólamok vége felé lassul le a tempó. Minden szólam egyforma nyomatékot kap. A mondat többnyire a szokottnál kisebb szólamokra bomlik. A nyomatékos szótag csak mintegy szekunddal emelkedik a szólam fölé. A dallam középmély szinten hullámzik egyenletesen. A motívumok gyakran variáció nélkül ismétlődnek. A kereső, kutató elgondolkodást szekundnyi fellépés jelezheti a mondat végén, különösen nők beszédében. Amikor úgy érezzük, hogy egyre közelebb jutunk a megoldáshoz, a dallam fokozatosan, enyhén felfelé hajlik a mondat végén. Gyakran inkább azt kell mondanunk, hogy a mondatokat megszakító szünetek előtt, mivel a mondat többnyire befejezetlen marad (624—629. kotta).

Ér - de - kes, most hogy mon-dod...

624. kotta

Hogy is hív-ják azt az a - nya-got?

625. kotta

Ér - de - kes.

626. kotta

Ti - zen - ket - tő - kor ment el, az - u - tán ha - za - jött...

627. kotta

Er - re a tük-rős szo-bá-ra em - lék-szem... ha kö-rül-ta-po-ga-tom a

fa - la - kat meg - ta - lá - lom az aj - tót... (sz)

628. kotta

Ha ezt én meg-tud-nám ten-ni...

629. kotta

A tervezgető, fantáziáló monológ hangfekvése magasabb, pregnánsabb a fellépés is a mondat végén (630., 631. kotta). A feltételes tagmondat

Fel-a-ján-lok ne-ki egy-ösz-sze-get... (sz)

630. kotta

Ha min-den ter-vem si-ke-rül...

631. kotta

dallamától ilyenkor néha csak a szótagok lefékezettsége és a mondatvégi szólam szökőzára különbözteti meg az elgondolkodó mondatot. A komplex terv ecsetelése közben a felsorolás dallamából indulunk ki nemegyszer (632. kotta).

Ho-war-dot pu-há-ra fő-zöm, ki-va-sa-lom be-lő-le az e-lő-le-get... (sz)

632. kotta

Az elgondolkodó kérdés hangterjedelme szekund vagy terc, az éberálmó mélysége szerint. A hang többnyire a kiindulás szintjére tér vissza (633., 634. kotta). Az utolsó szótag nyomatéka és portamentója némi intellektuális erőfeszítést tükröz („Próbáljunk csak emlékezni!”).

Al-má-di? (sz)

633. kotta

Hogy is volt csak?

634. kotta

Dinamikus belső monológ hangterjedelme elérheti a kvintet is. A dallam ilyenkor gyakran polarizálódik, elkülönül a felső és alsó szint (635—637. kotta).

Hát ve-gyük me - gint a mi e - se - tűn - ket. (sz)

635. kotta

Az azt hi - szem, két év - vel az - e - lőtt volt.

636. kotta

Ki ír - hat - ta? (sz)

637. kotta

A belső vívódást, tépelődést, töprengést a súlyosodó és sűrűsödő nyomatékok jelzik. Gyakran fékezi le a hangsúly az utolsó, eredetileg hangsúlytalan szótagot (639., 640. kotta). A dallam is, a ritmus is töredezett (638. kotta). Minél cselekvőbb, céltudatosabb a belső monológ, minél inkább kifelé irányul, annál élénkebb a tempó, a dallam mozgása (642. kotta).

Ho - vá i - gyek - szik i - lyen sza - po - rán? (sz)

638. kotta

Nem lett vol - na sza - bad en - ged - nem. (sz)

639. kotta

Hon-nan kel - le - ne...? (sz)

640. kotta

Ked-vem vol - na u - tán - na men - ni.

641. kotta

Va - la - mi fe - szült-ség kell, va - la - mi ér - de - kes pil - la - nat, (k)
mi - e - lőtt le - megy a fűg-göny.

642. kotta

Kinő a belső monológból a próbálgató, kutató emlékezés, amikor a partnert is bevonjuk a keresésbe. Ritmusa élénkebb a befelé forduló hangos gondolkodásánál. Hangereje kicsi, a nyomatékok enyhék, bátortalanok. A fenntartott, lebegő hang különbözteti meg a határozott kijelentéstől. Az utolsó szólamban középmező szintre esik a dallam (643. kotta). A kérdő

Kis a - la - csony, pi - ros ar - cu, u - gye?

643. kotta

formájú próbálgató mondat ugyancsak középmező szinten lebeg, ezúttal az utolsó előtti szótagig. Itt félhanggal emelkedik a dallam, majd kvart lelépéssel zárul (644. kotta). Jellegzetes sajátja a hangos gondolkodás

Nem o - lyan kis a - la - csony, kö - vér? (sz)

644. kotta

élénkebb változatának a nagyobb és kisebb hangközök (kvart-szekund, terc-szekund) ritmikus váltakozása szólamonként.

Emlékezés, merengés

Igen szűk hangterjedelemben hullámzik a középső szint körül a hang. Az enyhe nyomatók alig emelik meg a szólamkezdő szótagokat. A mondat vége enyhén ereszkedik, lágy legato-ívben (645. kotta), vagy ritkábban,

Én már nem is i - gen em - lék - szem rá. (sz)

645. kotta

nők beszédében, egy árnyalattal megemelkedik a hang az utolsó szótagokban (646. kotta). A tempó lassú, a hangerő csekély és fokozatosan csökken

Fe - lejt - he - tet - len na - pok vol - tak a - zok. (sz)

646. kotta

a mondat vége felé. A lágyan képzett hang gyakran suttogásban oldódik fel. Az artikuláció laza. Egy erősebb, érzelmesebb hangsúly magasba vetheti a középmély szint alatt hullámzó dallamot, mely ezután sóhajszzerű ívben hull vissza az előbbi szintre (647. kotta).

Ma ré - gel o - lyan bol - do - gan ment el, mint a ré - gi szép i - dők - ben. (sz)

647. kotta

Felfedezés

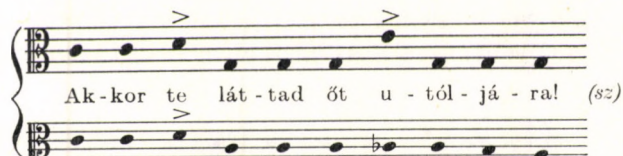
A keresett gondolati tárgy közeledését a dallam megemelkedése kíséri. A hang hirtelen felszökése jelzi a felfedezés, a r á d ö b e n é s percét. Ezt gyakran rövid, lineáris előfutam vezet be. A rövid rekapituláció. Innen lendül fel mintegy kvarttal a hang, hogy a felkiáltás után középmély szintre hulljon (648. kotta). Az elképedés dallamára emlékeztet ez a motívum.

E - zek sze - rint Stet - son a tol - vaj! (sz)

648. kotta

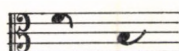

A felfedezés nem, de a motívum ismétlődhet, fokozódó hangterjedelemmel (649. kotta). A tempó a nyomatékos szótagig gyorsul. Innentől fogva fékezett. A hang fejrégiszterbe csap át, a zöngé levegős.

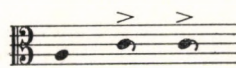

649. kotta

A c s o d á l k o z ó felfedezés sűrűn ismétlődő erős nyomatékai megnyújtják a szótagot és fel- és lesiklatják a hangot (650., 651. kotta). A felfedező

650. kotta

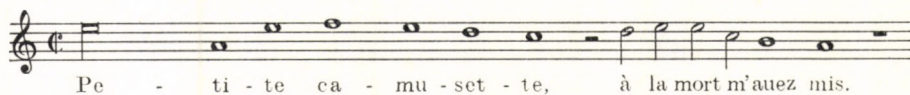

651. kotta

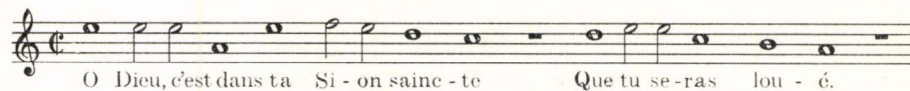
Ott van! második szótagjában felsiklik a hang. Az ismételt lesiklás más jelleget kölcsönöz a felkiáltásnak. Őt hallgató véleménye szerint: rábeszélő, „Hát nem látod?“, „Épp hogy nem kiabál!“, „Ott kell lennie“. A felsikló változat szerint: „Na né csak, előbb nem láttam!“, „Jaj de jó!“, „Miért mondta, hogy nincs ott?“.

Kontrafaktúrák a beszédben

Egy kis pisze lányhoz szól egy 16. századi francia szerelmi dal. „Petite camusette . . .” Kedves, játékos, lírai a dallama is (652. kotta). Szinte fel

652. kotta

653. kotta

sem ismerjük ugyanezt a dallamot, amikor súlyos áhítattal csendül fel egy hugenotta zsoltárfordításban (O. Douen 722 és k.): „Mon Dieu, c'est dans ta Sion sainte Que tu seras loué . . .” (LXV. zsoltár, vö. 653. kotta).

Ha végigfutunk a fejezet hanglejtés-kottáin, kissé idegenkedve látjuk, hogy ugyanaz a zenei motívum a legkülönbözőbb, néha a legellentetesebb érzelmekhez fűződik. Már „menet közben” észrevettük, hogy a töprengés dallama, sőt ritmusa is tökéletesen megegyezik a bosszankodó kijelentéseké-

vel. Ha lefékezzük a bosszankodó ember beszédét, legfeljebb szövegében különbözik a töprengéstől, tépelődéstől.

Nem véletlenszerű egyezésekre gondolunk. A fenyegető „Be ne tedd ide a lábad!” és a kissé csodálkozó, felvilágosító „Már tegnap itt volt a szén!” esetében a dallam hasonlósága leplezi a két hanglejtés tartalmi és alaki különbözőségét (654., 655. kotta). Azonnal világossá válik ez, ha mindkettőt

Be ne tedd i - de a lá - bad!

654. kotta

Már teg - nap itt volt a szén!

655. kotta

viSSZavezetjük semleges formájára. A második mondat alig módosult. Az utolsó szótag került csak valamivel feljebb. Lényegesen gyökeresebb átalakuláson megy át az első. Az eredetileg hangsúlytalan és középmély szinten álló második szótag váratlanul kiugrik, s az első kerül középmély szintre. A *Be* leszorítása, a *ne* váratlan felvetése érzékelteti éppen a kirobbanó feszültséget. Jelentősebb az első mondat esetében a szökőzár is, mivel egy nyomatékossá tett hangsúlytalan szótagban lép fel a hang.

Megtévesztő hasonlóságról lehet csak szó akkor is, ha egy eldöntendő kérdés és egy kijelentő mondat hanglejtése egyezik (656., 657. kotta). Ezek a

Hál - lott már i - lye n ar - cát - lan - sá - got?

656. kotta

Épp - úg y fél - nek tő - lem mint ott - hon. (sz)

657. kotta

példák ismét felhívják a figyelmünket arra a lényeges tényre, hogy alakilag is csak a semleges formából kiindulva írható le az affektív (vagy bármely konkrét) mondat hanglejtése. Jelleget, „jelentését” nem a közvetlenül tapasztalható formája, hanem a semleges alapformától való eltérése határozza meg.

A látszólagos formai egyezéseket kirekesztjük. Így is igen tarka családot gyűjtenek egybe az egyes dallam-sémák. Az egyik népes családot a nyomatékos szótag erős kiemelése jellemzi. A szó szoros értelmében kiemelt szótag után a hang hirtelen leesik, és ezen a jóval (kvarttal-szexttel) mélyebb szinten lebeg (658. kotta). Ezt az

Mi az hogy sze - re - pe - ket? (sz)

658. kotta

alapformát konkretizáljuk, variáljuk, amikor meglepetésünket (659. kotta), iszonyatunkat (660. kotta) rémületünket (661. kotta) fejezzük ki, ha hirtelen előnt a harag (662. kotta), ha „nagy kő esik le a szívünkről” (663. kotta), ha meggyőző érvet találtunk (664. kotta), vagy ha nagy meggyőződéssel és szeretettel vigasztalunk valakit (665. kotta), ha intenzíven kérünk valamit (666. kotta).

Ez az - tán meg - le - pe - tés! (sz)

659. kotta

Bor - zal - mas lát - vány volt!

660. kotta

A Be - ván - dor - lá - si Hi - va - tal - tól!

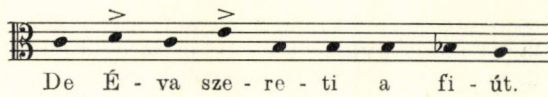
661. kotta

Ki hív - ta i - de ő - ket?

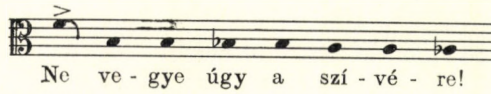
662. kotta

Nagy kő e - sett le a szí - vem - ről.

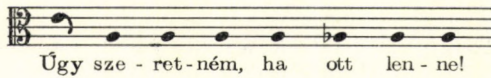
663. kotta

664. kotta

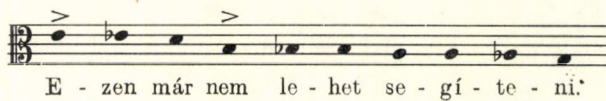
665. kotta

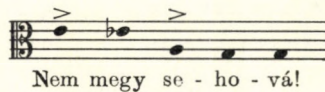
666. kotta

A mondatok dallama nem tökéletesen azonos. A rémület hatására kvartot esik a hang. Kvartot lép le a hang az érvelő mondatban is. Kvint a kérdés hangterjedelme és szext a megkönnyebbült sóhajé. A megdöbbsent rétori kérdésben merev vonalat képeznek a hangsúlytalan szótagok, a vigasztaló mondatban enyhén ereszkednek, a rémület, az iszonyat hatására kissé megemelkedik a második szólam. Más a dallam menete a nyomatékos szótagon belül is. Az ijedt és az érvelő mondatban „pontszerű”, nem siklik hallhatóan. A megdöbbsent vagy meglepett felkiáltásban gyorsan és alig teret esik, a vigasztaló és kérlelő mondatban lassan, fékezetten, nyomatékosan csúszik és széles, hosszú ívet rajzol. Még gyökeresebben különböző a dühös, a meglepett, a kérlelő mondat dinamikája, tempója, hangszíne.

A dinamika, a ritmus és a „hangvétél” (a hangképzés módja) különbözteti meg a szomorúság (667. kotta), az erély (668. kotta) és a felháborodás (669. kotta) következtében vagy a feszült töprengés hatására polarizálódott, felső és alsó dallamvonalra szétváló mondatokat (670. kotta).

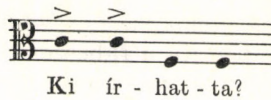
667. kotta

668. kotta

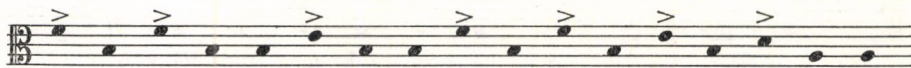
669. kotta

Ki ír - hat - ta?

670. kotta

↳. ↳. Máskor abban különbözik az affektív mondat a semleges alapváltozattól, hogy az érzelem hatására nyomatékos szótagok ismételen a felső szintre szöknek fel és a hangsúlytalan szótagok pedig egy jóval mélyebb szinten egy vonalba kerülnek. Ez a fajta motívumismétlés az örömrre (671. kotta) nem kevésbé jellemző, mint a haragra (672. kotta), a szervilis szolgálatkészségre, a szemrehányásra (673., 674. kotta), a lendületes érvelésre (675. kotta).

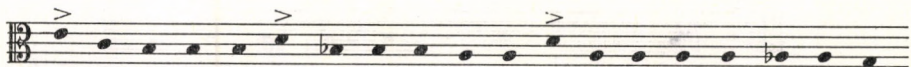
Van - e pom - pá - sabb do - log, mint harminc - negyven vá - rost be - jár - ni?

671. kotta

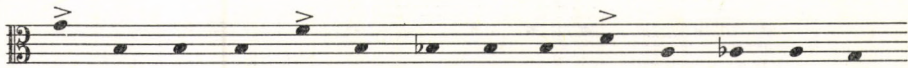
Ta - lán min - den lé - pé - sé - ről be - szá - mol - jon negyven é - ves ko - rá - ig? (sz)

672. kotta

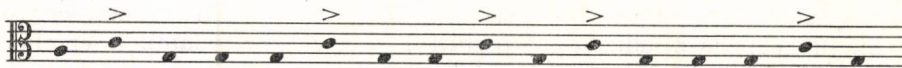
Bol - dog va - gyok, ha va - la - mi - ben is a se - gít - sé - gé - re le - he - tek.

673. kotta

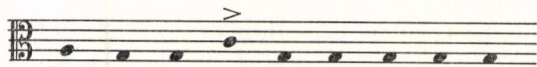

Az - ó - ta is rész - ket sze - gény és a - lud - ni se tud. (sz)

674. kotta

Mert ma - ga o - lyan ha - mi - san mond - ta, meg - győ - ző - dés nél - kül,

fő - leg a sze - rel - ni val - lo - mást... (sz)

675. kotta

Ugyanennek a témának (a semleges mondathoz képest) szűkített hangterjedelmű változata a rábeszélést (676. kotta) a gyűlölettel (677. kotta), a daccal (678. kotta), a szomorú panasszal (679. kotta), a revüllettel (680. kotta) kapcsolja össze.

A - ludd ki ma - gad, és hol - nap légy friss és jó ked - vül. (sz)

676. kotta

Ha egy - szer a ke - zem - be ke - rül, meg tud - nám öl - ni. (sz)

677. kotta

De most már csak a - zért is ki - rán - du - lok Gree-nwich - be. (sz)

678. kotta

Hi - á - ba is ké - rem, úgy se te - szi meg.

679. kotta

S ma - gá - val vit - te gyil - ko - sá - nak ké - pét. (sz)

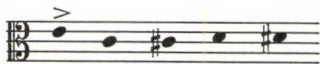
680. kotta

A semleges hangú magyar mondatok végén a dallam leereszkedik (ha nem is mindig az alapszintre). A szökőzár valamiféle érzelmet jelez. A fellépés mértéke, módja, főként súlya, tempója, színezete szerint azonban igen különféle érzelmet jelezhet: vágyat (681. kotta), kétségbeesést (682. kotta), iszonyatot (683. kotta), megdöbbenést (684. kotta). De lehet kacér szándékú (685. kotta), figyelmeztető (686. kotta), fenyegető (687. kotta), méltatlankodó (688. kotta), vagy védekező, önigazoló jellegű (689. kotta).

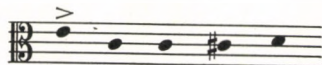
Ha csak egy perc - re is lát - hat - nám! (sz)

681. kotta

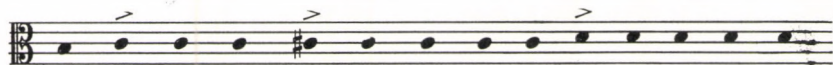
Nem bí - rom to - vább. (sz)

682. kotta

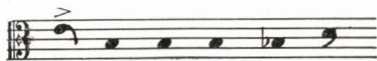
Nem le - het i - gaz. (k)

683. kotta

Jaj, most lá - tom, nem hoz - tam el az i - ra - ta - i - mat! (sz)

684. kotta

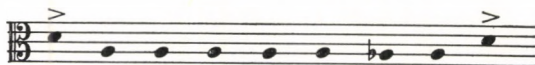
Rá - é - rek ma es - te.

685. kotta

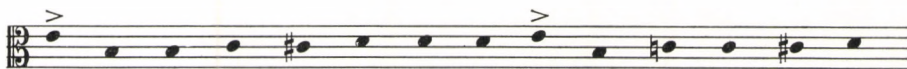
Ne zár - ja be az aj - tót!

686. kotta

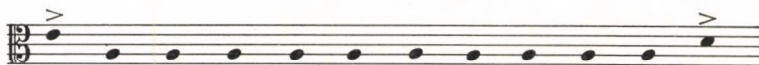
Be ne tedd i - de a lá - ba - dat! (sz)

687. kotta

Úgy be - szélsz ve - lem, mint - ha én el - len - sé - ged len - nék. (k)

688. kotta

Be - je - len - tet - tem, hogy sza - bad - ság - ra me - gyek! (k)

689. kotta

Az affektív hanglejtésformák időtlensége

Ferdinand de Saussure pankronikusnak nevezi a sem időhöz, sem térhez nem kötött nyelvi sajátságokat. Felfedezhetők-e a hanglejtésben ilyen általános érvényű tendenciák, törvényszerűségek?

Ha ugyanaz a hanglejtés-séma legkülönbélebb érzelmeket fejezheti ki, vajon lehet-e természetes kapcsolat az egyes érzelmekek és az érzelmekek kifejező dallamformák között? Annyi bizonyos, hogy az egyes hanglejtésformák nyelvhez kötöttek. Ha ez nem lenne így, akkor nem okozna olyan nagy nehézséget egy idegen nyelv hanglejtésének elsajátítása.

De az a kétségtelen tény, hogy a hanglejtésformák konvencionálisak, nem jelenti még azt, hogy „önkényesek”, hogy értéküket kizárólag a társadalmi megállapodás határozza meg. Ha az affektív hanglejtésformák ugyanolyan „önkényesek” lennének, mint a nyelv szójelei, mint például a *l + ó* hangsor, mely a franciában vizet, a magyarban lovat, az angolban törvényt jelent, akkor érthetetlen volna, miért tudjuk érzelmi szinten megközelítő pontossággal nyomon követni az angol vagy francia rádiójátékot, akkor is, ha nem értjük a szöveget.

Az érzelmekek tükröződése a német, angol és francia nyelvben

Az érzelmet tükröző hanglejtésformák konvencionálisak, nyelvhez és időhöz kötöttek, s éppoly kevésbé ültethetők át egyik nyelvből a másikba, mint a viszonylag érzelemmentes hanglejtésformák. Ez azonban egyáltalában nem jelenti azt, hogy az affektív hanglejtésformák önkényesek. Az önkényes jelek szükségképpen konvencionálisak, de a konvencionális jelek nem szükségképpen önkényesek (Fónagy 1956). Ha az egymással rokonságban nem levő nyelvek azonos tartalmat kifejező dallamában lényeges közös vonásokat fedezhetünk fel, akkor a beszéddallam nem tekinthető teljesen önkényesnek.

Hogy ezt a feltevést ellenőrizhessük, két-két német, angol és francia kísérleti alannal mikrofonba mondattunk (a beszédhelyzet meghatározása után) bizonyos mondatokat, melyek a tükrözött érzelem vagy attitűd szempontjából pontosan megfeleltek a fenti magyar mondatoknak.

Az *ö r ö m* a három indoeurópai nyelvben is megnöveli a hangterjedelmet, magasabb hangfekvésben, szabálytalan időközönként, sűrűn fel-felszökő dallamban és szabálytalan nyomatékeloszlásban jut kifejezésre. (690. a, b, c kotta). A nyomatékok súlya ezúttal is körülbelül egyforma és független a szavak szemantikai súlyától. A tempó élénk, a hang olykor levegős (Trojan tapasztalata szerint az öröm, az ujjongás nem párosul levegős zöngéképzéssel, vö. 1952, 192 és kk.).

A franciában, a nyelv oxyton jellegénél fogva, a hang a szólam végén szökik fel. A magyarban a szólam elején. Így a francia örvendező mondatnak crescendo jellege van, szemben a magyar mondatok decrescendo jellegével. De ha nem közvetlenül hasonlítjuk össze a magyar és francia affektív beszédet, ha az affektív formát előbb a normatívhoz mérjük és a jellegzetes különbségeket állítjuk egymás mellé, akkor az egyezések nyilvánvalóvá válnak. A franciában — a nyelv eltérő fonológiai adottságainál fogva — nagyobb szerepet játszik az öröm kifejezésénél a nyomatékos szótagok erős

a)

Ich bin so glück-lich daß du da bist! Wie ich mich freu-e! (k)

b)

Oh, I am so glad to see you, you've no i-de-a, real-ly I have wait-ed for you for hours! (k)

c)

Comme je suis heu-reuse de te voir! Je ne pen-sait pas te ren-con-trer! (k)

690. kotta

megnyújtása. A magyarban az időtartam fonemikus jellege korlátozza ezt a lehetőséget.

A magyar *g y e n g é d* hanglejtés differenciatív jegyei fellelhetők a nyugati nyelvekben is. A hangszint magasabb, mint az érzelemmentes beszédben. A hangterjedelem szűk. A nyomatékos szótag egybefogja a szólamot, még a francia mondatban is („repose-toi un peu”). A nyomatékos hosszú szótagokban hallható a lesiklás (portamento), különösen az angol és német mondatban. A tempó fékezett, a hangerő tompított, az artikuláció lágy, enyhén nazális színezetű, labiális, a zöngé telt (691. a, b, c kotta). Mindez megfelel Trojan (1952, 178) megállapításainak. Fejhangba való áthajlást (Trojan uo.) sem a magyarban, sem az idegen nyelvű kísérleteknél nem tapasztaltunk.

a)

Wie mü-de du bist. Komm, ruh' dich aus. (k)

b)

You must be ti-red my dear. Have some rest! (k)

c)

Tu dois ê-tre bien fa-ti-guée. Re-poses toi un peu. (k)

691. kotta

A v á g y a t tükröző konfiguráció (vö. Bolinger): az enyhén megemelkedő, leereszkedő, majd a mondat végén enyhén fellépő dallamforma a németben, angolban, franciában egyaránt kibontakozik. A dallam és a nyomatékeloszlás is hasonlóképpen divergál, mint a magyarban (vö. 1. 3.) A hangterjedelem szűkített, a tempó fékezett, a zöngé levegős (692.a, b, c kotta). Érezhető a fokozódó izomfeszültség, melyre Trojan is utalt (1952, 181, „Taktgestalt T”).

a)

Wenn ich jetzt nur bei ihr sein könn-te... (k)

b)

Oh if on - ly I could see her be - fore I go... (k)

c)

Comme je voud-raïs êt - re près de lui... (k)

692. kotta

A k a c é r s á g r a jellemző nyomatékos, de halk, tercenyi felcsúzás az utolsó szótagban egyszer sem maradt el. A vizsgált német mondatban kétszer is felhajlik a dallam (693.a kotta). A vizsgált francia mondatban először portamento nélkül lép fel egy kvartot (693.b kotta). A vizsgált angol

a)

Heu - te lie - ße es sich ma - chen... (k)

b)

Je suis lib - re ce soir... (k)

c)

Well, I am not ac - tive do - ing a - ny - thing to night... (k)

693. kotta

mondatban háromszor emelkedik fel a hang, a normatív mondat hanglejtésétől eltérően, kétszer portamento nélkül, s végül portamentóval (694. c kotta). Hasonló a mondatok dinamikája is. A nyomatékos szótag artikulációja viszonylag feszes, de ugyanakkor halk, tompított, suttogásba hajló. A fejrégiszterbe való áthajlás az angol mondat végén és a német mondat első portamentós szótagjában („sich”) volt érzékelhető. Trojan (1952, 182) nem tapasztalt fejhangba való átsiklást a csalogatásnál (Lockung).

A három nyugati nyelvben is erősen megnöveli a meglepetés a hangterjedelmet. A németben és angolban is magasról zuhan le kvintet vagy szextet a hang (694. a kotta). A franciában sem ismeretlen ez a hirtelen lelépés,

a)

Wie kommst denn du her Ich dach - te, du bist ver - reist.

b)

How did you come to - day here?! I thought you left a long time a - go!

c)

Toi i - ci!! Tu ne m'a - vais pas pré - ve - nu!

694. kotta

de gyakori ennek fordítottja: a hang hirtelen magasba szökkenése is. Eldöntendő kérdésben a felszökés hangközének növelésében fejeződik ki a csodálkozás. A feszültség és a dinamizmus fokozódása, majd csökkenése jellemző a csodálkozásra (Verwunderung) Trojan szerint, aki az eldöntendő kérdés hanglejtésével hozza kapcsolatba a csodálkozó hanglejtést (1952, 182 és kk.).

A megrettezés, hirtelen beálló rémület dallamformája a nyugati nyelvekben is a szűkebb hangterjedelemben, a hangerő, a ritmus visszafogottságában, sajátos hangszínen különbözik a meglepetés dallamától. A csodálkozásnál, meglepetésnél a szólam gyakran az utolsó szótagig lebeg a felső szinten és csak az utolsó szótagban hull le mélyre a hang. A rémült beszédben csak rövid ideig marad a dallam a felső szinten, a szólam zöme az utolsó szinten képez egyenes vonalat (695. a, b, c kotta).

A szorongás, a tartós félelmi állapot jele a nyugati nyelvekben is az igen szűk hangterjedelem, a nyomatékos szótagok egy hanggal vagy ennél is

a)

Mein Gott! Sie sind vor uns' - rem Haus steh'n ge - blie - ben.

b)

Oh my God - ness, there is a grass-snake on your ank - le!

c)

Ils s'ar - rê - tent jus - te de - vant not - re porte.

695. kotta

kevesebb emelkednek csak ki a középszinten merev vonalat alkotó szólamból (696. a, b, c kotta).

a)

Was ist denn das? Wer kommt denn da?

b)

I think there is some - bo - dy mov - ing a - round there.

c)

J'ent-ends des pas du cô - té du jar - din.

696. kotta

A p a n a s z folyamán is hasonló rendezési elv érvényesül, mint a magyarban. A kiénekel, kiegyengetett dallamot ritmikus időközökben szakítja meg a szekundnyi fellépés (697. a, b, c kotta). A gégeizmok, garatizmok ezúttal is feszesebbek.

a)

So oft hab' ich ihn schon ge - be - ten mir zu hel - fen,
doch nie mals fand er Zeit da - zu.

The musical notation for example a) consists of two staves. The first staff contains the melody for the first line of text, and the second staff contains the melody for the second line. The notes are quarter notes, and there are accents (>) above the first, third, fifth, and seventh notes of each line.

b)

...there is no tech - ni - cian, the ma - chines break
down, you must spend half an ho - ur wai - ting a - round

The musical notation for example b) consists of two staves. The first staff contains the melody for the first line of text, and the second staff contains the melody for the second line. The notes are quarter notes, and there are accents (>) above the first, third, fifth, and seventh notes of each line.

c)

Que de fois ai j'deman-dé ce ser vice, mais elle a toujours re - fu - sé.

697. kotta

The musical notation for example c) consists of a single staff. The notes are quarter notes, and there are accents (>) above the first, third, fifth, and seventh notes.

Mély hangfekvés, szűkített hangterjedelem, préselt zöngé vagy mormogott hang jelzi a megvetést, akárcsak a magyarban (698. a, b, c kotta).

a)

Mit dem würd' ich mich nicht ein-mal zei - gen.

The musical notation for example a) consists of a single staff. The notes are quarter notes, and there are accents (>) above the first, third, and fifth notes.

b)

I don't want to be in her com - pa - ny.

The musical notation for example b) consists of a single staff. The notes are quarter notes, and there are accents (>) above the first, third, and fifth notes.

c)

Oh je ne sor - ti - rai ja - mais en sa com - pa - gnie.

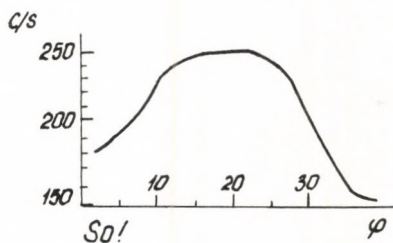
The musical notation for example c) consists of a single staff. The notes are quarter notes, and there are accents (>) above the first, third, and fifth notes.

698. kotta

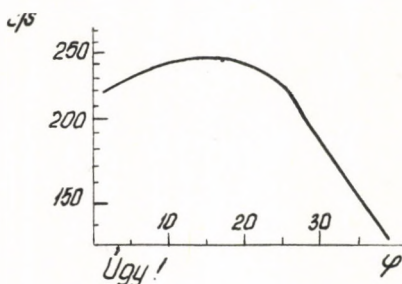
Trojan is a megvetés egyik lényeges szignáljának tekinti a mellregisztert (1952, 187). Levegős zöngéképzéssel (Trojan uo.) nem találkoztunk sem a magyarban, sem idegen nyelvű kísérleteink folyamán.

Úgy látszik tehát, hogy az azonos érzelmekhez, attitűdökhöz egymással nem rokon nyelvekben is mély analógiákat mutató dallamformák fűződnek. Az érzelmek zenei szignáljait pankronikus, nyelveken és korokon felülálló tendenciáknak tekinthetjük, melyek az egyes nyelvek mindenkori struktúrájának megfelelően realizálódnak. Ezek a tendenciák nemcsak egyes nyelvek keretét haladják meg, de túlnőnek a nyelvi közlés határain is. A nem nyelvi eszközökkel történő közlésben is érvényesülnek. A vokális és a hangszeres zenében hasonló dallam-konfiguráció, dinamika és ritmus fejezi ki az egyes érzelmeket, mint a beszédben.

9/a ábra: A gúnyos So! hangnyomásgörbéje

9/b ábra: A gúnyos Úgy! hangnyomásgörbéje

Az érzelmek tükröződése a zenében

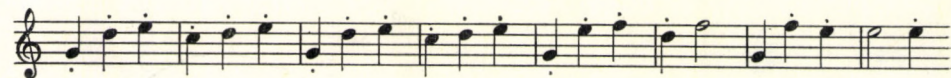
Az ö r ö m gyors tempóval, rövid lélegzetű motívumokkal párosul. A motívum gerincét mélyebb szintről hirtelen felszökő dallam alkotja (vö. Mattheson: „Ausbreitung unsrer Lebensgeister”, 16). A felfelé törés, felfelé torlódás jut nagyobb egységeken belül is kifejezésre, mint pl. J. S. Bach Pünkösdi kantátájában („Mein gläubiges Herz, frohlocke!”), a 3. számú kantáta basszus áriájában („Empfind ich Höllenangst und Pein, so muß im Herzen ein Freudenhimmel sein”), Händel „Joshua” c. oratóriumában („O had I Jubal’s lyre”), Beethoven „Les Adieux” szonátája (Opus 81a) III. tételének (Das Wiedersehen) főtémájában, Schumann menyegzői énekében („Helft mir ihr Schwestern”, Frauenliebe und Leben Op. 42); Richard Wagner Trisztánjának III. felvonásában egyre lejjebb ereszkedő motívumok vontatott sorát (701. a kotta) váltja fel a jó hírt jelző pásztorsíp ugránczó dallama (701. b kotta). Kevésbé stilizált, a beszédhanglejtéshez közelebb álló Kurvenál örvendező felkiáltása az éledező Trisztán láttán a III. felvonásban („Endlich! Endlich! Leben, o Leben!”).

A g y e n g é d s é g viszonylag kis hangterjedelmen belül lágyan hullámzó dallamokat hoz létre, így Monteverdi Orfeo-jának I. felvonásában Orfeo áriájában („E più felice, l’ora Che per te sospirai”), Orfeo II. felvonásbeli áriájában („Vi ricorda, a boschi ombrosi...”), gondoljunk Don Juan és Zerlina No. 7 duettionójára (Mozart: Don Juan, I. felv., 702. kotta), vagy Zerlina No. 13 áriájára („Staro qui come agnellina...”, vö. Jouve), Zerlina No. 19 áriájára, Don Juan szerenádjára, Wotan búcsújára Brünhildától (Wagner: Walkür, III. felv., „De Augen leuchtendes Paar”), Pelléasnak Mélisandehoz intézett szavaira Debussy „Pelléas és Mélisande”-jában („Oh, qu’as

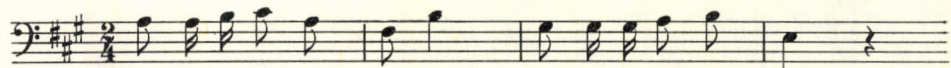
a)

b)

701. kotta

Gib mir die Hand mein Le - ben, komm' in mein Schloß mit mir!

702. kotta

tu dit, Mélisande..."); így marasztalja Wozzeck Marie-t Alban Berg operájában, a III. felvonás 2. jelenetében („Du sollst da bleiben”). Összefogott, lágy legato dallamívek fejezik ki a gyengédséget Euridice áriájában, Monteverdi „Orfeo”-jának I. felvonásában („Io non dirò qual sia me'l tuo gioir, Orfeo...”), Zerlina No. 13. áriájában (Don Juan, I. felv., „Ah, non hai core...”), Pamina és Tamino kettősében (Mozart: Varázsfuvola, I. felv.; „Tamino mein” 703. kotta), Brangenenek asszonyához intézett szeretettel-

*Pamina**Tamino*

703. kotta

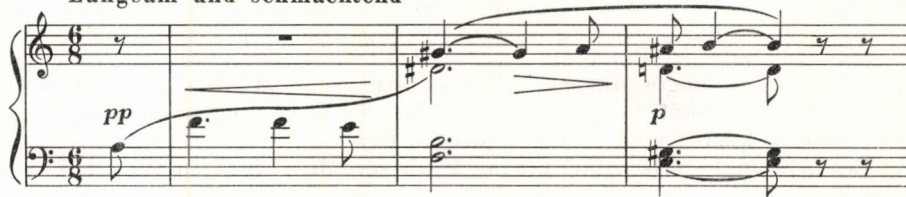
jes szavaiban (Trisztán és Izolda, I. felv. „Herrin Isolde, traueste Holde...”), Golaud szavaiban, amelyekkel Mélisande-et szólítja meg a „Pelléas és Mélisande” I. felvonásában („Donne moi tes deux petites mains.”). Ezek a dallamformák messze túlnőnek azonban az európai zene egyes korszakaiban a gyengédség érzékeltetésén. A rokokó zenének szinte általános jellemvonása a dolce-hangvétel.

A v á g y kifejezésének jellegzetes zenei formája a kissé elmélyülő, majd a zenei mondat végén enyhén felhajló motívum. A tempó erősen fékezett, az eleinte ugyancsak visszafogott dinamika lassan fokozódik, s végül — a

dallam vonalától eltérően — ismét hanyatlik. Ezzel a dallammal találkozunk Monteverdi „Orfeo”-jének III. felvonásában Orfeo áriájában („Al mio languire...”), Tamino képáriájában (Varázsfuvola I. felvonás, „Ich fühl’s...”) vö. Újfalussy, 1961), Beethoven „Les Adieux” szonátájának (Op. 81a) második tételében („Die Abwesenheit”), melynek főtémája, „A távoli kedveshez” című dalában, Schubert „Gretchen am Spinnrade” című dalában („Sein Händedruck und ach, sein Kuß...”), Schumann „Almodozás” című darabjában, Brahms „O wüßt’ ich doch den Weg zurück” kezdetű dalában, Verdi „Otello”-jének csókmotívumában, a Trisztán-előjátékban (704. kotta), így sóhajt Mélisande kútba esett gyűrűje után a Pelléas II. felvonása 1. jelenetében („Elle est si loin de nous”).

Langsam und schmachtend

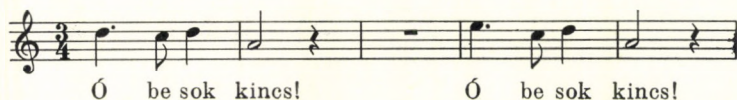
704. kotta

A kacér felhívást, felkínálkozást, csalogatást kifejező hanglejtésnek a zenében kissé elmélyülő, majd az utolsó hanggal röviden (rendszerint staccatóban) felszökő dallamvonal felel meg. Ez a motívum kíséri ismételten az utcalány felkínálkozását Bartók „A csodálatos mandarin”-jában, így például, amikor az öreg gavallért csábítja, vagy később, a Mandarinnal folytatott diszkrétébb, majd bátorodó flörtben (705. a, b kotta). Lágýabb, szelídebb, játékosabb ez a kacér mozdulat Susanne és a gróf kettősében. Mozart „Figaro”-jének II. felvonásában (... la donna ognora tempora di dir così...”).

705. kotta

A magasról hirtelen mélyre hulló dallam a zenében is kifejezheti a meglepetést. Így csodálkozik Zerlina is azon, hogy a hűtlenül elhagyott Elvira Don Juan életéért könyörög (II. felv.). Így döbben meg Don Juan elkárhozásának hírére. Ezt a sémát találjuk Ottavio és Masetto „Che impesata” motívumában (vö. Újfalussy, 1961). Így ámul el Golaud Mélisande szépségén, amint az erdőben megpillantja (Pelléas, I. felv., „O vous êtes belle!”), és a Kékszakállú Juditja a herceg kincsei láttán (706. kotta).

706. kotta

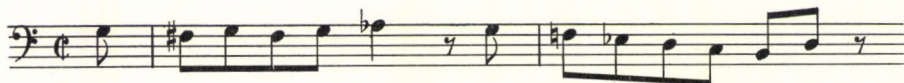
A meglepetés, megdöbbenés motívumához igen közel áll a rémületé. A magasból (egy-két hang után) hirtelen lezuhanó dallam megmerevül, szűk határok között mozog. Így fejeződik ki a rémület a látomásoktól gyötört Borisz monológjában (707. kotta), Marie rémült felkiáltásában („Hülfe!”),

707. kotta

Alban Berg: Wozzeck, III. felv. 2. jelenet), mikor meglátja Wozzeck kezében a kést, vagy később (III. felv. 4. jelenet), Wozzeck félőrült látomásaiban („Der Mond ist blutig . .”).

A rémület gyakran szorongásba megy át, állapotá tartósul. Így például Leporello szerepében, a temető-jelenetben. A hangterjedelem szempontjából szekundra zsugorodik (Don Juan, II. felv., „Partiamo! Percarita, partiamo! Andiamo via di qua . .”). Így szólal meg Papageno is Sarastro jövetelének hírére (Varázsfuvola, I. felv., 708. kotta, vö. Újfalussy, 1961), így lopakodik Varlam és Miszajl az erdőből a Borisz Godunovban (III. felv.), így lapul Golaud (Pelléas és Mélisande III. felv. 4. jel.) gyermekével Mélisande ablaka előtt („Parle plus bas. Que font-ils?”), így néz körül nyugtalanul Pelléas Mélisande-dal való találkozásakor (a IV. felv. 1. jelenetben kétszer is „J’entends parler derrière cette porte”), így húzódik Mélisande Pelléas karjaiba a IV. felvonás 4. jelenetében („Il y a quelqu’un derrière nous”).

708. kotta

A panasz kis szekundot fel-fellépő monoton dallamot képez. Kodály Zoltán „Psalmus Hungaricus”-ának lamento-kórusa a panasz magyar beszédhanglejtésének stilizált formája. A fellépő hangok erős nyomatékkaal vonják magukhoz a félhanggal lejjebb elhelyezkedő súlytalan hangokat. Verdi „Requiem”-ének Lacrymosa-tétele és Monteverdi „Orfeo”-ja II. felvonásának sirató kórusa („Amor, Amor, Amor . . .”) az olasz nyelv paroxyton hangsúlyelosztását tükrözi. Az összefogó nyomaték a második szótagra esik. A motívumsor felfelé torlódik (709. kotta). A panasz monoton

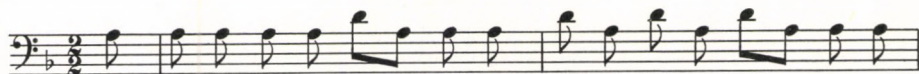
Come un lamento

709. kotta

dallamával sajnálkozik Euridicén az első pásztor Monteverdi „Orfeo”-jának II. felvonásában („Oh, quanto e in vista Dolorosa . . .”), a kórus tenor I. szólama („Quanto duol soffrir, ahimé!”), az Orfeo siránkozását („Tu se’ morta . . .”) kísérő zenekar. Ezt a lamentáló dallamot hozza a zenekar, amikor Donna Anna felfedezi apja holttestét (vö. Jouve), vagy amikor a szobor megjelenik Don Juan ebédlőjében. Így panaszkodik Samuel Goldenberg és Schmuyle Muszorgszkij „Egy kiállítás képei”-ben.

Szintet tartó alapvonal és kvart-kvint (oktáv) ugrások jellemzik gyakran a d ü h ö t a zenében is, így Ozmin 3. áriájában Mozart „Szőktetés a szerájból” c. operájának I. felvonásában, Ozmin és Blonde kettősében (II. felvonás), Beckmesser áriájában Wagner „A nürnbergi mesterdalnokok” c. operájának III. felvonásában (710. kotta). Elvira áriájában a „Don Juan” I. felvonásából („Mentitore! Mentitore!”) fent is, lent is szintet tart a dallamvonal, s a hang oktávot ugrik lefelé.

Aus sei-ner Schuster-stu - ben hetzt end-lich er den Bu - ben mit

Knüpp eln auf mich her...

710. kotta

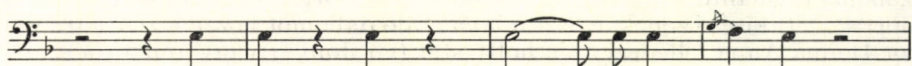
Lefelé tendáló dallamvonal tükrözi a megvetést. Így inti Elvira Zerlinát Don Juantól az I. felvonás 8. áriájában) (. . . non lo lasciar più dir!”). Így szól Wotan Hundinghoz a „Walkür” II. felvonásának végén (711. kotta) és Golaud Mélisande-hoz „Pelléas” IV. felvonásának 1. jelenetében („Vos longs cheveux servent enfin à quelque chose”).

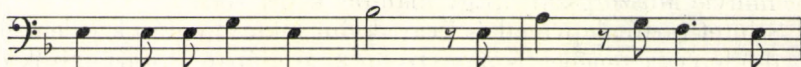
...fängst du von Lie - be gar an!

711. kotta

Magas regiszterből mély regiszterbe siklik le a hang a g ú n y o s énekben. A magas hang hangsúlyos és rendszerint pontozott. A portamentót pótolja és provokálja ez a pontozott hang és a hangot követő hirtelen lelépés. Ezzel a dallamformával „udvarol” Don Juan Elvirának csak azért, hogy eltávolíthassa Leporellóval együtt, s a szobalányának udvaroljon (II. felv., vö. Jouve). Már ez a dallamforma is leleplezhető Don Juan szándékát, ha Elvira nem ragaszkodna olyan görcsösen az illúzióhoz. Így beszél a már-már hűtlen Zerlinához Masetto („faccia il nostro cavaliere . . .”), így szól Siegfried Miméhez Wagner „Siegfried”-jében, a II. felvonás 2. jelenetében (712. kotta), így bírálja Hans Sachs Beckmessert a „Mesterdalnokok” III. felvonásában („er hält’s auf die Länge nicht aus . . .”), így érdeklődik később hogyléte felől („Herr Merker, sagt, wie steht’s? Gut?”), ilyen dallal gúnyolják az asszonyok az elfogott testőrt a Borisz Godunov III. felvonásában, vagy a fiatal suhancok a „bolond Ivanovicsot”, ilyen hangon beszél Golaud Mélisande-ról (Pelléas, IV. felv. 2. jelenet, „ils donneraient à Dieux des leçons d’innocence”).

Geh’ hin, Knecht! Knie - e vor Fri - eka:

meld’ ihr daß Wo - tan’s Speer ge - rächt, was Spott ihr

schuf.

Geh’!

Geh’!

712. kotta

A népdalok dallamformájának sokkalta nagyobb (szinte liturgikus) kötöttsége és a népdal szövegeének és dallamának egymástól való viszonylagos függetlensége ellenére, bizonyos érzelmek népdalainkban is hasonlóképpen tükröződnek, mint a műzenében, mint a beszéddallamban.

Mélyülő és felhajló motívum kíséri gyakran a v á g y a t a népdalokban is. (Én Istenem, add megérnem . . ., Visszanéztem félutambul . . ., Álom, álom mért nem jössz . . . é.i.t.) Kodály „A magyar népzene” c. kötet alapján készített statisztika szerint 11 népdalban kísérte ez a motívum a vágyat kifejező szavakat. 3 hasonló tartalmú népdalban más melodikus megoldást találtunk és 2 esetben más jellegű szöveget kísért a „vágy dallama”.

A lamentáló, p a n a s z o s dallam, a népi siratók jellegzetes formája is felbukkan igen sok népdalunkban is (Sirass édesanyám, Árva vagyok árva, Istenem, Istenem, A búbanat keserűség, Szegény Szabó Erzszi, é.i.t.). Kodály említett kötetében 28 panaszos jellegű ének dallama felel meg a panasz

hanglejtésének, 9 dalban a panaszos mondanivaló más dallammal társul és 2 dalban járul más jellegű szöveg a lamentáló dallamhoz.

Lágyan hullámzó melodikával, enyhén lehajló dallamívekkel párosul a gyengéd ség a népdalokban is (Repülj madár, repülj, Ároksparti kökény, Fürjecs-kém, fürjecs-kém, Zöld erdőben stb.) és ugyanarra a szintre kvartot-kvintet fel-felugró dallam kíséri a ves z e k e d é s t s tükrözi a haragot (Asszony, asszony ki a házból, Verjen meg az egek ura, Verjen meg az Isten, é.i.t.). A Kodály-kötet alapján készített statisztika szerint a gyengéd szövegű dallamok hangközeinek 82%-a szekund-terc (52% szekund, 30% terc), a haragos szövegű dallamok hangközeinek 60%-a kvart-kvint (30% kvart, 30% kvint) (vö. 7. táblázat).

7. táblázat

*A hangközök gyakorisági eloszlása
százalékokban haragos és gyengéd szövegű
népdalokban*

Hangköz	Haragos	Gyengéd
prim	3	10
szekund	5	52
terc	20	30
kvart	30	8
kvint	30	—
szext	8	—
szeptim	2	—
oktáva	2	—

A hang lejtése: mimika a gége szintjén

Az érzelmek mibenléte, eredete, szerepe egyike a legrégebb lélektani problémáknak. Az érzelmeket meghatározó fiziológiai folyamatok elemzése is az ókorra nyúlik vissza. Már Hippokratész is kereste az emotív magatartást meghatározó testi folyamatokat. A rekeszizom és a szív rendellenes működéséből igyekszik az egyes érzelmek szimptomáit levezetni. Rendellenességet látott Hippokratész mindenfajta érzelemben, örömben és szomorúságban egyaránt. Demokritosz abban látta éppen a filozófia feladatát, hogy az embereket megszabadítsa érzelmeiktől, ahogyan az orvos a betegségtől szabadítja meg betegét. Ezt a gondolatot építették ki rendszerré a sztoikus filozófusok. Nem tér el lényegesen ettől a felfogástól a modern lélektani irodalomban is elterjedt nézet, mely szerint az érzelem az egyén szervi működésében és magatartásában észlelhető zavar (vö. P. Th. Young 28 és kk.).

Ezek az elméletek azon a kétségtelen és sokszorosan tapasztalt tényen alapulnak, hogy az érzelmek hatására a belső szervek működése rendellenessé válik (eltér a megszokottól), hogy az izgalom, a harag vagy akár az élénk öröm, felesleges, gyakran igen célszerűtlen (sokszor koordinálatlan) mozgással párosul, hogy a szomorúság, a levertség, a kétségbeesés, a rettegés bénítja a célszerű tevékenységet stb.

Új irányt adott az érzelmek és érzelmi megnyilvánulások kutatásának Darwin.

Darwin (28 és kk., 348 és kk.) tézise szerint az érzelmes magatartás egy egykori célszerű mozgáskomplexum maradványa. A haragot kísérő belső szervi folyamat, a haragot tükröző taglejtés és arcimimika támadásra való felkészülésként értelmezhető, akkor is, ha tudományos vita során támadt fel ez az érzés, s az ingerült tudós valójában nem készül tettelegességre. Az alapvető érzelmeknek ez az ősi eredete teszi érthetővé, hogy a primer érzelmeket kísérő szervi folyamatok és mozgásképletek lényegében azonosak a társadalmi fejlettség különböző fokán álló népeknél, sőt: fellelhetők az embernél alacsonyabb rendű élőlényeknél is (Darwin, Cannon).

Az érzelmek nemcsak tükrözik, de egyúttal helyettesítik is a cselekvést. A társadalmi együttélés szükségszerűen korlátozza az ösztönös cselekedeteket. Ha erős inger ellenére sincsen közvetlen cselekvésre lehetőség — írja Darwin tanítását továbbfejlesztve egy angol orvos —, akkor érzelem keletkezik. „A harag filogenetikus szempontból harc, a félelem menekülés . . .” (Crile 76). Darwin felfogásán alapul Sartre érzelemelmélete is, aki az egyes érzelmekben — egy archaikus „pre-rationális” szemszögből még célszerűnek minősülő — pótcselekvéseket lát. A darwini elmélet magja egyébként már az egyik egyházatya írásaiban is felfedezhető. Lactantius az érzelmeket elítélő sztoikus felfogással polemizálva azt tanítja, hogy a természetes érzelmek állati fokon célszerűek (Institutiones VI, 18, 22 és k.).

A darwini célszerűségi elmélet mellett változatlanul tovább él a „fiziológiai” érzelemelmélet, mely szerint az érzelem nem egyéb, mint bizonyos ingerek által kiváltott belső szervi folyamat, illetve a folyamat tudati tükröződése (Lange, James; újabban Wenger, vö. Moosehart 3 és kk.).

Az érzelmeket tükröző hanglejtésformák bizonyos pankronikus vonásai a James—Lange-elmélet alapján állva is jól megmagyarázhatók. Bizonyos külső ingerek izgalmi állapotot idéznek elő, ennek következtében fokozódik a kilégző izmok tevékenysége, hevesebbé válik a kilégzés, erősebb a nyomaték, fokozódik a belső gégeizmok tónusa is, a hangszalagok megfeszülnek, a hangfekvés magasabbá válik, gyorsul a beszédtempó. A szomorúság, levertség ellenkező előjelű változásokat idéz elő: meglassul a beszédtempó, csökken a kilégző izmok tevékenysége, ellazul a hangszalag, mélyül a hangfekvés (Merkel 350 és kk.).

Sokkal bajosabb már a reflexelmélet alapján állva (H. Spencer) a finomabb különbségeket megmagyarázni. Miért fejezheti ki a gúnyt a fel-, majd hirtelen lesikló hang, a vágyat a dallam enyhe felhajlása a mondat végén stb?

Gyümölcsözőbb számunkra az érzelmek teleologikus felfogásából kiindulva az affektív hanglejtésformákat egy célszerű vagy annak vélt cselekvés, magatartás részeként, vagy annak reprezentánsaként felfogni („Ergebnis von zielstrebigen Vorgängen”, Trojan 1952, 2).

Az örömm dallamának, dinamikájának nem egy közös jegye van más-fajta heves izgalmak hanglejtésformáival: a sűrű nyomatékeloszlás, a nagy hangterjedelem, a gyors tempó. C. Lange is, Trojan is rámutatott arra, hogy az ujjongó öröm és a harag akusztikai arculata sok hasonlóságot mutat. Ha a hanglejtést a testmozgás hangos vetületének tekintjük, az örömm dallama kétségtelenül igen élénk mozgást reprezentál. Az örömm dallama azonban a haragéval szemben szabálytalanabb, kevésbé kontrollált, kevésbé

irányított („weit weniger streng, vielmehr aufgelockert und gleichsam »ziellos«”, írja Trojan, 1952, 195. az öröm dinamikájáról). Spontán és igen élénken szökdelő mozgás tükröképe. A magas hangfekvés, a nagyobb egységen belül többnyire kifejezésre jutó felfelé tolódás, a világos hangszín (az artikulációs bázis előre és felfelé tolódása), a mozgás kifelé, felfelé irányulása az életkedv félreérthetetlen jele. A mozgás vonalának szabálytalansága, kötetlensége egyúttal a test izomzatának viszonylagos lazaságát tükrözi a haraghoz képest. Az izmok viszonylagos ellazulása pedig a támadó szándék, az agresszív indulat háttérbe szorulására mutat. A hajtóerő ezúttal sokkalta inkább a szabadon áradó életerő. Az agresszió (mérésékelt izomfeszültség, felfelé törés, a mondat szétvetése) csak az akadályok elhárításában, a cél elérésében támogatja az ént. Trojan az akadályelhárulása folytán felszabaduló energia áradását látja az öröm hangos jeleiben. Sartre szerint a kívánt tárgy birtokbavételét ágálja az öröm („il possède l’objet par magie, la danse en mime la possession”, 50).

A g y e n g é d s é g dallama az enyhén ringató mozgás és a simogatás tükröképe. Ezt az interpretációt támasztja alá a többi szignál is. A tompított hangerő, az igen „lágy” (laza) artikuláció, a „lágy” zöngéképzés s a telt „zöngé” (Fónagy 1962) az agresszió hiányára mutat. A szeretetteljes közeledés jele az ajkak kerekítése is („orale Liebkosung” Trojan, 1952, 178), másfelől az orális regresszióé, az „ártatlan gyermekkel” való azonosulásé, akár csak a gyermeki beszéd felé közeledő világos hangszín („der Sprecher verliert sich an das Kind”, Trojan, 1952, 178).

A v á g y visszafogott, majd növekvő s végül ismét elernyedő dinamikája belső vívódást tükröz. A visszafojtott vágy utat tör, de az elérendő cél olyan távoli, elérhetetlen. A csökkenő hangerőt keresztezi azonban a felhajló dallamvonal. Mintha a fej, az egész test a reménytelenül távoli tárgy felé emelkednék. A hangerő és a dallam vonala eltér, ahogyan ellentétben áll a vágy és a valóság is. Ezt az ellentmondást, a hiábavaló próbálkozást tükrözi a garatívek enyhe kontrakciója s általában a mondat folyamán fokozódó izomfeszültség („faukale Enge”, „gehalten”, Trojan, 1952, 181 és k.). A vívódás és a kielégületlenség szomorúsága fékezi a tempót. A levegős zöngé a sóhaj stílizálja.

A csábító, k a c é r attitűd lefojtott s ugyanakkor végig fokozódó dinamikában tükröződik. A nyomatékos szótagokban fel-felcsúszó hang a visszafojtott indulat fel-felcsapását, kis kitéréseit sejteti, s a testmozgás nyelvére átfordítva csábító odahajlást szimbolizál. Különösen provokatív az utolsó szótagban ez a felsiklás. A fejrészterbe való átsiklás izgalmat jelez és a beszélő női mivoltát hangsúlyozza. A mondat alapvonalának leszorítotttsága, mellregisztere, sötét hangszíne, a hangerő visszafogása, a nyomatékos szótag suttogásba átmenő zöngéje titkot, titkolt vonzalmat, szenvedélyt sejtet. A hangsúlytalan szótagok gyors pergése izgalmat tükröz és indukál.

A m e g d ö b b e n é s hanglejtése két mozdulatot egyesít: a váratlan ingerre hirtelen felszökik az ember (felsikló hang), menekülne; utána teljesen elernyeszti az izmait, „leesik az álla” (a hang ernyedten lehangol, lepereg a mondat vége). Nem a feszültség következtében válik levegőssé a hang, hanem a hangszalagot közelítő izmok „megbénulása” folytán. (A tátott száj, a megdermedés az elcsodálkozás tipikus megjelenési formája. Darwin, 279 és k.) Shakespeare „King John”-jában hoz erre példát — „I saw a smith stand with open mouth swallowing a tailor’s news” — és Stuart út-

leírásából, aki egy ausztrál bennszülött hasonló módon megnyilvánuló meg-
lepetését írja le: „He stood incapable of moving a limb, riveted to the spot,
mouth open.” (Állt megmerevedett tagokkal, a földbe gyökerezve, száj-
tátva.)

Kétfajta félelmi helyzetet különböztettünk meg, a megrettenést és a
szorongást, lapulást. (Trojan 1952, 190 a *Furcht*-ot állítja szembe a *Schrek-
ken*-nel. A *Schrecken*, s még inkább az *Erschrecken* felel meg a magyar meg-
rettenésnek, a szorongásnak azonban nem a *Furcht*, hanem az *Angst* a
megfelelője.)

A megrettenés esetében szintén váratlan élmény zökkenti ki nyu-
galmi állapotából a szervezetet. Az első mozzanat, a magasra felszökő vagy
felsikló hang ezúttal is a hirtelen felugrást helyettesítheti. Stilizálhatja a
rémület hatására bekövetkező gyors inspirációkor keletkező felsikló hangot
is. Ebben az esetben a gyors lélegzetvétel a támadásra való felkészülés egyik
mozzanata lehetne. Vagy a fulladásos haláltól való félelemre utalhat (vö.
Rank).

Ezúttal a váratlan esemény határozottan negatív előjelű. Valóságos vagy
képzelt veszélyt, fenyegetést tartalmaz. Az ember ezúttal is felkapja a fejét,
de a félelem már eleve korlátozza a mozgást. Az első ijedt mozdulat után
pedig szinte megdermed. (Szűkebb hangterjedelem, középső hangfekvés,
egyenes, vagy — fokozódó izgalom esetén — enyhén emelkedő dallammenet.)
A diaphragma izomrostjai kontrahálódnak, kupolája ellaposul, a kitérések
erősen csökkennek (Mooseheart 302).

A szorongás szóban már eleve benne foglaltatik a diagnózis. Az
erősen szűkített hangterjedelem a menekülésnek egy ősi formáját tükrözi:
a lélegzet visszafojtását, a test összezsugorítását. Ha egészen kicsire húzzuk
össze magunkat, akkor nem talál meg az ellenség. Ha nem lélegzünk, ha
halottnak tettetjük magunkat, talán elkerül. Vagy a preracionális „mágikus”
felfogás szerint: ha mi nem vagyunk, akkor a veszély is megszűnt („la fuite
est un évanouissement joué, c'est une conduite magique qui consiste a nier
l'objet dangereux avec tout notre corps” — írja Sartre 46). A magyar
szorongás szó, akárcsak a latin *angustia* (az angol *anguish*, a német *Angst*
forrása) a test terjedelmének csökkentésére, a test összeszűkítésére utal.
A gyors ritmus a meggyorsult szív működést, a meggyorsult légzést tükrözi.
Mindez filogenetikus szemszögből nézve a harcra való felkészülés jele,
akárcsak a gyomor és a bél peristaltikus mozgásának gátlása (Crile 76 és k.,
Cannon, Young 55, 234 és k.).

A p a n a s z dallama nyilvánvaló módon a sírást stilizálja. Sírás közben
a rekeszizom periodikus görcsös kontrakciójának hatására hirtelen gyors
belégzés szakítja meg a hangos kilégzést. Ez a gyors és ugyancsak hangos
belégzés magasabb hangot hoz létre. Az így létrejövő dallamot és dinamikát
reprodukálja a panaszos beszéd és a lamento a zenében. A nyomaték a
hangos belégzésnek megfelelő magas hangra esik. A két fázis (felcsúszás,
szinttartás) olyan ritmusban és olyan monotoníával követi egymást, mint a
sírásnál. A hang kiénekeltsége is az ugyancsak kiénekelte síró hangra utal.

Darwin az orrfintorítást és a tekintet elfordítását vagy az elfordulást
emeli ki a m e g v e t é s jegyei közül. Elfordulunk tőle, mint valami érdek-
telen, kellemetlen látványtól, mivel nem méltatjuk arra, hogy rátekintsünk,
elfintorítjuk az orrunkat, mintha undorító, kellemetlen szagot éreznénk
(metaforikus gesztus, magatartás-átvitel). Egyik gesztus sem tükröződik

a hanglejtésben. Az igen mély hangfekvéssel párosuló mormogó vagy préselt zöngékepzés más úton kapcsolódik az undorhoz, megvetéshez. Trojan vizsgálataiból tudjuk, hogy a garatívek görcsös összeszűkülése („faukale Enge”), a táplálék visszaautasításának ez a tipikus jele, a hányás kísérője, a hányásról a fizikai undorra, a fizikairól az erkölcsi undorra és más analóg helyzetekre is áttevődött, nem utolsósorban a megvetésre. A garatívek kontrakciójával párhuzamos jelenség a gégebemenet kontrakciója, a Morgagni-féle tasak összeszűkülése, a hangszalagok megrövidülése és összepréselődése (Fónagy 1962). A gége szintjén jut ezáltal kifejezésre ugyanaz az elutasító tendencia, mely a hányástól az erkölcsi undorig, megvetésig vezethető. Így jön létre a megvetésre jellemző különösen mély, mormogó (vagy préselt) zöngé.

Az igen mély hangfekvésnek és ezen belül még ereszkedő dallamnak deiktikus jelleget is tulajdoníthatunk. Ez a dallamvonal éppen ellenkező irányú az örömevel. Lefelé mutat, lefelé von „a sárba”. A hanglejtésben rejlő kijelentés szerint a megvetett személy értéktelen hulladék. Kivetjük magunkból.

Az öröm dallamában rejlő mozgást a harag mimikájával vetettük egybe. A harag dallamába sűrített táncból hiányzik minden lazaság. A forma merevsége a teljes izomzat erőteljes kontrakcióját, megmerevedését tükrözi. Az izmok megfeszítése a harci készség jele. A dallamvonal kiegyenesítése egyúttal bizonyos fegyelmet, szervezettséget mutat. A dallam tanúsága szerint a harag sohasem olyan „vak”, mint az öröm. Az örömnek nincs célja. A harag legalább a fiktív tárgy ellen irányul. A haragos beszédben voltaképpen le is zajlik az a harc, melynek kitörésével fenyeget a vészjósló dallam és dinamika. Az izmok ugyanolyan erővel és ugyanolyan sűrűn kontrahálódnak, mint a valóságos verekedés folyamán, jóllehet most csak „éles”, „kemény” hangokat (és nem kevésbé sértő szavakat) szólnak az ellenfélre. Egy-egy ütés, egy-egy dőfés minden kvart vagy kvint felugrás. Hangsúlytalan szótagok is nyomatékot kaphatnak. Az indulat áttöri, elsöpri a nyelvi normát. A gyilkos indulat a mondatot tépi ízekre.

A gúny dallamformájára bizonyos kettősség jellemző. A nyomatékos szótagok magas szinten mozognak, gyakran fejhangba csapnak át. A hangsúlytalan szótagok mély szinten mozognak, gyakran az alaphang alá ereszkednek; s ilyenkor megy éppen át a zöngé mormogásba. Párhuzamosan változik világosból igen sötétté a hangszín is. Nem kevésbé kettős a kifejezésre juttatott magatartás. A magas hang, a fejregiszter barátságot, jóindulatot s egyúttal gyermeki naivitást tett. S ekkor hirtelen lehull a lepel. A fejregisztert súlyos mellregiszter váltja fel. Nem, nem vagyunk gyerekek. Minket nem lehet az orrunknál fogva vezetni. A kedves közeledést barátságtalan, fenyegető magatartás váltja fel. A gúny dallamformájának második fázisa semmiben sem különbözik a megvetés dallamától. Agresszív indulatra gondolhatunk egyéb testi jelek alapján is: a garatívek megfeszítése, a kiléggző izmok, a garatizmok kontrakciója, a hangszalagok összepréselése, a Morgagni-féle tasak, a gégebemenet összeszűkülése.

Kifejezőnek, hatásosnak érezzük a fékezett és mégis meredek lesiklást a nyomatékos szótagban. Mintha ez a dallamforma a szatíra strukturális modellje lenne. A szatíra lényege éppen abban áll, hogy a tisztelet piedesztálra emelt tárgyait hirtelen lerántjuk erről a magas polcra. A megemelt értékek devalvációja természetesen nagy lelki megtakarítást jelent. Felszabadul az ellenszenvünk elfojtására, leplezésére fordított jelentékeny

energia. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a szó szoros értelmében vett hirtelen lesiklás — például a hullámvasúton — nevetést vált ki.

A gúny lényegének finom megérzésével alakította ki metaforáját Rába György:

röpköd a gúny hintája föl-le...

(Női képmás)

Megkíséreltük néhány érzelem, néhány attitűd hangos megnyilvánulását, a szó tágabb értelmében vett „hanglejtését” értelmezni: célszerű cselekvésként felfogni, tartalomnak tekintve a formát (Fónagy 1963, A stílus). Elsősorban a gége szintjén lezajló mimikára figyeltünk. Kiderült, hogy a zöngeminőségén alapuló metaforák — az olyan kifejezések, mint „simogató, lágú” hang, „kemény, éles” vagy „préselt” hang — legkevésbé sem önkényesek. „Préselt” hang akkor keletkezik, amikor a belső, közelítő gégeizmok különleges erővel feszítik egymásnak a hangszalagokat és csak a kilégző izmok, a belső gégeizmok, a rekesz, a hasizmok megfeszítésével tudjuk kipréselni a levegőt az összezáruló gégen át. Amikor „fojtott haraggal” beszélünk, vagy más szavakkal, amikor „torkunkat fojtogatja” a gyűlölet, a gégetraktus valóban görcsösen összeszorul, mintha láthatatlan kéz tapadna a torkunkra.

Ezek a látszólag tréfásan, könnyed felelőtlenséggel odavetett metaforák, képes kifejezések meglepő dolgokra vetnek fényt. A beszélők túlnyomó többségének sejtelve sincs arról, hogyan mozog a nyelve, összeszorulnak-e a garatívei, é.i.t. Meglepi, ha eláruljuk, hogy az *ü* hang ajakkerekítéssel ejtett *i*. Hiszen még a szemmel látható ajakmozgás is elkerüli a figyelmét. Még kevésbé tud, még kevésbé tudhat arról, ami a gége szintjén, a szem elől rejtve zajlik. S ugyanakkor: az ejtőmód játékos jellemzése az artikuláció, a zöngképzés folyamatának részletes, pontos analizését tételezi fel. Sőt: ezek a metaforák az elemzés eredményének értékelését is magukban foglalják már. Az izmok megfeszítésének, megkeményítésének („kemény” hang) támadó élt tulajdonítunk („éles” hang), az izmok ellazításával képzett zöngét és hangot „simogatóan” lágúnak érezzük, a simogatás képzetével társítva a laza izmokkal végzett mozdulatokat. S ha a visszafogott harag hatására görcsösen összeszorul a gégetraktus, fojtogatásra gondolunk.

Amióta bebizonyosult, hogy a tudatunkat el nem érő, küszöb alatti ingerek is befolyásolhatják magatartásunkat, gondolataink irányát (Baker, Lazarus, Dixon), jobban megértjük azt is, hogy valamiképpen tudomásunk van az erősen automatizált (önvezérlésen alapuló) beszédtevékenység egyes mozzanatairól, noha tudatunk küszöbét nem éri el ezek a belső élmények. Az utóbbi évtizedekben végzett kísérletektől függetlenül is jól tudjuk a tudományos terminológiák több ezeréves történetéből, hogy tudat előtti tudáson alapuló metaforák segítségével beszéltek a filozófusok, pszichológusok, grammatikusok a még alig felismert jelenségekről (Fónagy 1963, A metafora).

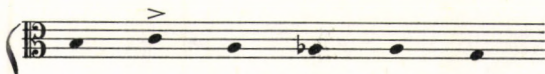
Ezért támaszkodtunk bátran az érzelmeket tükröző hangjelenségek értelmezésénél a közkeletű metaforákra. Ilyen sokatmondó metafora maga a *hanglejtés* szó is, melyben ott rejlik a (tag)lejtésre, mozgásra való utalás. Az érzelmeket kísérő hanglejtésformák elemzése arra enged következtetni, hogy a hang mozgása (a hangmagasság váltakozása) testmozgást tükröz. Az érzelem cselekedetet pótló kifejezőmozgás. A dallam ezt a testmozgást

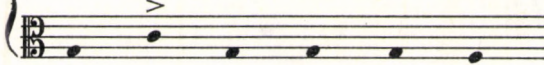
„légiesíti” a szó szoros értelmében. Hiszen a gesztusok helyébe a gesztusok képzetét felkeltő hangrezgés lép: újabb állomás ez az ősi cselekvések redukálásának útján. A hang megemelkedése a test megemelkedését pótolja, a dallam megmerevedése a test megmerevedését, é.i.t.

Úgy tapasztaltuk, hogy ezzel az egyszerű kulccsal hozzáférhetünk az affektív hanglejtésformák jelentéséhez. Ha a dallamot ennek a természetes „kódnak” a segítségével mozgássá alakítjuk át, úgy ez a mozgás, ez a testtartás mindig megfelel a kifejezett érzelemben, attitűdben rejlő „magatartásnak”. Nem véletlen, hogy az alázatos magatartásnak általában kis hangereő, középmély hangfekvés és szűk hangterjedelem felel meg. A kétségbeesés dallama megvalósítja a szóban rejlő metaforát. Szó szerint megvalósul a hangok síkján a fölényes leereszkedés is. Az apa hangjával is piedesztálra emeli a gyermekét, amikor büszkén kijelenti, hogy: „Ez a *fiam!*” A határozottság és bizonytalanság ugyanúgy tükröződik a hang mozgásában, mint a testében. A felemelt mutatóujjat idézi emlékezetünkbe a figyelmeztető mondat végén nyomatékkal fellépő dallam.

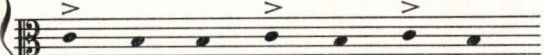
Nem mindig ilyen naivan szembeszökő, szinte gyanúsán szabályos a megfelelés a belső magatartás és a hangos kifejezés közt. Gyakran leplezettebb, bonyolultabb a kapcsolat. De valamiképpen mindig magában hordozza az affektív hangmozgás, a hanglejtés saját jelentését.

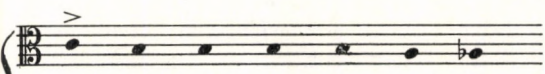

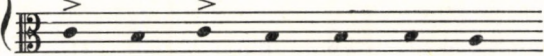
2. a)
A né - pek ten - ge - re;

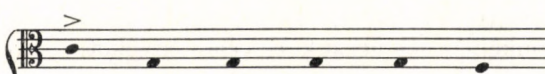
b)

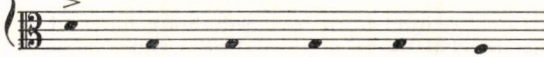
3. a)
I - jeszt - ve e - get, föl - det,

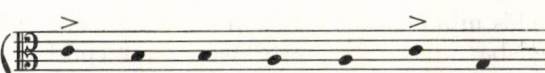
b)

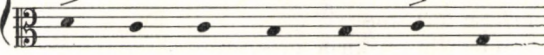
4. a)
Szi - laj hul - lá - mo - kat vet

b)

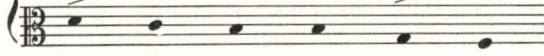
5. a)
Ré - mí - tő e - re - je,

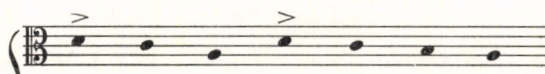
b)

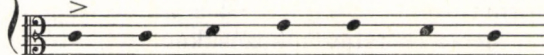
6. a)
Lát - já - tok ezt a tán - cot?

b)

7. a)
Hall - já - tok a ze - nét?

b)

8. a)
A - kik még nem tud - tá - tok,

b)

9. a)

b)

10. a)

b)

11. a)

b)

A véleményeket összegezve elmondhatjuk, hogy B. L. előadását tárgyilagossá, személytelennek, viszonylag szintelennek érezték a hallgatók, a személyesebb, szenvedélyesebb, „színesebb” művészi interpretációhoz képest. Verssoronként összegezzük a véleményeket.

1/a

Fenyegető felkiáltás. Az indulat nem meggyőző. A hang meglehetősen üres.

1/b

Sejtelmes hang. Eksztázist érzékeltet. Mintha víziót látna. Láttatja is velünk a víz hullámozását.

Mennyiben felelős mindezért a két mondat dallama? Sejtelmessé a fátyolos, néhol suttogásba menő hang tette Ascher interpretációját. B. L. mondata a felkiáltó mondatok sémája szerint lejt. Viszonylag erős dinamikája, erős szólam eleji nyomatéka következtében hathatott fenyegető felkiáltásként. „Üres”, mert sematikus.

Ascher mondatának dinamikája visszafogott, a tempóval együtt fokozódik. Növeli a feszültséget a középső szinten fent tartott dallam. A hang szűk terjedelmen belül mozog az utolsó szóig. Szinte dermedten, megbűvölten áll. A szavaltót lenyűgözi az elébe táruló látvány. Valóban látja és ezáltal láttatja a tornyosuló hullámokat. A mondat végén áttöri a merev dallamot a fojtott kiáltás: *A tenger!* A dallam a mondatot egy monotóniájában is feszült előkészítő részre és az előkészített elemi erejű „eksztatikus” felkiáltásra bontja szét.

2/a

Közlés. Hatástalan fenyegetés.

2/b

Szemléletes, lenyűgöző, megdöbbentő.

Ascher Oszkár előadásában kvarttal emelkedik meg hirtelen a hang a *népek* szóhoz érve. Az első sorban még csak sejtetett indulat itt tör szabad utat magának. Formai, zenei szempontból a *népek tengeré*-nek dallama az előző motívum (*tengere*) erőteljes fokozásaként fogható fel.

B. L. hangja mintegy szekunddal lép feljebb. Ezért érezhették a hallgatók semleges kijelentésnek. Ha azonban a *népek* erőteljesebb nyomatékára, az első szótag megnyújtására és a hang enyhe fel- és lesiklására figyelünk, akkor a kis hangterjedelmet fenyegető leszűkítésként is értelmezhetjük.

3—5/a

A hang erőteljes, de nem rémít meg, nem mozgósít. Nem érezzük közelinek a veszélyt.

3—5/b

Ijesztő, nagy és közeli veszély fenyeget. Megelevenedik a kép. Szárnyal a hang.

A veszély közelségét Ascher előadásában a ritmikusan, sűrűn ismétlődő nyomatékok (3., 4.) a fokozódó hangerő és tempó, a levegős zöngé jelzik, a szapora szívverést a meggyorsuló, lihegő légzést mímelve. A rémült szorongás a 3—4. sor szűk hangterjedelmében jut kifejezésre. A *rémítő* szóban zuhan csak le a hang. B. L. előadása nyugodtabb benyomást kelt. Erős nyomatékok fogják össze a viszonylag hosszú szólamokat. Alighanem ezért nem győz meg, nem mozgósít erőteljes hangja ellenére sem.

6/a

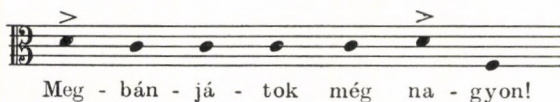
Egyszerű kérdés. Mások szerint: fenyegető, „ráolvasó”.

6/b

Baljós, félelmetes; nagy horderejű kérdés.

B. L. mondatának dallama lényegesen közelebb áll az egyszerű kérdő sémához. Az erőteljes szólamnyitó nyomaték és az előkészítő rész dallamának erősebb esése következtében érezték ketten is fenyegető „ráolvasásnak”. Az ereszkedő dallam a kijelentő mondatra utal: „Most aztán látjátok!”

A felkiáltó mondatot idézi az ereszkedő előkészítő rész Ascher előadásában is. A mondat szünet nélkül követi az előzőt. A gyors tempó, a nyomatékos, de olykor indulatos suttogásba fúló „levegős” hang, a gyors ütem erős izgalmat tükröz és izgalmat kelt. A kérdést jelző fellépés fenyegető leszűkítése félelmet ébreszt. A háttérben meghúzódó, hasonló lejtésű felkiáltást így fogalmazhatnánk meg talán:

Szünet nélkül követik egymást a mondatok, egymásba fonódnak, egymásba csapnak át, a hullámok mozgását követve.

7/a

Egyszerű kérdés. Valakire „ráolvassák”.

7/b

Fokozza az előző mondatot. Teljesen a vízió hatása alá kerül.

Az előbb csak sejtett felkiáltó mondat bontakozik most ki szabadon Ascher szavalatában, teljesen félretolva a kérdő hanglejtésformát. Az imént k e r e s z t e z ő d ő t t a két dallamséma. Most a felkiáltó dallam lép a kérdő helyére: helycsere, m e t a f o r a. Az indulat elsodor minden bizonytalanságot, minden kételyt. A tenger zenéje félreérthetetlen.

B. L. lényegtelennek bizonyult kis módosítással ismétli meg az előző verssor dallamát.

8-9/a

Közlés, hatástalan, banális, tanári fenyegetés.

A 9. sorban a hangsúly indultatos előretolódása, összpontosulása az első szótagban (b) affektívebb, mint a kettős hangsúly (a). A hang erősödését a szűk hangterjedelem teszi különösen félelmetessé, fenyegetővé. A fokozódó indulat lassan félretolja a korlátot. A nyomatékos, kemény ejtésmóddal párosult szűk hangterjedelem az izmok megfeszülését, az akarat megfeszítését tükrözi.

10/a

Egyszerű közlés, elbeszélő.

Ascher hangja a 10. sorban is mély szintre leszorítva mozog, a mondat dinamikája, az éles artikuláció sejtetni csak a heves indulatot („fogcsikorgatás”). Az utolsó szótagban pattan ki fenyegetően: a *nép* szó széles íve valóban „drámai” módon zárja le a sort.

11/a

Egyszerű kijelentés.

8-9/b

Kemény szó, komoly fenyegetés, szugesztív.

10/b

Drámai, fogcsikorgató fenyegetés.

11/b

Izgatott, szinte önkívületben van. Láto-másszerű, halljuk a tenger baljós morgá-sát.

Az izgalmat a (b)-változatban a középső szinten szűk hangterjedelmen belül fel-fellépő hang fejezi ki. Ugyanez a periodikus mozgás tükrözi a hullámok játékát is. Ezért élményszerű, ezért „halljuk a tenger baljós morgását”.

Tanulságosak a vers eltérő felfogásából adódó különbségek. Egybevetettük például Tóth Árpád „Áprilisi Capriccio”-jának két interpretációját, Bánki Zsuzsáét és Ascher Oszkárét. Ezúttal öt „laikus” mondott mondatról mondatra véleményt. Bánki Zsuzsa előadását lírainak, Ascher Oszkárét derűsnek, humorosnak érezték. S valóban egészen más hangot üt meg a két elő-adóművész már a vers első sorában. Bánki Zsuzsa első mondatában lágyan esik a dallam. A három hangsúlyos szótagot összekötve sóhajszerűen ereszkedő ívet kapunk. Ugyanígy ereszkedik a hang a szólamokon belül. Az egész dallam legato-jellegű, egybefogott. Igen lágy, gyengéd az artikuláció is. Ezzel a lírai legatóval éles ellentétben áll az Ascher interpretációjára jellemző élénk staccato. Háromszor is felszökik a hang, ritmikus időközökben, mintha három kiáltást fűzne egybe a mondat: *Kis korai! Tavaszi! Virág!* Vidáman táncol, szökdécsel a hang. Ez az élénkebb mozgás jellemzi mindvégig Ascher előadását:

a)
Mert még ^{nem} kezdi ^{üz-}
le-tét

(Bánki Zsuzsa)

b)
Mert még ^{n^em} kezdi ^{üz-}
le-tét

(Ascher Oszkár)

a) *ko-ra-i tava-szi vi-rág*
 Mint egy kis *szirma-i.*

(Bánki Zsuzsa)

b) *kⁱ_s ko-ra-i ta-vaszi vi-rág szir-ma-i.*

(Ascher Oszkár)

a)
 Ó,
csermely han-gu csí-zek

(Bánki Zsuzsa)

b)
 Óóó *csermely csí-hangu zek*

(Ascher Oszkár)

A természetes beszédhanglejtést eltorzító játékos motívumismétlések is a vers szatirikus jellegét emelik ki:

Sú - lya a - latt új és re - mek
 Au - tó - ja bögg - ve meg - re - meg... (Ascher)

A tréfásan megemelt mutatóujjat láttatja a figyelmeztetően megemelt dallam:

hog^{ta-}vasszal meg^{bé-}kül...
 _____

A monotónia is az élénkítés eszközevé válik, amikor az élénk mozgást megszakítva a csendet, nyugalmat festi:

Hallgatja még a rest éj Félálmában a kastély.

A monotónia játékos jellegét érezteti a kántáló hang is Ascher interpretációjában.

A fény és árnyék váltakozik a „Guttenberg-albumba” tizennégy sorában. Hallgatónk szerint a harag és keserűség dominál Bánki Zsuzsa interpretációjában, Ascher Oszkár a jövőbe vetett hitet emeli ki a költeményből, s optimizmusa a komor sorokra is átsugárzik. Milyen formai eszközökkel juttatják kifejezésre az előadók ellentétes felfogásukat?

Majd ha ^{ki-} hull ^a ^{kard} az ^{e-} rőszak durva kezé-ből

---

(Bánki Zsuzsa)

Majd ha ^{ki-} hull ^a ^{kard} az ^{erőszak} durva kezé-ből

(Ascher Oszkár)

Ascher Oszkár hangja mindvégig emeltebb, derűsebb. Az „optimista” hang nem hanyatlik le a tagmondat végén, nyitva hagyja a kaput, előremutat. Szárnyaló jelleget kölcsönöz a mondatnak, hogy a szólamok hangsúlytalan szótagjai dacolnak a köznapi beszédben uralkodó gravitációs törvénnyel és nem hullnak le mélyebb szintre — a *kihull* szóban enyhén meg is emelkedik a hang. A zöngé menete lényegesen egyenletesebb, mint a beszédben és zenei hatást kelt a szólamok szintjének szabályos váltakozása is:

— — — — —

A „zene szárnyán” szállnak a szavak.

Bánki Zsuzsa előadásában józanabbul, keményebben szól a feltételes mondat, nem sugároz vágyat és nem kelt reményt. A legélesebben az *igazság* szó dallamában „fogalmazódott meg” az előadók eltérő felfogása.

a) ...^{„i”} egy szó válik ki dörög-ve: gaz-ság”

(Bánki Zsuzsa)

b) ^{„i”} egy szó válik ki dörögve: igazság

A jegyzőkönyvből:

a) Határozott, éles, felkiáltó, jelszó és program az „igazság”.

b) Vágyakozás, az igazság hő áhítása, eksztázis, tele van hittel.

Vágyakozva emelkedik és sóhajszerűen ereszkedik a szó Ascher Oszkár mondata végén. Nyomatékos felkiáltó mondatná formálja, keményen, élesen artikulálja az *igazság*-ot Bánki Zsuzsa. Határozott kvart lelépéssel zárja le a sort. A következő mondatban lehulló dallam szinte rációfol a szavakban kifejezett reményre.

Ascher hangját még feljebb lendíti a remény, a vágy, mint a megelőző mondatban.

a) S a rég várt követét végre le- küldi az ég...

(Bánki Zsuzsa)

b) S a rég várt követét végre lekül-di az ég...

(Ascher Oszkár)

A jegyzőkönyvből:

a)

Tárgyilagos megállapítás. Csakis akkor számíthatunk változásra, ha ez bekövetkezik. Leszögezi aényt.

b)

Régi vágy. Ma is hó vágyakozás. Van benne türelmetlenség is.

A vers egészét egybefogó, széles perspektívát nyitó hatalmas dallamív alapozza meg Ascher előadásában a jövőbe vetett hitet. A mondat rákényszeríti az erőt és erélyt az olvasóra, hiszen csak mély belégzéssel, megemelt felső testtel, kidomborodó mellkassal mondható el ez a hatalmas körmondat. A hang fokozatosan, patetikusan emelkedik a mellékmondatok hosszú során át. Mély hangfekvésben (az éjszaka mélyéről) indul a vers: „Majd ha kifárad az éj . . .” Ötször indul neki a mondat, ötször mutat a jövőbe: „majd ha . . .”. A hanglejtés-grádictetején csillog az *igazság*. Egy teljes oktávát — G-ről g-re — emelkedett a hang. S most következik, kettőspont után, a hosszasan előkészített konklúzió. Ascher merész szünettel (81 századmásodpercig vár) növeli a feszültséget. Mintha a költő gondolatai most a távoli jövőben járnának. Ez a csend megsokszorozza az utolsó rövid mondat jelentőségét, teljesebbé teszi az oldódást, melyet a középmező szintre sikló, majd alaphangra eső dallam kísér (Fónagy 1959, 115 és 4 kk.).

Nemegyszer előfordult, hogy Ascher Oszkár a felvétel meghallgatása után elégedetlen volt az interpretációval vagy egyes részleteivel és még egyszer előadta a verset más felfogásban. József Attila „Biztató”-ját másodszor „több pálinkával” telítette. Babits „Cigánydal”-át előadta mosollyal és mosoly nélkül, egyébként azonos felfogásban (ahogyan ezt a vershez fűzött kommentárában megjegyezte). A derűt elsősorban a világos hangszín sugározza, és a mosolyt tükröző ejtémódosulás. De elárulja a kedélyváltozást a hang mozgása, lejtése is.

Mosoly
nélkül:

„Zörg az ág és zúg a szél.”

Musical notation for the first system, consisting of two staves (treble and bass clef) with lyrics: „Zörg az ág és zúg a szél.”

Mosollyal:

„Ci - gány - asz - szony út - ra - kél”

Musical notation for the first system of the second section, consisting of two staves with lyrics: „Ci - gány - asz - szony út - ra - kél”

„Fe - je pi - ros kesz - ke - nőe”

Musical notation for the second system of the second section, consisting of two staves with lyrics: „Fe - je pi - ros kesz - ke - nőe”

„Zsír ha - ján a rossz ke - nőcs”

Musical notation for the third system of the second section, consisting of two staves with lyrics: „Zsír ha - ján a rossz ke - nőcs”

A „mosolytalan” vers többé-kevésbé egyenletesen ereszkedő szólamaival ellentétben változatosabb, egyenetlenebb a vidám dallam. Háromszor is felszökik a hangsúlyos szótagokban az első verssor folyamán (*zörg, ág, zúg*). Az első változatban a hangsúlyos szótagok ereszkednek egymáshoz képest. A második sorban a mesemondó enyhén éneklő hangját halljuk, aki a tagmondatot enyhén emelkedő szólammal zárja. A harmadik sorban már öt éven aluli gyermekhez szól a verset aláfestő dal. A kisgyerek kedvéért tagolja különös gonddal a negyedik sort („a rossz kenőcs”). Meseszerűen, játékosan oszlik két dallamvonalra a verssor a következő sorokban, mindkét változatban. A második szólam utolsó szótagjában enyhén megemelkedő hang kölesönöz csak valamivel élénkebb színt a második előadásnak.

1. „Úgy vi - szí a pe - re - puty - tyát”

2. Musical notation for the first system of the fourth section, consisting of two staves with lyrics: „Úgy vi - szí a pe - re - puty - tyát”

1. „nya - kán lóg a má - sik ket - tő”

2. Musical notation for the second system of the fourth section, consisting of two staves with lyrics: „nya - kán lóg a má - sik ket - tő”

Érdekes, hangulatos kérdő dallamú változat szakítja meg a kétsíkú mesélő motívumot a 11. sorban (az első változatban):

Me-zök   jön-   sé-
                 nek, er-dő-   gek...

A mesélő dallamkincsének egyik ritka motívuma ez. Mit keres a felsorolásban a kérdő dallam, hogyan értelmezhetjük a metaforát? A csecsemő helyett kérdez a dallam? S erre a zenei kérdésre felel talán később a „teneked mind jó vidék”. Jól idomul a hanglejtés a közönyös vállrándításhoz is: „Jó vidékek? Rossz vidékek? Teljesen egyre megy.”

Az „Egy gondolat bánt . . .” első változatát sem érezte elég meggyőzőnek Ascher Oszkár. „Ez az ember csak kötelességből hal meg”, mondta „és nem lelkesedésből.” Ezúttal nem egyezett meg tökéletesen az előadó és a verset meghallgató szakközönség véleménye. Többek szerint az első előadás állt közelebb a vers szelleméhez. Az előadó szándéka azonban világosan érvényesült. Mindenki kihallotta a második előadás hangjából a hősi halál utáni türelmetlen vágyódást.

Az első változat élénk tempója, világos, éles artikulációja, nagyobb dinamikája, a határozott lelépést követő merev, egyenes dallamvonalak erőt, biztonságot sugároznak. Teljesen elüt ettől a második előadás hangja. Lassan és bizonytalanul halad a mondat. A „bánt” szót lefékezi az erős nyomaték. (Ez a mondat kiemelt szava. Az első változatban a mondat elejére esik a főhangsúly.) A hang hallhatóan lefelé siklik a szóban, s utána ernyedten hull le az alapszintre.

allegro

rit.

„Egy gon - do - lat bánt en - ge - met.”

A jegyzőkönyvből:

a)	b)
Férfias. Derűsebb. Keményebb. Emberibb. Ez áll közelebb Petőfi hangjához.	Aggódalmas. Reszkető. Tragikus. Töprengő.

A mondat végén megemelkedő és a szótagon belül lágyan ereszkedő, sutogásba átmenő hangban összpontosul a vágyakozás a következő mondatban is:

Ágy-   pár-
ban   nák közt halni me^eg

Különösen éles a két felfogás közötti kontraszt a 9. sorban.

a) *>* *>*
 „Le - gyek fa me - lyen...”
 b) *>* *>*

Az első változat (a) erélyes lelépésének keménységét az éles, feszes artikuláció, a pattogó ritmus is fokozza. A második változat (b) tempója jóval lassúbb, fékezettebb; az artikuláció lágy, félig suttogó. A vágyat, reménytelen sóvárgást hallották ki a második előadásból a hallgatók is, az akaratit elemet, a keménységet az első interpretációból.

A jegyzőkönyvek a 15. sornál mutatnak erős eltérést:

a)-változat

Csupa lelkesedés. Már itt gondol a szent jelszóra. Tüzes fiatal ember lobogása.

b)-változat

Elégikus, elbeszélő hang. Lágy, szomorú. Alacsonyabb hőfokú.

a) *>* *>*
 „Pi - ros - ló arc - cal és pi - ros zász - lók - kal”
 b) *>* *>*

A b)-változat tér el kevésbé a semleges dallamtól. A dallam egyenletessége, szűkebb hangterjedelme, az első motívum többszöri ismétlése és a lágyabb hangvétel kölcsönözte a sornak elégikus jellegét. Az a)-változat impulzív hangsúlyeltolódással indul, az első szótag nyomatóka csak a negyedik szótagban robban ki. A lelkesedés elsöpri a hangsúlyszabályokat. Az eltolódás következtében a hagyományos ereszkedő nyomatókat fokozódó dinamika váltja fel. Kétszer is „fellobog” a lelkesedés, kétszer lendül fel a sor („piros-ló *arccal* és piros zászlókkal”). A „lírai” változatra (b) az enyhén ívelő dallam jellemző, az eredeti változatnak az élesebb tagolás kölcsönöz keménységet.

kiví-vott
 Szá-guldjanak a *diadal-ra*

---

a) *változat*

kiví-vott
 Szá-guldjanak a *dia-dal-ra.*

---

b) *változat*

A széles dallamívek akkor jelennek meg a „férfias” változatban, amikor a „lírai” változat hangja már erőtlenné vált, lehangyatlak, belenyugvást tükröz:

A h^ő-sö-^eket egy k^ő-zös sírba rak-ják

a) változat

A h^ő-sö-^eket egy k^ő-zös sírba rak-ják

b) változat

Szekunddal az alapszint felett zárul a „lírai” változat. Az első változat teljesen zárt. Hármasszó nyomaték ad különös erőt ennek az utolsó akkordnak.

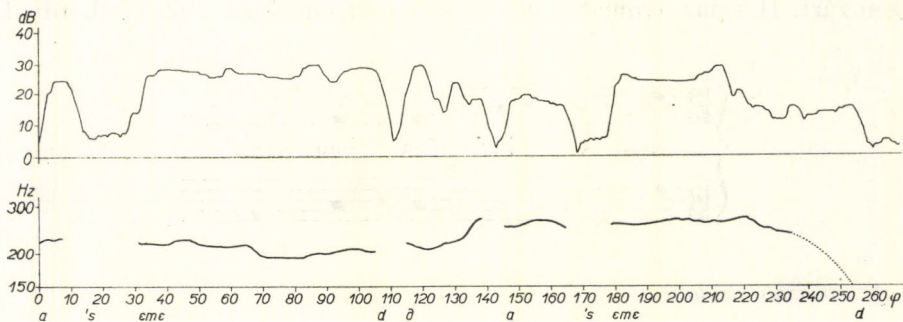
Az ábrázoló dallam

A beszédben megelevenedő „betűk”, a fonémákat megtestesítő beszédhangok — a nagyon feszesen, „keményen” ejtett *k* vagy *t* az erősen vagy éppen szokatlanul lanyhán pergetett *r* — kiegészítik a szöveget, akárcsak a mondatok dinamikája, dallama. „Kifejezők” Karl Bühler terminológiája szerint, mert a beszélő érzelmeit fejezik ki. Bühler nyomán nyelvészeink nem tulajdonítanak a hanglejtésnek „ábrázoló” funkciót. Kétségtelen, hogy a *harag* szóval ellentétben a hanglejtés nem „ábrázolja”, nem a harag fogalmán keresztül érzékelteti, hanem közvetlenül kifejezi és levezeti a haragot. A maga módján, főként a művészi interpretáció keretében, mégis hozzájárul az ábrázoláshoz, a szemléltetéshez.

A *hanglejtés* szó is a beszéddallamban rejlő mozgásra utal. Már Arisztósz térbeli mozgásként fogta fel a hangfrekvencia változását. Az előadó-művész a hangba sűríti, a hangra viszi át a test mozgását. A dallammá átalakított gesztusokat a rádiókészülék előtt ülő hallgató is érezheti. A hang láttatja a játékos szökdécselést — (Áprilisi Capriccio), a felemelt mutatóujjat („hogy tavasszal megkékül”). A dallam vetíti elénk a meggyilkolt hűbérúr özvegyének, Violanténak félelmes mozdulatát, amint belép abba a komor, alig megvilágított terembe, ahol az inkvizítort sejt: *Van itt valaki?* Ha valaki jó lelkiismerettel, minden elfogódottság nélkül lép egy látszólag üres terembe, akkor mintegy kvint lenne a kérdő mondat hangterjedelme. Violante mondatát összeszűkíti a félelem. Gyorsan, halkán pereg le a mondat. Visszafojtott lélegzettel, enyhén hajlott háttal, behúzott nyakkal, rettegve, óvatosan lép. A dallam is ijedten lapul, csökkenti terjedelmét.

Herczeg Ferenc egyfelvonásos drámájának Violante az egyetlen szereplője. Violantét, és ezzel a drámát, Torday Ili alakította. A dráma cselekménye: a kihallgatás. Mi azonban csak Violantét látjuk, csak az ő

hangját halljuk. Az ő arca, az ő hangja tükrözi, sejteti csak a fekete lepelbe burkolt inkvizítort, aki az asszonyra szegezi tekintetét: *A szemed! A szemed!* (10. ábra). A dallam két mozdulatot sejtet. Violantét megigézi a rátapadó szempár. Az első szó, a határozott névelő mint dermedt, rövid felkiáltás szakad ki a mondatból: *A . . .!* Ezután megdermed a hang, a *szemed* szóban mindvégig 200 Hz-es szinthez tapad. Az elnyújtott szótagzáró *d*-ből kisarjadó [ε] hangban — ezt a fojtott kiáltást is a félelem csalta ki — megemelkedik a hang. A feszültség, a nyomaték egyre fokozódik, bár az emelkedő hang levegős, átszellemült. Az asszonyt ellenállhatatlanul vonzza a bűvölő szempár. A hang felemelkedése, felnyúlása a testmozdulatot kíséri vagy helyettesíti. A második felkiáltó mondat hangja józanabb. Mintha szűnne a varázs. A médium ébredszik, s most egy embernek parancsoló, ellenállást

10. ábra: Az *A szemed . . .* kimogramja és hangnyomásgörbéje.

nem tűrő tekintetét látja. A bírót, nem a varázslót. Rémület fogja el. Hová taszítja, kényszeríti ez a szempár? Feltámad a hideg félelem. A hang elsötétül és mély szintre hull. Az utolsó szótag végén elerőtlenedik, suttogássá halkul. A dallam előlegezi, sejteti már a következő szavakat: *a szemed elszedít és mélységekbe vonz.* A hanglejtés végig követte a képzelte mozgást, a felemelkedést és a zuhanást.

Később, az asszony első vallomásában, a gyilkos mozdulatot kíséri, eleveníti meg a hang:

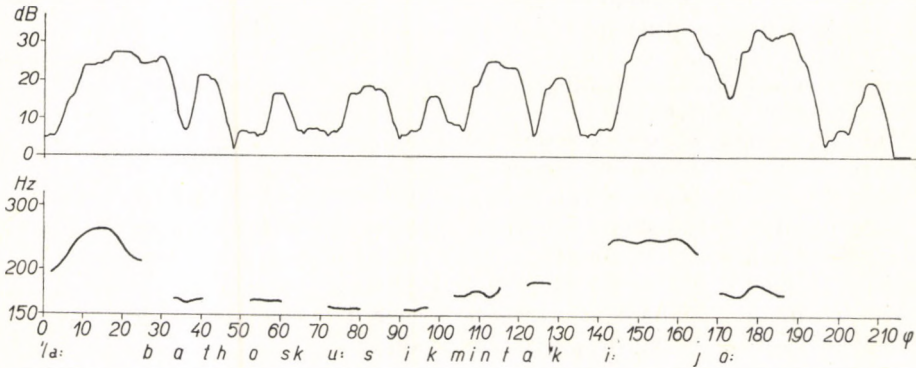
Aztán be-
ledöf-tem a kééés_t

Az első szó után elakad a hang. Violante visszafojtott lélegzettel idézi fel a pillanatot. Kétszer emelkedik a hang. Először a mélybelégzést, a felkészülést sejteti. A tempó erősen fékezett. A *beledöftem* szó utolsó szótagja erős nyomatékot kap, az *m* megfeszül, megnyúlik. Szinte látjuk Violante összeszorított ajkait. A „préselt” hang a gégeizmok, a garatívek görcsös kontrakcióját sejteti. Az erőfeszítést tükrözi az elnyújtott *m* folyamán megcsúszó hang is. Violante gondolatban megmarkolja a tört. Fellendül a karja, a hang kvartot ugrik, hogy azután, a kést követve, széles ívben hulljon le az alapszintre.

Meglehetősen egyszerű „kódon” alapulnak ezek a szép, kifejező dallamok: az alaphang magasságváltozása kövesse nyomon a test (főként a kar és a fej) valóságos vagy képzelt mozgását. A párhuzam fiziológiai alapját alighanem abban kell keresnünk, hogy a test felemelkedésével, a fej megemeléseével, a nyak kinyújtásával általában megfeszülnek a hangszalagok. A fej lehajtása, a nyak behúzása pedig mély hangok produkálását segíti elő.

A tárgyakat, külső jelenségeket érzékeltető dallam létrehozása egy további feltételhez van kötve: ahhoz, hogy a beszélő azonosítsa magát az érzékeltető tárggyal, s kövesse mozgását.

11. ábra: A *Lábadhoz kúszik, mint a kígyó* kimogramja és hangnyomásgörbéje.

Violante tehetetlen dühében szörnyű bosszúval fenyegeti az inkvizítort. Bosszúja nyomába szegődik, mint az árnyék: *Lábadhoz kúszik, mint a kígyó*. Az első elnyújtott szótag erős nyomatéka és visszafogott hangereje a visszafojtott indulatot sejteti. Ezt tükrözi a feltörő hang lezorítása is (11. ábra). A kerek ívben emelkedő és ereszkedő, majd a mély szinten megtapadó dallam egyúttal a felemelkedő, majd ismét a földhöz simuló kígyó mozgását követi. Az áldozatához kúszó kígyó fejével együtt emelkedik meg fenyegetően a dallam, a kitörni kész indulatot fokozódó hangerő, a *kígyó* szó első szótagának szokatlan megnyújtása, az *í* különösen feszes ejtése. Az utolsó szótagban ismét a földre tapad a dallam, az engesztelhetetlen haragot a lezorítva is hullámozó dallam árulja el.

A felfelé törő kis gyufalángot festi hangjával Ascher Oszkár Tóth Árpád versét szavalva: *Lábhegyre állt a kis nyulánk Hegyes sipkájú sárga láng . . .* Mély szinten, az *E* táján (80 Hz körül) indul a hang, s lassan, fokozatosan egy oktávát emelkedik, ezen a szinten lebeg a második sorban is, az egyik szótagban enyhén *f* fölé emelkedve. A hallott dallamot önkéntelenül is a szólamonként ereszkedő, semleges hanglejtéshez viszonyítjuk, s úgy érezzük: szüntelenül emelkedik a hang, együtt kapaszkodik, nyújtózik a kis lánggal.

A hullámokat festhette a várható ereszkedő hanglejtésmenttől eltérő hullámozó dallam a „Föltámadott a tenger”-ben. A szokatlanul egyenes vonalú, szinte mozdulatlan dallam pedig az elcsendesült nappalt, a pihenő fákat, a mozdulatlan kastélyt (*Hallgatja még a rest éj . . . „Áprilisi capriccio”*). Ilyesféléképpen konkretizálja a hang a testetlen időt is Violante egy mon-

datában. A közepmély szinten stagnáló dallam a börtön sötétjében megdermedő időt teszi hallhatóvá (713. kotta).

713. kotta

A beszéddallam polifóniája

A művészi interpretáció dallama, a zenénél sokkalta kezdetlegesebb formában, halványan, durván ugyan, de tükrözi, tükrözheti az érzelmeken, a belső, lelki folyamatokon túl, vagy talán inkább: ezekkel együtt, ezeken keresztül a külső realitást. Megragadhatja benne azt, ami mozgás, változás, s így sokszor a lényegét.

Másféleképpen, a szónak szorosabb értelmében is igaz, hogy a művészi interpretációból kiragadott mondat dallama gyakran több önmagánál, több egy egyszerű és egyszeri hanglejtésformánál. A „Föltámadott a tenger” művészi változatát elemezve olyan mondatokra akadtunk, amelyek mögött egy második mondat húzódott meg. A *Föltámadott a tenger* emfatikus felkiáltást takart: *A tenger!* Rejtett felkiáltással párosuló kérdő mondattal találkoztunk a hatodik sorban: *Látjátok ezt a táncot?* Itt csak a mondat ereszkedő lejtése, a kérdő-profil elmosódása sejtette a két dallamforma interferenciáját. A következő sorban elő is lépett a háttérből a felkiáltó mondat (*Halljátok e zenét?*).

Ilyen szerencsés véletlen ritkán könnyíti meg a komplex dallam alapelemeinek kitapintását. Többnyire csak az hívja fel a figyelmünket a rejtett dallamra vagy dallamokra, hogy a hallgatók eltérően ítélik meg a mondatot. Nemegyszer ugyanaz a hallgató is mást és mást hall ki a mondat dallamából, ahányszor csak meghallgatja a felvételt. Abban azonban minden hallgató egyetért ilyenkor, hogy a mondat dallama rendkívül kifejező, sokatmondó. Az ellentétes véleményeket követve többnyire a konkrét mondatdallamot létrehozó, egymással interferáló egyszerű dallamformákhoz jutunk el. Ilyen több értelmű és több dallamú mondat például Tímár József egyik kérdése az „Ügynök halálá”-ban (Miller): *Az én hibám volt?* A jelenetből kiragadva játszottuk le a mondatot a hallgatóknak. A jegyzőkönyvből: (1) Méltatlankodó költői kérdés. Felháborodott tiltakozás. (2) Kétely. Bizonytalanság. (3) Titkos önvád. Hogyan egyesítheti ezt egyetlen mondat dallama? A kérdés tényét az utolsó előtti szótagban megemelkedő

714. kotta

hang jelzi. Az energikus terc fellépés a felháborodott, tiltakozó kérdés jellemző sajátossága (a). A tipikus tiltakozó kérdés azonban mélyebb szinten indul és erélyesebben lép fel az utolsó előtti szótagban. A mondat erős dinamikája, a feszes artikuláció ugyancsak a határozott tiltakozás jele. Az ügynök kérdő mondatának igen szűk a hangterjedelme. A félénk, bizonytalan kérdésre jellemző a csekély (mintegy szekundnyi) emelkedés és a lassú tempó (c). Tímár mondatában még ennél is kevésbé, alig egy félhanggal emelkedik a dallam. Csaknem egy szinten lebeg a mondat. Hangfekvése is magasabb, mint a bizonytalan kérdése. Ha ezek alapján harmadik összetevőként egy rejtett felkiáltással (d) is számolunk: *Az én hibám volt!* — azt is megértjük, hogy miért csendül ki önvád a tiltakozó kérdésből.

The image shows musical notation for the 715th staff, illustrating four variations (a, b, c, d) of the phrase "Már nem félek".

- a)** Shows the phrase "Már nem félek" with a strong dynamic marking (>) above the notes.
- b)** Shows the phrase "Nem félek!" with a dynamic marking of [védekező] below it.
- c)** Shows the phrase "Már nem félek" with a dynamic marking of [meglepetés] below it.
- d)** Shows the phrase "Már nem félek" with a dynamic marking of [autoszuggesztíó] below it.

715. kotta

Még ellentmondásosabbnak bizonyult Violante egyik első mondata: *Már nem félek* (715. kotta). A legkülönbözőbb attitűdöket hozták a dallammal kapcsolatba a hallgatók: a tiltakozást, a felháborodást, a félelmet, önuralmat, örömet, meglepetést, a bizonytalanságot. Ezúttal is a kontextustól függetlenül. Viszonylag egyszerű dallam leplezi a sokrétúséget. Legközelebb a tiltakozó, védekező dallamformához áll (b), melyben határozott (mintegy kvart) lelépést határozott (mintegy teranyi) szökőzár követ. A tiltakozás tempója azonban jóval élénkebb, mint a mi mondatunké. A tiltakozás „staccato”-jával, röviden élesen artikulált szótagjaival szemben Violante kijelentő mondata lassú, fékezett „ritardando” jellegű. Ez a fékezettsége a mondatnak, a három súlyos nyomatók erős akaratú tevékenységre vall. Violante önuralomra törekszik. A dallamban is kifejezésre jut ez a törekvés (d). Ha a tiltakozás dallamformájából indulunk ki, feltűnik, hogy a bíró elé vezetett asszony mondatában a *nem* kvart emelkedés helyett félhanggal mélyebb szintre kerül az előző szótagnál. Ha kifejező mozgásként értelmezzük ezt a transzformációt, a nyomatókos szótag erélyes leszorítását, arra következtethetünk, hogy az asszony igyekszik úrrá lenni érzelmein, megkísérli elfojtani feltörő félelmét. Ezt a feltevést alátámasztja a néhány mondattal később nyílt formában megnyilvánuló, három egymást követő nyomatókos szótaggal jellemzett önbiztatás: „De már *nem félek!*” A meglepetésre a mély belégzést követő levegős hang, a világos hangszín utal (vö. Trojan 1952, 182. l.). Idevonható az örömteljes meglepetés dallama is (c), mely ugyancsak terc vagy kvart fellépéssel zárul. A meglepetés ezúttal nem őszinte, még kevésbé örömteli. Rácáfol az örömrre a garatívek és az alhangszalagok erős kontrakciója, az enyhén préselt zöngképzés. A levegős zöngé örömet mímél, de a valóságban félelmet tükröz (vö. Trojan 190. l.). Erre vall a világos hangszínnel ellentétben álló mély hangfekvés. Több értelmű a

hang felsiklása is az utolsó szótagban: örömet tettető ijedt felkiáltás. Az ellentétes érzelmeknek ez a szokatlanul gyors váltakozása, kereszteződése a teljes bizonytalanság, ijedt kapkodás jele.

A mondatok konkrét hanglejtése, szerencsére, általában levezethető két egyszerű dallamformából. A határozott felszólítás és a kérése, könyörgés kereszteződése az *Engedelmeskedj!*, amikor az ügynök megkísérli visszahódítani, megtartani a fiát, aki mélységesen csalódott az apjában, családjában (716. kotta, a, b, c).

a)

En - ge - del - mes - kedj!

b)

En - ge - del - mes - kedj!
[Határozott felszólítás]

c)

En - ge - del - mes - kedj!
[Kérés]

716. kotta

Kérés enyhíti a határozott figyelmeztetést az apával lassan szembe forduló fiú hangjában (Ármány és szerelem, 717. kotta a, b, c).

a)

Ne nyúl - jon e - rő - szak - hoz a sa - ját ér - de - ké - ben.

b)

Ne nyúl - jon e - rő - szak - hoz a sa - ját ér - de - ké - ben!
[Erélyes felszólítás]

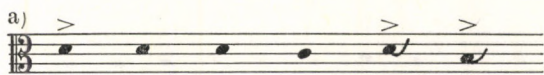
c)

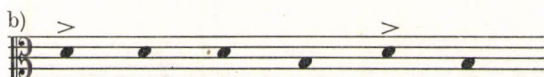

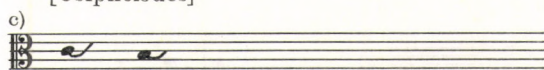
A sa - ját ér - de - ké - ben!
[Kérés]

717. kotta

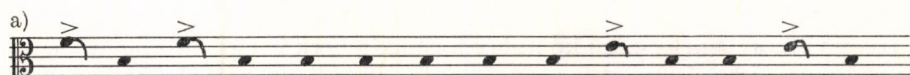
A kedvesen dicsekvő bejelentés csipkelődéssel, csúfolódással vegyül („Na, mit szólsz hozzá!”) az ügynök feleségének egyik mondatában (718. kotta a, b, c). A csodálkozó felkiáltást és a nyugtató, kéréző felszólítást egyesíti az írójt játszó Páger Antal egyik mondata („Játék a kastélyban”, 719. kotta a, b, c). A veszekedés „staccato”-ja, ismételten fel-felszökő dallama keveredik hozzá a megvető legyintés ereszkedő dallamsémájához („Rokonok”, 720. kotta a, b, c). A tiltakozó kijelentő mondatba (*Eszem ágába se*

a)
 Meg - varr - tam a bé - lést!

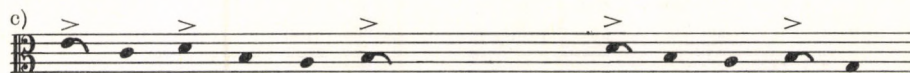
b)
 Meg - varr - tam a bé - lést!
 [Csipkelődés]

c)
 Úgy ám!

718. kotta

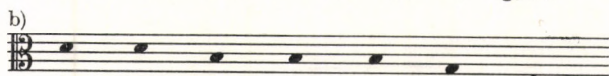
a)
 Ké - rem, mért ez a nagy iz - ga - lom, nem tör - tént sem - mi.

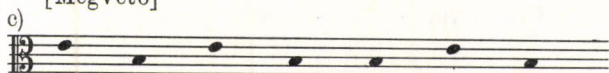
b)
 Mért ez a nagy iz - ga - lom?

c)
 Ké - rem, nyu - god - jon meg, nem tör - tént sem - mi.

719. kotta

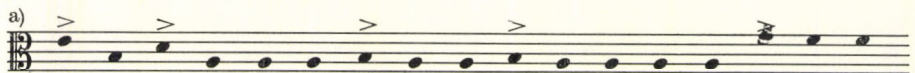
a)
 Ron - da ban - da az e - gész!

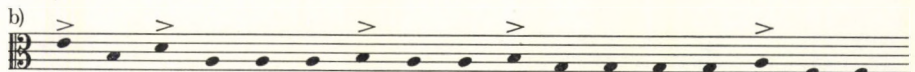
b)
 Ron - da ban - da az e - gész!
 [Mégvető]

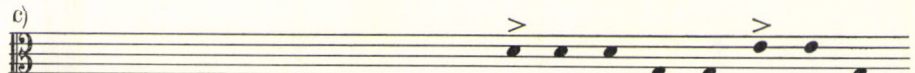
c)
 Ron - da ban - da az e - gész!
 [Veszekedő]

720. kotta

jutott, hogy beleüljek a helyébe) csodálkozó kérdés vegyül (Beleüljek a helyébe? Én?) az „Elvarázsolt kastélyban” c. rádiójáték negatív hősnének mondatában (721. kotta, a, b, c).

a)
 E - szem á - gá - ba se ju - tott, hogy be - le - ül - jek a he - lyé - be.

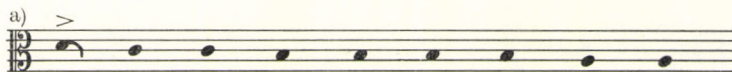
b)
 E - szem á - gá - ba se ju - tott, hogy be - le - ül - jek a he - lyé - be.
 [Tiltakozás]

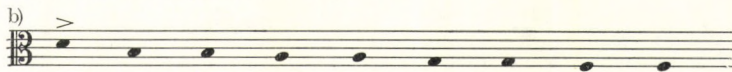
c)
 Be - le - ül - jek a he - lyé - be?!

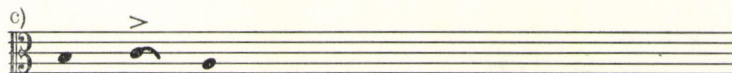
[Felháborodott kérdés]

721. kotta

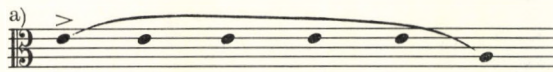
Ilyen viszonylag egyszerű komplex-formák a hétköznapi beszélgetésekben is gyakoriak (722., 723. kotta, a, b, c). A kérdő dallam ezúttal egy meglepett felkiáltó hanglejtéssel interferál.

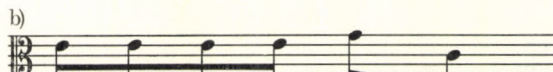
a)
 Hogy le - het ah - hoz hoz - zá - jut - ni?
 [Fiatal asszony kérdezi kéri]

b)
 Hogy le - het ah - hoz hoz - zá - jut - ni?
 [Egyszerű kérdés]

c)
 Na mondd meg!
 [Kérlelve]

722. kotta

a)
 Ott vol - ta - tok teg - nap?!

b)
 Ott vol - ta - tok teg - nap?

c)
 I - lyen meg - le - pe - tés!

723. kotta

Voltaképpen minden affektív, „kifejező” hanglejtés komplex, hiszen a semleges kérdő vagy nem kérdő dallamforma módosulásaként jön létre valamelyik érzelem dallamképletével interferálva és ennek megfelelően értelmezzük.

Metafora, dallamcsere

A komplex dallamok sajátos eseteként foghatjuk fel a dallamcserét. A „Föltámadott a tenger” idézett hetedik sorában a felkiáltó dallam előlép a háttérből és kiszorítja az eredeti kérdő dallamot. A metaforikus dallam mindig „komplex”, hiszen betölti a kiszorított dallam szerepét — helyértékénél fogva például kérdő dallam *Halljátok e zenét?* hanglejtése —, s ugyanakkor megtartja eredeti funkcióját — felkiáltó dallam alapértékénél fogva az idézett verssorban. A helyet cserélő, metaforikus dallam szükségképpen jelentéstöbbletet hoz létre, akárcsak a lexikális kis vagy grammatikális metafora (Fónagy 1958, 1964).

A dallam-metafora jellege, intenzitása a dallam által megtett út hossza szerint különböző lehet. A köznapi, köznyelvi metafora járt úton, síneken fut. Ennek megfelelően kevésbé meglepő, kevésbé hatásos, mint a rögtönzött, új úton haladó művészi metafora. Mindig színesebb, kifejezőbb azonban az eredeti, „statikus”, a maga helyén álló, semleges dallamnál.

A leggyakoribb köznyelvi metafora talán kérdő dallam helyére lépő felszólító vagy kijelentő dallam az udvarias kérdésekben: *Jössz le azonnal? Nincs kérem egy szál gyufája?* A mondat hangfekvése egy árnyalattal magasabb, mint a megfelelő kijelentő mondaté, az utolsó szótag mintegy terccel az alapszint felett lebeg (724. c kotta). A dallam szintjének megemelése, lebegése (nagyobb feszültsége) emlékeztet csak a kérdő dallamra. Olyan kereszttezódésként is felfoghatjuk, melyben az eredeti kérdő dallam szerepe már igen csekély. Valamivel jobban érvényesül a kalauzi kérdésben: *A jegyek kezelve vannak, kérem?* (724. a kotta.) Lényegében kijelentő, ereszkedő a mondat dallama (vö. c). A kalauz tehát felteszi, hogy senki sem utazik jegyváltás nélkül, szinte leszögezi a tényt. A magasabb hangfekvésen kívül ebben az esetben a második szólam dallamának megemelése fokozza a feszültséget és pótolja az utolsó előtti szótag hangjának felemelkedését (b).

A je-gyek ke-zel - ve van-nak, ké - rem?!

A je-gyek ke-zel - ve van-nak, ké - rem?

A je-gyek ke-zel - ve van-nak, ké - rem.

724. kotta

- a) = az elhangzott mondat,
- b) = a mögötte meghúzódozó kérdő dallam,
- c) = a kérdő dallammal kereszttezódó kijelentő dallam

Gyakori, főleg a közlekedési dolgozók beszédében, egy ellentétes irányú metafora: a kérdő dallam átlépése a felszólító mondatba:

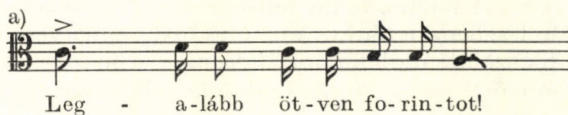
rad-
Tcs-sék a kocsiba beljebb fá- ni

A metafora itt — a mondat dinamikájának és a körülményeknek megfelelően — ilyesféleképpen értelmezhető: „Szabadna kérdezni, miért nem mennek beljebb?“, vagy: „Na mi lesz, nem hajlandók beljebb menni?“ (A metafora mondanivalójának szavakba foglalása ezúttal sem mentes az önkénytől.)

Közkeletűbb a gyanakvó kérdést rejtő felszólítás. Ezúttal a gyanakvó kérdés mélyről induló, fokozatosan emelkedő dallama lép a felszólító hanglejtés helyébe:

köny-
Mu-tasd csak azt a vet!

Egy köznap, de még nem általánosult, alkalmi metafora szép példáját Gobbi Hilda Szabó nénije szolgáltatta az 1964. február 18-i adás során. *Legalább ötven forintot!* feleli Szabó bácsinak arra a kérdésére, hogy mennyi pénzt adjon (725. a kotta). A mondat dallamának „eredeti szövege“ azonban inkább ez lehetett volna: „Na, adjál ötven forintot!“ A tipikus kérlelő dallam (725. b dallam) lépett a felszólító hanglejtésforma helyébe. Az igen lágy artikuláció, a telt, kissé énekelt hang, a hallható ajakkerekítés, a hízelkedő, kérlelő attitűd is félreérthetetlenül jelzik, hogy köleszöntött — s hogy honnan köleszöntött — a dallam. (A hanglejtésnek valóban megfelelő szöveget négy hallgató javasolt egymástól függetlenül.) Cocteau „Búcsú“-jának

725. kotta

egyetlen szereplője, elhagyott asszony telefonon beszél, utoljára, barátjával: *Nem vinném sétálni* feleli arra — a számunkra nem hallható kérdésre, hogy miért nem akarja megőrizni búcsúzó barátjának kutyáját. A mondatot nem folytatja. A dallam sűríti bele mindazt, amit nem mond el. Pontosabban: a köleszöntött felsoroló dallam érezteti, hogy még sok oka van annak, hogy nem akarja megtartani az állatot.

Violantéhoz visszatérve: Első (őszintétlen) vallomásában úgy tünteti fel, mintha felháborodásában ölte volna meg az urát. Ura nem vette ember-számba. Cseléddé tette saját házában. A háborúból magával hozott szeretője előtt ráparancsolt, hogy táncoljon (726. a kotta). A mellékmondat dallama

a) $\text{♩} = \text{cca } 102 - 104$

Az u - ram rám - pa - rancsolt, hogy tán - col - jak ne - kik.

b) $\text{♩} = \text{cca } 84$

Az u - ram rám - pa - ran - csolt, hogy tán - col - jak ne - kik.
[A fenti mondat semleges változata]

c) $\text{♩} = \text{cca } 104$

Hát még mit nem!

726. kotta

eltér a szokottól (726. b kotta). A felháborodott felkiáltás dallama nyomult be a mondatba. A hanglejtés már magában foglalja az asszony válaszát: *Hát még mit nem!* (726. c kotta).

Violante akarva-akaratlanul egyre közelebb kerül a valósághoz. Elmondja, hogy szeretője volt Folkónak, a lantosnak, aki „tisza volt és jó... nem olyan, mint a többi ember”. Férje megölette a lantost, reggel halva feküdt a vár árkában. Violante meglepő módon álmódzó hangon, hagyományos mese-motívummal zárja le a tragikus történetet: *S örökre meghalt minden emberi jószág* (727. a kotta). A tragikus szöveghez alig illő játékos, gyermekded dallam mintha azt mondaná: „Csak mese volt, szép mese, mese Folkóról, a lantosról.” (727. c kotta).

a) $\text{♩} = \text{cca } 63 - 65$

S ö - rök - re meg - halt min - den em - be - ri jó - ság.

b) $\text{♩} = \text{cca } 100$

S ö - rök - re meg - halt min - den em - be - ri jó - ság.
[Semleges dallammal]

c) $\text{♩} = \text{cca } 72$

s bol - do - gan él - tek, míg meg nem hal - ta k.

727. kotta

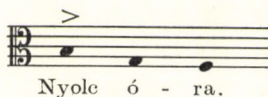
A kihallgatás elején gyermekded ártatlanságával és tehetetlenségével próbálja megvesztegetni a bírót. A bíró szeméről mondja rajongva: *Ha mindig ilyen csillag világítana utamon, mindig tudnám, merre kell mennem.* A mondat hanglejtését a gyermeknyelvből kölcsönzi. A hang is a kántáló gyermekhangot sejteti. A metafora talán így értelmezhető: „Én még kis gyerek vagyok. Bocsáss meg, hogy rossz voltam. Többet nem leszek rossz.”

Később az a belső (önmaga előtt is titkolt) felismerés, hogy helyzete reménytelen, hogy valami jóvátehetetlent követett el, percekre eltéríti az elviselhetetlen realitástól. Gondolatai elkalandoznak, arról beszél, hogyan fogadja majd az ura, ha visszatér a kastélyba. Ekkor felriad, ráébred a valóságra: *Nem, nem az uram, Hiszen ő már meghalt . . .* A valóság és a fantázia ellentmondását a szöveg és a dallam közötti nagy távolság jelzi. Szórakozott, elgondolkodó hangon beszél, mintha valami csekélységről lenne szó. A dallamban rejlő önkéntelen vallomás még nyugtalanítóbb: a teljes meghasonlás, a pszichózis küszöbén áll.

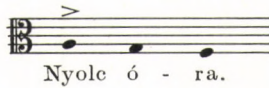
A szöveg és dallam meghasonlása teszi különösen drámaivá az „Ügynök halálá”-nak egyes jeleneteit. Így jellemezte Tímár József, hősét, az ügynököt, aki a lehangoló, kicsinyes valóság elől az ábránd, a fantázia valóságában keres menedéket, mit sem törődve azzal, hogy mindennapi életének eseményei, szereplői percenként rácaffolnak erre a belső „valóságra”. Az egyik jelenetben fia volt osztálytársával találkozik. Annak idején kevéssé tartotta ezt a gyereket, aki a sport, a társadalmi sikerek terén messze elmaradt az ő fia mögött. A fiú azonban valóságos sikereket ért el, jómódú ügyvéd lett, fia pedig nem váltotta be a reményeit. Az ügynök nem akarja, nem tudja ezt elfogadni. Fia osztálytársának és önmagának is a fiú sikereiről mesél: *Tudod ő már nyugaton remekül bevált . . .* De mindezt korántsem a jogos atyai büszkeség, az öröm hangján mondja. A mondatok dallamából lemondás és reménytelenség sugárzik. Mintha ez a zene a tudatnak mélyebb rétegeiből szólna, melyeket nem érintett az önámító optimizmus. A szavak sikerekről szólnak, a hang sorozatos vereségről beszél.

Szövegmagyarázat és dallamfejtés

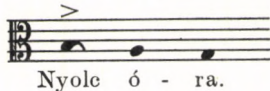
A „Pillantás a hídról” egyik jelenetének „zenéjét” kíséreltük meg felidézni és elemezni. Eddy szerepét Pécsi Sándor játssza, Bea, a felesége, Tolnay Klára. Eddigi tapasztalatainkon kívül három hallgató véleményére támaszkodtunk, akiknek egyes mondatokat a szövegből kiragadva játszottunk le, s ők a dallam, a tempó, a dinamika, a hangszín alapján próbáltak a helyzetre, a szereplő érzelmeire, jellemére következtetni. A darab — kéziratban meglevő — „dallamelemzéseiből” emelünk ki egy részletet, egyetlen elhangzott mondatot: *Nyolc óra.* Eddy, az apa várja türelmetlenül fogadott lányát. Ugyancsak Pécsi Sándor rögtönözte ennek a mondatnak 24 változatát, megadott konkrét helyzetek alapján.

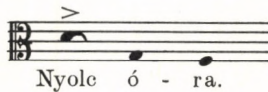
Nyolc óra! Ezt a tényt százféleképpen állapíthatjuk meg aszerint, hogy mit jelent számunkra, hogy most már (vagy még) nyolc óra van. Előfordulhat az is, hogy semmit sem jelent nekünk. Csak éppen megkérdezte tőlünk valaki az utcán, a sétatéren. Még ebben a helyzetben is másképpen mondja valaki, egy férfi például, ha egy másik férfi kérdezte tőle:

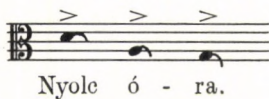
vagy egy ötéves kisgyerek is, akinek lágy, enyhén kiénekelte hangon mondjuk:

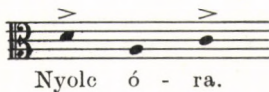
Ha valaki percenként kérdezi, hogy hány óra van, az ember először még udvariasan felel, de már érezteti, hogy sokallja az érdeklődést.

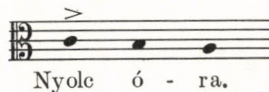
Végül kijön a béketűrésből. A mindenit, hát hányszor mondjam még!

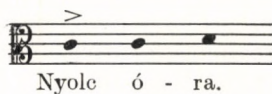
Figyelmeztetheti erre a férj a feleségét, akivel együtt készül a $1/2$ 9-es film-előadásra:

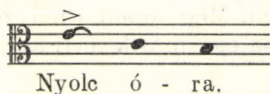
A halálraítélt is mondhatja ezt, amikor a közeli toronyóra nyolcat üt és már csak két óra van hátra az életéből. Fojtott, remegő hangon:

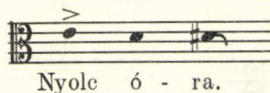
Néha elgondolkozva mondjuk, önmagunknak. Azt számítgatjuk, hogy hányra érhetünk haza. Most nyolc óra . . .

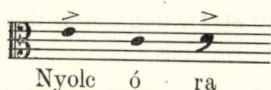
Vigasztalhatunk valakit, aki lemondott már arról, hogy a várva várt vendég megérkezzék. Hiszen még nincs is olyan késő, még megjöhet.

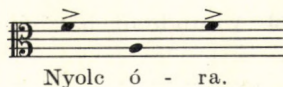
Mondhatjuk rosszat sejtve. Miért nincs még itt? Csak nem történt vele valami? Hiszen már este van.

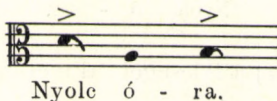
Mondhatjuk türelmetlenül várakozva, topogva, bosszankodva:

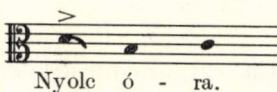
Mondhatjuk dühös felháborodással:

Durcásan, sértődötten:

És a mondat mögött t ö b b f é l e é r z é s is húzódnak. A dallam ilyenkor nem azonos egyik fenti típusal sem. Ez a helyzet Eddy esetében is:

Közömbös? Türelmetlen? Felháborodott? Lemondó? Kísérleti alanyaink szerint:

„Kicsit felháborodott hang. Enyhén türelmetlen. Talán így folytatja: »és még mindig nincs itt«. Nem nyílt felháborodás. Igyekszik objektív maradni. Vagy nem akar arra gondolni, hogy valami rosszat tett az illető és azért nincs még itt. Úgy érzi, hogy nincs joga számon kérni tőle, hogy hol, mivel vagy kivel töltötte az idejét. Magának mondja, kedvetlenül.”

Próbáljuk kitapintani, hogyan sűríti a dallam a többféle, részben ellentmondó érzést. A türelmetlenségre utal a mondat gyorsuló tempója, staccatója, az *óra* szó magánhangzójának megrövidülése, az enyhén nyomatóékos, hirtelen lefékezett, „elkapott” utolsó szótag.

Ez a nyomaték, a staccato jelleggel párosulva haragos indulatot árul el.

A mondat nem indul ilyen gyorsan, élesen. Az első szótag dallamíve diszkrétén sóhajt mímel. Ha lelassítjuk a felvételt, jól hallani, hogy a hang gyorsan és erőtellenül esik le egy nagy terccel mélyebb szintre és ezen pihen meg a szótag végéig. A lesiklásnak ez a — lassítás nélkül is érzékelhető — módja tompa hangszínt, fáradságot, lemondást tükröz. Aggodalmat sejtet a viszonylag magas hangfekvés, a szűk hangterjedelem.

Mintha valami gyerekes, durcás sértődöttség is lappangana a háttérben. Alighanem a lehajló dallamívvel párosuló enyhe ajakkerekítés kelti bennünk ezt az érzést. A gyerekes panaszkodás „tisztá” formája persze lényegesen pregnánsabb:

Nemcsak a durcáság, a gyerekes sértődöttség, de a többi érzelem, a felháborodás, türelmetlenség sem érvényesülhet nyíltan. Eddy igyekszik közönyt tettetni, a dallam a közömbös ténymegállapítás dallama felé tendál. Nem sikerül azonban belesimítani a mondatot ebbe a semleges sémába. Érezzük ezt az igyekezetet, de ezáltal csak újabb színnel gazdagodik a mondat érzelmi skálája. Érezzük a hangban a türelmetlenséget, haragot, levertséget, és azt is, hogy Eddy nem akarja, hogy felesége kihallja ezt a hangból, hiszen, ahogyan egyik hallgatónk mondta — anélkül, hogy bármit is tudott volna az előzményekről —, Eddynek „nincs joga számon kérni” nevelt lányától, hogy udvarlójával tölti a délutánt.

Ebben a szerencsésen intonált mondatban benne van már voltaképpen a jelenet folyamán kifejlő ellentét Eddy és felesége közt, Eddy tudatos szándékai és az önmaga előtt is titkolt vonzalma közt.

VI. A HANGLEJTÉS HELYE A NYELVI RENDSZERBEN

A tudományok története lényegében két tényező függvénye. Egyfelől történelmi körülményektől, az anyagi kultúra, a társadalom fejlettségi fokától, és a fejlődés irányától függ a kutatás; bizonyos mértékben azonban a kutatás tárgyát képező jelenségek belső összefüggései, a jelenségek „logikája” — Hegel terminológiája szerint „az eszme mozgása” — is meghatározza a fejlődés menetét, rendjét.

A hanglejtés kutatása évtizedekkel elmaradt a beszédhangok akusztikai, fiziológiai és funkcionális elemzéséhez képest. A fejlődés menetében a beszédhangok elsődrendű fontossága jut kifejezésre. Közrejátszhatott a sorrend kialakításában az a körülmény is, hogy a nyelvi hangok rendszerét könnyebb leírni, mint a nyelv hanglejtésállományát, melynek elemzése során nehezen feloldható (vagy feloldhatatlan) ellentmondásokba ütközik a kutató.

Tagolható-e a hanglejtés?

A betűírás már évezredekkel ezelőtt elvezetett a beszéd tagolásához, s a legkülönbözőbb felfogású XX. századi nyelvészek lényegében ugyanúgy tagolják a görög szavakat, mint az egykori írástudók.

Távolról sem ilyen nagy az egyetértés, amikor a beszéd hanglejtésének tagolása kerül szóba. Jó ideig tartott, amíg ez egyáltalán szóba került. Egyesek szerint a nyomaték által egybefoglalt szólam (Palmer p. 13, Pike p. 24, Kuhlmann p. 11, Deme II. 503), vagy egy-egy szünet közé eső hangsor hanglejtése (Jassem p. 46) a beszéddallam legkisebb egysége. Mások szerint az egyszerű mondat dallama (pl. Schubiger p. 9). Többen a két vagy három szótagú magmondattól vagy mondatmagból indulnak ki (Buning és Schoenefeld a mondatot lezáró konstáns hanglépésből, p. 91), vagy éppen ellenkezőleg, a több mondatot magában foglaló „retorikus szintagmából” (v. Essen p. 29). De vajon egyáltalában tagolható-e a beszéddallam? Nem egy nyelvész akad, aki erre határozott *nem*-mel felel (így Buysens, pl. 426).

Ezek az eltérő vagy ellentétes nézetek egyaránt igazolhatók. Ha a „retorikus szintagma”, így egy tiráda ívelő dallama, nem képezne valamiféle egységet, bajosan lehetne megmagyarázni, hogyan jelzi — gyakran grammatikai ismérvek nélkül is — a mondatok összetartozását. Másfelől: ha a tiráda homogén egység volna, hogyan jelezhetné a dallam a tirádát alkotó mondatok határát, kérdő vagy kijelentő jellegét? Eszerint a „retorikus szintagma” dallama egységes, de ugyanakkor további egységeket tartalmaz. Tehát t a g o l h a t ó e g y s é g.

A nehézségek, ellentmondások részben abból adódnak, hogy a dallamot is úgy akarjuk tagolni, ahogyan a hangsort szokás. Az egymást követő beszédhangok lényegében egyes fonémákat jelenítenek meg, s legfeljebb a szomszédos fonémák jelzéséhez járulnak hozzá. A fonémák sora tehát a megfelelő hangsorban testesül meg.

A disztinktív, az érzelmeket kifejező, a határjelző dallamformák azonban nem ilyen szép sorjában, egymást követve realizálódnak a beszédaktusban. E g y m á s b a é k e l ő d n e k, e g y m á s r a r é t e g z ő d n e k. A hallgató a Fourier-elemzéshez hasonló módszerrel vezeti vissza a komplex mondatdallamot (vagy a mondatnál nagyobb egységek dallamát) a dallamkomplexumot alkotó egyszerű (disztinktív, kifejező vagy határjelző) dallamformákra. A tiráda ideális dallamívébe beépülnek a kijelentő, kérdő, felszólító dallamformák; a modalitást és a mondatok (tagmondatok) egységét jelző hanglejtésképletekbe beékelődnek az egyes szintagmákat megkülönböztető és elhatároló dallamok. A grammatikális jellegű hanglejtés-komplexumot pedig — a grammatikai egységek terjedelmétől független — érzelmeket jelző dallamformák, és más pragmatikus jellegű dallamképletek módosítják. A fonéma-realizáció egyszerű kétsoros modelljénél lényegesen bonyolultabb, több rétvű séma segítségével érzékeltethetjük csak a dallamformák és a konkrét hanglejtés kapcsolatát.

A konkrét beszéddallam egyes szakaszai ennek következtében egyes dallamformák ö n á l l ó reprezentánsai, s ugyanakkor egy másik beszédszakasszal vagy más szakaszokkal e g y ü t t jelenítenek meg további dallamformákat.

Gyakran két különböző érzelem vagy két különböző mondatfajta hanglejtésformájának i n t e r f e r e n c i á j a nyomán áll elő a konkrét hanglejtés. Egy mondat hanglejtésében egyesülhet például a kérdés dallama és a (csodálkozó) felkiáltásé. *Ott voltatok tegnap?! (723. kotta)*. A hallgatók (öt férfi és öt nő mondott véleményt) ezt a mondatot hol kérdő, hol felkiáltó — többnyire kérdő és felkiáltó — mondatnak nyilvánították; s az idézett mondat dallama valóban ennek a két dallamformának az eredője. Láttuk, hogy elemi dallamformák s ű r í t é s e a művészi előadás jellemző sajátosságá (294–305).

Bajos lenne a komplex dallamok felbontására, értelmezésére a Fourier-elemzéssel egyenértékű eljárást ajánlani. A kiépítendő módszer halvány körvonalai egy kísérlet folyamán rajzolódtak ki. Három magyar művész Hamlet-monológját húsz hallgatónak mondatonként lejátszva azt tapasztaltam, hogy a komplex dallamok esetében következetesen divergálnak a vélemények. A hallgatók véleménynyilvánítás közben maguk is megismélték a szóban forgó mondatot. Ilyenkor úgyszólván sohasem tudták az eredeti komplex dallamot reprodukálni. A dallam mindig annak az érzelmenek, attitűdnek, modalitásnak (egyszerű, primer) dallama volt, melyet az illető kihallott a mondatból. Ezeknek a tévesen reprodukált egyszerű dallamoknak az eredője volt rendszerint az a komplex dallam, melyet a színész mondott. Gábor Miklós Hamletjének sokértelmű felkiáltását — „Egy álom által elvégezni mind e szív keservét . . .” — ki felkiáltásként értelmezte és reprodukálta (vö. 728. a; a jegyzőkönyvből: „Egy álom, egy pusztá álom által!”), ki egyszerű kérdésként (vö. c, „Egy álom által? Kérdést vet fel”), ki csodálkozó, szónoki kérdésként (vö. d, „Egy álom által? Hát lehetséges lenne ez? Ugyan!”) fogta fel, mások az intenzív, emfatikus érvelést hallották ki belőle (vö. b, „Egy á-lom, ál-tal! Ember! ez abszurdum!”). S mindez valóban benne van a mondat dallamában, hangsúlyozásában: az *á l o m* kiemelése főhangsúlyval, kvint fellépéssel; a minden második szótagban fellépő hang a páros szótagokra eső nyomaték, a minden második szótagban fellépő hang az emfatikus érvelő hanglejtést sejteti — szekundnyi terje-

delmen belül; az utolsó előtti szótagban fellépő hang viszont a kérdő dallamra emlékeztetett; s ha a felső dallamvonalat kissé kiegyengetjük, egy hanggal megemelve a harmadik szótagot, valóban a csodálkozó kérdés dallamához jutunk.

a)

Egy á - lom ál - tal.

b) c) d) e)

Egy á - lom ál - tal? Egy á - lom ál - tal? Egy á - lom ál - tal? Egy á - lom ál - tal.

[hitetlen] [kérdés] [csodálkozó] [határozott válasz]

728. kotta

Minél komplexebb a beszéddallam, minél több és minél ellentétesebb tartalmú dallamformákat egyesít, annál többet mond, annál nagyobb a szó mindennapi értelmében vett hírértéke. Valószínűleg nagyobb a ritkán párosított dallamformákat egyesítő komplex hanglegjtés hírértéke e szónak szűkebb, pontosabban definiált, információelméleti értelmében is. A Hamlet-interpretációk lehallgatása során végzett önkéntelen „kísérletek” emellett szólnak. A kevésbé várt jelnek egy adott szöveghez ritkábban asszociált dallamnak nagyobb a hírértéke. A hallgatók pedig az elhangzott egyéni, komplex dallamú mondat szövegéhez tipikus, egyszerű dallamot párosítottak annak ellenére, hogy a hallott komplex dallamot akarták reprodukálni. De hírértékről csak feltételes formában, sejtelmekben beszélhetünk, amíg jóformán semmit sem tudunk az egyes dallamformák és a dallamformák kombinációinak gyakorisági eloszlásáról.

A dallamsűritésnek leplezettebb formája a *dallammetafora* (299. és kk.).

A metaforikus dallam szükségképpen *összetett*. Nemcsak a valóságosan megszólaltatott dallamformát képviseli ilyenkor a hanglejtés — az utóbbi esetben a kérdő mondatét —, hanem mindenekelőtt az adott helyzetben és kontextusban várt dallamot — ez esetben a felszólító dallamot. A *metafora* szóban is jelzett *átvitel*, helycsere természetesen a felcserélt dallamok esetében sem közömbös a mondat tartalma szempontjából. A dallam névértéke és helyértéke közötti ellentmondás feszültséget szül és az ellentmondás feloldására készíti a hallgatót, aki az átvitt dallam mozgását követve kapcsolatot létesít a várt és a ténylegesen elhangzott dallam jelentése között. A dallamformáknak ez az egymásra rétegződése eleve problematikussá teszi a mondatdallam egységekre bontását.

Amikor a hangsort elemeire bontjuk — vagy talán helyesebben: amikor a beszéd folyamatot hangsorként fogjuk fel —, az egyes szegmentumokat a fonémarendszer egyik vagy másik elemével azonosítjuk. A konkrét beszéd folyamat tagolását, az ún. *lineáris, szintagmatikus* tagolást az teszi lehetővé, hogy a fonémarendszer meghatározott számú elemből áll, melyek egymástól világosan elhatárolhatók. A beszéd tagolásának előfeltétele a nyelv tagoltsága, a diszkrét elemekből álló jelkészlet. A nyelvi szinten, a *paradigmatikus* szinten mutatkozó homály feltétlenül nyomot hagy

a szintagmatikus síkon. Ha például bizonytalan, hogy valamelyik nyelvben vannak-e diftongusok, akkor az is bizonytalanná válik, hogy a beszéd folyamán elhangzó [auto] hangsort három vagy négy szegmentumra kell-e bontanunk.

A dallamkincs tagolhatóságát többen is kétségbe vonták, mondván, hogy a beszéddallam paradigmaticus szinten (is) folyamatos: kontinuumot képez (Bolinger, Ebeling p. 54). Valóban kontinuumnak kell-e tekintenünk a dallamkészletet? Beszélhetünk-e egyáltalán „dallamkészlet”-ről, dallamrendszerről, ha ez a készlet, ez a rendszer nem áll diszkrét elemekből? Vagy talán mégis van lehetőség a tagolásra?

Erre a kérdésre csak *igen*-nel és *nem*-mel felelhetünk.

A szökőzár affektív jelleget kölcsönöz a magyar kijelentő mondatoknak. A dallam emelkedésének mértéke, szöge, tempója, dinamikája szerint különböző érzelmeket, attitűdöket tükrözhet (meglepetés, felháborodás, öngazolás stb.). Minden érzékelhető fokozati különbség más érzelmi árnyalatot fejez ki. Ennek alapján kontinuumnak tekinthető nyelvi szinten a beszéddallam.

Ez az igazságnak egyik oldala. Azt is tudjuk azonban, hogy a morfémaival nem jelölt kérdő mondatok dallama világosan elkülönül a kijelentő, felszólító vagy felkiáltó mondatok dallamától, az egyszerű kiegészítendő kérdő mondatok dallama az ismételtető kérdő mondatokétól. Más területeken is találkozzunk egymástól elkülönülő, egymással szemben álló dallampárokkal. A *Hétfőn vagy kedden lesz óránk?* mondat a hanglejtés menete szerint vagy annyit jelent, hogy: 1. a kérdező tudni kívánja, vajon a két nap közül melyiken lesz az óra, vagy 2. bizonyos akar lenni abban, vajon a hét elején (hétfőn vagy kedden) tartják-e az órát vagy máskor:

1.

<i>Hét-főn</i>	vagy	
<i>kedden</i>	lesz	ó-ránk?

2.

<i>Hét-főn</i>	vagy	<i>kedden</i>	lesz	ó-	
					ránk?

(Ahogyan a hanglejtés segítségével a *Hétfőn vagy kedden lesz óránk* kijelentésnek is kétféle értelmet adhat.) Ez korántsem jelenti, hogy nyelvünkben a kétféle (kizáró és megengedő) *vagy*-nak megfelelő két kérdő dallama lenne. A hagyományos eldöntendő kérdő dallammal (2) egy nem kérdő dallamot állít ilyenkor szembe a beszélő, s ez már csak azért sem érheti váratlanul a hallgatót, mivel az (1) mondat nem eldöntendő kérdés. Dallama lényegében a *vajon...-e* kérdőszavas kételyt tartalmazó problematikus kijelentés hanglejtéséből vezethető le vagy a probléma megoldását kívánó felszólító mondat dallamából („Most nem tudom, vajon hétfőn vagy kedden lesz-e óránk.” „Mondjátok meg végre, hogy hétfőn vagy kedden lesz-e óránk!”):

<i>Most</i>	<i>nem</i>	tudom,	<i>vajon</i>	<i>hét-főn</i>	vagy	
						<i>kedden</i>
						<i>lesz-e ó-ránk.</i>

Ezt a dallamot módosítja a bizonytalanságot, a kérdő-attitűdöt tükröző enyhe emelkedés a mondat első felében. Az emelkedés szekunder jellege mellett szól az is, hogy az első szólam hanglejtése egyenes vonalú vagy enyhén ereszkedő is lehet. Minden bizonnyal azért vált gyakoribbá, mivel az emelkedő felső vonalú alternatív kérdés könnyebben felismerhető (vö. 48. és k. l.), jobban megkülönböztethető az alternatív kijelentéstől. Kialakulóban levő, még tökéletesen meg nem szilárdult hanglejtéspárokkal van dolgunk.

Ugyancsak bináris jellegű az *Apad?* kérdő mondat és az *A pad?* megkülönböztetése viszonylag csekély dallambeli különbség révén. A második szótag hangfekvése mindkét esetben magasabb. Az *Apad?* kérdő mondat második szótagjának vége felé azonban ereszkedik, s ezzel azt jelzi, hogy egy morféma második szótagjáról van szó, tehát az *apad* morfémából kell kiindulnunk. Az *A pad?* kérdő mondat második szótagjában mindvégig emelkedik, jelezve, hogy a morféma-határ a *pad* szótag előtt morféma-határ van: *a | pad*.

1. A P⁻a-a-d?   2. A P⁻a-a-d?

Az ilyen esetekben csak két dallamforma lehetséges, s ezek között nincsen semmiféle átmenet (Fónagy 1958, 23).

Az emocionális dallamok sem képeznek tökéletes kontinuumot. Amikor azt mondjuk, hogy két különböző érzelmet kifejező dallamforma között átmenet lehetséges, ebből két dolog is következik. Először is az, hogy nem diszkrét egységekkel van dolgunk (mivel diszkrét egységek között nincsen átmenet). Azt is elismertük azonban fenti kijelentésünkkel — ha közvetve is —, hogy a kontinuumon belül sűrűsödési góccok vannak, tipikus érzelme- ket, attitűdöket tükröző tipikus hanglejtésformák, és kevésbé tipikus átme- neti formák.

Így például az affektív eldöntendő kérdések kontinuumából egyfelől a meglepett, csodálkozó kvint (és szext) lépés, másfelől a felelősségre vonó szűkít- tett terc lépés emelkedik ki. Más intervallum is előfordul az érzelmes beszéd- ben, de kevésbé gyakori, kevésbé valószínű (Fónagy 1964).

Konvencionális-e a beszéddallam?

A beszéddallam tehát ellentmondó sajátságokat mutat: tagolatlan is, tagolt is. Ezek az ellentmondó sajátságok egy mélyebben fekvő ellentmon- dásban gyökereznek. A szavak hangalakja konvencionális és (az esetek többségében) önkényes. A mondatok hanglejtése k o n v e n c i o n á l i s, de n e m ö n k é n y e s. Minden mondat hanglejtése — az affektív mondatok- ké, akárcsak a semleges hangon mondottaké — nyelvi kód által meghatá- rozott dallamformákon alapul.

Az örömteljes, csodálkozó felkiáltás hanglejtésgörbéje másképpen alakul a magyarban és a megfelelő francia mondatban. A dallamrendszer a nyelvi rendszer egyik része és önállósága csak viszonylagos. A hanglejtés szorosan összefügg például a nyomatékeloszlással és a szórenddel (Deme). A francia nyomatékeloszlás erősen (csaknem diametrálisan) eltér a magyartól, s ez szükségképpen tükröződik a francia és magyar mondatok eltérő szólam- és mondathanglejtésében. A francia felkiáltó mondat dallama például mindvégig emelkedő. A magyar mondatban a hang az utolsó szólam elejétől kezdve meredeken esik.

Mást látunk, ha kerülő úton vetjük egybe a francia és a magyar mondatot. Ha mindkettőt előbb a semleges kijelentő mondatral hasonlítjuk össze, s ezután a semleges és az affektív hanglejtés közötti különbségből, az érzelem-okozta hanglejtésmodulációból indulunk ki. Az öröm hatására mindkét esetben emelkedett a mondat hangfekvése. S ha gondolatban összekötjük a nyomatékos szótagok dallamcsúcsait a magyar felkiáltó mondatban, a francia mondat hanglejtésére emlékeztető emelkedő vonalat kapunk. Egymás után bukkanak elő a konvencionális eltérések által leplezett közös vonások, azonos tendenciák. A meglepetést, meghökkenést kifejező hirtelen esése a hangnak a magyar felkiáltó mondat *romok* szavában szembeeső. Ugyanez a tendencia jut a francia mondat *hier* és (*il y*) *avait* szavának lehajlított dallamvonalában kifejezésre (Fónagy 1956).

Magyar, francia, német és angol affektív mondatok dallamának differenciális elemzése arra az általános eredményre vezetett, hogy bizonyos alapvető érzelmek hasonlóképpen módosítják a semleges hangú mondatok dallamát (vö. 260. és kk. l.). Sőt: a nem nyelvi közlésben, így a vokális és hangszeres zenében is hasonló dallam-konfiguráció, dinamika és ritmus fejezi ki az egyes érzelmeket, mint a különböző nyelvekben (vö. 267. és kk.).

Az egymással nem rokon nyelvekben, a zenében (és táncban is) tapasztalható formai egyezések egy nyelv előtti természetes kódon alapulnak. Ennek az archaikus kódnak alapvető sajátossága, hogy jelei *n e m ö n k é n y e s e k*. A tartalom és a tartalom kifejezési formája között *s z i m p t o m a t i k u s* vagy *s z i m b o l i k u s* kapcsolat van. Bizonyos külső ingerek például „izgalmi állapotot” idéznek elő, melynek következtében meggyorsul a szív-működés, a légzés, fokozódik a kilégző izmok tevékenysége, a belső gégeizmok tónusa: gyorsul a beszéd, erősebb a nyomaték, magasabb a hangfekvés. A hallgató a kifejezési formából visszakövetkeztethet a stimulusra, hiszen a kettő közötti összefüggést saját tapasztalatából is jól ismeri. Magasabbrendű tudati tevékenységet tételez fel a szimbolikus jelek felismerése. A szorongó félelem hatására nagymértékben szűkül a hangterjedelem: a dallam alighanem a szorongó embernek a test terjedelmének csökkentésére, összeszűkítésére való törekvését helyettesíti, szimbolizálja. A haragos veszekedés hanglejtése, dinamikája pedig az öklelő harcból vezethető le (vö. 273. és kk.).

A hanglejtésből sohasem hiányzik teljesen az a kifejező mozgás, amire a szóban rejlő metafora is utal. Bizonyos fokig *m a g á b a n h o r d j a j e l e n t é s é t*. Ebből pedig az is következik, hogy bármely érzékelhető dallamkülönbség jelentős, a szó szoros értelmében. Ezért alkotnak kontinuumot a természetes kódon alapuló jelek, ellentétben azokkal a jelekkel, melyek önkényes kódnak köszönhetik jelentésüket (Fónagy 1956, Meyer—Eppler, Ebeling 44). Az efikben az *uyo* szó háromféle dallammal ejthető. Magas-mély dallammal (—) ejtve 'hang'-ot, mély-magas dallammal (—) 'biszkvit'-et, magas-magas dallammal (—) 'kóborol'-t jelent. Mivel a nyelvi kód más jelentést nem ad a szónak, s mivel az efik tonémák kizárólag kód alapján határozzák meg a szavak jelentését, hiába módosítjuk az egyik vagy másik tonémát, hiába keresünk átmeneti formákat, nem tudunk ezáltal a szónak újabb „átmeneti” jelentést adni, mely feleúton állna a biszkvit és a kóborlás között. Ahogyan a zongorán sem tudunk két billentyű közé ütni. „Ha az *uyo* szót például két mély hanggal ejtjük (—), értelmetlenné válik” (Ward p. 31; Laziezius alapján idézzük, p. 183).

A nyelvi változások története is arra tanít, hogy a mozgás, a változás megnyilvánulási formája az ellentmondás. A hanglejtés alapvető ellentmondásai arra utalnak, hogy a hanglejtés alakuloban, fejlődőben levő rendszer. Átmenetet képez az archaikus, természetes kifejezési mód és a fejlettebb, önkényes jelrendszer között. Ez az „átmeneti” jellege, ez a „tökéletlensége” teszi éppen lehetővé, hogy a fogalmi szintet el nem érő „tökéletlen” tudattartalmak kifejezésével egésszítse ki a gondolatközlést.

A hanglejtés funkciói

A hangos kilégzés közben folytonosan változik a gége alatti légnyomás. Lényegében fordítva aránylik a tüdőben tárolt levegőmennyiséggel, tehát közvetlenül belégzés után a legnagyobb a nyomás, és ettől kezdve fokozatosan csökken az újabb belégzésig. A beszélő a lehetőségek határain belül a kifejezendő gondolataihoz idomítja a ki- és belégzést. Tartalmi egységek határán vesz levegőt és igyekszik a kisebb vagy nagyobb tartalmi egységek végéig biztosítani a beszédhez szükséges légnyomást. Tudjuk, hogy a hangmagasság azonos körülmények között a gége alatti légnyomással nő vagy csökken. Az értelmi egységek végén két okból is ereszkedik a hang: egyfelől a légnyomás csökkenése, másfelől a hangszalagot feszítő izmok ellazítása következtében. A dallam esése, „alaphangra” (a legkisebb erőfeszítéssel produkálható hangszintre) való ereszkedése a nyugalmi helyzethez való közeledést jelzi önkéntelenül is (mint „Anzeichen”, Husserl szavai szerint). Széles íve egybefoglalja a nagy tartalmi egységeket, de érzékelteti ezen belül is az egyes elemek összetartozását, a nagyobb egységek tartalmi tagolódását. A hangmagasságnak és a közlés értelmi tagolásának természetes, szükségszerű kapcsolata predestinálja a hanglejtést erre a határjelző szerepre. A nyomaték támogatása nélkül jelzi a hanglejtés a mondatnál nagyobb (58 és kk.) és a szólamnál kisebb értelmi egységek határát (10 és kk.). Helyettesíti a határjelző nyomatékot bizonyos kérdő mondatokban (310. l.).

A dallam határjelző szerepéből következik, hogy azonos fonémákból álló beszédszakaszoknak más-más jelentést kölcsönözhet eltérő tagolás révén. A nyomatékeloszlással párhuzamosan haladva különbözteti meg az egy-, ill. többpúpú dallam az összetett szót a megfelelő két vagy több szóból álló szószerkezettől, vagy a szabad szószerkezetet az idiómától (10 és k.). A nyomatékkal és beszédtempóval együtt sejteti a dallam kétértelmű szó-sorozatokat nyelvi-logikai szerkezetét, megkülönböztetheti az alanyt a birtokos jelzőtől, jelezheti, hogy egy határozó egy vagy több állítmányhoz tartozik-e stb. (22 és kk. 79), hogy határozó-e vagy közbeékelt mondat (55 és kk.), mondat-e vagy értelmezős szerkezet (56 és k.). A dallam lezáratlansága különbözteti meg a szándékosan „nyitva hagyott” mondatot a teljes kijelentéstől (60 és k.).

Bizonyos esetekben utal a dallam az elhatárolt egységeknek egymás közötti kapcsolatára. Eldöntheti, hogy egy szó (vagy szószerkezet) értelmezője-e az előtte állónak, vagy azzal azonos nyelvtani szerepet betöltő tagja-e a mondatnak (27 és kk.). Jelezheti tagmondatok vagy egymást követő teljes mondatok párhuzamosságát, a közlés felsoroló jellegét (35 és k.). Kötőszó híján, kivételes esetekben, sejtetheti az egymást követő tagmondatok viszonyát is (51.).

Az ilyen elsízletelt esetek nem képeznek rendszert. A hanglejtés differenciatív szerepe lényegében a modalitás meghatározására, a kérdő és nem kérdő mondatok megkülönböztetésére korlátozódik. A kijelentő és felszólító mondatok dallama között nincsen minőségi különbség.

A hanglejtés* elsőrendű feladata a beszélő érzelmeinek, magatartásának kifejezése.

A beszélő lélegzetet vesz, mielőtt belekezdene a mondatba. Kisebb vagy nagyobb lélegzetet: aszerint, hogy milyen hosszú mondatra készül fel. Részen ezzel függ össze, hogy a mondat első szólama is sejteti már, hogy rövid vagy hosszú, egyszerű vagy összetett mondatot hallunk majd. A beszéd-dallam teljes mondatokat és teljes mondatoknál is nagyobb egységeket fog egybe. Összefüggő komplex alakzat, melynek részei kölcsönösen függenek egymástól. Ez a másik oka annak, hogy a hallgató az elhangzott szólamok dallamából a későbbiekre is következtethet. Tudhatja vagy sejtetheti, vajon felsorolás következik-e az elhangzott állítmány után, hogy a felsorolás első tagját továbbiak követik-e még, vagy rövidesen lezárul-e a mondat (87 és kk.), hogy közbeékelt megjegyzés szakítja-e meg a mondatot (98. l.), vagy új tagmondatra kell-e felkészülnie (5, 8 és k., 41 és kk.), sőt: azt is érezteti néha a dallam, hogy milyen jellegű tagmondat következik (41 és k., 106 és k.). A hanglejtés előrejelző, lényegesen megkönnyíti a bonyolultabb szerkezetű mondatok megértését. A dallam nem pusztán „továbbutaló” (v. Essen 1956, 32 és köv.), nemcsak azt árulja el, hogy folytatás következik, de egyúttal le is szűkíti a lehetőségek körét.

Mondanivalója van a köznyelvi sémától rendszeresen, semleges hangú közlés esetén is, az eltérő rétegnyelvi dallamoknak is. Akárcsak a rétegnyelvi szavak bizonyos miliőt idéznek, elevenítenek fel, egy meghatározott réteghez való tartozás egy réteghez, egy „céhhez” való tartozást jelzik. A hanglejtés ilyenkor a céhjelvényt pótolja — a stilisztikában meghonosodott terminus szerint — evokatív funkciót tölt be.

A hanglejtés valamennyi funkciójának sűrítése, művészi alkalmazása kelt esztétikai élményt nagy művészeink előadásában.

* Polytonikus nyelvek szavakat megkülönböztető szó-dallamait, tonémáit el kell határolnunk a mondat-hanglejtéstől, röviden: a *hanglejtéstől*.

Ez a tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készült 1960 és 1964 között. Színdarabokról, hangjátékokról, előadásokról, spontán beszélgetésekről készült hangfelvételeken és színesekkel, vagy más foglalkozású nőkkal, férfiakkal, gyerekekkel végzett kísérleteken alapul. A kotta után álló *sz* betű azt jelzi, hogy színházi felvételtől idézünk, a *k*-val jelölt mondatok kísérletek folyamán hangzottak el, a *gy* gyermekekről készült hangfelvételre utal.

Az elhangzott mondatok dallamát többnyire kotta érzékelteti.

A hanglejtésformák „lekottázása” eredetileg, a gyűjtés időszakában úgy történt, hogy a hallott beszéddallamot fekvésében és hangközviszonyaival — tehát abszolút hangmagassággal — „kiénekelte” magának a kottázó, és C-kulcsban (hogy lehetőleg a zenei vonalrendszeren belül helyezkedjenek el a hangjegyek) lejegyezte. Az „alaphangot” — a legkisebb erőfeszítéssel produkálható hangszintet — minden egyedi esetben külön határozta meg a lejegyző. Mikor az egyedi formák lejegyzése az alaphang megjelölésével készen volt, az összes kottát egy közös alaphangra „transzponálta”. Ez a közös alaphang az első vonalon fekvő hang (C-kulcsban f^1 [fa], G-kulcsban e^1 [mi], F-kulcsban G [szo]).

Az anyagot Magdics Klára „kottázta le”, s ő végezte el részben (I., II. fejezet) a kísérleteket is. Az akusztikai mérésekért, a mű koncepciójáért, a kísérletek tervéért, a levont következtetésekért és a megszövegezésért Fónagy Iván felelős. A szabadtéri hangfelvételeket és a színházi felvételek egy részét Ujvári Ferenc készítette.

A szerzők hálásan köszönik Deme László és Vargyas Lajos igen értékes kritikai megjegyzéseit.

Hálásan gondolunk a közreműködő művészekre, Ascher Oszkára, Bánky Zsuzsára, Péchy Blankára, Pécsi Sándorra, Szécsi Ferencre, Torday Ilire, akik szinte kiaknázhatatlanul gazdag felvételekkel ajándékoztak meg, és a munka során, mint kutató művészek, igen sok ötlettel, gondolattal segítettek.

Nemcsak a művészi hanglejtés „kiaknázhatatlan gazdagságához” képest szegény ez a könyv, hanem saját címéhez képest is. Eszközök híján csak szórványosan került sor a felvételek akusztikai elemzésére. Így semmit sem mondhattunk a szótaghanglejtésről, a hanglejtés és az alaphang frekvencia-menetének viszonyáról, s nem tudtuk elválasztani az egyes prozódikus tényezők szerepét az érzelmek kifejezésében. (Ez csak beszéd-szintézis segítségével lehetséges: ha mondatainkat nem a kísérleti alanyok mondják, hanem beszélőgéppel mondatjuk őket.) Az eszközök hiánya sem menti, hogy meg sem kíséreltük felépíteni az érzelemmentes magyar hanglejtés szabályainak teljes rendszerét, a generatív elvű hanglejtést. Amit nyújtunk, részben több ennél, részben jóval kevesebb. Azzal a közhellyel vigasztalódhatunk csak, hogy mindezek a hiányok „ösztönzőleg hatnak majd a kutatásra”.

BIBLIOGRÁFIA*

- Abe, I.*: Intonation Patterns in English and Japanese. *Word* 11 (1955).
- Allen, S.*: Living English Speech. London—New York—Toronto 1954.
- A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I—II. Budapest, 1961 (a prozódikus elemekről szóló rész, I, 115—119, II, 503—522, Deme László munkája).
- Balassa J.*: Hangsúly a magyar nyelvben. *NyK* 21 (1925).
- Bally, Ch.*: Intonation et syntaxe. *Cahiers Saussure* 1 (1961).
- Batteux, Ch.*, Les beaux arts réduits à un même principe. Paris 1743.
- Bethge, W.*: Geschätzte und gemessene Melodiewinkel. *Phonetica* 1 (1957).
- Bolinger, D. L.*: Intonation and Analysis. *Word* 5 (1949).
- Bolinger, D. L.*: Levels Versus Configuration. *Word* 7 (1951).
- Buning, E. J.*—*Van Schooneveld, C. H.*: The Sentence Intonation of Contemporary Standard Russian, as a Linguistic Structure. s'Gravenhage 1960.
- Buyssens, E.*: Development of Speech in Mankind. Manual of Phonetics ed. L. Kaiser. Amsterdam 1957.
- Bühler, K.*: Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache. Jena 1934.
- Cannon, W. B.*: Bodily Changes in Pain, Hunger, Fear and Rage. New York 1939.
- Combarieu, I.*: Les rapports de la musique et de la poésie. Paris 1894.
- Coustenobel, N.*—*Armstrong, E.*: Studies in French Intonation. Cambridge 1934.
- Crile, G. W.*: The Origin and Nature of the Emotions. Philadelphia and London 1915.
- Csüry B.*: A számosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *Magyar Nyelv* 21 (1925), 1—21, 159—175, 247—254.
- Daneš, F.*: Sentence Intonation from a Functional Point of View. *Word* 16 (1960).
- Darwin, Ch.*: The Expression of the Emotions in Man and Animals. London 1872.
- Deme, L.*: A helyes magyar kiejtés kérdése. Nyelvművelésünk főbb kérdései (1953).
- Deva, B. C.*: Psychophysics of Speech—Melody. *Zeitschrift f. Phonetik* 13 (1960).
- Diderot, D.*: Salon de 1767. Oeuvres complètes 11 (1876).
- Duijker, H. C. J.*: Extralinguale elementen in de spraak. Amsterdam 1946.
- Douen, O.*: Clément Marot et le psautier huguenot. Paris 1878.
- Ebeling, C. L.*: Linguistic Units. 's-Gravenhage 1960.
- Elekfi L.*: Vizsgálatok a hanglejtés megfigyelésének módjaihoz. Nyelvtudományi Értekezések 34. Budapest, 1962.
- Essen, O. v.*: Sprechmelodie als Ausdrucksgestaltung. Hamburg 1952.
- Essen, O. v.*: Grundzüge der Hochdeutschen Satzintonation. Ratingen 1956.
- Essen, O. v.*: Rhythm and Melody in Germanic Languages. Manual of Phonetics. Amsterdam 1957.
- Essen, O. v.*: Allgemeine und angewandte Phonetik. Berlin 1957.
- Fant, G.*: Sound spectrography. Fourth International Congr. Phon. Sc. Helsinki 1961.
- Fónagy I.*—*Soltész K.*: A mozgalmi nyelvről. Budapest, 1954.
- Fónagy I.*: Über die Eigenart des sprachlichen Zeichens. *Lingua* 6 (1956) a.
- Fónagy I.*: Über den Verlauf des Lautwandels. *Acta Linguistica* 6 (1956) b.
- Fónagy I.*: A költői nyelv hangtanából. Budapest 1959.
- Fónagy I.*: Die Redepausen in der Dichtung. *Phonetica* 5 (1960).
- Fónagy I.*: A zenei hang és a zene — Musical Tone And Tone Music. *Magyar Zene* 3 (1960).
- Fónagy I.*—*Magdics Kl.*: Speed of Utterance in Phrases of Different Lengths. *Langu. and Speech* 3 (1960).
- Fónagy I.*—*Magdics Kl.*: Das Paradoxon der Sprechmelodie. *Ural-altaische Jahrbücher* 35 (1963).
- Fónagy I.*: Mimik auf glottaler Ebene. *Phonetica* 8 (1962).
- Gaya, S. G.*: Elementos de Fonetica General. Madrid 1961.

* A kéziratot 1964 augusztusában adtuk át kiadásra. Ennek megfelelően bibliográfiánk is 1964-gyel zárul.

- Gardiner, H. M.—Metcalf, R. C.—Beebe-Center, J. G.*: Feeling and Emotion, A History of Theories. New York 1937.
- Goldschmidt, H.*: Die Musikalität des 18. Jahrhunderts und ihre Beziehungen zu seinem Kunstschaffen. Zürich—Leipzig 1915.
- Goldstein, K.*: Analyse de l'aphasie et essence du langage. *J. Psychol.* 30 (1933).
- De la Grasserie, R.*: Essai de rythmique comparée. Louvain 1892.
- De Groot*: Der Rhythmus. *Neophilologus* 17 (1932).
- Halász E.*: A polgári tudat válsága és a modern regény szerkezeti problémái. Kandidátusi disszertáció.
- Harris, Z. S.*: Simultaneous Components in Phonology. *Language* 20 (1944).
- Heese, G.*: Akzente und Begleitgebärden. *Sprachforum* 3/4 (1957).
- Hegedüs L.*: Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása — Experimentalphonetische Untersuchungen über den musikalischen Satzakzent im Ungarischen. Budapest 1930. Ungarisch, mit einer Zusammenfassung in deutscher Sprache.
- Heinitz, W.*: Dynamisch-melodische Abläufe in sprachlicher Ausdrucksbewegung. Sprachmelodie als Ausdrucksgestaltung. Hamburg 1952.
- Hermann, E.*: Probleme der Frage. *Nachrichten v. d. Akademie der Wiss. Göttingen, Phil. Hist. Kl.* 1942.
- Hoffmann, G.*: Die Musik im Werk Thomas Manns. Berlin 1955.
- Hocket, Ch. F.*: A Manual of Phonology. Baltimor 1955.
- Hultzen, L. S.*: Information Points in Intonation. *Phonetica* 4 (1959).
- Jakobson, R. und M. Halle*: Fundamentals of Language. 's-Gravenhage 1956.
- James, W.*: What is Emotion? *Mind* 19 (1884).
- Jassem, W.*: Intonation of Conversational English. Wroclaw 1952.
- Jespersen, O.*: Lehrbuch der Phonetik. Leipzig—Berlin 1904.
- Jones, D.*: Intonation Curves. Leipzig 1909.
- Jones, D.*: An Outline of English Phonetics. Cambridge 1957.
- Kaiser, L.*: Psychologic and Linguistic Value of Melody. *Acta Psych.* (1953).
- Karcevskij, S.*: L'intonation de la phrase. Actes du II. Congrès International de Linguistes à Genève. Paris 1933.
- Kingdon, R.*: The Groundwork of English Intonation. London—New York—Toronto 1958.
- Kuhlmann, W.*: Tonhöhenbewegung im Englischen. *Zeitschrift f. Phon.* 5 (1951).
- Ladányi P.*: A kérdőmondatok logikai analiziséhez. Egy interrogatív logika vázolata: *NyK* 64 (1962).
- Lange, C.*: The Emotions. Baltimore 1922.
- Lee, W. R.*: English Intonation: A New Approach. *Lingua* 5 (1955—56).
- Lerch, E.*: Vom Wessen des Satzes und von der Bedeutung der Stimmführung für die Satzdefinition. *Arch. f. d. gesamte Psychologie* 100 (1938).
- Maack, A.*: Melodiewinkel und Einsatztonhöhe. *Phonetica* 1 (1957).
- Maack, A.*: Regeln der deutschen Silbenmelodie. *Phonetica* 2 (1958).
- Magdics Kl.*: A magyar hanglejtés problémájához. *Az ELTE Bölcsészeti Karának Évkönyve*. Budapest, 1954. 416—429.
- Magdics K.*: First Findings in the Comparative Study of Intonation of Hungarian Dialects. Part I. *Phonetica* 11 (1964).
- Magdics K.*: From the Melody of Speech to the Melody of Music. *Studia Musicologica* IV. (1963).
- Magdics K.*: A magyar affektív hanglejtésformák akusztikájához. *NyK* 66 (1964).
- Martinet, A.*: Phonetics and Linguistic Evolution. *Manual of Phonetics* ed. L. Kaiser. Amsterdam 1957.
- Marouzeau, J.*: Quelques effets de l'intonation. *Français Moderne* 11 (1949).
- Meyer—Eppler, W.*: Grundlagen und Anwendungen der Informationstheorie. Berlin 1959.
- Merkel, C. L.*: Physiologie der menschlichen Sprache. Leipzig 1866.
- Molnár Il.*: Egy sajátos határozó alakú mondatrészről. *Nyelvtani Tanulmányok* (1961).
- Molnár Im.*: A magyar hanglejtés rendszere. Budapest, 1954.
- Morgan, B. Qu.*: Question Melodies in American English. *American Speech* 3 (1953).
- Moritz, K. Ph.*: Versuch einer deutschen Prosodie. Berlin 1786.
- Palmer, E.*: A Grammar of Spoken English. Cambridge 1929.
- Péter M.*: О некоторых вопросах интонации. *Annales Universitatis Scientiarum, sectio philologica* III 1961.
- Pike, K.*: The Intonation of American English. *Ann Arbor* 1953.
- Pike, K.*: Tone Languages. *Ann Arbor* 1956.

- Reichenbach, H.: Elements of Symbolic Logic⁶. New York 1960.
- Richter, E.: Das psychische Geschehen und die Artikulation. Arch. néerl. phon. exp. 13 (s. d.).
- Romportl, M.: Zum Problem der Fragemelodie. Lingua 5 (1955).
- Schubiger, M.: English Intonation, Its Form And Function. Tübingen 1958.
- Scripture, E. W.: Methode auf Sprache und Gesang. Leipzig 1927.
- Sharp, E.: Falling-Rising- Intonation Patterns in English. Phonetica 2 (1958).
- Smith, Svend: Zwei Fussnoten innerhalb der Systematik: Dauer, Stärke, Tönhöhe, Klang. Zeitschrift f. Phon. 12 (1959).
- Szabolcsi B.: A melódia története. Bpest 1957.
- Tolnai, V.: Adatok a magyar hanglejtéshez. MNy 11 (1915).
- Trojan, F.: Der Ausdruck der Sprechstimme. Wien—Düsseldorf 1952.
- Trojan, F.: General Semantics. Manual of Phonetics ed. L. Kaiser, Amsterdam 1957.
- Trojan, F.: Sprecherziehung auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage. Z. Phonetik 12 (1959).
- Trojan, F.: Satzbetonung und Satztheorie. Muttersprache (1961).
- Újfalussy J.: Intonation, Charakterbildung und Typengestaltung in Mozart's Werken. Studia Musicologica 1 (1961).
- Wängler, H.: Sprechmelodie — ein charakterologisches Hilfsmittel. Hamburger Phonetische Beiträge, herausgegeben von O. von Essen (1952).
- Ward, I.: The Phonetics of English. Cambridge 1929.
- Weinreich, U.: Notes on the Yiddish Rise-Fall Intonation Contour. For Roman Jacobson (1956).
- Werner, H.: Die Ursprünge der Lyrik. München 1924.
- Wesenberge, J. S. van: Phonetics in its Relation to Musicology. Manual of Phonetics Kaiser. Amsterdam 1957.
- Wittenberg Symposium: Feelings and Emotions ed. M. L. Reymert. Worcester 1928.
- Wittig, K.: Phonetik des Amerikanischen English. Heidelberg 1926.
- Wolff, H. G.: Life Situations, Emotions, and Bodily Disease, in Feelings and Emotions. Mooseheart Symposium, New York—London—Toronto 1950.
- Wodarz, H. W.: Über vergleichende Satzmelodische Untersuchungen. Phonetica 5. (1960).
- Zwirner, E.: Probleme der Sprachmelodie. Zeitschrift f. Phon. 6 (1952).
- Zwirner, E. —Maack, A. —Bethge W.: Vergleichende Untersuchungen über konstitutive Faktoren deutscher Mundarten. Zeitschrift f. Phon 9 (1956).
- Young, P. T.: Emotion in Man and Animal.: Its Nature and Relation to Attitude and Motive. New York 1943.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.
— A szerkesztésért felelős Szígyártó Györgyné. —
Műszaki szerkesztő: Fülöp Antal. — Burkoló és kötés
Somlai Vilma munkája — A kézirat beérkezett:
1967. I. 21. — Példányszám: 1100. — Terjedelem:
28 (A/5) ív + 5 melléklet. — Alkalmazott betű-
típus: Extended 10 pont. — AK 163 k 6770 —
67.63602 Akadémiai Nyomda, Budapest.
Felelős vezető: Bernát György

1. The first part of the book is devoted to a general introduction to the subject of the history of the world, and to a description of the various methods which have been employed by historians in the collection and arrangement of their materials. The second part of the book is devoted to a detailed account of the history of the world, from the earliest times to the present day. The third part of the book is devoted to a description of the various methods which have been employed by historians in the collection and arrangement of their materials.

FÁBIÁN PÁL
AZ AKADÉMIAI
HELYESÍRÁS
ELŐZMÉNYEI

Helyesírásunk alakítására irányuló tudatos törekvések 1772 és 1832 között

(Nyelvészeti tanulmányok 9.)

255 oldal • Kötve 38, – Ft

Az első akadémiai helyesírási szabályzat kiadását megelőző fél évszázad különösen fontos szakasza helyesírásunk történetének. E korszak vitáiban dőltek el az olyan, addig még tisztázatlan kérdések, mint amilyen a c hang jelölésének az ügye vagy a jottista-ipszilonista írásmód kettőssége. A dolgozat tárgya azoknak a helyesírási küzdelmeknek a felderítése, amelyeknek eredményeképpen létrejött mai helyesírási rendszerünk, az akadémiai helyesírás. A könyv fő újdonsága az, hogy az 1772 és az 1832 közötti szakasznak nemcsak egyes fontosabb helyesírási kérdéseit tárgyalja, hanem feltárja helyesírásunk mai teljes rendszerének előzményeit is, azaz a betűkkel éppen úgy foglalkozik, mint az elválasztás szabályaival, vagy a különírás-egybeírás kérdéseivel.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 62,— Ft